

**Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка**

С.Г. Мельничук

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ**

(історико-педагогічний аспект)

Кіровоград – 2005

УДК 378: 37.036
ББК 74.580.055
М-48

Мельничук С.Г. Теорія і практика формування естетичної культури майбутніх учителів (історико-педагогічний аспект 1860-1990 рр.): Монографія. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім.В.Винниченка, 2005. – 248 с.

ISBN 966-8089-40-5

Рецензенти:

Шевченко Г.П., доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України

Падалка Г.М., доктор педагогічних наук, професор

Танько Т.П., доктор педагогічних наук, професор

Рекомендовано до друку Вченою радою
Кіровоградського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка (протокол № 2 від 26 вересня 2005 р.)

В монографії розкрито теорію і практику формування естетичної культури майбутніх учителів у навчально-виховній діяльності вітчизняних педагогічних навчальних закладах періоду 1860- 1990 рр. На основі монографічних, архівних матеріалів, періодичної преси досліджуваного періоду розглядається теорія і практика вищих педагогічних навчальних закладів щодо формування естетичної культури майбутніх учителів у навчально-виховному процесі. На основі вивчення й узагальнення педагогічних ідей, досвіду, поглядів прогресивних педагогів, науковців, громадських діячів сформульовані деякі методичні рекомендації щодо удосконалення системи роботи з формування естетичної культури майбутніх вчителів та їх підготовки до естетичного виховання учнів.

Адресована: науковцям, викладачам, аспірантам, магістрам, учителям і всім, хто цікавиться проблемою естетичної культури.

ISBN 966-8089-40-5

УДК 378: 37.036
ББК 74.580.055
М-48
© Мельничук С.Г., 2005

ПЕРЕДМОВА

В монографії на основі вивчення, систематизації й узагальнення широкого кола історико-педагогічних джерел розкрито теорію і практику діяльності вітчизняних педагогічних навчальних закладів по формуванню естетичної культури майбутніх учителів у навчально-виховному процесі періоду 1860-1990 рр.

Вітчизняні педагогічні навчальні заклади за період своєї діяльності накопичили значний досвід у справі формування естетичної культури, естетичного виховання і підготовки своїх випускників до естетичного виховання учнів. Критичне використання ідей, шляхів, змісту, форм і методів цього досвіду можуть зіграти неабияку роль у підготовці вчителів до естетичного виховання, навчання і виховання учнів та інших видів громадсько-корисної діяльності.

Актуальність нашого дослідження ми пояснюємо не лише чисто освітянськими потребами, високий рівень естетичної культури, високі естетичні смаки повинні бути притаманні людям усіх професій, тому кожне цивілізоване суспільство зацікавлене у вихованні своїх громадян цих якостей. Філософська і психолого-педагогічна науки розкрили тісний взаємозв'язок між наявним рівнем індивідуальної естетичної культури (і суспільства в цілому) та творчим підходом до будь-якого виду діяльності: гри, навчання, праці, тощо. У зв'язку з цим естетична культура кожного члена суспільства має не лише духовно-просвітницький характер, її наявність відіграє важливу роль у всіх сферах суспільного життя і діяльності і особливо в сфері матеріально-виробничих та економічних відносин.

Високі естетичні смаки потрібні людям усіх професій: учителям, конструктору, інженеру, будівельнику, модельєру, рядовому робітнику і тому подібне. Всі вони причетні до створення матеріальних цінностей, які крім свого практичного призначення, повинні володіти і високими естетичними якостями. Значною мірою промислова продукція і споживчі товари колишнього Союзу не користувалися попитом і не витримували конкуренції в інших розвинених країнах через низький їх естетичний вигляд, бо творці цих товарів володіли недостатнім рівнем естетичної культури. Кожна людина хоче гарно одягатися з урахуванням індивідуальних особистостей своєї постави, але цю потребу може задовольнити лише майстер з високим естетичним смаком, достатнім рівнем естетичної культури. Всі ми хочемо, щоб нас прикрашала навколишня дійсність: житло, вулиця, село, місто, парк, робочі місця, промислові і споживчі товари, але без високих естетичних смаків осіб різних професій, які все це створюють, людство не може задовольнити цього високого духовного бажання. Конкурентну здатність майже всіх видів товарів японського виробництва у більшості випадків можна пояснити не лише їх виробничою належною якістю, а й високими естетичними параметрами, які знаходяться у прямій залежності від рівня естетичної культури творців цієї продукції.

Отже, рівень естетичної вихованості особистості має і практичну значимість, тому естетичне виховання всього народу є необхідною ланкою вдосконалення життєдіяльності кожної країни. Причому ця ланка досить важлива, оскільки саме в естетичному вихованні і формуються у людини всі ті якості та властивості особи, які в комплексі і становлять її здатність пізнавати, освоювати і перетворювати світ за законами краси, досконалості і гармонії. Особистість з такими якостями визначається постійною невдоволеністю досягнутим, пізнаним, виконаним і спрямована на досягнення більш високих і досконалих результатів у сфері своєї професійної, побутової та соціальної діяльності, творче ставлення до будь-якої справи стають необхідною потребою людини.

Вирішальну роль у формуванні естетичної культури учнів, а, відповідно і всіх громадян країни відіграє школа, центральною фігурою у якій є вчитель, вихователь, від якого в значній мірі залежить рівень естетичної вихованості і розвитку учнів. Тому зрозуміло, що кваліфіковане керівництво естетичним розвитком учнів вимагає високого рівня естетичної культури самого вчителя, вона є суттєво важливою частиною його загальної педагогічної культури. Враховуючи важливість цієї проблеми в сучасній вищій педагогічній школі України, а також історико-педагогічний аналіз становлення і розвитку цієї проблеми нами досліджено і розкрито:

- мету, завдання, зміст та організаційні форми процесу формування естетичної культури майбутніх учителів у навчально-виховній діяльності педагогічних навчальних закладів 1860-1990 рр.;

- погляди визначних педагогів і громадських діячів щодо мети, завдань, змісту, форм і методів формування естетичної культури вчителя;

- потенціал естетичної культури навчальних планів, програм педагогічних навчальних закладів, усіх видів позанавчальної виховної та естетичної діяльності в системі формування естетичної культури;

- нагромаджений досвід цього періоду, науково-методично обґрунтовано шляхи його використання у формуванні естетичної культури майбутніх учителів тощо.

ВСТУП

Ідея вирішальної ролі учителя в навчально-виховній роботі взагалі, і, зокрема, в естетичному вихованні учнів завжди була в центрі уваги передової дореволюційної і сучасної педагогіки. Про прямий вплив особистості вчителя на особистість учня говорив наш вітчизняний педагог К.Д.Ушинський: "Дитина виховується, розвивається розумово і морально лише під прямим впливом людської особистості... Це животворний промінь сонця для молодшої душі, який нічим замінити неможливо". В умовах сучасності нашої держави роль вчителя у розв'язанні завдань естетичного виховання підростаючого покоління стає ще більш актуальною. Сучасні процеси, що відбуваються в Україні – відродження національної культури, розбудова незалежної держави – вимагають значного розширення сфери духовності у всіх сферах суспільного життя. А це, в свою чергу, ставить у число першорядних завдань системи національної освіти формування такої особистості, яка була б здатна будувати своє життя, стосунки з суспільством і природою на засадах високої духовності. Однією з провідних рис такої особистості повинно бути вміння сприймати, розуміти, цінувати і створювати прекрасне і величне у всіх сферах своєї діяльності.

В останні роки одночасно з усуненням із навчально-виховного процесу елементів ідеологізації та політизації у вищих навчальних закладах України припинили свою діяльність студентські громадські організації, об'єднання, студентські клуби, кураторство та інші структури, які у попередні роки спільно з ректоратом, деканатами, кафедрами, профспілковими організаціями проводили значну роботу по формуванню естетичної культури майбутніх учителів.

Протягом останніх десятиліть у справі виховання підростаючого покоління відбувалися значні зміни, деформації, спостерігався технократичний ухил. Лавина комерціалізації, що захопила в останні роки наше суспільство в цілому і систему освіти зокрема, відсунула питання духовності на задній план, що стало причиною багатьох соціальних проблем, конфліктів, протиріч, незадоволень, прояв яких спостерігається в житті майже кожної людини, її взаємовідносинах з соціальним та природним середовищем.

Розв'язок цих проблем часто здійснюється стихійно у самих різноманітних формах: звернення до церкви, релігійних сект, неофіційних груп, а іноді проявляється в досить нецивілізованих формах /ізоляція від суспільства, людей, зневір'я, наркоманія тощо/.

Одним із найбільш цивілізованих шляхів виходу із цієї ситуації може стати формування у кожного члена нашого суспільства індивідуального і суспільного усвідомлення значення загальнолюдських цінностей, гуманізму, духовності, добра і краси, що є ознакою високоцивілізованого суспільства. У

зв'язку з цим особливої актуальності набуває проблема підготовки педагогічних кадрів, які покликані розв'язувати ці завдання.

Актуальність і масштабність даної проблеми висуває особливі вимоги до формування духовного світу вчителя, його особистісних та професійних якостей, зокрема формування належного рівня естетичної культури. У нинішніх умовах високий професіоналізм учителя неможливий без творчого пошуку, уміння в процесі навчально-виховної роботи створювати і підтримувати гармонію мети, форм, методів і засобів впливу на учнів. Здатність учителя у всіх ланках своєї професійної діяльності /навчання, виховання, спілкування з батьками, населенням тощо/ ставити перед собою мету, знаходити оптимальні шляхи її розв'язку на основі добра, краси, гуманних взаємовідносин, а також оцінка цієї діяльності з емоційно-естетичних позицій можливі лише при наявності належного рівня естетичної культури.

Але досвід та опитування молодих вчителів свідчить, що певна частина випускників педагогічних навчальних закладів не одержали серйозної підготовки у сфері естетичного виховання підростаючого покоління. Для реалізації завдань формування естетичної культури майбутніх вчителів ще недостатньо використовується естетичний потенціал психолого-педагогічних, загальнокультурних, фахових, фундаментальних дисциплін навчального плану, всіх видів багатогранної позанавчальної роботи та історичного педагогічного досвіду минулих часів.

Естетичний потенціал всіх дисциплін навчального плану педагогічних закладів та позанавчальної виховної роботи включає в себе досить широке коло, часто недостатньо задіяних до формування естетичної культури майбутніх вчителів, понять: певні естетичні ідеї, естетичні судження, оціночні відношення, образи, багатогранність естетичної та загальної культури тощо. Використання цих та інших складових елементів потенціалу естетичної культури на різних етапах розвитку педагогічних навчальних закладів було досить неоднозначним, але їх включення у систему діяльності щодо формування естетичної культури майбутніх вчителів відіграло вирішальну роль.

В процесі творчих пошуків шляхів удосконалення діяльності педагогічних навчальних закладів по формуванню естетичної культури майбутніх учителів зростає інтерес до вивчення і використання багатойвітчизняної історико-педагогічної спадщини минулого. Потрібен не лише глибокий аналіз сучасної теорії і практики естетичного виховання та формування естетичної культури студентів педагогічних закладів, але і вивчення, аналіз, узагальнення та критичне використання досвіду, накопиченого протягом всієї їх історії. Ця необхідність продиктована ще й тим, що багато дечого з досвіду, накопиченого протягом десятиліть в тій чи іншій формі закріпилося у теорії і практиці роботи педагогічних навчальних закладів, а багато дечого, на жаль, неоправдано забуто.

Слід відзначити, що історико-педагогічний аспект теорії і практики формування естетичної культури майбутніх вчителів не знайшли свого ґрунтового відображення в педагогічній літературі, нема жодного монографічного дослідження з даної проблеми.

Відзначимо, що проблема естетичної культури особистості протягом тривалого часу привертала увагу не лише педагогів, а й психологів, соціологів, філософів, науковців гуманітарних дисциплін. Так, філософи С.А.Баллер, Л.М.Коган, Н.Б.Крилова, Е.С.Маркарян, В.М.Межуев, Л.С.Сисоєва, О.К.Уледов та інші розглядають естетичну культуру як суттєвий органічний компонент культури людства взагалі.

Такі українські філософи як О.В.Азархін, Г.І.Комарова, В.П.Матюхін, А.Б.Щербо на основі досліджень змісту і функції естетичної культури прийшли до висновку, що вона виявляє рівень естетичної свідомості, здібність і потребу естетично сприймати навколишню дійсність, брати участь в естетичній діяльності. За їх думкою метою функціонування естетичної культури є створення загальнолюдських цінностей, духовний розвиток особистості і їх гармонійний зв'язок з навколишнім світом.

Шляхи та засоби формування окремих аспектів культури вчителя розробили вітчизняні вчені Н.О.Афоніна, С.І.Ростова, Б.Т.Ліхаков, а також українські – Л.П.Воеводіна, Є.Н.Коробко, Т.С.Левченко, О.П.Рудницька. З проблем естетичного виховання, естетичної підготовки, формування естетичної культури вчителя захищена докторська дисертація Г.О.Петрової та кандидатські – Д.Ахмандалієвою, М.В.Беселовською, Л.Є.Дементієвою, О.М.Кириченко, Н.М.Нікітіною, О.С.Сухачовим, Л.І.Тихоною, Д.Х.Фельдгоном, Г.Я.Фешіною, З.П.Яропудом, опубліковані монографії С.О.Анічкіна, М.І.Киященка, З.І.Третьякова, та багато інших.

Досліджуючи історико-педагогічні аспекти формування естетичної культури майбутніх учителів, ми відзначаємо значний внесок в розробку її теорії і практики таких вітчизняних педагогів як, Апраксина О., Шацька В., Буров О., Сухомлинський О., Зазюн І., Бутенко В., Рудницька О., Падалка Г., Шевченко Г., Щолокова О., Ростовський О., Кіященко М., Семашко О., Танько Т., Лихачов Б., Васянович Г., Масол Л., Миропольська Н., Болгарський А., Шевнюк О., Юсов Б., Неверов В., та ряд інших.

Історико-педагогічні аспекти естетичного виховання майбутніх вчителів з дисциплін художнього циклу розглядалися у дисертаційних дослідженнях Т. П.Танько, в монографіях Т.І.Корольової та посібнику Г.А.Петрової "Вопросы эстетической подготовки будущего учителя" /Изд-во Казанского университета, 1976р./, в 1993р. захищена кандидатська дисертація К.А.Юр'євої "Естетична культура вчителя в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського". Дисертація Л.І.Тихонової" "Дослідження рівня естетичної підготовки студентів педагогічного інституту" виконана на матеріалі філологічного факультету /М., 1969р./.

Дисертаційні роботи з проблеми формування естетичної культури майбутніх учителів педагогічних

навчальних закладах в історико-педагогічному плані періоду 1861-2000 рр. відсутні.

Об'єктами нашого дослідження стали теорія і практика діяльності педагогічних навчальних закладів по формуванню естетичної культури майбутніх учителів у навчально-виховному процесі.

Предмет дослідження – процес становлення і розвитку змісту, форм, методів та принципів формування естетичної культури майбутніх вчителів в педагогічних навчальних закладах 1860-1980 рр.

Мета дослідження – виявити провідні тенденції процесу формування естетичної культури майбутніх учителів, узагальнити, теоретично обґрунтувати набутий досвід та накреслити магістральні методичні рекомендації.

Досліджуючи проблему формування естетичної культури майбутніх вчителів, ми виходили з того, що в цьому процесі є досить важливим взаємодія двох провідних факторів: навчально-виховного процесу та всіх видів позанавчальної діяльності, які включають в себе і вплив соціуму /середовища/. При аналізі і діяльності педагогічних навчальних закладів щодо формування естетичної культури майбутніх вчителів здійснено генезис таких провідних понять цієї проблеми як естетична культура, естетичний потенціал культури, естетична діяльність, естетична підготовка, естетичне виховання.

З педагогічної точки зору естетична культура – є живий, творчий процес буття, самовизначення і самоутвердження естетичної діяльності, а її потенціал – є одночасно і наша оцінка можливостей естетичної культури, відбір найбільш перспективного у цьому процесі. Тобто, в естетичному потенціалі культури (у змісті всіх дисциплін навчальних планів вищих навчальних закладів і позанавчальній діяльності) більш виразно діють пошукові, проектуючі, евристичні функції, в його надрах відбувається апробація форм, змісту, методів, ідей і образів естетичної діяльності, виробляється її технологія. У формуванні естетичної культури особистості естетична діяльність пронизує всі сфери людської діяльності – соціальну, наукову, трудову, художню (у найбільшій мірі) і найбільш повно і цілісно проявляється тоді, коли діяльність людини відбувається за законами краси і творчості. Елементи естетичної діяльності можуть бути присутніми у будь-яких діях і вчинках, естетичні норми в обмеженому масштабі діють навіть у нетворчій репродуктивній праці. Якісне виконання нескладного трудового акту закономірно викликає естетичну оцінку. Такі естетичні поняття як краса, гармонія, досконалість, виразність тому і є загальними, що вони відносяться до різних соціальних явищ, форм і видів діяльності, до результатів праці та природних об'єктів.

Виділяючи загальний характер естетичної діяльності, ми враховували, що праця вчителя, вченого, робітника, інженера може мати естетичні елементи, а може бути і їх позбавлена. Вся справа в тому, що естетична мета,

естетична складова в праці є лише потенціальна. Отже, вимога до вчителя і його готовність бути носієм високої естетичної культури, здійснювати навчально-виховний процес адекватно з нормами краси, гармонії, досконалості, гуманності добра, співдружності є також потенціальною, вона може бути й відсутньою. Все залежить від рівня сформованої естетичної культури та естетичної підготовки вчителів у педагогічних вищих навчальних закладах та сформованих навичок самоосвіти на робочому місці вчителя, вихователя, керівника школи тощо.

Перед собою ми поставили розв'язати такі основні **завдання**:

– виявити мету, завдання, зміст та організаційні форми процесу формування естетичної культури майбутніх вчителів у навчально-виховній діяльності педагогічних навчальних закладів періоду 1860-1990 рр. ;

– оцінити реальні досягнення та вклад педагогічних навчальних закладів у розвиток системи формування естетичної культури майбутніх вчителів;

– систематизувати погляди визначних педагогів і громадських діячів щодо мети, завдань, змісту, форм і методів формування естетичної культури вчителя;

– розкрити роль і місце потенціалу естетичної культури навчальних планів, програм педагогічних навчальних закладів, позанавчальної виховної роботи та естетичної діяльності у формуванні естетичної культури майбутніх вчителів;

– проаналізувати нагромаджений досвід, виявити і науково-методично обґрунтувати шляхи його використання у формуванні естетичної культури майбутніх вчителів у сучасних умовах.

Методологічну основу дослідження становили теорія наукового пізнання, діалектико-матеріалістичне положення про людську особистість як сукупність відносин з оточуючим світом; про естетичну культуру як функціональну систему, спрямовану на гармонізацію різнобічних стосунків особистості та її творчий саморозвиток; про провідну роль діяльності в формуванні естетичної культури майбутнього вчителя; необхідність та можливість критично-творчого використання спадщини вітчизняних педагогічних навчальних закладів та визначних педагогів у сучасних умовах підготовки вчителя до навчально-виховного процесу учнів.

Основні методи дослідження: історико-педагогічний, теоретичний та порівняльний аналіз змісту, форм і методів формування естетичної культури майбутніх вчителів у навчально-виховному процесі; вивчення архівних матеріалів, психолого-педагогічної та філософської літератури, естетичних учнів, положень, поглядів визначних педагогічних та громадських діячів; узагальнення історико-педагогічного досвіду з проблеми формування естетичної культури майбутніх вчителів.

Джерелознавча база дослідження. Для аналізу становлення і розвитку формування естетичної культури майбутніх вчителів було

використано біля 2,5 тис. джерел, серед яких фонди архівів, дисертації, автореферати, справи Наукового архіву АПН СРСР, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного історичного архіву у м. Києві, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центральної наукової бібліотеки у м. Москві та Києві, Центральної наукової бібліотеки АПН СРСР ім. К.Д.Ушинського, архіви Міністерства освіти, педагогічних навчальних закладів.

Використані також центральні, республіканські, окружні газети й журнали, бюлетені, багатотиражки, наукові записки педагогічних інститутів, матеріали педагогічних з'їздів, навчальні плани і програми, монографії, методичні рекомендації, щорічні звіти педагогічних інститутів, інформації педагогічних вузів щодо формування естетичної культури майбутніх вчителів, матеріали центральних, республіканських, регіональних та вузівських наукових конференцій, всесоюзних та республіканських нарад, педагогічних читань, оглядів художньої самодіяльності педагогічних інститутів і педучилищ, постанови Міністерства освіти та громадських організацій.

Широко проаналізовані та використанні естетичні погляди визначних педагогів К.Д. Ушинського, А.С. Макаренка, А.В. Луначарського, Н.К. Крупської, С.Т. Шацького, В.М. Шацької, В.О. Сухомлинського, В.П. Острогорського, Л.М. Толетого, роботи В.Г. Белінського, М.Г. Чернишевського, М.О. Добролюбова, Т.Г. Шевченко, І.Я. Франка, Л. Українки тощо.

Наукова новизна дослідження:

– в роботі вперше проведено аналіз змісту, мети, форм і методів формування естетичної культури майбутніх учителів у діяльності вітчизняних педагогічних навчальних закладів; систематизовані погляди визначних педагогів і громадських діячів з даної проблеми;

– на базі архівних матеріалів у науковий апарат введено певну кількість нових документів, фактів, педагогічних ідей; /естетична культура, потенціал естетичної культури, естетична діяльність тощо/;

– виявлено прогресивні форми і методи діяльності педагогічних навчальних закладів щодо формування естетичної культури майбутніх вчителів;

– на основі аналізу з врахуванням конкретно-історичних обставин визначено науково обґрунтовані періоди становлення і розвитку процесу формування естетичної культури студентів педагогічних навчальних закладів;

– на основі дослідження розроблені концептуальні положення та методичні рекомендації щодо завдань, мети, змісту, форм і методів формування естетичної культури студентів педагогічних вузів у сучасних умовах та на перспективу.

Теоретична значущість дослідження:

– розкрито історико-педагогічні аспекти системи формування естетичної культури майбутніх вчителів як окремої галузі навчально-виховного процесу, що має свої форми, зміст, принципи, закономірності та логіку розвитку;

– розкрито взаємозв'язок між завданнями школи щодо естетичного виховання учнів та діяльністю педагогічних навчальних закладів по підготовці випускників до реалізації поставлених завдань на різних етапах розвитку системи освіти;

– у науковий обіг введено нові наукові поняття "естетичний потенціал культури", "потенціал естетичної культури", "естетичний потенціал змісту дисциплін навчальних планів і програм вищих навчальних закладів, "естетико-педагогічна діяльність", "естетичне поле", "евристичні функції естетичного потенціалу культури" тощо;

– на основі вивчення та історико-педагогічного аналізу розкрито теоретичні основи концепції діяльності сучасних педагогічних навчальних закладів щодо формування естетичної культури майбутніх вчителів;

– підтверджено роль і місце естетичної культури у структурі професійної підготовки вчителя, який може розв'язувати проблеми навчально-виховного процесу на основі краси, добра, гуманізму, співдружності, оцінювати свою та діяльність учнів з емоційно-естетичних позицій;

– обґрунтовано вплив рівня естетичної культури вчителя, учнів, всього народу на розвиток промисловості та конкурентноздатності її продукції на світовому ринку.

Практичну значущість дослідження становлять:

– результати дослідження, висновки і рекомендації можуть бути використані науковцями, викладачами педагогічних навчальних закладів у процесі викладання курсів педагогіки, історії педагогіки, основ педагогічної майстерності, при читанні спецкурсів і проведенні семінарів, у керівництві курсовими та дипломними роботами;

– з врахуванням концептуальних положень і висновків дослідження, підготовлено й опубліковано для фахівців у галузі педагогіки, народної освіти і культури монографія "Формування естетичної культури вчителя" (історико-педагогічний аспект, 1860. – 1970 pp.), К., 1995, II, 6 др. арк., посібники, "Естетичне та трудове виховання молодших школярів" (К., 1994, 6,3 др. арк.), "Виховання культури поведінки молодших школярів" (К., 1993, 5,8 др. арк.);

– історико-педагогічний аналіз і узагальнення результатів дослідження послужили основою для розробки програми спецкурсу по підготовці студентів до естетичного виховання учнів;

– результати дослідження, висновки і рекомендації можуть бути враховані при складанні навчальних планів педагогічних навчальних

закладів, програм з гуманітарних наук, педагогіки, психології, фахових методик, а також використані ректоратами, студентськими клубами, художніми радами вищих навчальних закладів у діяльності по формуванню естетичної культури майбутніх вчителів;

– отримані в ході дослідження дані стануть певним внеском у подальшу розробку вітчизняної історії педагогічної думки і культури.

Особистий внесок пошукувача в одержанні результатів полягає у:

– багаторічному самостійному дослідженні методологічних, теоретичних та методичних аспектів проблеми; аналізі, узагальненні завдань, мети, змісту, форм, методів й закономірностей процесу формування естетичної культури майбутніх вчителів у навчально-виховному процесі на різних історичних етапах розвитку педагогічних навчальних закладів;

– узагальненні свого власного досвіду на посаді декана факультету, проректора з наукової роботи, голови художньої ради інституту /20 років/ по керівництву всіма видами естетичної підготовки майбутніх вчителів; читання спецкурсів з проблем естетичного виховання учнів, науково-методичне кураторство над роботою кабінету естетичного виховання, студентського клубу, колективів художньої самодіяльності, лекторіїв та всіх масових естетико-виховних заходів як в інституті, так і за його межами;

– організації і проведенні на базі інституту Всесоюзних і регіональних науково-практичних конференцій з проблем естетичного виховання, конкурсів-оглядів студентських колективів художньої самодіяльності, щорічних весняних оглядів художньої самодіяльності інституту в системі "академгрупа – факультет – інститут";

– розробці методичних рекомендацій кабінетам естетичного виховання, художнім радам, студентським клубам з проблеми організації роботи по формуванню естетичної культури майбутніх вчителів.

Апробація досліджень здійснювалась шляхом публікації матеріалів дослідження: монографія, навчальні посібники, методичні рекомендації, статті в педагогічній пресі, наукових збірниках.

Суть естетичної культури вчителя: Під естетичною культурою розкрито систему засобів і продуктів, за допомогою яких людина естетично освоює світ, вона є органічною частиною культури людства взагалі. При цьому естетична діяльність з освоєння світу орієнтована не на предмети і явища самі по собі, а на те, як зображаються їх внутрішні якості у їх зовнішній формі, наскільки ці якості проявляються і стають суттєво сприятливими незалежно від того, чи, мова йде про мінерали або рослини, про тварину чи людину, про виробничий процес чи про стихійне явище. /М.С.Каган/. Ці обставини дають підстави стверджувати, що естетична діяльність, естетична культура нібито пронизують собою всі інші види діяльності, всю людську культуру. Але це не означав, що начебто естетична діяльність не має своєї специфіки. У зв'язку з тим, що естетичне сприймання спрямоване на конкретну форму предметів і явищ, то головним його

інструментом є людське відчуття. При цьому тут мова йде не про відчуття взагалі, а лише про вищі його механізми, які зв'язані з зором і слухом. Це пояснюється тим, що в процесі естетичного сприймання навколишньої дійсності має місце не чисто фізіологічний контакт людини із світом, а духовне освоєння впорядкованості, організованості, гармонійності, які власне і створюють форму як зовнішню ознаку внутрішнього змісту.

Вважають, що естетична культура включає в себе перш за все розвинуті людські почуття, які здатні фіксувати не тільки життєво важливі для людини властивості предметів, але і якості їх форми, міру їх організованості і впорядкованості безвідносно до практичної мети людини. Отже, це означає відсутність користі, "незацікавленості" естетичного ставлення, бо воно виявляється не у споживанні, не у присвоєнні предметів, а лише в їх спогляданні, у милуванні, у захопленні ними.

Естетична культура є досить складною системою, вона включає в себе чутливість й інтелектуальні здібності людини, її родові і групові уявлення про "гарне життя", а також реальні предмети і форми поведінки, створені людиною не лише за законами природної необхідності, але й за законами краси. Отже, естетична культура окремої особи не є природженою, а виховується протягом усього її життя, в процесі гри, праці, споглядання, роздумів та історичного пізнання навколишньої дійсності.

Естетична культура особистості, що формується на базі естетичних досягнень того суспільства, в якому вона живе, являє собою певний рівень розвитку інтересу до прекрасного, потреб до нього, здатність розцінювати предмети, події і явища життя з точки зору сформованого естетичного ідеалу і норм, що випливають з нього. Естетична культура включає в себе не лише розуміння мистецтва, а й відповідну оцінку життя у формах, характерних для естетичної свідомості. На відміну від наукової естетична культура глибоко емоційна, вона в свою чергу виступає каталізатором творчої діяльності із засвоєння наукової картини світу.

Естетичну культуру визначають також як сукупність усіх тих сторін матеріального, духовного і художнього життя суспільства, які безпосередньо впливають на формування у його членів специфічних духовних сил, спрямованих на створення і споглядання різноманітних конкретно-чуттєвих цінностей і перш за все краси.

У свою чергу естетична культура здійснює великий вплив на особистість. Вона стає одним із суттєвих стимулів людської поведінки і знаходить своє вираження в особливих естетичних потребах особистості. Вміння відчувати і розуміти красу навколишнього світу одночасно впливає й на стійку потребу шукати і створювати цю красу в усіх сферах власної діяльності /гри, навчання, побуті, професійній роботі тощо/. Людині, яка володіє цим почуттям, досить важко знаходитися в хаотичному, безликому середовищі, вона прагне, щоб речі, які її оточують, були не лише корисні, але й своїм зовнішнім виглядом приносили їй естетичну насолоду,

задоволення, підтверджували уяву про "гарне життя". Тому в реальній життєдіяльності естетична потреба виступає у певній системі естетичних переваг: бажаних форм поведінки і спілкування, улюблених кольорів і їх поєднань, улюблених музикантів і музичних творів, улюблених пісень і їх виконавців і т.ін. Це розмаїття естетичних переваг й критеріїв оцінки в своїй єдності й виражають естетичний смак людини.

Сучасною наукою доведено, що культура кожної людини формується в процесі засвоєння нею культури суспільства і насамперед оволодіння культурними цінностями певної епохи, даного народу, класу, групи і т. ін. Тому індивідуальну естетичну культуру слід розглядати як своєрідне дзеркало естетичного багатства того чи іншого народу, як його своєрідний відбиток. Про це свідчать основні етапи історичного розвитку естетичної культури людства.

Сучасна філософія у структурі сучасної естетичної культури виділяє естетичну діяльність й естетичну свідомість, які, звичайно, між собою тісно взаємозв'язані. Естетична свідомість /споглядання/ є форма духовної, внутрішньої активності суб'єкта, що виростає із зовнішніх, матеріально-практичних форм його діяльності і поступово набуває естетичного характеру. Естетична практична діяльність є зовнішньою, матеріальною формою естетичної активності суб'єкта, що стимулюється і контролюється його естетичною свідомістю. /239,с.16/

Щодо проблеми нашого дослідження "Формування естетичної культури вчителя" нас значною мірою цікавить друга складова частина структури: естетична діяльність особистості, в якій виділяють такі три взаємозв'язані сфери:

– реально-практичну, що охоплює естетичні моменти матеріального виробництва, суспільно-організаторську, педагогічну, спортивно-фізкультурну, побутову та інші сфери людської діяльності;

– духовно-практичну, що включає в себе естетичні якості художньої та ігрової діяльності;

– духовно-теоретичну, що охоплює духовні аспекти наукової, ідеологічної та Інших видів духовної культури. /239,с.16/

Оскільки вчитель виступає організатором і керівником навчально-виховного процесу учнів і його професійна діяльність покликана забезпечити виховання всебічно розвиненої особистості /в тому числі й естетичне виховання/, то всі ці три структурні елементи естетичної діяльності виступають вагомим показником рівня естетичної культури вчителя і являють для педагогічної науки значний інтерес.

У світлі нашої проблеми важливо на основі вчення психолога Л.Биготського про зміну головного виду діяльності і відповідно характеру активності людини на різних вікових етапах її життя виділяють такі 5 основних етапів формування естетичної культури особистості:

I етап – передестетичний, від народження до 3-х років, коли формуються основні психічні механізми естетичного відображення, виникають першоелементи естетичної спрямованості дитини – початки естетичних потреб, установок і т. п. На цьому етапі важливо забезпечити естетичне середовище дитини.

II етап – уже власне естетичний з 3 до 7 років, коли переважає художньо-ігрова діяльність. На цьому етапі естетичне ставлення до людей, тварин, навколишньої дійсності розвивається головним чином через мистецтво й художні ігри, саме вони у цей період є головним інструментом естетичного виховання дитини. У зв'язку з цим вихователь дитячого садка повинен мати спеціальну естетичну підготовку і наявний рівень естетичної культури.

III етап естетичного розвитку людини зв'язаний із переходом дитини до навчальної діяльності у загальноосвітній школі, де переважає пізнавальна /логічно-понятійна/ діяльність. Тому на цьому етапі необхідно включити у систему шкільної освіти елементи естетичного виховання, щоб залучення дітей до наукових знань не пригасило його естетичні почуття, а розвинуло їх. У зв'язку з цим завдання полягає в тому, щоб кожний учитель незалежно від фаху мав належний рівень естетичної підготовки, володів почуттям прекрасного, зміг розкрити потенціальні естетичні можливості кожного навчального предмету й оволодів методами впливу в навчально-виховному процесі не лише на розум і пам'ять, а й на емоційну і чуттєву сферу особистості учня.

IV етап формування естетичної культури особистості зв'язаний із переходом до юнацтва, коли на перше місце виходять ціннісно-орієнтаційна діяльність свідомості, пошук смислу життя, самостійне визначення усіх моральних, політичних, естетичних ідеалів. Як правило, цей процес супроводжується прагненням юнаків і дівчат за допомогою певного кола знань логічно, теоретично обґрунтувати свої особисті смаки й ідеали. В цей період формується естетична свідомість і самосвідомість молодшої людини, естетична сфера її світогляду. Тому й не дивно, що саме на даному етапі можливі часті й різкі зміни смаків, різкі естетичні переорієнтації. Все це характерно для юнаків і дівчат студентських років, тому в період навчання у педагогічному вузі особливо важлива роль естетичної освіти і перш за все оволодіння науковими знаннями з естетики, історії мистецтва, літератури, залучення студентства до різних видів естетичної діяльності, створення здорового естетичного середовища і т. ін. Реалізація всіх цих факторів є необхідною умовою формування естетичної культури майбутнього вчителя. Тому ми і поставили своїм завданням дослідити завдання, мету, зміст, форму і методи формування естетичної культури майбутніх учителів у навчально-виховному процесі педагогічних навчальних закладів у період 1860-1990 рр.

V етап естетичного розвитку особистості зв'язаний із переходом до практично перетворювальної діяльності. Власне на цьому етапі при

сприятливих умовах формується особистість, яка характеризується цілісністю й динамізмом усіх елементів своєї естетичної культури. Саме на цьому вищому й останньому етапі особистість здатна проявити себе не лише в ролі активного творця естетичних цінностей, але і їх активного пропагандиста, естетичного вихователя інших людей, нових поколінь. Отже, у юнацькі роки /четвертий етап, а щодо нашого дослідження, то це у студентські роки/ і в більш зрілому віці /у період педагогічної діяльності на робочому місці вчителя, вихователя/ визначається певне співвідношення естетичного споглядання й естетичної творчості, які і визначають належність особистості до певного типу естетичної культури. При цьому творчий рівень естетичного розвитку особистості вважається вищим і відносно до нього визначається глибинна сутність естетичної культури учителя.

Завдання школи у галузі естетичного виховання підростаючого покоління вимагає від випускників педагогічних вузів більш високого рівня індивідуальної естетичної культури як її носія, так і "трансформатора" іншим людям свого естетичного досвіду. Психолого-педагогічна наука вважає, що студентські роки є найсприятливішими для формування індивідуальної естетичної культури майбутнього вчителя вищого творчого рівня і в цій галузі протягом багатьох років прагнула визначити зміст, мету, завдання, форми і методи роботи як для формування творчого рівня естетичної культури студентської молоді, так і підготовки її до розв'язання завдань естетичного виховання в школі.

Звичайно, кожне цивілізоване суспільство зацікавлене у формуванні певного рівня естетичної культури всіх членів суспільства, спеціалістів-фахівців, учнівської та студентської молоді. Це до певної міри можна пояснити тим, що філософська і психолого-педагогічна наука розкрила тісний взаємозв'язок між наявним рівнем індивідуальної естетичної культури /і суспільства в цілому/ та творчим підходом до будь-якого виду діяльності /гри, навчання, праці тощо/. Краса, яка є складовою частиною естетичної культури, за висловом Достоєвського, покликана врятувати світ.

Формування естетичної культури народу, і зокрема підростаючого покоління, як і будь-який виховний процес повинен мати цілеспрямований та організований характер, в якому провідна роль належить вчителям усіх предметів, вихователям. Педагогічна професія є одним із найскладніших видів трудової діяльності. Педагог – скульптор дитячої душі, організатор і керівник цілеспрямованого процесу формування всебічно і гармонійно розвиненої людської особи. Тому поряд з іншими вимогами суспільство ставить перед учителем саме професійну вимогу – бути людиною високої естетичної культури.

Проблема формування естетичної культури вчителя є досить актуальною у сучасній педагогічній науці, вона протягом багатьох років цікавила не лише педагогів, а й філософів, соціологів, психологів, які розглядали естетичну культуру як органічний суттєвий компонент культури

людства загалом. Певні аспекти формування естетичної культури вчителя знайшли своє відображення у педагогічній спадщині видатних вітчизняних педагогів А.В. Луначарського, С.Т.Шацького, К.Д.Ушинського, А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського та ряду інших.

В останній час значний інтерес дослідників зосередився на вивченні педагогічної спадщини визначного педагога, вченого В.О. Сухомлинського щодо формування естетичної культури вчителя . Дослідники відзначають, що В.О.Сухомлинський розглядав естетичну культуру як основу духовного життя особистості вчителя і як невід'ємний компонент його педагогічної майстерності. В структурі естетичної культури вчителя він виділяв три основні компоненти: духовно-споглядальний, науково-самоосвітній і практично-конструктивний.

Духовно-споглядальний компонент включав у себе естетичне сприймання, естетичну оцінку педагогічних явищ і процесів, естетичні уявлення, поняття, судження. Він вважав цей компонент першим кроком сприймання і розуміння краси, основою естетичного виховання, серцевиною естетичної культури вчителя.

До науково-самоосвітнього компонента він відносив естетичні судження, смаки, ідеали, що сформовані у процесі навчання і самоосвіти. Тут робиться акцент на необхідність теоретичної підготовки вчителя в галузі естетики й мистецтвознавства, необхідності постійного розширення і вдосконалення знань шляхом самоосвіти.

До практично-конструктивного компонента В.О.Сухомлинський відносив створення вчителем естетичної обстановки для навчання і виховання учнів, тобто використання і створення нових естетичних виховних можливостей природного і соціального середовища, навчальної, виробничої діяльності, побуту, спілкування в художньо-виховному процесі.

Усі ці три структурні компоненти естетичної культури були тісно пов'язані з професійною діяльністю вчителя.

Вивчення педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського свідчить, що естетичну культуру вчителя він розглядає багатогранно і включає до неї морально-естетичну культуру, культуру почуттів, емоцій, естетико-мовну культуру, творче ставлення до професійної діяльності, володіння методикою естетичного виховання у навчально-виховному процесі, естетику побуту, спілкування, зовнішнього вигляду і т. п.

Психолого-педагогічна, філософська наука, розробляючи теоретичні й практичні проблеми формування естетичної культури майбутнього вчителя, вважає, що вирішальне місце у цьому процесі займають естетика, мистецтво, література, педагогіка, психологія, цикл фахових дисциплін, естетичне середовище, естетика студентського побуту, участь студентів у різноманітних видах художньо-естетичної діяльності. Всі вони у комплексі реалізують завдання власне естетичного виховання як формування естетичного ставлення до дійсності, так і естетичну підготовку майбутнього

вчителя до здійснення завдань естетичного виховання підростаючого покоління. Тому завдання педагогічних вузів щодо формування естетичної культури своїх вихованців полягає в тому, щоб використати у цій справі весь комплекс наукових дисциплін навчального плану і всі різноманітні форми позанавчальної виховної роботи.

Отже, ми бачимо, що естетична культура вчителя досить широке структурне поняття, вона є суттєво важливою складовою частиною загальної педагогічної культури. Це означає, що вчитель високої естетичної культури повинен мати чіткі уявлення про естетичні форми пізнання /естетичні сприйняття, насолоду, переживання, судження, цінність, діяльність, почуття, смак тощо/; розуміти естетичну сутність явищ дійсності й мистецтва, вміти цю сутність донести до учня; володіти вміннями виділяти специфічні естетичні можливості в кожному навчальному предметі, відібрати з нього найбільш цінний в естетичному відношенні матеріал; чітко уявляти необхідний мінімум естетичних знань і навичок, яким повинен оволодіти учень кожного класу і визначати рівень естетичної вихованості; бути озброєним навичками організації індивідуальної і колективної естетичної діяльності учнів; мати певний рівень підготовки до художньо-естетичної діяльності у різних галузях /малювати, креслити: виразно читати, розробляти сценарії виховних заходів, проводити естетичні екскурсії, бажано співати, танцювати тощо/; у процесі навчання і виховання впливати не лише на розум і пам'ять, а й на почуття та емоції учня; будувати стосунки з дітьми на основі педагогіки співдружності.

Особливе місце у вихованні естетичної культури майбутнього вчителя займає мистецтво. Але вчителі не повинні ототожнювати естетичне й художнє виховання. У загальному розумінні естетичне значно ширше поняття, яке включає в себе і художнє, що окреслене у педагогіці як цілеспрямований процес впливу на вихованців засобами мистецтва для виховання у них любові до мистецтва, його розуміння, вміння одержувати від нього насолоду і брати посильну участь у створенні краси.

Підміна естетичного виховання художнім обмежує завдання естетичного в плані його мети, змісту. Педагоги повинні розуміти, що при такому підході у вихованців формуються художні або естетичні почуття, смаки, переконання лише відносно мистецтва, а отже, відриває естетичне виховання від життя, практики, природи, навколишньої дійсності.

Ототожнення художнього виховання з естетичним часто призводить до того, що ректорат, органи народної освіти вважають естетичне виховання тільки справою викладачів естетики, музики, образотворчого мистецтва, літератури або ж справою познавчально-виховної роботи; викладачі інших дисциплін усуваються від цієї важливої ділянки роботи, а при цих умовах не реалізуються потенційні можливості інших навчальних предметів. Такий підхід є однією із причин того, що вуз, школа не можуть належним чином налагодити дійову систему роботи з естетичного виховання. При такому

розумінні естетичне виховання зводиться лише до його основної частини – художньої культури, а отже, не може бути важливим показником естетичної культури вчителя.

Але поряд з цим слід відзначити, що мистецтво – великий розділ естетичної культури, без нього важко уявити естетичне виховання та естетичну підготовку майбутнього вчителя взагалі, без нього, естетичне виховання фактично неможливе, у формуванні естетичної культури воно відіграв виняткову роль. Значимість цього можна пояснити тим, що мистецтво, говорить про людину, про її працю, надії, мораль, природу, навколишню дійсність, вона є найбільш впливовим вихованням естетичних, художніх смаків та інших форм естетичного пізнання. Річ у тому, що мистецтво зображає події, факти, надії, мораль, бажання у художній формі, а значить активніше впливає на чуттєву й емоційну сфери людину, без яких неможливо реалізувати завдань естетичного виховання. Тому розвинена естетична культура неможлива без спілкування з мистецтвом, яке дозволяє особистості усвідомити свої естетичні здібності і відкриває необмежені можливості для їх удосконалення. З іншого боку, саме спілкування з мистецтвом передбачає певний рівень розвитку естетичної культури, без якої твори мистецтва сприймаються як картинка зі схожими предметами, цікава історія, приємний набір звуків або ж просто нісенітниця..

Отже, естетична культура вчителя передбачає певний рівень художньої й естетичної освіти. Естетично і художньо освічена людина здатна визначатися у своїх почуттях, смаках, формувати їх, удосконалювати і спрямовувати. Слова К.Маркса "Якщо ти хочеш одержати насолоду від мистецтва, то повинен бути художньо освіченою людиною" можна вважати провідними у системі формування естетичної культури.

Мистецтво у системі естетичної культури виконує специфічну, властиву лише йому функцію, яка полягає в тому, що вона розкриває перед особистістю світ реально існуючої краси, яка приносить естетичну насолоду, відіграє значну роль у формуванні переконань, поглядів, норм і правил поведінки, є джерелом духовного багатства, стимулом активного життя. Мистецтво не просто зображає і виражає, воно через психолого-фізіологічний механізм активно впливає на суттєву, емоційну сферу особистості, на її громадську активність, стимулює до певного виду діяльності, формує мотиви і цим самим виконує важливу функцію у вихованні естетичної культури,

Мистецтво у системі формування естетичної культури є єдиним і неповторним джерелом пізнання характерних рис духовного життя кожної епохи, його колориту, обличчя тощо. За допомогою мистецтва особистість одержує різноманітні знання та інформацію про життя, побут, культуру людини у різні історичні епохи, про навколишній світ, про природу, розвиток суспільства тощо.

Поряд з цим мистецтво виконує важливу дидактичну функцію, воно ефективно впливає у процесі навчально-виховної діяльності на почуття, емоції, актуалізує навчальну діяльність при використанні словесних методів навчання.

Педагогічна теорія і практика на основі наукових досліджень і педагогічного досвіду підкреслює, що мистецтво виконує важливу культурно-соціальну функцію, яка тісно пов'язана з проблемою вільного часу студента й учнівської молоді. Заповнюючи вільний час молоді, мистецтво насичує його естетично цінним змістом: читання художньої літератури, відвідування музеїв, виставок, картинних галерей, участь у гуртках художньої самодіяльності, перегляд кінофільмів, спектаклів, вистав, концертів тощо.

В умовах науково-технічного прогресу мистецтво виконує також функцію зняття напруги, переключення психіки людини. Задовольняючи духовні потреби, мистецтво переносить людину в особливий світ емоцій, переживань і стосунків, переключає психічну діяльність, знімає напругу і створює психологічну розрядку. Ще у минулому столітті наш вітчизняний педагог К.Д.Ушинський підкреслював: "Якщо ви працюєте на уроці і діти перевтомилися, проспівайте з ними 2-3 хвилини пісню або дайте можливість їм помалювати. Діти переключаються, перевтома пройде, і вчитель знову нормально продовжуватиме навчання".

У сучасних умовах мистецтво виконує досить важливу соціальну функцію – екологічну. Твори образотворчого, музичного мистецтва, література, кіно, театр, хореографія допомагають людині краще пізнати красу природи, виховувати любов до неї, вчать цінувати та оберігати її.

Мистецтво має також велике значення в становленні особистості взагалі і в розвитку загальнолюдських задатків зокрема. Життєвий досвід свідчить, що особистість у творчій діяльності обирає різні види мистецької діяльності: малювання, віршування, гру на інструментах, складання мелодій, конструювання тощо. Важливо, що ця діяльність спрямована на саморозвиток природних художніх задатків. Ось чому важливо, щоб учитель ще у початковій школі був спроможним допомогти учням розвинути свої художньо творчі задатки.

Мистецтво виконує важливу організаційно-педагогічну функцію. Безпосередня участь у художній творчості організовує, дисциплінує особистість, виробляє у неї цілеспрямованість» вимогливість до себе і товаришів. Набуті особистістю якості під час участі в художній самодіяльності позитивно проявляються у ставленні до навчання, будь-яких справ, до життя взагалі і, головне, активізує емоційно-чуттєву й вольову сфери.

Виходячи із специфіки естетичного виховання, мистецтво відіграє досить важливу роль у здійсненні завдань морального, трудового,

естетичного, фізичного виховання, збуджуючи і стимулюючи почуття, емоції, волю.

Усе це ставить перед вищою і середньою школою, вчителями, вихователями важливі науково-педагогічні завдання – використати весь цей арсенал потенціальних естетичних можливостей мистецтва і навколишньої дійсності у формуванні гармонійно, всебічно розвиненої особистості підростаючого покоління.

Виконати по-справжньому цю досить важливу функцію може тільки вчитель високої естетичної культури. Ось чому проблема формування естетичної культури майбутніх учителів протягом усіх періодів діяльності педагогічних навчальних закладів розглядалася прогресивними педагогами як важливою складовою частиною підготовки майбутніх учителів до навчально-виховної роботи. У всі періоди діяльності педагогічних навчальних закладів, які ми розглядаємо у своєму дослідженні /1860-1917, 1917-1941, 1941-1990 рр./, у формуванні естетичної культури майбутніх учителів провідне місце займали естетичне виховання й естетична підготовка. Вони завжди ставилися і розв'язувалися у тісному взаємозв'язку і взаємозалежності, як єдиний взаємозв'язаний процес.

РОЗДІЛ І. Діяльність дореволюційних педагогічних навчальних закладів з формування естетичної культури майбутніх учителів /1860 – 1917 рр./

§ 1. Вплив громадсько-педагогічного руху на постановку проблеми естетичної підготовки майбутніх учителів

Шістдесяті роки ХІХ століття були переломними в історії царської Росії педагогічної думки і школи.

Поразка імперської Росії у Кримській війні сприяла загальному зростанню демократичного руху – стихійній боротьбі проти феодально-кріпосницьких порядків у всіх сферах життя народу. Розвиток капіталізму і відмирання феодалізму, його політики, ідеології, економіки, безумовно знаходив своє відображення і в сфері педагогіки. Новий суспільний лад викликав необхідність задоволення потреб суспільства в новій класовій системі освіти, з новим змістом, методами і формами навчання й виховання.

Головним питанням суспільного руху 60-років була боротьба з кріпосним правом, проти якого з одного боку виступали революціонери-демократи – виразники інтересів селянських мас, а з другого – ліберали – виразники інтересів буржуазії. Бурхливий розвиток російської філософії і літератури /Чернишевський, Добролюбов, Писарев, Некрасов, Д.Толстой, Тургенєв, Салтиков-Щедрін і ін. /, музики /"Могуча кучка"/ образотворчого мистецтва /"Передвижники"/, науки, поява матеріалістичних ідей, критичного реалізму, народності сприяли розгортанню широкого суспільно-педагогічного руху в усіх сферах політичного, економічного і культурного життя.

Педагогічний рух тих років також був спрямований на боротьбу із станово-кріпосницькою системою навчання і виховання й на необхідність реформи освіти і ліквідацію реакційної політики царизму в цій галузі.

Відзначимо, що період 60-х років був найбільш яскравою сторінкою історії російської педагогічної думки. Проблеми виховання й освіти знаходили своє відображення в творах філософів М.Г.Чернишевського» М.О.Добролюбова, ідеї яких зробили вирішальний вплив на громадсько-педагогічний рух тієї епохи. Саме в ці роки розквітнув талант генія вітчизняної педагогіки К.Д.Ушинського, який поклав в основу своєї педагогічної системи ідею народності; в пошуках нових шляхів навчання і виховання розпочинав свою педагогічну діяльність Д.М.Толстой, активну участь у педагогічному русі бере визначний хірург М.І.Пирогов та ін.

Царський уряд після відміни кріпосницького ладу під тиском суспільно-педагогічного руху змушений був розпочати реформи і в галузі народної освіти. Але хід цих реформ був надзвичайно повільним. Досить відзначити, що, починаючи з 1856 року, розробка шкільного статуту

тривала 8 років і закінчилася в 1864 році, коли уже царизм після спаду революційного натиску перейшов у новий наступ.

Слід підкреслити, що шкільні, як і інші реформи 60-х років, проводилися згори, мали обмежений, незавершений і шовіністичний характер. Царський уряд змушений був пристосовуватися до вимог капіталістичної економіки, але водночас прагнув зберегти самодержавну імперську владу і відстояти її класову шовіністичну суть.

Позитивним у суспільно-педагогічній думці 60-х років було висунення ідеї загальнолюдського, безкласового виховання, а також спільну з цим проблему створення загальноосвітньої школи. Звичайно, були тим чи іншим чином поставлені такі аспекти педагогіки, як мета навчання і виховання, зміст шкільної освіти, моральне й естетичне виховання підростаючого покоління, жіноча освіта, підготовка вчительських кадрів і т.д. Всі ці питання широко дискутувалися в пресі і певною мірою знайшли своє відображення в проектах шкільних статутів, затверджених Міністерством у 60-ті та наступні роки /"Положение о начальных народных училищах – 1864." – "Устав гимназий и прогимназий – 1864 г.", "Положение о женских гимназиях и прогимназиях МНП – 1870 г.", "Общий устав императорских российских университетов – 1886 г."/.

Відзначимо, що в жодному документі не враховувалися національні особливості народів» що входили до складу Російської імперії, повністю нехтувалися їх мова, культура, історія тощо.

Буржуазні реформи системи освіти 60-х років до певної міри задовольняли вимоги дворянства і були першим кроком вперед на шляху заміни станової школи буржуазною, класовою. Реформи сприяли розвитку початкової школи, виникли земські початкові, середні загальноосвітні школи тощо. Поява цих типів шкіл поставила гостро проблему підготовки педагогічних кадрів. У той період в Росії не було жодного спеціального педагогічного навчального закладу, який би здійснював підготовку вчительських кадрів /якщо не рахувати головного педагогічного інституту в Петербурзі, закритого, до речі, в 1858 р./.

Цінним у цій справі було те, що дискусія 60-х років зробила великий вплив на дальший розвиток педагогічних навчальних закладів.

Один із активних ініціаторів демократичного педагогічного руху М.І.Пирогов /1810-1881 рр./ підкреслював, що для здійснення прогресивних реформ системи народної освіти в країні не вистачає головного – ділових і досвідчених педагогів, що більшість учителів приступає до своєї діяльності без спеціальної педагогічної підготовки. А навчання і виховання, стверджує він, "є не лише мистецтво, але і наука, якої необхідно навчитися спочатку в інших, а не у самого себе... Не підготувавши серйозно і науково людей до виконання цих обов'язків, ми ніколи не досягнемо бажаної мети в справі освіти". /154, с.85/ Для розв'язання цієї проблеми він рекомендував створити педагогічні курси, семінари, при деяких університетах – інститути вчителів.

Винятково важливу роль у постановці й розробці проблеми педагогічної підготовки вчителя і підвищення його ролі у суспільстві відіграв наш вітчизняний педагог К.Д.Ушинський. Вважаючи основним недоліком у постановці народної освіти відсутність добре підготовлених педагогічних кадрів, він розробив проект учительської семінарії, який у подальшому мав велике значення у підготовці вчителів для початкових шкіл.

Водночас К.Д.Ушинський вважав за необхідне організувати педагогічну підготовку кадрів і для середніх шкіл, висунувши ідею створення педагогічних факультетів при університетах. Зокрема він писав: "Якщо в університетах існують факультети медичні, і навіть камеральні, і нема педагогічних, то це показує, що людина до цього часу більше дорожить, здоров'ям свого тіла і своєї кишені, ніж своїм моральним здоров'ям, і більше турбується про багатство майбутніх поколінь, ніж про гарне їх виховання. Суспільне виховання не така мала справа, щоб не заслуговувала особливого факультету. /205, с.319/

Особливий вклад у формуванні громадської думки про місце, роль і значення учителя в суспільстві внесли революціонери-демократи, вожді революційно-демократичного руху М.Г.Чернишевський і М.О.Добролюбов. У своїх творах вони викривали політику царського уряду в галузі народної освіти, вказуючи при цьому на не нормальний матеріально-правовий стан народних учителів у країні.

Дискусії з проблем педагогічної підготовки вчителя не могли не торкнутися його загальнокультурної та естетичної підготовки.

І тут внесок визначних прогресивних педагогів того часу, письменників і громадських діячів був настільки важливим, що не втратив своєї актуальності і в наші дні. Але в історії педагогіки систематизовані погляди на проблему естетичної підготовки і виховання майбутніх учителів взагалі відсутні. Очевидно, тому і в нині діючих посібниках з історії педагогіки для студентів педагогічних вузів майже нічого не сказано про погляд на цей аспект визначних педагогів, філософів, громадських діячів. Нема потреби доводити, що ознайомлення майбутніх учителів з цими поглядами відіграло б важливу роль у формуванні їх загальнопедагогічної культури та естетичної підготовки.

Звичайно, ми не ставимо завдання проаналізувати всю їх спадщину в галузі естетичного виховання, однак спробуємо принаймні до певної міри систематизувати їх погляди на проблему формування естетичної культури та естетичної підготовки вчителя.

Незважаючи на деякі риси історично! обмеженості, естетична теорія російських революційних демократів була вищим етапом у розвитку демократичної естетики і зробила великий прогресивний вплив на розвиток вітчизняного мистецтва й естетичного виховання народу.

В.Г.Белінський у своїх загальнолітературних статтях, рецензіях, відгуках на дитячі книги і підручники, у численному різноманітному

листуванні приділяв велику увагу питанням педагогіки – він розкривав справжню суть урядової політики щодо освіти народу, реакційне обличчя офіційної імперської педагогіки й водночас сформулював мету, завдання і зміст нової революційно-демократичної науки про навчання і виховання.

Основна ідея педагогічної теорії В.Г.Белінського – це гармонійний розвиток особистості. Виходячи з цього, він розглядав процес виховання у єдності всіх його сторін, підкреслюючи при цьому, що "естетичне почуття є основа добра, основа моральності". /17,с.308/ Провідну роль у формуванні гармонійно розвиненої особистості він відводить вчителю: "Який важливий, великий і священний сан вихователя, – писав він, – в його руках участь цілого життя людини". Белінський закликав педагогів розвивати у дітей із самих ранніх років почуття витонченості як одного із найперших елементів людяності, бо лише при вихованні цього почуття, за словами Белінського, можлива людська гідність, лише з ним можливий розум, лише з ним учений може піднятися до світових ідей і лише з ним громадянин зможе принести в жертву Вітчизні і свої особисті вигоди. Без нього, без цього почуття, нема генія, нема таланту, залишається лише один вульгарний "здоровий глузд", необхідний для домашнього укладу життя, для дрібних розрахунків егоїзму. /15,с.43/

Особливе місце у вихованні почуття витонченості Белінський відводив поезії і музиці, він стверджував, що вихована музикою краса облагороджує душу дитини і розвиває у неї багатий внутрішній світ.

Водночас слід відзначити, що коли в 30-ті роки В.Г.Белінський пов'язував роль мистецтва насамперед з вихованням естетичних почуттів у системі гармонійного розвитку особистості, то в 40-х роках він розвиває думку про служіння мистецтва справі перебудови суспільства в інтересах народу.

Надаючи великого значення мистецтву в естетичному вихованні дітей, він одночасно ставив високі вимоги до зовнішнього вигляду вихователів, підкреслюючи, що зовнішня культура повинна визначатися внутрішнім світом людини. Звертаючись до педагогів, вихователів, Белінський пише: "Не випускайте із виду жодної сторони виховання: кажіть дітям і про акуратність, про зовнішню чистоту, про благородство і гідність манер і спілкування з людьми, але виводьте необхідність всього цього із загального та із вищого джерела – не з умовних вимог громадських знань або станів, а із величності людського звання, не із умовних понять про пристойність, а із вічних понять про людську гідність. Переконайте їх, що зовнішня чистота і витонченість повинні бути вираженням внутрішньої чистоти і краси... /15,с.59/

Белінський попереджував при цьому, що, виховуючи дитину, вчителю необхідно уникати формалізму і будувати процес виховання так, щоб торкатися всіх психічних функцій: емоцій, естетичних почуттів, свідомості й волі.

М.Г.Чернишевський щодо проблем формування особистості виходив з того, що головну, вирішальну роль у цьому процесі відіграють умови життя, навколишня дійсність і виховання, Людина не народжується доброю чи лихою, порядною чи злодієм, – говорив він, – а стала тим та іншим у залежності від умов, в яких вона знаходиться, від виховання, яке вона одержує. Виконати по-справжньому обов'язки вихователя може тільки той учитель, який мав "високі і широкі пізнання" у всіх сферах людського життя. Виховати будь-яку якість у дитини можливо лише тоді, коли сам володієш ними. "Вихователь сам повинен бути тим, ким він хоче зробити вихованця". /226,с.45/ Отже, для здійснення загальної мети виховання, яка, за визначенням Чернишевського, повинна розв'язуватися в єдності чотирьох складових, органічно поєднаних між собою частин /розумового, морального, естетичного і фізичного/, вчитель сам повинен бути належним чином вихованим і володіти методикою виховного процесу кожного з цих видів виховання.

Відводячи вчителю роль керівника і наставника у формуванні життєвого шляху вихованців у відповідності з їх здібностями та інтересами, Чернишевський акцентує увагу на тому, що педагог повинен "досить вдало розвивати духовні сили учнів, турбуючись про їх найшвидші успіхи, збагачувати їх здібності, знати, до яких мистецтв і наук вони мають природну схильність, направляти твердою рукою їх заняття і вести їх тією дорогою, якою, на його думку, вони якнайкраще досягнуть поставленої мети". /227,с.22/

Вчителю, який не володіє достатньо широким науково-педагогічним світоглядом, не слід дивуватися, що він кривого зробив покрівельником, глухого – музикантом, безсилою боягуза – кучером, і "що ж дивного, якщо і покрівельник ваш, і музикант, і кучер всі однаково погано виконують свою справу". /227,с.58-59/ Він вважав, що вчитель, крім навчання і виховання учнів, покликаний служити Батьківщині й народу, посвятити себе у вільний від занять час поширенню серед народу наукових, художніх, педагогічних та інших знань.

М.О.Добролюбов, вважаючи вчителя головною особою у навчанні і вихованні підростаючого покоління, ставив перед ним особливо високі вимоги. Кожний педагог повинен обов'язково мати досить високий всебічний розвиток, широкі і різнобічні знання, що повністю гармонійно поєднані із сформованими ним же демократичними поглядами. У зміст широких і різнобічних знань він включає і естетичну підготовку вчителя, він не уявляє собі вчителя, який не може задовольнити запити дітей у галузі мистецтва, науки і т. п. "Що коли дитина захоплюється картиною, статуєю, п'єсою, милується квітами, комахами, із зацікавленістю вдивляється в який-небудь фізичний або хімічний прилад, звертається до свого вихователя із запитанням, а він не в змозі нічого пояснити". /227,с.126/

Крім високої і різнобічної наукової підготовки, вчитель повинен бути глибоко обізнаним і в питаннях методики викладання і виховання. Він не може бути повноцінним працівником, якщо має досить невиразні поняття як про мистецтво навчання, так і про виховання. Йому потрібні сили і знання, щоб вести своїх вихованців найкращим і найправильнішим шляхом у будь-якій справі.. "Чи розкривав він у дитини схильність до музики, живопису..., поетичне почуття, здібність до вивчення мов і т.д. він повинен бути здатним розвивати все у свого вихованця". /227,с.126/ Якщо він не може за все це взятися, значить, сам він ще не стільки розвинений, щоб виховувати і навчати інших.

У поглядах Л.М.Толстого на виховання і роль учителя у виховному процесі, як відомо, були деякі протиріччя й окремі помилкові судження. На початку своєї педагогічної діяльності він вважав, що учитель не повинен займатися вихованням дітей, а лише їх освітою, і неправильно трактував взагалі поняття освіти та виховання. Виховання ним визначалось як "примусовий, насильний вплив однієї особи на іншу з метою сформувати таку людину, яка нам здається доброю, а освіта є вільне спілкування людей, що має своєю основою потребу одного здобувати відомості, а другого – повідомляти уже набуті ним". /200,с.242/ У зв'язку з тим, що виховання має примусовий характер і веде до деспотизму, то воно, на думку Л.Толстого, є незаконним, а "освіта вільна" і тому законна.

Але пізніше Л.М.Толстой прийшов до висновку, що таке розмежування функцій навчання і виховання не виправдане, що без виховання нема навчання і – навпаки. Цим самим він відмовився від обмеження ролі вчителя і надалі розглядав виховну функцію як провідну в діяльності вчителя. Для виконання цієї функції учитель повинен володіти педагогічним мистецтвом або "талантом", великою любов'ю до педагогічної праці й дітей.

Будучи одним із активних учасників суспільно-педагогічного руху 60-х років, Д.М.Толстой різко критикував стан навчання і виховання в школах з їх казарменим режимом, муштрою, зубрячкою, і зокрема – викладання предметів естетичного циклу.

Він підкреслював, що для викладання дисциплін естетичного циклу потрібні добре підготовлені вчителі. У багатьох народних школах того часу мистецтво або ж взагалі не викладалось, або ж зводилося до розучування молитв і примітивного малювання. Вся виховна функція музики і співів зводилася до релігійно-морального виховання. У зв'язку з цим Толстой відзначав: "Ніщо так не шкідливо у викладанні музики, як те, що схоже на знання музики – виконання хорів на екзаменах, актах і церквах". /200,с.231/ Він був глибоко переконаним, що у кожній людській особистості є потреба одержувати естетичну насолоду від мистецтва і що "ця потреба має право і повинна бути задоволена". Позбавляти дитину "права насолоди мистецтвом",

позбавляти вчителя "права вести у ту галузь високої насолоди, в яку всіма силами душі" проситься його істота, є велика аморальність. /200,с.218,223/

Обов'язок вчителя і школи, – за переконанням Толстого, – задовольняти законну потребу дитини у мистецтві. Але реалізувати це завдання можна лише у тому разі, коли співи і музика будуть знаходитися у руках педагога, який має необхідну теоретичну і методичну підготовку, а не буде віддано на відкуп церковним півчим, які, як правило, не володіють елементарною нотною грамотою, але "самі беруться учить, не маючи понять про ноти, і виявляються зовсім неспроможними, коли починають співати те, чого їм ще не кричали на вухо". /200,с.231/

Отже, погляди Л.М.Толстого на роль учителя в школі щодо реалізації завдань естетичного виховання можна звести до таких основних положень: 1/ у кожній дитині є велика потреба в спілкуванні з мистецтвом; 2/ обов'язком педагогів є задоволення цієї потреби шляхом введення предметів естетичного циклу в число обов'язкових занять у школі; 3/ для задоволення потреб дітей у мистецтві школі потрібен учитель із спеціальною підготовкою в галузі мистецтва.

Великий вітчизняний педагог, засновник вітчизняної народної школи і творець стрункої педагогічної системи К.Д.Ушинський вважав, що вплив педагога на учнів є тією виховною силою, яку не можна замінити ніякими підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань та заохочень, що "це плодотворний промінь сонця для молоді душі, яку нічим замінити неможливо". /205.с,244/

Великою заслугою Ушинського є розробка системи науково-педагогічної підготовки вчительських кадрів, в якій важливе місце відводиться естетичній підготовці вчителя. У роки піднесення суспільно-педагогічного руху за прогресивну реформу змісту навчання і виховання в школі й педагогічну підготовку вчителя К.Д.Ушинський опублікував "Проект учительської семінарії" /1861р./, в основу якого покладені ті вимоги, яким, на його думку, повинен відповідати вчитель. /205,с.252/

У системі підготовки вчителів К.Д.Ушинський передбачав, крім учительської семінарії, відкривати підготовчу школу, яка б готувала абітурієнтів для семінарії. Характерно, що і в навчальних класах і для цього типу шкіл ним передбачалось введення співів, малювання, креслення, каліграфії. /205,с.248/

Коли період піднесення суспільно-педагогічного руху змінився реакцією, прогресивна діяльність Ушинського стала небажаною царському урядові, і він направляється у відрядження за кордон для вивчення стану жіночої освіти і складання підручників г педагогіки. Це відрядження він справедливо розглядав як замасковане заслання.

Відвідавши кілька країн і вивчивши освіту за кордоном, К.Д. Ушинський видав працю "Педагогічна поїздка по Швейцарії". У ній він, зокрема, підкреслює актуальність естетичного виховання та естетичної

підготовки вчителя. Він позитивно оцінює стан естетичного виховання майбутніх учителів у швейцарських учительських семінаріях. Вокальні, інструментальні концерти, музично-літературні вечори і спектаклі семінаристів "сприяють створенню того мирного, діяльного і облагородженого життя закладу, яке так сильно впливає на характери молодих людей",/206,с.655/ а отже, сприяє підготовці вихованців до забезпечення естетичного виховання учнів шкіл.

К.Д.Ушинський не тільки визначив коло навчальних предметів в учительських семінарах, а й роль та місце кожного з них у педагогічній підготовці вчителя. Він вважає, що коли вчитель одержав уміння і навички у галузі малювання, він зможе урізноманітнити процес навчання і цим самим зацікавити ним учнів. Усі діти, стверджує Ушинський, пристрасні малювальники, і школа повинна задовольнити цю законну і корисну пристрасть. "Малювання є для дитини найприємніший відпочинок після розумової праці, і, отже, дає наставнику можливість урізноманітнити класні заняття не залишаючи нікого без справи". /206,с.655/

Обгрунтовуючи значення співів у навчальному плані, він підкреслює їх активну роль у здійсненні навчально-виховних завдань. Якщо клас перевтомився, писав він, працює в'яло, появляються позіхання, пустощі, то вчитель, що володіє умінням співати, може використати хоровий спів з метою відновлення працездатності учнів класу, запропонує проспівати яку-небудь пісеньку – і все прийде знову до порядку, енергія відродиться, і діти почнуть працювати з новими силами. /208,с.103/

Отже, К.Ушинський підкреслює важливу функцію мистецтва для зняття психічної напруги, розумової перевтоми, переведення дитини в інший вид психічної діяльності. Це особливо важливо у наш час в умовах науково-технічної революції, коли психіка людей в результаті урбанізації, широкого потоку інформації, негативно екологічної обстановки має велике перевантаження. Досвідчені вчителі і в наш час широко використовують поради К.Д.Ушинського, використовуючи мистецтво як стимулюючий засіб активізації розумової діяльності учнів, проводячи під час уроків музичні, ритмічні, художньо-словесні паузи.

Особливе місце в системі естетичного виховання він відводив хоровому співу, яке покликане, на його думку, розв'язанню одного із надзвичайно важливих педагогічних завдань – вихованню почуттів, а отже, і підготовці до цієї справи вчителя. В пісні, і особливо хоровій, є взагалі не лише щось збуджуюче і освіжаюче людину, але щось таке, що організовує працю, приваблює співаків до дружньої справи, "ось чому потрібно ввести пісню: вона кілька окремих почуттів зливає в єдине міцне почуття і кілька сердець в одне дуже чуттєве серце, а це дуже важливо в школі, де загальними зусиллями повинні перемагати труднощі у навчанні. В пісні є, крім того, щось виховуюче душу і особливо почуття, і причому почуття

чисто людське... Який це могутній педагогічний засіб – хоровий спів". /208,с.436/

Водночас автор із співчуттям констатує, що в середніх навчальних закладах того часу співи не були обов'язковим предметом, що композитори і поети не зробили майже нічого, щоб створити для школи пісенний репертуар – і все це свідчить про те, що суспільство не виявляє належної турботи про виховання молодого покоління, "а пора б уже давно розбудити і нашу школу дзвінкою, дружною піснею". /208,с.436/

Відзначимо, що проблема створення пісенного репертуару для потреб школи і виховання учнів у ті роки була досить актуальною, бо майже в усіх навчальних закладах домінуюче становище займав церковний спів. Досить актуальна ця проблема і для сучасної української школи, адже більшість пісенних збірників випущено у період існування колишнього СРСР і мають російськомовний характер.

К.Д.Ушинський вважав, що вчитель повинен володіти і навичками естетичного виховання учнів засобами природи, яку він досить високо цінує як важливий засіб естетичного впливу. "Називайте мене варваром у педагогіці, – писав він, – але я виніс із вражень свого життя глибоке переконання, що прекрасний ландшафт має такий величезний виховний вплив на розвиток молодої душі, з яким важко змагатися впливові педагога", і розвиваючи цю думку, підкреслював: "...дивно, що виховний вплив природи... так мало оцінено в педагогіці". /206,с.436/

Отже, природа, за твердженням К.Д.Ушинського, повинна бути включена школою і вчителем у планомірну роботу з естетичного виховання учнів. Якщо вчитель сам володіє почуттям прекрасного і ставиться до навчання і виховання з великою відповідальністю і розумінням, то при вивченні ботаніки, зоології, географії, фізики й інших предметів його розповіді про живу і неживу природу, навколишній світ, країни, міста, села, небесні тіла з використанням ілюстрацій, демонстрацій, екскурсій у природу і т. п. будуть сприяти формуванню любові до краси і величі природи, що оточує нас, бажання оберігати і примножувати її багатства, а також виконувати чисто специфічну дидактичну функцію – сприяти кращому засвоєнню навчального матеріалу з того чи іншого предмета.

К.Д.Ушинський вважав за необхідне озброїти майбутнього вчителя психолого-педагогічними основами естетичного виховання. Це завдання, на думку автора, повинно бути розв'язане в курсі педагогіки. Працюючи з 1859 по 1862 р. інспектором класів жіночого Смольного інституту, він розробив програму цього курсу для слухачів дворічного педагогічного класу. Один із його розділів присвячений проблемі естетичної підготовки майбутнього вчителя, де передбачено такі теми: художнє почуття і його психічні та фізіологічні основи; прояв цього почуття в музиці, живописі, скульптурі, поезії, в любові до природи і людини; умови, що сприяють і протидіють розвитку художнього почуття; поетичний елемент у вихованні; оцінка різних

поетичних творів і їх вплив на душу дитини; вплив занять мистецтвом і особливо музикою та живописом на загальний розвиток і духовний настрій дітей. /205,с.398,403/

Доцільно відзначити, що в жодній програмі з педагогіки для педагогічних навчальних закладів країни того часу не приділялась така увага проблемі естетичної підготовки вчителя, як це було в програмі, складеною К.Д.Ушинським. При її складанні і реалізації він спирався на такі науки, як фізіологія і психологія, вважаючи їх основоположними для пояснення цілого ряду явищ духовного життя, пов'язаних з формуванням естетичних почуттів, емоцій, уяви, смаків тощо. Цінним є і те, що автор програми обґрунтував і чітко визначив значення, мету та завдання усіх видів мистецтва й природи в естетичній підготовці вчителя та естетичному вихованні учнів.

Не втратили в наші дні вказівки К.Д.Ушинського щодо ролі й місця народної поезії і художньої літератури в естетичному вихованні. Він відзначав, що вибір творів, вивчення і заучування їх повинні бути досить ретельнішими, вони повинні бути високохудожні, доступні дитячому розумінню, збуджувати бадьорість, життєрадісність, енергію, та водночас застерігав від зайвої моралізації – "будь-яка щира насолода від прекрасного є уже сама по собі джерелом морального почуття. Суха сентенція нітрохи не допоможе справі, але, навпаки, лише зашкодить їй". /209,с.346/

Важливе місце в естетичній підготовці вчителя автор згідно з ідеєю народності у навчанні, вихованні відводить ознайомленню з народною поезією /піснями, билинами, казками, поговірками, загадками тощо/, бо, за його висловом, з народу ллється чудова народна пісня, із якої черпають своє натхнення і поет, і художник, і музикант; чується влучне глибоке слово, в яке вдумуються філолог і філософ, й викликає дивування, глибина та істина цього слова.

Отже, в розробленій системі підготовки народних учителів К.Ушинський визначав шляхи і засоби естетичної освіти та естетичної підготовки майбутніх педагогів. Основні положення цієї системи актуальні і в наш час, тому бажано систематизовані погляди К.Ушинського в галузі естетичної підготовки вчителя включити в курс історії педагогіки для студентів педвузів та університетів.

Відомим педагогом 70-80-х років XIX ст., який багато уваги приділяв формуванню естетичної культури та естетичної підготовки вчителів, був В.П.Острогорський /1840-1902р./. Його праці "Беседы о преподавании словесности", "Письма об эстетическом воспитаний", "Выразительное чтение в школе" користувались до 1917 року великою популярністю серед педагогів, науковців, батьків. У всіх своїх працях автор особливу увагу приділяв проблемі естетичної підготовки вчителів. Проаналізувавши стан естетичного виховання в середній школі періоду 70-60-х років минулого століття, автор прийшов до висновку, що головними причинами низького естетичного смаку та літературної освіти молоді є:

1) відсутність добре підготовлених учителів для викладання мови і літератури;

2) зовсім неправильне вивчення предмета в школі, а значить, і самих програм з літератури;

3) слабка постановка естетичного виховання в сім'ях, у тому числі й інтелігентних, з яких утворюється основний контингент учнів середніх навчальних закладів /відсутність розвиненого естетичного смаку, дару слова, керівництва літературним читанням тощо/.

З метою усунення зазначених недоліків В.П.Острогорський визначив три види естетичних вимог до вчителів-філологів: загальні, спеціальні й особисті.

Загальні вимоги: вчитель повинен мати всебічний розвиток; він покликаний, крім передачі формальних знань, мати ще і "високу мету – дати юнацтву етико-естетичний розвиток". Лише при наявності цих умов, – стверджує автор, – учитель має право брати на себе керівництво літературною освітою молодого покоління.

Спеціальні вимоги до вчителя: володіння теорією естетики і ходом розвитку основних її понять, а також новітньою етикою, теорією прози і поезії.

Особисті вимоги: мати високий "естетичний смак, деяку, так би мовити, поетичну струнку, яка, торкаючись душі самого вчителя, захоплювала б і учнів, даючи їм відчувати красу твору", і, крім того, деякі здібності до виразного читання.

Вчитель, який не володіє такими якостями, повинен перестати й думати про педагогічну діяльність і обрати іншу професію. Відповідно до вищезазначених вимог автор пропонує і шляхи поліпшення естетичної підготовки вчителя, актуальність яких очевидна і нині. Зокрема, він пропонує включити обов'язковий курс естетики і виразного читання у навчальні плани всіх філологічних факультетів університетів, інститутів і вищих жіночих педагогічних курсів; методично озброїти майбутнього філолога з використання навчального матеріалу в естетичному вихованні молоді у навчальній та позанавчальній діяльності.

Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, слід відзначити, що погляди революціонерів-демократів, визначних вітчизняних педагогів і громадських діячів у галузі естетичної підготовки вчителя зробили великий вплив на визначення її мети, завдань, змісту, форм і методів теорії та практики вітчизняної педагогіки.

§ 2. Проблеми естетичної підготовки майбутнього вчителя на основі української національної культури

Стан освіти в дореволюційній Україні визначався загальним політичним та економічним станом царської Росії, загостренням конфлікту між виробничими відносинами, що відмирили і народжувалися. Росія стала вузловим пунктом основних протиріч імперіалізму, зосередженням усіх видів пригнічення: феодального і капіталістичного, соціального і національного. Уряд російської імперії робив усе для того, щоб перетворити школу неросійських народів у знаряддя національного пригноблення широких народних мас. Самодержавство, будучи лютим ворогом українського народу, всіляко протидіяло розвитку національної культури, мови, освіти, проводило насильницьку русифікацію українського народу.

В Україні офіційно до 1917 року діяли вказівки реакціонера, великодержавного шовініста Д.Толстого, згідно з якими кінцевою метою освіти всіх народів, що живуть у межах російської імперії, "безумовно, повинно бути обрусіння і їх злиття з російським народом" .

В одному із спеціальних розпоряджень про мову українського народу з усім цинізмом говорилось, що "ніякої української мови не було, нема і бути не може".

Внаслідок русифікаторської політики царизму викладання у всіх вищих, середніх спеціальних закладах і всіх інших школах України велось лише російською мовою, у Львівському університеті – польською мовою, в Чернігівському – німецькою. У навчальних планах і програмах були відсутні курси української культури, літератури, твори представників українського народу. Навіть при відкритті у 1903 році в Полтаві пам'ятника Котляревському заборонено було проголошувати виступи українською мовою.

У 1863 р. Олександр II підписав указ про заборону виходу в світ української літератури. В період громадського руху на початку 70-х років утиски було дещо послаблені, а в 1876 році знову було введено заборону на ввезення з-за кордону книг українською мовою, постановку в театрі українських п'єс, заборонено було також друкувати українські тексти до музики, співати українські пісні і навіть носити український національний одяг у громадських місцях. /126,с.123/ З цього приводу визначний український письменник-драматург М.Садовський писав, що заборонено все, що мало назву українське: книгу, театр і навіть пісню, ту чарівну пісню, якою український народ має право гордитися в усьому світі, пісню, в яку народ вилив свою душу, свою незрівнянно платонічну фантазію. /181,с.3,4/

Дозволялося друкувати українською мовою лише історичні документи та переклади з інших мов. Передова громадськість України максимально використала цей дозвіл для перекладу на українську мову творів класиків російської та іншої літератури. Але в 1883 році російська цензура ліквідувала і цю можливість.

Безумовно, така імперська політика не могла не позначитися на стані народної освіти в Україні, за даними перепису 1897р., 83,6% українців були неписьменними. З великих сум державних податків, що збиралися з населення України, на освіту виділялась мізерна частка. В 1913р., наприклад, із зібраних 700 млн. карбованців податків на народну освіту було відпущено лише 30 млн., тобто 4 відсотки. /126,с.29/

Під натиском революційних виступів 1905 року, одним із гаслів яких була боротьба і проти національного гніту, російський уряд зробив деякі послаблення з питань української мови в школах. Згідно з Циркуляром Міністерства освіти 1906р. вчителям дозволялося на уроках "вживати малоросійську мову для пояснення того, чого учні не розуміють. /126,с.29/ У період революції в деяких школах почалося викладання українською мовою. Створюється товариство "Просвіта" /1868/, яке пропагувало українську мову, культуру, освіту, видавало українською мовою книги, читало лекції, проводило музично-літературні вечори, створювало бібліотеки, читальні, художні колективи тощо.

Але все це було тимчасово. Поступовий наступ реакції ліквідував усі завоювання народу. Знову в школах України заборонено було не лише розмовляти рідною мовою, але і співати українські пісні, декламувати вірші українських поетів. Навіть переважна частина представників російського визвольного руху була вихована на багатовіковій імперській ідеології – "єдиної неподільної Росії". Тому більшість, навіть прогресивних реформ Олександра II, згодом Столипіна зовсім не торкалися національних, зокрема освітніх проблем українського народу. Наприклад, коли в Київській думі розв'язувалося питання про спорудження у місті пам'ятника Т.Г.Шевченку, то в 1911 р. Столипін у розмові з членами ради Київського клубу російських націоналістів категорично заявив: "Доки я стою на чолі уряду, встановлення цього пам'ятника допущено не буде".

Навіть безплатні для навчання недільні українські школи, які були організовані передовою інтелігенцією України, були закриті у 1862 році. Протягом століть перебування у складі російської держави українці почали забувати своє національне ім'я і звикали до того, що його дали їм колонізатори, – малороси, хохли.

Та, незважаючи на важкий соціальний і національний гніт, переслідування української культури, мови, освіти, український народ не лише зберіг їх, але і вніс вагомий внесок у скарбницю вітчизняної і світової культури. І ця культура існувала і розвивалася в Україні з давніх часів, великий внесок у її розквіт належить Г.Сковороді, І.Котляревському, Т.Шевченку, І.Франку, Л.Українці, М.Вовчку, М.Коцюбинському, М.Лисенку, М.Пимоненку, плеяді українських драматургів, акторів, художників, композиторів та інших представників української культури.

Значна частина прогресивних діячів Росії високо цінувала українське мистецтво. До речі, В.Г.Белінський відзначав обдарованість українського

народу у всіх сферах життя: "Малоросія – країна поетична й оригінальна до найвищого рівня... Важко знайти більш щедротне джерело поезії, ніж малоросійське життя". /17,с.203/ Розвиток української культури давав змогу широко залучити її до реалізації завдань естетичного виховання у всіх типах навчальних закладів, у тому числі й педагогічних.

Друга половина XIX ст. і особливо 80-ті й 90-ті роки були періодом розквіту українського професійного театру, що оформився внаслідок об'єднання кращих акторів та драматургів, таких, як Кропивницький, Старицький, Заньковецька, Садовський, Саксаганський та ін.

Завдяки великій популярності українського театру та деяких комерційним міркуванням театральна трупа в 1886 р. одержала право показати свої спектаклі в Петербурзі, а також у Москві. До речі, це була перша провінційна трупа, яка мала честь виступати в Маріїнському імператорському театрі. /181,с.26/ Але навіть після успішного виступу в Петербурзі та Москві український професійний театр не міг виступати в Києві та в усій губернії. Генерал-губернатор міста Києва був наляканий великою популярністю та успіхом театру і заборонив йому виступати в місті з 1883 по 1905 рік. Розвиваючи принципи народності та реалізму на національній основі, корифеї українського театру внесли вагомий внесок у розвиток українського вітчизняного мистецтва. Високу оцінку їх діяльності дав К.Станіславський: "Такі українські актори, як Кропивницький, Заньковецька, Саксаганський, Садовський – блискуча плеяда майстрів української сцени, ввійшли золотими літерами на скрижалі історії світового мистецтва й анітрохи не поступаються славнозвісним Щепкіну, Мочалову, Соловцову, Неделіну. Той, хто бачив гру українських акторів, збереже світлу пам'ять на все життя". /122,с.139/

Високого рівня у II половині XIX ст. досягла й українська музика. Ще в 1863р. Гулак-Артемівський написав оперу "Запорожець за Дунаєм" за мотивами українських народних пісень. Особливо великий вплив на розвиток української музичної культури зробив М.Лисенко – основоположник української класичної музики /1842-1912р./. Вбачаючи безпосередній зв'язок між музично-естетичним вихованням підростаючого покоління та долею культури свого народу, М.Лисенко значну увагу приділяв створенню дитячого музичного репертуару. Він пише опери та сюжети народних казок "Коза-дереза", "Пан-коцький", "Зима і весна". Творчо працювали в музичному жанрі українські композитори К.Стеценко, М.Леонтович, М.Аркас та ін.

Цікавились українською народною піснею і великі російські композитори. Мусоргський записав багато українських пісень і використав їх в опері "Сорочинський ярмарок", Чайковський – в опері "Черевички" та ін.

Високо цінував музику і поезію українського народу А.В.Луначарський, який писав, що українська музика і поезія є найбільш розкішною, найбільш пахучою в букеті квітів світової народної творчості.

Мінорна за змістом, сумна навіть у своєму великому пориві українська пісня ставиться всіма знавцями на перше місце в музиці всіх народів. Українські думи, які через віки передавалися Гомерами України – кобзарями, світять своїми фарбами, почуттями, лицарством у коханні, у ворожості, розмахом козацької відваги і філософською вдумливістю. /97,с.14/

Поряд з розвитком театру, музики, літератури розвивалось й українське образотворче мистецтво: Пимоненко, Мурашко, Васильківський та ін.

Цей невеликий екскурс в історію української культури свідчить, що український народ і в досить важких умовах національного і соціального гніту творить своє національне мистецтво, яке мало всі підстави зайняти належне йому місце у навчально-виховному процесі всіх типів шкіл та естетичній підготовці вчителя. Але Міністерство освіти, що проводило в сфері освіти великодержавну, шовіністичну політику, не лише не допускало його у навчальні плани і програми навчальних закладів, а й всіляко переслідувало.

Визначні діячі української культури Т.Шевченко, І.Франко, М.Коцюбинський, Л.Українка та ряд інших своєю творчістю і громадсько-політичною діяльністю зробили великий вплив на розвиток національної школи, на підготовку та виховання національних кадрів. Деякі погляди їх на роль мистецтва у вихованні та на проблему формування естетичної культури вчителя актуальні і в наш час.

Великий син українського народу, поет, борець-революціонер Т.Г.Шевченко, все життя і творчість якого є яскравим прикладом самовідданого служіння інтересам народу, його боротьбі за звільнення від соціального і національного гніту, в своїх творах приділяв і певну увагу педагогічним проблемам. Його вірші, повісті, драми, епістолярна спадщина містять у собі цінні педагогічні думки. Проблеми особистості вчителя, громадського виховання, грамотності народу, освітнього ідеалу, жіночої освіти, створення підручників для українських шкіл, використання реалістичного мистецтва у вихованні художнього смаку характерні для його творчості.

Навчання і робота під керівництвом визначного художника і педагога Брюлова, безпосереднє знайомство з вчителями середніх шкіл, викладачами педагогічних навчальних закладів дали йому необхідний фактичний матеріал для суджень про позитивні особистості якості вчителя.

Професію педагога він цінував досить високо. "Ось і я тепер готую свого Трохима в педагоги, до справи найбільшою мірою благородної і серйозної", – говорить Тарас Григорович словами свого героя в повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали". Через розкриття образів педагогів, з якими зустрічався Т.Шевченко у своєму житті і показав їх у своїй творчості, ми можемо стверджувати про ті моральні-естетичні якості,

які прагнув бачити великий художник слова в особистості вчителя-вихователя.

У повістях "Близнецы", "Художник", "Музыкант" він критикує консервативний погляд на вчителя як "розмовний апарат", що вимагає від учня механічного запам'ятовування, а не свідомого осмислення навчального матеріалу. Учитель-вихователь, на думку Т.Шевченка, – це гарна, весела, життєрадісна людина, здатна своєю ерудицією і культурним світоглядом зацікавити дітей, виховати у них любов та інтерес до навчання. У веселого, життєрадісного педагога і діти будуть повні добра, енергії і бажань. Тому вчитель повинен мати таку підготовку і займати таке становище в суспільстві, щоб його праця приносила йому і дітям радість та щастя. Людське щастя і радість, як вираження прекрасного в житті, Т.Шевченко вважав найвеличнішим і чудовим у природі: "Багато, безмірно багато прекрасного у божественній природі, але урочистість і вінок безсмертної краси – це збадьорене щастям обличчя людини. Величнішого і прекраснішого я в природі нічого не знаю". /231,с.143-144/ І продовжуючи цю думку, автор підкреслює, що нема кращого видовища, як образ щасливої людини. Такою людиною він хоче бачити і кожного вчителя.

Т.Г.Шевченко, який був у курсі педагогічних ідей свого часу, вважав, що мистецтвом викладання учитель покликаний полегшити навчальну працю вихованців, володіти методикою використання на уроках художньої наочності і бути знайомим з усіма прийомами розвитку інтересу до навчання. Він підкреслював, що вчитель покликаний не лише здійснювати освітню функцію навчання, але і прилучати учнів до образотворчого мистецтва, художньої літератури. Кожна культурна освічена людина, до яких Т.Шевченко відносив і добре підготовленого вчителя, повинна вважати своїм обов'язком "...поширювати в суспільстві смак і любов до прекрасного – це найбільш чиста і бажана молитва людинолюбцю – Богу і посилено безкорисна послуга людству". /231,т.5,с.19,20/ Створена ним серія картин "Мальовнича Україна" покликана слугувати цій меті. Полотна цієї серії і в сучасних навчальних закладах широко використовуються в естетичному вихованні учнів та студентів.

У кінці 50-х років широкого розповсюдження в Україні набули недільні школи. Вони призначалися в основному для неписьменного дорослого населення і частково для дітей шкільного віку. Утримувались недільні школи на громадські кошти. Т.Г.Шевченко виступав з підтримкою цих шкіл і регулярно передавав на їх рахунок частину своїх коштів.

Для недільних шкіл потрібні були різноманітні підручники і книги для навчання та виховання учнів. Турбуючись про освіту українського народу, зовсім хворий Т.Шевченко в 1860р. пише "Буквар южнорусский" в кількості 10 тисяч примірників, планував також підготувати підручники з арифметики, історії, етнографії, географії.

Зміст та оформлення букваря відзначалися високими естетичними якостями. В тексті букваря чимало картин рідної природи, краса людських вчинків, широко подані українські народні думи, пісні, народні прислів'я, кращі зразки українського фольклору. Все це давало в руки вчителя значні можливості для естетичного виховання.

Т.Г.Шевченко у своїх поглядах про роль естетики в естетичному вихованні акцентує увагу на зв'язок історії мистецтва з естетикою і гостро критикує формальних естетиків і мистецтвознавців, що ігнорують історію мистецтва як частину загальної історії людства. Він відзначає, що створені ними теорії приречені до загибелі, а їх творчість – до забуття, і говорить, що "якби ці відірвані від життя вчені естети, ці хірурги прекрасного замість теорії написали історію витончених наук, то тут була б очевидна користь". /231, т.5, с.59/ Ця думка актуальна і в сучасних умовах при підготовці вчителя до естетичного виховання.

Нерідко і в наших педагогічних вищих навчальних закладах курс естетики читається у відриві від важливої складової частини естетики й естетичного виховання – мистецтва, його історії, природи, праці тощо. Тому і в сучасних умовах передбачений навчальним планом курс естетики педагогічних вузів не завжди досягає мети в естетичній підготовці вчителя. Для усунення цього недоліку в практиці роботи багатьох педагогічних вузів активно використовуються й інші форми підвищення загального рівня естетичної культури майбутнього вчителя: курс історії мистецтва, лекторії, університети, конференції з мистецтва, відвідування музеїв, картинних галерей, залучення студентів до художньої творчості, написання курсових і дипломних робіт з проблем естетики, естетичного виховання, мистецтва тощо. Це дає можливість поєднати теоретичні знання з життям, практикою, життєвим досвідом і т.ін.

І.Я.Франко /1856-1916/ продовжував реалістичні традиції Т.Г.Шевченка в українській літературі й мистецтві в історично нових умовах кінця XIX – початку XX століття. Визначний громадсько-політичний діяч, філософ, революціонер-демократ зробив значний внесок у розвиток вітчизняної естетичної думки й естетичного виховання підростаючого покоління. /240/

Спираючись на досягнення світової естетики, на філософські праці К.Маркса і Ф.Енгельса, І.Франко з особливою силою підкреслював необхідність боротьби за розвиток народного реалістичного мистецтва і літератури, за їх високий морально-естетичний рівень.

Критикуючи збірку догматичних праць у галузі мистецтва, теорію "мистецтво для мистецтва", незмінні і вічні закони естетики, І.Франко заявляв: "У нас єдиний естетичний кодекс – життя". /218, с.12-13/ На основі цього він і робить висновки про роль мистецтва в житті людини та завдання естетичного виховання народних мас. Фактично цим самим автор визначає

мету естетичного виховання як формування естетичного ставлення до дійсності.

Великий революціонер-демократ І.Франко стверджує, що широке естетичне виховання народу можливе тільки в демократичному, справедливому суспільстві, де господарем є вільний народ. У статті "Чого ми вимагаємо?" автор підкреслює, що в добре влаштованому суспільстві кожний член матиме можливості для всебічного розвитку своїх здібностей, займатися розумовою і фізичною працею, а також матиме вільний час, щоб "насолоджуватися творами мистецтва або красою природи: лише при цих умовах можливий всебічний розвиток". /217,с.557/

Мета, заради якої розроблялися принципи демократичної естетики І.Франком, була спрямована на естетичне виховання широких мас та естетичну освіту діячів мистецтва і передбачала активний вплив естетики на розвиток мистецтва і рівень естетичних запитів його споживачів. Велика турбота про естетичне виховання широких народних мас, і зокрема вчителів та учнів, пронизувала всі його праці з естетики. Він прагнув адресувати свої естетичні твори широкому колу читачів для безпосереднього впливу його праць на формування естетичних понять у народних масах.

Проблеми підготовки вчителя, виховання його морально-естетичних якостей займали чільне місце в громадсько-педагогічній діяльності І.Франка, його погляди в галузі прогресивної естетики, пропаганда естетичного виховання серед широких мас безпосередньо стосувалися й естетичної підготовки вчителя.

У статтях і художніх творах "Необхідність реформи викладання української літератури в наших середніх школах", "Нотатки про Дрогобицьку гімназію", "Учнівська бібліотека в Дрогобичі", "Наші народні школи і їх потреби", "Борис Граб", "Вчитель", "Батько-гуморист", у цілій серії рецензій на журнальні й газетні німецькі статті з питань мистецтва, його розуміння і сприйняття їх змісту дає можливість усвідомити ту мету і завдання, які висував І.Франко в галузі естетичних вимог до вчителя.

Підкреслюючи важливість всебічної педагогічної підготовки вчителя, І.Франко вважав, що "Нове виховання вимагає нових вчителів", і успіх роботи школи залежить від педагогічних знань та загальної ерудиції вчителя. Вчитель повинен знати не лише свій предмет, але й розумітися в мистецтві й літературі. В тому, що частина учнів пасивно ставиться до вивчення окремих навчальних предметів, І.Франко звинувачував перш за все вчителів певної дисципліни, які не зуміли розвинути в учня радість пізнання у процесі навчання /стаття "Російська гімназія у Львові"/. Вчителеві необхідно мати знання, вміння і відчуття у визначенні здібностей в учнів, і він "кожному дасть пораду і вкаже шлях" розвитку особистих нахилів у мистецтві, науці та інших видах людської діяльності.

Особливу роль в естетичному вихованні учнів І.Франко відводив учителеві літератури. В школах Галичини, про які в основному він писав,

повністю ігнорували естетико-виховну функцію літератури, спрямовували літературні заняття до вивчення лише змісту творів. І.Франко показав важливість шкільного курсу літератури у формуванні здорових естетичних смаків молоді. Автор розкриває ті умови, які дозволяють вчителю літератури зробити її викладення і вивчення важливим фактором естетичного виховання учнів: введення у програму фольклору, здійснення естетично-виховного аналізу творів, створення підручників літератури з врахуванням естетичних вимог, озброєння вчителя мистецтвом слова, очищення програмного матеріалу від формалізму, схематизму і та ін. В статті "Жінка-мати" /журнал "Друг", 1875-1876 р./ автор дає цілий ряд порад щодо формування в учнів естетичних смаків, якими повинен володіти вчитель, щоб художня література стала "здоровим кормом для духу".

Досить цінним матеріалом для естетичного розвитку учнів у руках вчителя, за порадою І.Франка, повинна бути прекрасна в своєму розмаїтті природа, що нас оточує, і яку він порівнює з "багатою і великою книгою", до якої вихователь може тільки дещо додати.

Розкриваючи образ вчителя, передового вчителя того часу, автор в оповіданні "Борис Граб" зупиняється на тих естетичних якостях, які, на його думку, необхідні вчителю. Герой оповідання учитель Михонський – носій передової педагогічної думки, досить освічена людина, знання якої не обмежуються тільки шкільною програмою. Він знайомить своїх учнів з біографіями і творчістю діячів вітчизняного та зарубіжного мистецтва, літератури, в процесі викладання звертає увагу на самостійність мислення. У процесі всієї навчально-виховної роботи прагне до всебічного розвитку своїх учнів, підпорядковуючи цій меті розумове, естетичне, моральне і фізичне виховання. Акуратність, гарний і чистий одяг, виразна мова завжди були взірцем естетичного наслідування для учнів. Він прагнув сформувати у дітей навички культури, поведінки, його звертання і ставлення до старших людей, поведінка на уроці, біля дошки викликали в учнів естетичну насолоду.

Добре підготовлений учитель творчо підходить до справи виховання і навчання, такі вчителі "уміють під час уроків жити загальними інтересами всього класу, забувати про себе, про свої турботи і радості, кожний урок такого вчителя є розширенням розумового кругозору учня, задоволення його природженої допитливості..., є насолодою, а не мукою". /217,с.207/

У п'єсі "Учитель" І.Франко вперше в українській літературі показав благородну працю сільського вчителя, який працював після закінчення гімназії в глухому карпатському селі. Герой п'єси вчитель О.Ткач завдяки своєму загальнокультурному розвитку багато зробив для піднесення культури мешканців глухого села. Вперше у святковій обстановці в присутності батьків і жителів села проводить публічно екзамен, широко залучаючи до свята музично-художнє оформлення свята та національне мистецтво краю. Спокійний, приємний тон вчителя, його теплі художньо виразні слова і святкова обстановка сприяли тому, що закономірне дитяче

хвилювання було помірним, й іспит пройшов успішно. Ткач у селі не лише вчитель, але і визнаний громадський культурний діяч, який несе в народ художню творчість, формує естетичні смаки.

Ідеї п'єси "Учитель" відіграли важливу роль у пропаганді громадських якостей народного вчителя, його естетичних та етичних якостей. Сам твір як ефективний засіб естетичного виховання був тепло прийнятий вихованцями педагогічних навчальних закладів, широким колом українських освітян. П'єса з успіхом ставилася у театрах, у самодіяльних студентських колективах, на її вистави приїздили вчителі з далеких сіл і відіграла свою роль у формуванні естетичної культури майбутніх учителів.

Аналіз педагогічної спадщини І.Франка щодо естетичної підготовки вчителя дає змогу зробити висновок: він хотів бачити майбутнього, працюючого вчителя всебічно розвинутою особистістю, з широким культурним світоглядом; вчителя, який знає не лише свій предмет, але й мистецтво і літературу. Педагог повинен володіти великими морально-естетичними якостями, які б були взірцем для наслідування. Вчитель будує процес навчання так, що учні одержують від нього радість, насолоду, а не муки; побудоване таким чином навчання є процесом естетичної насолоди наслідками своєї навчальної праці, в якій, крім пам'яті і розуму, активно включається сфера почуттів та емоцій. Справжнє естетичне виховання можливе тільки у вільній, незалежній демократичній державі.

§ 3. Формування естетичної культури студентів учительських інститутів у навчальному процесі

Розвиток школи у Російській імперії в 70-80 роках минулого століття йшов в умовах жорстокої урядової реакції. Особливо виразно в галузі освіти вона проявилася з 1866 року /після замаху Караказова на життя царя/. Всі послаблення 60-років у галузі освіти різко обмежувалися.

Царський уряд звернув особливу увагу на виховання молоді "в дусі релігії, поваги до прав власності і дотримання засад діючого порядку" і доручив цю справу обер-прокурору Синоду гр. Толстому. В цей же період Міністерство освіти вносить ряд реакційних змін і доповнень до шкільних статутів 1864 року, спрямованих в основному на ліквідацію наступності між початковими повітовими – і середніми школами. За положенням 1872 р. повітові училища були реорганізовані в міські. Суть цієї реформи полягала в тому, щоб особи які закінчили початкові школи, не могли вільно переходити у міські, а останні в силу штучно створених утруднень не мали можливості вступати до гімназій.

Для підготовки вчителів міських училищ /за Положенням 1872р./ були створені учительські інститути, до яких в основному вступали народні вчителі-чоловіки із стажем практичної роботи не менше 2-х років, які

закінчили учительські семінарії або вищі початкові училища. За три роки навчання в інституті майбутні вчителі одержували достатню педагогічну підготовку. В інституті вивчали педагогіку, психологію, історію педагогіки, методики викладання навчальних предметів, дисципліни естетичного циклу, велика увага приділялася педагогічній практиці. Разом з цим навчання здійснювалося без будь-якої спеціалізації з предметів або групи предметів, що знижувало рівень наукової підготовки вчителя. Випускники могли викладати будь-який предмет у міських училищах, а з 1912 р. – у вищих початкових училищах. Слід відзначити, що це були тупикові навчальні заклади.

Зміст і форми естетичної підготовки майбутніх учителів в учительських інститутах визначались навчальними планами і програмами й здійснювались в основному за допомогою дисциплін естетичного та педагогічного циклів. Рівень її підготовки залежав від наявності та якості викладацьких кадрів, а значить був досить різноманітним у різних інститутах.

а) Естетична підготовка засобами образотворчого мистецтва

Образотворче мистецтво передбачалось навчальними планами учительських інститутів, на його вивчення відводилось на I курсі по 3 години, на II і III – по 2 години на тиждень. Але на різних етапах розвитку учительських інститутів цій навчальній дисципліні визначалися різні завдання в підготовці вчителя і залежали від стану викладання малювання у школі і громадсько-педагогічного руху в окремі періоди.

Представники передової педагогічної громадськості, виховані на ідеях Ушинського, Пирогова, Толстого та інших прогресивних педагогів під впливом революційно-демократичної думки, відводили малюванню важливу роль у системі розумового та естетичного розвитку підростаючого покоління, розкривали його виховне і загальноосвітнє значення.

Офіційна педагогіка, навпаки, підпорядкувала мету і завдання малювання вимогам розвиваючого капіталізму, якому потрібні були технічно грамотні кадри. Безумовно, остання точка зору була вирішальною.

У розв'язанні цієї проблеми відбулося зіткнення двох точок зору на теорію освіти: формальної і матеріальної. Як відомо, К.Ушинський на основі аналізу обох цих теорій прийшов до висновку, що вони повинні розв'язуватися в єдності, тобто з одного боку забезпечувати розвиток розумових сил, здібностей, естетичних смаків і т. п., а з другого – потребу суспільства у спеціалістах, необхідних виробництву.

Протягом перших 30 років існування учительських інститутів малювання вивчалось за застарілою програмою 1876 року, в пояснювальній записці до якої зверталась увага головним чином на вправи в зображенні ліній, кутів, геометричних фігур, малювання за зразком. Саме на ці аспекти підготовки була спрямована і програма з малювання у міських училищах. До того ж на цей предмет у школах часто дивилися як на другорядний, як такий,

що даремно відбирав час за рахунок вивчення інших, більш цінних предметів. Враховуючи такий підхід, стан викладання образотворчого мистецтва в учительських інститутах повністю задовольняв потреби школи аж до початку ХХ століття.

На початку ХХ століття незадовільна постановка образотворчого мистецтва /малювання/ в загальноосвітній школі, відсутність необхідної навчально-матеріальної бази, низький рівень підготовки вчителів були піддані гострій критиці з боку передової педагогічної громадськості і художньої Академії. В багатьох листах на адресу попечителів навчальних округів підкреслювалось, що у більшості випадків викладання графічного мистецтва ведеться за старими прийомами, що зовсім не відповідає потребам сучасного життя і тому не мав ніякого впливу на вдосконалення вивчення інших предметів /ручної праці, рукоділля, ремесел/ і не досягає своєї мети у художньому розвитку і виховання естетичних смаків. /1,б,спр.103,с.1/

Під впливом революційного руху 1905-1907 рр. та вимог розвиваючого капіталізму поширюється мережа міських училищ, які в 1912 році були реорганізовані у вищі початкові училища з 4-річним терміном навчання після 3-4-річної початкової школи. У навчальних закладах цього типу малювання і креслення включаються як обов'язкові предмети, що в свою чергу поставило проблему підвищення якості підготовки випускників інститутів для викладання з малювання і використання його у навчально-виховному процесі взагалі.

Дискусія про мету, завдання і зміст викладання графічного мистецтва в учительських інститутах велась одночасно з боротьбою за реформу і розширення навчальних закладів цього типу. Річ у тому, що на початок 1912 р. діючі учительські інститути забезпечували лише 50% вищих початкових училищ, решта ж учителів, що працювали в них, не мали спеціальної педагогічної освіти.

У цей період було розроблено ряд проектів і пропозицій щодо вдосконалення підготовки майбутніх учителів. Ці пропозиції подавали педагогічні ради інститутів, педагогічні з'їзди, навчальні округи та окремі особи. Всі вони в основному зводилися до того, щоб строк навчання збільшити до 4-х років, останній курс розділити на три спеціальні відділення /літературно-історичне, фізико-математичне і природничо-історичне/, посилити підготовку з психології, педагогіки, історії педагогічних знань і розширити навчальний план профільюючих дисциплін. Передбачалось також зробити їх відкритими закладами для осіб обох статей. /74,с.55-60/

У проекті реформ учительських інститутів важливе місце відводилось удосконаленню викладання предметів естетичного циклу як важливого фактора в моральному, естетичному і навіть економічному розвитку суспільства та окремої особистості, ставилось питання про запрошення на роботу викладачів цього профілю найвищого рівня.

Слід відзначити, що мета, зміст і завдання курсу графічного мистецтва в учительських інститутах визначалися по-різному.

Представники офіційної педагогіки, які на словах не ігнорували загальноосвітнього і виховного значення цього курсу, при визначенні його завдань головну увагу звертали на чисто практичну сторону, розглядаючи набуті навички і вміння важливим засобом розвитку ремесел та кустарного виробництва. Обґрунтовуючи перед державною радою і Міністерством освіти значення поглибленої підготовки майбутніх учителів у галузі графічного мистецтва, вони акцентували увагу на таких моментах:

1. Держава повинна вищою мірою бути зацікавлена в тому, щоб графічна грамотність поширювалася в народі поряд з книгою і літературою, бо економічне життя кожної країни визначається перш за все станом її торгівлі, промисловості, які значною мірою залежать від творчих здібностей народу, від рівня його естетичного виховання і розвитку у нього художнього смаку. Знання малюнка і креслення та вміння здійснювати художні задуми особливо позначаються на кустарному виробництві Росії, в якій з року в рік випускаються одні і ті ж одноманітні зразки продукції.

2. Майбутнє кустарного, фабричного і всього промислового виробництва, безумовно, перебував в руках школи: "Вона може дати відчутний поштовх, завдяки якому значно зросте витонченість предметів нашого виробництва, і ми будемо в змозі успішно конкурувати на міжнародних ринках, сприяючи цим самим економічному розквіту держави". У зв'язку з цим виникає гостра потреба якісної підготовки майбутніх учителів у галузі графічного мистецтва, а також обов'язкове включення малювання у навчальні плани всіх типів шкіл. /74,с.85/

При визначенні змісту підготовки майбутніх учителів у галузі графічного мистецтва в проекті відзначалось, що вона повинна бути теоретичною, практичною і технічною.

Теоретична підготовка: ознайомлення з найновішими течіями у викладанні малювання, з методикою малювання різних вікових, груп /дошкільного, шкільного віку/, із значенням і місцем орнаменту в мистецтві, способами стилізації і складання простих декоративних прикрас, перспективним зображенням і т. п.

Практична підготовка: проведення студентами пробних уроків у вищих початкових училищах під керівництвом викладачів-спеціалістів з наступним обговоренням.

Технічна підготовка: озброєння студентів умінням відтворювати типові ескізи форм предметів з передачею світла і світлотінів; уміння виконувати малюнок на площині і в просторі від руки на око; складати прості декоративні прикраси для домашньої обстановки; ліпити з глини різні художні форми тощо.

Міністерство освіти в основному піклувалось саме про таке впровадження малювання у навчальні плани і програми учительських інститутів.

Представники прогресивної педагогічної громадськості при визначенні мети навчання майбутніх учителів у галузі образотворчого мистецтва виходили дещо з інших позицій. Заслугове на увагу в цьому плані постанова директорів учительських інститутів і семінарі їв Київського навчального округу "По вопросу о желаемой постановке рисования в учительских институтах". /196,с.119/ У ній підкреслювалось, зокрема, що сучасна педагогіка повинна визнати важливе виховне і загальноосвітнє значення графічного мистецтва у розвитку особистості, що малювання є могутній спосіб "діяти" і "виражатися" і завдяки йому в людини формуються бажання і можливості духовної насолоди, перед нею розкривається весь світ форм і барв, відновлюється новий пізнавальний орган, і вона навчиться розуміти і любити природу. Разом з цим підкреслювалось, що програми 1876 року, за якими працювали викладачі, не відповідають вимогам сучасності, а тому потребують корінних змін.

Отже, на противагу офіційній точці зору в постанові з'їзду директорів учительських інститутів Київського округу акцентувалася увага на необхідності педагогічної спрямованості курсу малювання при підготовці вчителя. В ній визначалось, що малювання, розвиваючи зорову пам'ять учнів, допомагає вчителю більш успішно і наочно проводити заняття з ботаніки, зоології, фізики. Навіть на уроках історії вчитель, кількома штрихами може, наприклад, зобразити піраміду, обеліск або ж інший історичний об'єкт, що дасть можливість не лише все це уявити, але і краще, відбити у пам'яті. Учитель географії може оживити навчальний предмет малюванням таблиць, схем, діаграм, малюнків і та ін. І навіть на уроках літератури малювання, сприяючи розвитку фантазії, дасть можливість більш чітко уявити літературні образи і сцени. Поєднання читання з малюванням /а також з використанням готових малюнків, картин/ буде сприяти більш міцному і свідомому засвоєнню прочитаного. Тому бажано, щоб майбутній учитель оволодів умінням відтворювати силою своєї уяви на малюнках окремі нескладні образи предметів, картини явищ і подій прочитаних статей, оповідань, казок і проводити подібні види роботи з дітьми на уроках. У зв'язку з цим формулюється висновок: "Отже, в основу викладання в учительських інститутах повинні бути покладені нові принципи, щоб зацікавити вихованців і дати їм можливість застосувати своє вміння малювати в педагогічній діяльності". /196,с.119-120/

Для здійснення цих завдань до вихованців інституту в процесі навчання повинні ставитися такі вимоги: відтворювати навколишні предмети і передавати по можливості їх колір, а також оволодіти методикою викладання малювання в міських училищах. При цьому акцентувалось, що головну увагу необхідно звернути на малювання з натури і за пам'яттю і при

цьому якомога більше урізноманітнювати як сам матеріал для малювання, так і способи передачі його олівцем, вугіллям, кольоровими олівцями і навіть аквареллю на папері.

У постанові рекомендується більше уваги приділити вправам у малюванні кольоровою крейдою на класній дошці, бо саме таке малювання необхідне майбутньому вчителю не лише на уроках малювання, але і як наочний посібник при вивченні інших предметів; акцентується увага на малюванні з природи та за пам'яттю.

У програмі, що рекомендувалась постановою з'їзду, передбачалось також поетапне формування умінь і навичок оволодіння методикою малюнка, починаючи з ліній і закінчуючи вправами в ескізах з природи людини і тварин, розвиваючи при цьому спочатку здатність сприймати характерні ознаки предметів, не звертаючи уваги на деталі, і лише в кінці курсу практикувати малювання з детальним оформленням малюнка. Для виконання цих завдань у навчальному плані виділялася така кількість годин з малювання: на I і II курсах – по 3 години і креслення на I і II курсі – по 1 уроку на тиждень.

Ми проілюстрували ці два погляди на мету і зміст курсу графічного мистецтва в учительських інститутах тому, що вони часто дебатувалися в передреволюційні роки при обговоренні проектів нових навчальних планів і програм цих навчальних закладів, а також при визначенні місця і завдань малювання в загальноосвітній школі в період підготовки і проведення шкільної реформи 1915 року.

Представники прогресивної точки зору визначали мету і зміст курсу малювання в учительських інститутах, виходячи з ширших позицій, підкреслюючи його особливу роль в естетичному вихованні майбутніх учителів і в навчально-виховному процесі взагалі. Лише перелік видів занять у програмі /малювання кольоровою крейдою на дошці, малювання олівцем, вугіллям, кольоровими олівцями, малювання з природи і за пам'яттю ілюстрацій до казок, оповідань, пісень, малювання плодів, чучел, тварин, ескізи з природи людини і тварин, і головне формування умінь та навичок все це використати не лише на уроках малювання, але і при викладанні інших навчальних предметів у школі/ свідчить, що автори програми не обмежували поняття графічної грамоти тільки власне технічними знаннями і навичками. Крім того, рекомендації малювання з природи за пам'яттю були для того часу явищем досить прогресивним.

Але розвиток прогресивних тенденцій щодо мети і змісту малювання до певної міри стримувався офіційною програмою з малювання 1876 року. Однак, певна частина передових педагогів у своїй практичній діяльності відступала від рекомендацій цієї програми і проводила викладання більш прогресивними методами. Наприклад, педагогічна рада Глухівського учительського інституту затвердила зміни в програмі з малювання ще до початку з'їзду директорів учительських інститутів і семінарії Київського

навчального округу. /196,с.120-122/ У деяких інститутах було збільшено і кількість годин на викладання малювання.

Для відбору в учительські інститут осіб, які мали здібності до малювання, з'їзд директорів ввів для вступників іспит з малювання. Крім того, важливо підкреслити, що випускникам, які добре встигали з малювання, надавалось право викладати цей предмет у гімназіях.

Цей захід був досить актуальним у той час, бо жоден педагогічний заклад того часу не здійснював підготовку вчителів малювання для загальноосвітніх шкіл.

Для заохочення та популяризації малювання серед майбутніх учителів та підвищення його ролі у навчально-виховному процесі у навчальний округ подавалося кілька кращих робіт кожного студента. В деяких інститутах у кінці навчального року студент повинен був здати два екзаменаційні малюнки для виставки в актових залах. Але суттєвим недоліком усіх запропонованих програм з малювання для вчительських інститутів була відсутність курсу історії образотворчого мистецтва, без якого, безумовно, неможлива повноцінна естетична підготовка вчителя.

Оцінюючи різноманітні заходи щодо розв'язання проблем естетичної підготовки студентів вчительських інститутів як і поглядів на їх реформу взагалі, ми повинні враховувати конкретні історичні обставини.

Слід підкреслити, що після поразки революції 1905 року Міністерство освіти майже повністю скасувало всі завойовані прогресивні зміни в роботі навчальних закладів Росії взагалі, а ще більше в школах національних меншинств, до яких належала й Україна. Цю політику повністю підтримував царський уряд.

Ліберальна буржуазія, яка теж негативно ставилася до революції, вважала, що уряд своїми реакційними методами може не придушити, а, навпаки, викликати нове революційне піднесення. Враховуючи це, уряд час від часу виступав з проектами різних реформ, але не всі вони здійснювалися в повному обсязі.

Не знайшла повного практичного втілення в життя і накреслена реформа учительських інститутів.

Член державної думи Д.І.Клюжев, виражаючи погляди передової педагогічної громадськості про актуальність реформи вчительських інститутів та необхідності відкриття нових, підкреслював, що найбільшим гальмом у цій справі були консервативні погляди царського уряду, який звик дивитися на селян і робітників як на людей, що обслуговують інтереси вищого стану і приречені на життя у напівтемряві і далекі від спільних інтересів своєї держави та культурного прогресу всього світу. Боязкість діяльності освіченого вчителя і небажання більшості вищих класів сприяти створенню "селянських гімназій та університетів", як вони почали називати запроєктовані реформою учительські інститути і семінарії, викликали

протест навіть у тих членів Державної думи і ради, які вважали себе прихильниками народної освіти.

Ще одним штрихом, що характеризує ставлення царського уряду до проблем підготовки педагогічних кадрів для масових загальноосвітніх шкіл, можна назвати і такий факт: з кошторису 1912 року на утримання 16 учительських інститутів виділялося 548386 карбованців, що дорівнювало вартості утримання двох кадетських корпусів, для яких витрачалось щорічно 543571 карбованець. /73,с.53-71/

Але і при цих умовах, як ми це відзначали, краща частина педагогічної громадськості розглядала образотворче мистецтво як важливий фактор естетичної підготовки майбутніх учителів і розробляла прогресивні методи його викладання.

Критично аналізуючи досвід розглянутого нами періоду, слід відзначити, що деякі прогресивні погляди, передовий досвід у галузі естетичної підготовки вчителя мають актуальне значення і в сучасній педагогіці.

Заслуговує на увагу надання права викладання образотворчого мистецтва в школі студентам, які добре навчаються. Відзначимо, до речі: така практика мала місце на факультетах підготовки вчителів початкових класів України в 1959-1960 рр., що досить позитивно впливала на вивчення курсу малювання, підвищувала його авторитет у педвузі і головне сприяла підготовці кадрів учителів образотворчого мистецтва для загальноосвітніх шкіл взагалі, а особливо для сільських малокомплектних. Адже не секрет, що діючі художньо-графічні факультети і художні інститути не в змозі задовольнити потреби загальноосвітніх шкіл у кадрах учителів малювання, креслення, керівників художніх гуртків тощо.

Не втратили своєї актуальності і питання змісту підготовки з малювання майбутніх учителів для формування у них навичок малювання з натури, за пам'яттю, кольоровою крейдою на дошці, виготовлення ілюстрації до оповідань, казок, пісень, а також пропозиції передових педагогів щодо використання малюнка в процесі викладання всіх навчальних предметів. Це з нашої точки зору є особливо актуальним, бо і нині проблема підготовки вчителів-предметників до використання малюнка у навчально-виховній діяльності не знайшла, на жаль, позитивного розв'язання. Навчальні плани більшості факультетів педагогічних вузів не передбачають озброїти принаймні елементарними навичками малювання майбутніх учителів ботаніки, зоології, географії, фізики, математики, хімії та інших спеціальностей. Навіть студенти фізико-математичного факультету педвузу не вивчають предмета креслення, який так потрібен вчителю математики і фізики. Адже не секрет, що вміння креслити, малювати йому потрібне для викладання на своїх уроках, а також йому часто доручають викладання шкільного курсу креслення.

Відсутність елементарних навичок у галузі малювання негативно позначається й на роботі класних керівників, вихователів, в обов'язки яких входить надання допомоги учням при оформленні стінної преси, фотомонтажів, альбомів тощо, внаслідок чого часто знижується рівень естетичного виховання учнів.

Як бачимо, актуальність проблеми естетичної підготовки майбутніх учителів засобами образотворчого мистецтва і в наші дні не викликає сумніву, але ми не можемо розраховувати на те, що у найближчі роки в навчальні плани всіх спеціальностей педвузів буде введено курс малювання або креслення. На наш погляд, поки що у розв'язанні цієї проблеми слід йти іншим шляхом. Тому, очевидно, ректоратам, кафедрам педагогіки, фахових методик викладання слід активніше використовувати у цій справі факультативні, спеціальні курси, спецсемінари, студії, гуртки, факультети громадських професій та інші форми позанавчальної роботи, а на факультетах підготовки вчителів початкових класів найбільш обдарованим студентам присвоювати другу кваліфікацію вчителя образотворчого мистецтва.

б) Естетичне виховання засобами музичного мистецтва

При визначенні мети, завдань і змісту, музично-естетичного виховання майбутніх освітян учительських інститутів представникам прогресивної дореволюційної педагогіки довелось полемізувати в першу чергу з офіційними настановами Міністерства освіти, згідно з якими музичне мистецтво розглядалося головним чином як фактор релігійно-морального виховання. Не випадково у "Правилах" для вихованців учительських інститутів вказувалося, що всі вони "в святкові, недільні і високоурочисті дні, а також увечері, напередодні цих днів, зобов'язані відвідувати богослужіння, що відбувалися в домашній церкві інституту, і сприяти богослужінню співом", що участь їх у церковному хорі є обов'язковою. /1,б,спр.174,с.11/

Не відкидаючи значення участі студентів у церковних хорах, передові педагогічні діячі вбачали у музиці великі пізнавальні та виховні можливості, вважали її важливим засобом у розвитку громадянських і національних почуттів і прагнули до того, щоб народна та класична музика зайняла чільне місце у навчально-виховному процесі й практиці підготовки майбутніх учителів.

Передова педагогічна громадськість звертала увагу на специфічну роль музики в естетичному вихованні. Пригадаймо, наприклад, слова К.Д.Ушинського про роль хорового співу в школі. Він вважав, що хоровий спів покликаний сприяти розв'язанню важливого педагогічного завдання – вихованню почуттів дітей. "В пісні, – писав він, – а особливо хоровій, є взагалі щось таке, що пожвавлює і освіжає людину, організовує працю, об'єднує співаків до дружної справи... – ось чому в школу слід ввести пісню: вона кілька окремих почуттів зливає в єдине сильне почуття і кілька сердець

в єдине досить чуттєве серце, а це дуже важливо в школі, де загальними зусиллями повинні переборюватися труднощі навчання. В пісні є, крім цього, щось виховуюче душу і особливо почуття, причому почуття чисто людське... Який це могутній педагогічний засіб – хоровий спів!" /208 с.438/ Поряд з цим він відводив велике місце пісні в здійсненні навчально-виховних завдань школи. На основі досвіду Костянтин Дмитрович стверджує, що коли клас втомився, працює в'яло, починаються позіхи, баловство, то вчитель який вміє співати, може використати хоровий спів з метою відновлення працездатності класу, заставивши "проспівати будь-яку пісеньку – і все прийде знову в порядок, енергія відновиться, і діти почнуть працювати, як і раніше". А ось які доводи на користь співів наводилися у педагогічному трактаті іншого автора. Співи, за його словами, відіграють вирішальну роль:

- у розвитку слуху як у ритмічному, так і в мелодичному відношеннях;
- у зміцненні дихального апарата і розвитку голосу – головного фактора людської мови;
- сприяє облагородженню не лише в естетичному, а і в моральному відношенні, впливає на розвиток почуттів і емоцій;
- слугує вихованцям відпочинком від розумових занять і приносить "чисту і духовну насолоду, врівноважує в ньому розвиток розуму і серця, а також збуджує всю його навчальну діяльність" і врешті-решт хоровий спів значною мірою сприяє відновленню загального порядку і дисципліни у навчальному закладі. /146,с.265/

Перелік виховних завдань, що розв'язуються в процесі хорового співу /розвиток слуху, зміцнення дихального апарата, виховання в естетичному і моральному плані і т. п. /, актуальний і в наші дні в діяльності будь-якого навчального закладу і свідчить про науковий підхід автора щодо визначення ролі співів у навчально-виховному процесі. А зауваження щодо ролі і значення його в розвитку слуху, голосу, зміцнення дихального апарата має безпосередній стосунок до формування особистісних професійних якостей учительської професії. Досвід сучасних педагогічних вузів свідчить, що учасники хорових, вокальних та інших колективів художньої самодіяльності під час педагогічної практики і на робочих місцях учителя після закінчення інституту швидше адаптуються в школі до процесу навчання, виховання, спілкування з учнями; як правило, вони уміють себе тримати в ролі вчителя, володіють словом, мімікою, жестами, правильним диханням, уміють включати у навчальний процес почуття й емоції вихованців.

У 80-ті роки діяльність учительських інститутів проходила в умовах урядової імперської реакції. 15 січня 1689 року Міністерство освіти направляє всім попечителям навчальних округів циркуляр "Про значення естетичного виховання і введення викладання музики", /1,а,6875,с.1/ в якому підкреслюється необхідність розглядати естетичне виховання головним

чином як засіб уберігання молоді від шкідливих впливів у моральному відношенні. Циркуляр передбачав також введення у навчальні плани, переважно закритих навчальних закладів, співів і музики, а також створення на цій основі хорів та оркестрів. Головне призначення хорів згідно з вимогами "Циркуляра":

– співати під час богослужіння у церквах, а оркестрів – брати участь спільно з хором у вокально-музичних вечорах.

В більшості учительських інститутів у ці роки співи були введені в число обов'язкових занять і проводились 2-3 рази на тиждень, а в деяких – і під час проведення щоденних ранкових занять. Поряд з церковним співом певна увага відводилась народній і класичній музиці, а в окремих інститутах для бажаючих було організовано навчання гри на музичних інструментах.

Слід відзначити, що особливістю прогресивних поглядів на зміст, форми і методи підготовки майбутніх учителів було те, що у них правильно і розумно поставлений хоровий спів визнавався важливим засобом у формуванні особистості вчителя, що плідно впливав на розвиток його духовних потреб.

В 1910 році з'їзд директорів учительських інститутів Київського навчального округу приймав спеціальну постанову "Про естетичне виховання" майбутніх учителів. У цій постанові підкреслювалось, що для правильної постановки естетичного виховання майбутніх учителів істотне значення має: 1/ вся оточуюча вихованців обстановка, зовнішнє і внутрішнє оформлення приміщень, прикраса кімнат і коридорів квітами, картинами тощо; 2/ заняття співами і музикою як важливим засобом розвитку вихованців. 3"їзд ухвалив також звернути особливу увагу на поліпшення постановки викладання співів і музики в педагогічних навчальних закладах, на необхідність організації в їхніх стінах літературно-музично-вокальних вечорів, на викладання як церковного, так і світського співу.

Передова педагогічна громадськість того часу справедливо вважала, що не від консерваторій залежить поширення вокально-музичної освіти народних мас, а від раціональної постановки курсу співів і музики в учительських інститутах і семінаріях. Враховуючи це, всі вступники до учительських інститутів з 1911 року, незалежно від обраної спеціальності, проходили іспитну перевірку голосу, слуху і взагалі здібності до музики і співів, а також елементарних знань з цих предметів, а при зарахуванні до інституту давалися переваги тим, хто володіє гарним слухом і голосом.

Першим іспитом, як правило, був іспит зі співів. /196,с.109/ Вступники до учительських семінарій складали вступні іспити із співів і малювання.

Ця вимога сприяла відбору здібних до музики і співів студентів, а отже, сприяла кращій підготовці майбутнього вчителя до здійснення завдань естетичного виховання засобами музичного та образотворчого мистецтва.

На жаль, у наші часи навіть вступники на факультет педагогіки і методики початкового навчання, які повинні викладати в початкових класах

і особливо в сільських школах музику і образотворче мистецтво, не лише не складають екзамену з музики, а навіть не проходять перевірку музично-слухових даних. Тому і не дивно, що в багатьох школах музика та образотворче мистецтво в початкових класах ведеться на низькому рівні. Постановка питання про те, що випускники консерваторії не забезпечать школи вчителями теж справедливе і в наші дні; потрібен добре підготовлений учитель музики в стінах педагогічного вузу, і зокрема на факультетах підготовки вчителів початкових класів. Дивує, що на вивчення музики відводиться 70-90 годин на весь період навчання під назвою "Методика викладання музики в початкових класах". Виникає питання, чи можна засвоїти курс методики викладання, не вивчаючи теорію музики, сольфеджіо та інші теоретичні музичні дисципліни принаймні на елементарному рівні.

У програмі із співів учительських інститутів з 1910 року були включені теми з методики викладання, вивчення історії музичної культури, світського співу, музики, твори російських і зарубіжних класиків. До речі, твори української музики до програм не допускалися, нібито студенти вузів України навчалися за кордоном. Цінним було в цій справі те, що здібні і добре встигаючі студенти з музики одержували право викладати співи у вищих навчальних училищах.

Цей захід повинен був сприяти заохоченню студентів до вивчення циклу музичних дисциплін, але правове і матеріальне становище вчителя співів та музики в школах дореволюційної Росії не підкріплювало цей стимул. Досить сказати, що вчителі музики і співів не були включеними до штату вчителів школи, а тому не були членами педагогічної ради і одержували більш низький рівень заробітної плати за свою працю. Не в кращому становищі перебували і вчителі музики та співів учительських інститутів.

Тому педагогічна громадськість, турбуючись про естетичну підготовку вчителя, а відповідно й учнів усіх типів навчальних закладів добивалась поліпшення правового і матеріального статусу вчителя музики. В 1916 році учительський з'їзд Київського навчального округу приймає постанову, в якій підкреслювалось, що "всі вчителі таких предметів, як співи, музика та інших.., повинні включатися до штатів школи і одержувати достатню матеріальну винагороду". /150,с.33/ В окремих положеннях з питань організації шкільного середовища з'їзд акцентував увагу на обсязі роботи, яку повинні виконувати викладачі естетичного циклу в позанавчальній діяльності: організація гуртків, проведення ранків, вечорів, факультативних занять і т. п. Всі ці питання повинні були знайти своє розв'язання у навчальних планах учительських інститутів.

Питання про введення в штати вчителів музики і співів з повним тижневим навантаженням не знято з порядку денного в деяких школах і на сьогодні особливо в тих школах, де кількість навчальних годин не дають

змоги забезпечити повним академічним навантаженням учителів цих предметів. Тому не так рідко, і зокрема в сільських малокомплектних школах, випускників музично-педагогічного факультету довантажують іншими навчальними предметами, до викладання яких їх не готували в педвузі. Для розв'язання цієї проблеми і забезпечення професійною роботою вчителів музично-педагогічних факультетів у малокомплектних школах доцільно ввести штатного вчителя музики незалежно від кількості навчальних годин, доповнивши нормативне академічне навантаження іншими видами позакласної виховної роботи з музики: керівництво хорами, вокальними групами, солістами, підготовка і проведення дитячих ранків, вечорів, конкурсів, оглядів тощо.

Важливо підкреслити, що в програмах музично-естетичної підготовки майбутніх учителів в учительських інститутах, розташованих на території України, зовсім ігнорувалась національна народна музика, зовсім не згадувалися, наприклад, такі корифеї української класичної музики, як Лисенко, Леонтович, Степовий та ін.

Напередодні революційних років царська політика пригноблення неросійських націй і народностей піддавалася різкій критиці з боку передової прогресивної громадськості. В цих умовах і на педагогічному з'їзді в Києві /1916/ було поставлено питання про необхідність використання українського національного мистецтва в естетичному вихованні майбутніх учителів та розвитку національних шкіл. У прийнятих на з'їзді "Принципах виховання і навчання в середній школі і їх організації" було записано: у зв'язку з тим, що Росія розташована на великій території і що в різних регіонах неоднакові умови життя і побуту, педагогічним радам навчальних закладів повинно надаватися право розробляти в залежності від індивідуальних особливостей даної місцевості /в естетичній, музичній галузі, в орнаменті і т. п. / програми викладання, окремі заходи і правила, що стосуються всього внутрішнього життя школи. Тут же підкреслювалось, що школа повинна бути національною в плані зміцнення природженого кожній людині почуття до свого рідного і повинна прагнути до всебічного й гармонійного розвитку духовних і фізичних сил учня. /1, в, с. 2/

Отже, згадані вище "Принципи" проголосили право педагогічним радам вирішувати питання про залучення національного мистецтва до естетичного виховання молоді, поставили питання про виховання всебічно і гармонійно розвиненої особистості і розвитку національної школи в Україні. Але нема необхідності доводити, що ці питання у більшій своїй частині залишилися тільки добрими побажаннями як до Жовтневої революції, так і певною мірою після неї.

Критичне використання дореволюційного досвіду вчительських інститутів може відіграти позитивну роль у підготовці до викладання музики в школі як майбутніх студентів музпеду, так і педагогічного факультетів.

Зокрема, заслуговує на увагу визнання ролі музики у духовному розвитку майбутніх учителів; перевірка музично-слухових даних вступників до вчительських інститутів; визнання вирішальної ролі вчителів музики – випускників інституту, а не консерваторій у розвитку музичної культури в школі; впровадження в процес естетичного виховання національної культури українського народу; довантаження вчителя музики до повного академічного навантаження іншими видами позакласної виховної діяльності /хори, вокальні групи, оркестри тощо/.

§ 4. Позанавчальна діяльність з формування естетичної культури студентів

Необхідність цього виду діяльності була викликана, крім інших причин, ще й тим, що вчительські інститути були закритими навчальними закладами, де вихованці проживали постійно, а цей стан в свою чергу вимагав потребу організувати у вільний від занять час дозвілля майбутніх учителів.

У більшості випадків позакласна робота з естетичного виховання не була планомірною та обов'язковою. Якщо керівники інституту ставилися до неї доброзичливо або серед викладацького складу були ентузіасти цієї справи, то результати часто були досить позитивні. Але проведення всіх видів позанавчальної роботи перебувало під постійним контролем попечителів навчальних округів, міських властей і церкви.

Наперед зауважимо, що позанавчальну виховну роботу в учительських інститутах ми не можемо уявити в тому понятті масштабності, яка характерна для сучасних педагогічних навчальних закладів. Сучасники так описували життя студентів в учительських інститутах: "Непомірна кількість зубрильної роботи, нестача книг, журналів, відсутність знайомих створювали ту китайську стіну, яка відгороджувала інститут від зовнішнього світу... Все життя, всі інтереси вихованців були замкнуті всередині чотирьох стін, пофарбованих у казарменій колір. Спілкування з тим світом відбувалось головним чином через відвідування трактиру, пивної, театру... Відвідування театру і літературно-музичного вечора, що проходив один раз на рік, були єдиними розумними розвагами в житті вихованців",/129,с.44-45/- так згадує про життя студентів один із випускників інституту. Звичайно, за суб'єктивною згадкою студента ми не маємо права робити висновки, що у всіх учительських інститутах було подібне буденне життя.

Надалі ми наведемо дещо веселіші й цікавіші види дозвілля студентів. Тут же слід відзначити, що характерною рисою майже всіх форм позанавчальної виховної роботи з естетичного виховання майбутніх учителів була їх спрямованість на виховання релігійного почуття. В одному із звітів про діяльність Глухівського педагогічного інституту за 1898 рік записано:

"Ґрунтуючись на взаємній залежності морального й естетичного почуття, з одного боку, і релігійного, з другого.., слід спеціально педагогічними засобами користуватися всім естетично високим і всіма способами виявлення моральної висоти духу для пробудження релігійного почуття".

Зупинимось коротко на деяких позанавчальних формах естетичного виховання студентів та змісті цих форм.

1. Музично-літературні студентські вечори, їх проведення було узаконено, але у всіх інститутах на території України директор зобов'язаний був попередньо одержати згоду на такий вечір і його програму в попечителя навчальних закладів і губернатора міста. /1,а.6799,с.13,16/

На зміст і дні проведення музично-літературних вечорів великий вплив виявила церква. Заборонялось проводити такі вечори напередодні і в дні релігійних свят, а також у неділю, бо в цей час вихованці повинні співати у церковних хорах, бути присутніми в церкві на молебні. Слід відзначити, що студентська молодь до проведення і участі в музично-літературних вечорах ставилася з особливим інтересом і вважала їх однією із провідних форм спілкування із світським мистецтвом, а також активним і корисним заходом проведення дозвілля.

Прогресивні педагоги всіляко сприяли тому, щоб позанавчальна художня діяльність студентів стала дійовим засобом естетичного виховання майбутніх учителів. За пропозиціями прогресивної педагогічної громадськості з'їзд Київських учительських інститутів і семінарій у 1910 р. записує, що проведення музично-літературних вечорів "при умілій постановці і керівництві з боку наставників, вносячи різнобічність у життя вихованців і не заважаючи їх прямій справі, дає їм можливість проілюструвати наслідки їх досягнень у всіх галузях мистецтва, не виключаючи малювання і живопису... і взагалі значною мірою сприяє їх естетичному розвитку".

У щорічних звітах учительських інститутів можна прочитати детальні описи кожного такого вечора. Вони в основному приурочувалися святковим датам у житті країни, ювілеям письменників, поетів, композиторів, визначних художників, річним інститутським актам, релігійним святам /після церковного служіння/ і т. п. Як правило, до програми вечора включалися виступи студентського хору, оркестру, читців, грались сценки, ставилися спектаклі тощо. В підготовці і проведенні вечорів, крім студентів, брали участь викладачі та адміністрація навчального закладу.

В учительських інститутах, що знаходилися на території України, в програму музично-літературних вечорів іноді стихійно включалися індивідуальні виконавці українських пісень, в основному жартівливих і ліричних. Навіть в умовах швидкого розвитку українського драматичного репертуару /"Наталка-Полтавка", "Назар Стодоля", "Москаль-Чарівник", "Дай серцю волю – заведе в неволю", "Шельменко-денщик" і т. п. / та офіційного визнання глядачами з Петербурга, Москви та інших міст Росії до

програм музично-літературних вечорів педагогічних навчальних закладів України не включалися як драматичні українські твори, так і творчість українських письменників, поетів, композиторів.

2. Студентські хорові колективи займали особливе місце в естетичному вихованні майбутніх учителів. Враховуючи вимоги Міністерства освіти про широке залучення музики і співу до здійснення завдань релігійно-морального виховання молоді, керівництво учительських інститутів проявляло особливу турботу про впровадження в життя студентів церковного співу. Студентські хори співали щоденно перед початком і в кінці занять, у деяких інститутах був введений щоденний ранковий спів. Для підготовки в участі церковного богослужіння проводилися заняття хору декілька разів на тиждень. Крім релігійного, практикувався і світський спів – розучування пісень, урочистих гімнів.

Участь студентів у хорі, слухання виконуваних хором пісенних творів для більшої частини вихованців периферійних інститутів того часу були одним із основних шляхів ознайомлення з музичною культурою і формування їх художніх смаків.

Участь студентів у роботі хору у більшості випадків тісно пов'язувалася з навчальною діяльністю, всі твори розучувалися на основі нотної грамоти, вивчення теорії сольфеджування. Участь у хорі студентів, які мали гарний голос і слух, була обов'язковою, незалежно від їх бажання. З врахуванням того, що вчительські інститути були закритими навчальними закладами, участь студентів у хорі розглядалась ще і з інших позицій: "Заняття музикою є разом з тим відпочинок і розвага у вільний час, тому може і відвернути від інших розваг, часто шкідливих і недостойних занять учителя"

3. Студентські танцювальні вечори. В сучасній теорії і практиці естетичного виховання мистецтву танцю поряд з іншими видами мистецтва відводиться значне місце. Розкриваючи думки і почуття в художніх образах, що постають перед нами в ритмічно організованих рухах людського тіла в певній художній системі, мистецтво танцю впливає на формування художніх смаків і потреб особистості, а безпосередня участь у танцях, хореографічних колективах сприяє формуванню цілого ряду позитивних якостей, необхідних для вчительської діяльності /постава, впевненість, уміння тримати себе перед аудиторією, учнями, батьками, навички спілкування, поводження в колективі тощо/.

Протягом майже всього дореволюційного періоду в учительських інститутах не було єдиного погляду на роль танцювального мистецтва в естетичному вихованні майбутніх учителів. Прогресивні педагоги доводили необхідність залучення до нього майбутніх учителів, деякі, а іноді й більшість дивилися на це мистецтво скептично і не допускали його до своїх вихованців.

Відсутність єдиного погляду на значення танцю у формуванні особистості майбутнього вчителя викликало необхідність постановки цього питання на з'їзді вчителів окремих навчальних округів, і зокрема директорів учительських інститутів та семінарій Київського навчального округу в І9ІІ році. Цей з'їзд під впливом прогресивних педагогів прийняв постанову: "У зв'язку з тим, що танці є найбільш дійовим засобом вироблення граційності в рухах і небайдужі у виховному значенні, рада закладу може допускати на літературно-вокальних вечорах і танці в межах помірності". /196,с.168/

Передова педагогічна громадськість вважала, що в естетичному вихованні широких народних мас народному учителю повинна належати особлива і почесна роль. У світлі цих завдань залучення майбутніх учителів до танцювального мистецтва, оволодіння мистецтвом танцю розглядалося як складова частина естетичної підготовки вчителя, незважаючи на те, що для багатьох ця справа вважалась зайвою і навіть викликала посмішку. Передові педагоги активно виступали проти цих позицій і підкреслювали, що "... з такими поглядами на танці змиритися не можна. Будучи близькими до групи гімнастичних вправ, що виконуються з ритмом і темпом танці виробляють уміння координувати наші рухи і манеру, тримати себе вільно і не вимушено, але не байдуже з виховної і життєвої точки зору. Навчальний заклад, що здійснює підготовку культурних працівників, повинен потурбуватися про те, щоб надати їм культурну зовнішність", – Руднев.

Про значення танцювального мистецтва в естетичній підготовці вчителя, а також інтерес до нього студентської молоді яскраво свідчать спогади сучасників, вихованців учительських інститутів: "Коли першого разу в стінах інституту був влаштований літературно-музичний вечір, що закінчився танцями, то вихованці зовсім втратили голову. Для танцювального відділу були привезені вихованці гімназії і жіночої учительської семінарії та запрошені зі сторони танцюристи, бо вихованці були профанами у мистецтві виражати свої почуття ногами. На цьому вечорі вони стояли понуро вздовж стіни яскраво освітленого залу і були сумними свідками того, як якісь – пришельці підходять до таємничих незнайомок і запрошують їх у чарівний вальс. Наступного дня, згадує автор, делегація студентів звернулась до директора інституту з проханням запросити вчителів танців, їх прохання було задоволене і "на наступному вечорі вихованці в білих рукавичках сміливо підходили до чудових незнайомок... Зовнішній світ, що ввірвався в замкнене інститутське життя, викликав ентузіазм до танцювального мистецтва. Відвідування театру і літературно-музичного вечора з танцями, що проводився раз на рік !/, були єдиними розумними розвагами в житті вихованців". /129,с.45/

При визначенні ролі й місця танцювального мистецтва в естетичному вихованні майбутніх учителів мова йшла про епізодичні масові танцювальні вечори, про уміння танцювати сучасні для того часу танці, а не про створення хореографічних колективів народного танцю. Ще довгий період

скарбниця народної хореографії лежала нетронутою і досить часто не виходила за межі окремого національного району або навіть села.

4. Експерсії по країні. Питання про роль і місце експерсій в естетичному вихованні майбутніх учителів після революції 1905р. було предметом уваги педагогічних рад учительських інститутів і з'їздів директорів учительських інститутів та семінарій.

Розглянувши питання про значення експерсій у підготовці майбутніх учителів, з'їзд директорів учительських інститутів Київського навчального округу в І9ІІ році, зокрема, ухвалив: "Визнати експерсії по країні одним із важливих освітніх і виховних заходів для вихованців у зв'язку з тим, що вони: а/ збагачують розум новими знаннями і розвивають у студентів спостережливість; б/ сприяють при правильному керівництві вихованню у них естетичних, релігійно-моральних і патріотичних почуттів; в/ зміцнюють фізичні сили і розвивають їх зовнішні почуття". Разом з цим підкреслювалось, що закордонні експерсії абсолютно зайві тому, що більшість вихованців інституту не знає як слід своєї Батьківщини, і знайомство з її пам'ятниками, містами і місцевостями являє собою великий інтерес для їх розвитку. Експерсії вихованців учительських інститутів, як правило, проводилися за рахунок студентів.

Про проведення експерсії по країні керівник звітував на засіданні педагогічної ради інституту. Маршрути експерсій були досить різноманітними по Волзі, Дніпру, Кавказу, Криму, Москві, Петербурзі, Києву, Харкову і т. п. Перед початком експерсії? студенти слухали лекцію про етнографію і природу даної місцевості, її історичні і культурні пам'ятки. У містах студенти знайомилися з музеями, архітектурними ансамблями, пам'ятниками старовини і т. п.

5. Студентські театральні гуртки. Традиції студентських театральних гуртків в Україні зароджувались ще в Києво-Могилянській академії. Основою для цього була теорія драми, що читалась у курсі поетики. Професор поетики академії був зобов'язаний не тільки читати теоретичний курс, але для ілюстрації мав сам писати драми і ставити їх силами студентів. Спектаклі силами студентів ставилися під час різних свят, насамперед на Різдво і Великдень, на честь приїзду до Києва якоїсь визначної особи, іноді на публічних іспитах. Відбувалися вони на сцені академії або просто неба, на майдані. Найвищого розквіту студентський театр академії досяг у першій половині ХVІІІ століття; та на початку другої половини в Київській академії театральні видовища були заборонені і професори перестали писати п'єси. Але ці традиції відіграли позитивну роль, і студентське драматичне мистецтво мало певне значення в естетичному вихованні майбутніх учителів усіх типів педагогічних закладів.

Необхідно також відзначити велику роль у художній творчості студентів Києво-Могилянської академії¹ /колегіуму/ такого продукту мистецької творчості прогресивної частини студентів, як вертеп /вертепний

театр/. Літературні джерела підтверджують, що для "Вертепу" самі студенти виступали у ролі композиторів, з любов'ю опрацьовували народну музику для супроводу вертепної гри. Вони вдало підбирали народні пісні, писали тексти, псалми і ноти до них. Ця робота мала колективний характер, у ній брали участь найталановитіші і найближчі до народу слухачі академії. Отже, "Вертеп" – явище оригінальне і самобутнє, в основу якого були покладені здобутки народу – лялькову гру, музику, пісні, танці та інше, відповідно опрацьоване слухачами академії.

§ 5. Діяльність вищих педагогічних навчальних закладів з формування естетичної культури студентів

У 1864 році, після введення в дію Статуту гімназій і прогімназій, дещо зросла кількість цих типів навчальних закладів, що в свою чергу поставило перед Міністерством освіти проблему підготовки учителів для середньої школи. До речі, закриття в 1858 році Головного педагогічного інституту в Петербурзі та інститутів при університетах зробило цю проблему особливо актуальною. В своєму зверненні до державної ради Міністерство освіти змушено було визнати, що "найголовнішою перепоною до перетворення гімназій за статутом 19 листопада 1864р. і взагалі до приведення їх до належного благоустрою є в даний час гостра нестача учителів і переважно з предметів історико-філологічного факультету". /182,с.496/

Гостра потреба в учителях середньої школи примусила уряд відкрити історико-філологічні інститути спочатку в Петербурзі /1867р./, а потім у Ніжині в Україні /1875р./.

Міністерство освіти, не бажаючи довірити підготовку учителів у відкритих навчальних закладах, всіляко відстоювало переваги закритих, мотивуючи тим, що у них краще здійснювати підготовку благонадійних і бажаних царизму вчителів.

Зупинимося на аналізі навчально-виховної роботи з естетичного виховання у цих типах педагогічних навчальних закладах, і, зокрема, у Ніжинському історико-філологічному інституті.

У перших параграфах правил для вихованців інституту акцентувалась увага на тому, що студенти, "вільно обираючи собі високе звання педагога, повинні насамперед виховувати самих себе так, щоб потім власним прикладом мати добрий вплив на тих, хто буде доручений їх педагогічним турботам". Суть правил зводилась до ізоляції студентів від політичного життя, їм заборонялось брати участь у політичних гуртках і громадських організаціях, але особливо зверталася увага на виконання "християнських обов'язків".

Слід відзначити, що Ніжинський історико-філологічний інститут був станово-дворянським навчальним закладом, покликаний здійснювати

підготовку для гімназій таких вчителів, які б послідовно втілювали в життя ідеологію Російської імперії у вихованні підростаючого покоління. Постійними дисциплінами навчального плану інституту були філософія /логіка, психологія, історія філософії/, педагогіка і дидактика, грецька словесність /грецька мова, історія грецької літератури і давності/, римська словесність /латинська мова, історія римської літератури і римської давності/, російська словесність /історія церковно-слов'янської, російської мови і літератури, головні слов'янські наріччя/, російська історія, загальна історія, французька або німецька мова, закон Божий.

На початку ХХ століття були введені гімнастичні вправи та хоровий спів і лише в 1913р. прийнята ухвала про введення курсів методики викладання навчальних предметів.

Бачимо, що перелік дисциплін навчального плану давав можливість забезпечити певний рівень естетичної культури при вивченні програмного матеріалу майже всіх предметів і в першу чергу в курсах літератури, історії, які займали домінуюче місце у підготовці майбутнього вчителя.

Водночас слід відзначити, що у навчально-виховному процесі цього вузу яскраво проявлялась русифікаторська, імперська політика російського уряду, його презирство до культури і мови українського народу. У вузі, який функціонував на території України і здійснював підготовку вчителів для її шкіл, не вивчалась мова, література, мистецтво народу України.

Формування естетичної культури майбутнього вчителя як складової частини його підготовки до вчительської діяльності повинна була здійснюватися і в курсі психолого-педагогічних дисциплін: психології, педагогіки, історії педагогіки і фахових методик. Розглянемо, як же вивчалися ці предмети у Ніжинському історико-філологічному інституті. Курс педагогіки був введений, починаючи з 1878-79 навчального року, але чітко визначеної програми не існувало, вона щорічно змінювалась, а в кінці ХІХ століття ця дисципліна займає другорядне місце.

Призначений у 1883 році директор інституту М.Ф.Скворцов, який читав час від часу гімназичний курс педагогіки, взагалі досить легковажно оцінював його роль у педагогічній підготовці майбутнього вчителя. Зокрема, не маючи фахової підготовки з курсу педагогіки, він вважав, що педагогіка не має свого чіткого предмета і тому тримати педагогіку в обов'язковій програмі інститутського навчання було б не лише справою неблагородною, але і дріб'язковою та навіть шкідливою – в результаті його вивчення нічого не може вийти, крім безглузлого мудрування. На його думку, навчальний план інституту повинен зосереджувати всю увагу на вивченні давніх мов. Щодо педагогічної підготовки, в тому числі і естетичної, то "живий досвід... є основний і найпродуктивніший педагогічний фактор вчительської справи... Взагалі ж педагогічна діяльність є діяльність службова або просто служба", /236,с.186/ а керівництво для цього живого досвіду, за словами директора, закладено у першу чергу в статут школи, розпорядження освітянського

керівництва. І це говорив доктор філології, який мав свої праці з гімназійно-педагогічних проблем.

Заради справедливості слід сказати, що представники прогресивно! педагогічної думки минулих років і сучасна педагогіка значне місце відводять "живому досвіду", але професору, який читав у вищому педагогічному закладі курс педагогіки, потрібно добре знати працю К.Д.Ушинського "Про користь педагогічної літератури", де переконливо доведено, що завдяки педагогічній теорії педагогічна діяльність вчителя стає творчою, осмисленою, а одна лише практика (живий досвід) веде її до рутини. Звичайно, при такому підході до оцінки ролі педагогіки у підготовці майбутніх учителів важко говорити про педагогічні аспекти формування естетичної культури засобами педагогіки і фахових методик. Тому до приходу нового директора інституту ці завдання розв'язувалися в основному при вивченні курсів усіх гуманітарних дисциплін навчального плану.

Дещо на краще змінилось педагогічне спрямування підготовки майбутніх учителів у Ніжинському історико-філологічному інституті з приходом нового директора, І.Іванова (1908 р.). У цей період педагогічний колектив, студенти інституту категорично виступили проти засилля класицизму, а відтак і невідповідності навчального плану, підготовці вчителів гімназії з філології та історії. В прийнятій на конференції інституту ухвалі внесені зміни у навчальний план, в якому замість скорочення годин на грецьку і латинську мови введені предмети педагогічного циклу. До читання курсу психології і педагогіки був запрошений О.Музиченко, людина прогресивних переконань, який зумів захопити студентів вивченням цих предметів.

Для нашого дослідження важливим є факт ставлення педагогічним колективом Ніжинського історико-філологічного інституту питання про необхідність ввести у навчальний план закладу курсу історії мистецтва та естетики. У листі на ім'я попечителя Київського навчального округу викладачі інституту доводили: "Знайомство з цим предметом значною мірою бажано для кожного філолога як для його загальної освіти, так, і зокрема, для більш впливового та всебічного керівництва філологічним навчанням у гімназіях, оскільки це навчання повинно бути для учнів одночасно і їх естетичним навчанням", /1, а, 6798, с. 30/ тобто актуальність проблеми розглядалась як у плані завдань естетичного виховання майбутніх учителів, використання естетичної освіти в морально-естетичному вихованні учнів гімназії.

Прогресивним поштовхом в естетичній підготовці майбутніх учителів було введення з 1915 року нових навчальних планів середніх шкіл. Ці плани розроблялися спеціальною комісією в складі висококваліфікованих методистів і наукових працівників. Позитивною якістю нових навчальних планів була програма з естетичного виховання, в якій відзначалось, що школа повинна забезпечити гармонійний розвиток "усіх здібностей людини

як душевних, так і тілесних" і випусками зі школи молодь з достатньо розвиненим естетичним смаком, з почуттям любові до прекрасного, яка вміє бачити і розуміти вищу красу і в природі, і в творінні людського генія і в житті. /110,с.328/

Реалізація цих, безумовно, прогресивних для школи завдань поставила вимогу перед інститутами значно поліпшити естетичну підготовку вчителя. У зв'язку з цим директор Ніжинського інституту І.Семенов у своєму виступі на педагогічному з'їзді в Києві /1916р./ наголошував на необхідності вдосконалення педагогічного спрямування всієї роботи з естетичної підготовки майбутніх учителів і обов'язкового введення у навчальні плани етики та естетики. Актуальність цих заходів мотивувалась такими завданнями: учитель повинен привчати своїх учнів не лише засвоювати навчальний матеріал з літератури, історії та інших навчальних предметів, але і здійснювати естетико-етичний аналіз явищ, фактів, подій. А для цього він повинен бути відповідно підготовлений у стінах вузу, інакше школа буде випускати нездатних до самостійного мислення людей, без розвинутого естетичного і художнього смаку. Для посилення педагогічної підготовки студентів пропонувалось ввести у навчальні плани, крім психології, педагогіки, історії педагогіки, також логіку, гігієну, анатомію, фізіологію. Тільки за цих умов, стверджує автор, випускники інституту будуть у змозі задовольняти наукові, культурні, естетичні та інші потреби учнів, організувавши їх діяльність у галузі мистецтва, літератури, екскурсійної роботи тощо.

При розв'язанні проблеми естетичної підготовки майбутніх учителів передова педагогічна громадськість поставила також проблему і про їх підготовку до проведення позанавчальної виховної роботи: організації художньо-літературних гуртків, проведенню пізнавально-художніх екскурсій і ранків, вечорів, свят "зустрічі весни", "проводи літа", вироблення умінь і навичок проводити роботу з "чарівним ліхтарем", обладнувати в класі "куточок прекрасного". Звичайно, не всім цим пропозиціям пощастило здійснитися у дореволюційний період, але слід сказати, що вони відіграли позитивну роль у розробці проблем естетичної підготовки вчителя у наступні роки і особливо у 20-ті роки після Жовтневої революції.

Розглянемо позанавчальні види діяльності з формування естетичної культури майбутніх учителів та їх підготовки до естетичного виховання у Ніжинському історико-філологічному факультеті.

Характерним у цій справі було те, що велика увага приділялася різним масовим заходам, приурочених відзначенню ювілейних дат видатних письменників, поетів, релігійних свят та урочистих актів. З інституті щорічно відзначали ювілей М.Б.Гоголя /вихованця Ніженської гімназії/, О.С.Пушкіна, В.О"Жуковського та інших. Ознайомлення з програмами цих заходів та іншими літературними джерелами того часу дало нам можливість оцінити рівень художньої культури студентів та мати певне уявлення про їх

естетичну підготовку. Як правило, всі ці заходи, мали масовий характер, до них залучалось широке коло студентів, викладачів, і це було гарною школою підготовки майбутніх учителів до проведення такої роботи на робочому місці вчителя. Складовою частиною всіх святкових заходів завжди були музично-літературні вечори.

У травні 1899 року в інституті широко відзначалось 100-річчя від дня народження О.С.Пушкіна. Програма музично-літературного вечора, присвячена цій даті, складалась з двох відділів і включала виконання музичних та поетичних творів: художнє читання уривків із поем О.С.Пушкіна "Полтава", "Цигани"; сцени із опери Мусоргського "Борис Годунов", уривки з опери Глинки "Руслан і Людмила", Чайковського "Євгеній Онегін", романси на вірші Пушкіна, Даргомизького, Арєнського, Кюї та ін. Програма музично-літературного вечора дає підстави стверджувати, що художні смаки студентів інституту формувалися на кращих взірцях музичної та поетичної культури.

Ювілейні дати М.В.Гоголя завжди перетворювалися у великі свята колективу студентів, викладачів та громадськості Ніжина. До них студенти готувалися досить старанно, залучаючи до їх участі учнів шкіл міста. Варто коротко зупинитися на відзначенні в інституті 50-річчя від дня смерті М.В.Гоголя. Воно проходило в інституті протягом трьох днів. /60,с10/ Першого дня після лекцій в інституті силами студентів був проведений вокально-драматичний вечір з постановкою гоголівського "Ревізора" і читання із "Записок божевільного". Під час антрактів студентський хор виконував музичні твори на гоголівські сюжети. Ця ж програма була повторена наступного дня у Народному будинку міста для учнів недільних і вечірніх класів. Комедія Гоголя "Одруження" у виконанні студентів інституту йшла для жителів міста Ніжина два рази.

Святкування 100-річчя від дня народження великого сина українського народу, письменника М.В.Гоголя відкрилось постановкою комедії "Одруження" /1909р./. Жіночі й чоловічі ролі у спектаклі виконували студенти і гімназисти під керівництвом згаданого нами раніше викладача педагогіки і психології А.Музиченка. До початку спектаклю силами студентів були підготовлені велика афіша і серія малюнків із зображенням персонажів літературних творів Гоголя, а також виготовлена декорація стін актового залу інституту.

Другий день святкування розпочався постановкою спектакля "Ревізор" у постановці колишнього студента інституту О.Соколовського. Після спектаклю відбувся апофеоз навколо бюста Гоголя групи студентів у відповідних костюмах персонажів його творів у супроводі хору та оркестру, що виконували кантату "Слава Гоголю".

Третього дня святкування в актовому залі відбувся "Гоголівський ранок". Після урочистої промови на адресу ювіляра студентський хор виконав "Гімн Гоголю", оркестр народних інструментів -попурі з опери

Чайковського "Черевички" та фінал з опери Римського-Корсакова "Ніч перед різдвом", під керівництвом студента Дибяки були виконані українські народні пісні.

Заключним акордом свята стала урочиста процесія до пам'ятника і меморіальної дошки Гоголю зведеного хору студентів інституту, учнів гімназій міста і військового оркестру з покладання квітів та виконанням урочистих гімнів.

Звичайно, і в наш час бажано в стінах педагогічних закладів таким же або подібним чином відзначати ювілейні дати видатних діячів української культури, науки, громадських діячів, широко залучаючи до них студентів, викладачів та громадськість.

У відомостях Ніжинського історико-філологічного інституту ми знаходимо звіти про проведення інших ювілейних дат, вивчення яких також заслуговує на увагу.

На основі вивчення звітів можна зробити деякі висновки, актуальність яких не втрачається і сьогодні. Перш за все звертає на себе увагу той факт, що у позанавчальних видах художньої діяльності брала участь велика кількість студентів, які самостійно виконували майже всю підготовчу роботу, що в інституті великого значення надавалось хоровому співу, грі на музичних інструментах, що до керівництва окремих видів художньої самодіяльності залучались найбільш обдаровані студенти та випускники інституту, і що репертуар для виконання підбирався з високим естетичним смаком. Заслуговує на увагу і те, що позанавчальна діяльність з естетичної підготовки майбутніх учителів проводилась за активною участю у них викладачів, а окремі види під безпосереднім керівництвом викладачів педагогіки.

В інституті поширеною формою позанавчальної діяльності було проведення вокально-музичних і літературних вечорів, які проходили з дозволу попечителя навчального округу і під контролем адміністрації інституту.

Проблеми формування естетичної культури майбутніх учителів у Петербурзькій академії ліги освіти і педагогічному інституті П.Г.Шелапутіна в Москві

Революція 1905 р. безпосередньо вплинула на розвиток педагогічної школи і педагогічної думки в кращу сторону. Створюються педагогічні товариства та професійно-учительські організації, які ставлять за мету широко впроваджувати у практику роботи шкіл передових методів навчання і виховання, пропаганду педагогічної спадщини К.Д.Ушинського і т.п. Створена у 1907 р. "Ліга народної освіти" поставила перед собою завдання широко залучити вчителів до пошуку нових шляхів і методів навчання і виховання. Для підготовки знайомих і досвідчених педагогів з вищою педагогічною освітою Ліга відкриває "С-Петербурзьку Педагогічну

академію", до якої приймалися лише особи з вищою освітою. Ліга вела підготовку вчителів з 10 спеціальностей, строк навчання – 2 роки.

У своїй педагогічній діяльності академія керувалась заловітами К.Д.Уїдинського про всебічне вивчення "предмета діяльності" учителя і всебічного розвитку особистості учня.

Проблема естетичної підготовки вихованців розв'язувалась з урахуванням вимог К.Д.Ушинського про необхідність озброєння майбутнього вчителя не лише знаннями в галузі фахових дисциплін, а й уміннями малювати, креслити, виразно читати і навіть співати. З врахуванням цих вимог у число предметів навчального плану для всіх студентів було включено широке коло педагогічних дисциплін і обов'язковий курс історії мистецтва. Для бажаючих факультативно проводилися заняття з малювання, виразного читання, ліплення.

Крім того, слухачі окремих спеціальностей вивчали предмети естетичного циклу: відділ психології і педагогіки – вивчали курси естетики й етики; гуманітарний відділ – теорію драми і виразне читання; окремі групи вивчали поглиблено співи, музику, малювання, мистецтво декламації і методики використання цих видів мистецтва у навчально-виховному процесі.

Слід відзначити також, що більшість студентів до вступу в академію мала досить високий рівень художньої освіти: із 103 слухачів 1910-11 н.року – 20 осіб з університетською освітою, 38 – випускників вищих жіночих курсів, 13 – слухачів педагогічних вузів і т.п. До того ж висока-плата за навчання /100 крб. за рік/ відкривала доступ у цей заклад в основному вихідцям із заможних сімей, де діти і в сім'ї з дитячих років мали можливість займатися музикою, живописом тощо.

У 1911 році в Москві відкривається вищий педагогічний інститут ім. П.Г.Шеллапутіна, який з перших днів був у віданні Міністерства освіти. Це був новий тип педагогічного навчального закладу, в пояснювальній записці до проекту якого було відзначено, що стоїть "Завдання створити такий тип навчального закладу, взірця якого не було ні в Росії, ні в закордонних країнах". Інститут мав 5 відділів, на яких читалися спільні предмети: педагогіка, психологічна педагогіка і її історія, логіка, шкільна гігієна і факультативно – співи і музика.

У 1916 р. в зв'язку з наміченою реформою середньої школи перед інститутом виникла потреба перебудови навчальних планів і програм. Слід відзначити, що у нових навчальних планах і програмах велика увага приділялась проблемі естетичної підготовки майбутніх учителів, у проекті передбачено вивчення музики, співів, виразного читання, малювання, креслення, ручної праці, етики, естетики. У проекті, зокрема, відзначалось, що "не маючи у своєму навчальному плані ні викладання естетики, ні курсу з теорії й історії мистецтва, інститут: принаймні повинен ввести для бажаючих викладання музики і співів, щоб сприяти культурі естетичних емоцій в

середовищі своїх слухачів, бо вилучення цих предметів рівнозначно було б визнанню малої цінності для педагогів естетичної освіти. /170,с.36/

Необхідність введення у навчальний план такого предмета, як ручна праця, мотивувалась ось цими міркуваннями: володіння технічними прийомами обробки дерева, металу, уміння малювати, креслити, ліпити дасть можливість майбутньому вчителеві підготувати для кожного уроку наочність навіть у тому разі, якщо школа немає достатньої кількості наочних посібників. У згаданому проекті передбачалось введення у навчальні плани інституту декламації та мистецтва вимови. Для навчання учнів гарної вимови, відзначалось у ньому, необхідно насамперед навчити цього майбутніх учителів, щоб вони ілюстрували "гарний приклад і починання".

Ми навели ці положення із проекту нового навчального плану педагогічного інституту /до речі, так до кінця і не реалізованого/, бо деякі з них актуальні і в наші дні при підготовці вчителя у педагогічних вузах; це вміння малювати, креслити, працювати з металом, деревом, виготовляти наочні посібники; озброєння майбутніх учителів мистецтвом декламації, навичками виразного читання, гарної вимови; необхідність формування у навчально-виховному процесі культури естетичних емоцій, почуттів, смаків тощо.

Значне місце в естетичній підготовці майбутніх учителів займали курси педагогіки і психології, вивченню яких в інституті приділялась велика увага. Досить сказати, що на їх вивчення на I курсі відводилось 11 годин на тиждень /загальна педагогіка та Історія педагогіки – 4 год., шкільна гігієна – 2 год/, на II курсі – 9 годин. В обох курсах /педагогіці та психології/ деякі теми відводилися питанням підготовки майбутніх учителів до естетичного виховання учнів, зокрема, розглядання проблеми психології сприйняття навколишньої дійсності, творів мистецтва, особливості їх сприйняття дітьми різного віку; акцентувалась увага на взаємозв'язку естетичного виховання з моральним, фізичним тощо. Суттєвим недоліком програми було те, що естетична підготовка групувалася з основному на творах мистецтва зарубіжних країн, а також на їх педагогічній спадщині.

Деякі методичні питання естетичного виховання учнів вивчалися у темі з педагогіки "Підготовка до діяльності вихователя і вчителя", а також у курсах спеціальних методик. Наприклад, у курсі методики викладання історії передбачалися теми, орієнтовані на реалізацію завдань естетичного виховання:

- оісторичні пам'ятки, їх цінність, прийоми використання їх учителем при вивченні історії;
- екскурсії, методика підготовки, проведення і значення їх у розвитку учнів;
- історичні картини, їх цінність, критерії їх відбору, використання і т.п.

Важливе місце у педагогічній підготовці, і зокрема естетичній, відводилось в інституті написанню студентами рефератів. Тематика

рефератів була досить широкою: проблеми навчання, виховання, педагогічних поглядів визначних діячів освіти, окремих педагогічних систем, а також проблематика, що тісно пов'язана з практикою роботи в школі. Ставилась вимога широко використати матеріали особистих спостережень, зібраних під час навчально-виховної практики в гімназії. На кожний реферат викладачі писали рецензію, кращі з них заслуховувалися на заняттях студентів, друкувалися в "Известиях" інституту.

Особливий інтерес викликав реферат студента Лисовського. Це дослідження присвячувалося проблемі естетичного виховання. Тема його не зовсім звична для того часу – значення математики в естетичному вихованні". Автор висловив низку цікавих думок, що викликають певний інтерес і в наші дні. Через весь зміст реферату проводиться думка: оскільки в математиці домінує симетрія і пропорційність, то її необхідно використати в естетичному вихованні. Якщо вчитель відповідно підготовлений, то викладання і вивчення математики супроводжується насолодою краси. Але красу в математиці не слід ототожнювати з красою в мистецтві. Якщо краса мистецтва діє насамперед на наші почуття, а потім через них на інтелект, то красу в математиці інтелект може сприймати безпосередньо, бо тут краса в гармонійному порядку частин, в гармонії форм і чисел. /59,кн.1,с.99-105/

Критикуючи сформовані погляди на математику як "суху" науку, що відповідно негативно діє на естетичні почуття, автор реферату стверджує: частка сухості повинна зберегтися лише при вивченні початків математики і чи навряд характер цих початків дуже відрізняється від подібного у мистецтві. Якщо багато учнів з відразою ставляться до математики в школі, то в цьому, на його думку, винна не наука, а методи викладання. У рефераті відображена досить глибока обізнаність студента з історією розвитку математичної науки, наводилися висловлювання визначних учених-математиків про одержання естетичної насолоди при її вивченні. Для підтвердження цієї цієї думки автор реферату цитує висловлювання видатного французького математика Анрі Пуанкаре: "Той, хто володіє математикою вищою мірою, знаходить у заняттях нею задоволення подібне до того, яке ми одержуємо від живопису і музики. Вони захоплюються витонченою гармонією цифр і форм; вони захоплюються, коли нове відкриття дозволяє окинути поглядом несподівані перспективи. Хіба це не можна назвати естетичним задоволенням?.."

Разом з цим автор реферату застерігає про іншу крайність, яку приписують математиці – переоцінки її ролі в естетичному вихованні. Літературним прикладом такого перебільшення автор наводить висловлювання німецького поета і філософа, представника раннього романтизму Новаліса, який у вірші "Життя богів є математика" стверджує, що "всі посланці Бога повинні бути математиками", "чиста математика є релігія", "лише одні математики щасливі" і т.д.

Для нас важливими є висновки автора щодо шляхів реалізації завдань естетичного виховання у процесі викладання математики;

- володіння вчителем математикою у найвищій мірі;
- навчання дітей у ранньому шкільному віці уміння креслити і будувати геометричні фігури;
- практикувати вирізування і ліплення фігур;
- при побудові всіх фігур дотримуватися пропорційності, симетрії, рівномірності форми;
- витонченість і акуратність розміщення математичного матеріалу на дошці, в зошитах;
- простота і витонченість математичних викладок тощо.

Підготовка рефератів такого виду, звичайно, сприяла формуванню загальної естетичної культури майбутніх учителів гімназій та їх естетичній підготовці.

ВИСНОВКИ ДО І РОЗДІЛУ

Дослідивши проблему естетичної підготовки майбутніх учителів як складову частину формування естетичної культури в історії педагогічних навчальних закладів царської Росії 1860-1917 рр., відзначаємо, що навколо цієї проблеми відбулась певна боротьба, яка відбивала інтереси різних соціальних груп суспільства.

Представники передової педагогічної думки і краща частина педагогів, вихованих на прогресивних ідеях світової і вітчизняної педагогіки, ставили і розв'язували ряд питань формування естетичної культури майбутнього вчителя досить прогресивно. І хоч не все те, що ними пропонувалось було реалізовано у практиці навчально-виховної роботи педагогічних закладів того періоду, їхні погляди на цю проблему і шляхи розв'язання являють собою значний історичний, науковий та практичний інтерес.

Представники офіційної педагогіки, враховуючи дух часу, теж часто були змушені визнати важливість естетичної підготовки майбутнього вчителя, але її мету і зміст намагалися підпорядкувати головним чином релігійно-моральному вихованню та потребам капіталізму, який вимагав для розв'язання технічних та завдань дизайну технічно та естетично розвинутих кадрів.

Кожний з цих напрямків зробив свій вплив на визначення мети і змісту, становлення і розвиток форм та методів формування естетичної культури студентів педагогічних навчальних закладів.

Незважаючи на загальне визнання важливості формування естетичної культури майбутніх учителів, Міністерство освіти часто гальмувало впровадження у практику роботи педагогічної школи всього того, що висувала передова педагогіка. Лише цим можна пояснити ту обстановку, що

навіть у тих небагатьох вищих педагогічних закладах, які існували у царській Росії, предмети естетичного циклу не зайняли належного місця у навчальному процесі /Петербурзький і Ніжинський історико-філологічні інститути/.

Вивчення історико-педагогічного аспекту формування естетичної культури студентів у педагогічних навчальних закладах царської Росії свідчить: усе те позитивне, що було розроблено в теорії і практиці цієї проблеми, часто впроваджувалось у гострій боротьбі з віджилим консерватизмом. Причина невдач у цій справі іноді полягала не в принципі її організації, а в політиці імперської Росії, яка не прагнула створити єдиної системи підготовки педагогічних кадрів з урахуванням культури, мови, національних особливостей народів, що входили до складу імперії. Русифікаторська політика імперії не могла сприяти розвитку і розквіту національних культур, мови, літератури мистецтва – важливих засобів естетичного виховання майбутніх учителів кожного народу. Тому часто навіть значні досягнення у розвитку культури українського народу /театру, музики, літератури, фольклору/ залишалися невикористаними, були недоступні майбутнім учителям. Навіть ті українці, які готували себе до вчительської професії, змушені були навчатися чужою мовою, виховуватися не на своїй культурі, традиціях, фольклорі, етнографії, їм весь час доводило, що ніякої української мови і України не існує, що є лише малоросійська мова і окраїна російської імперії.

Проведене дослідження дає змогу також виділити основні напрямки, зміст і форми організації естетичної підготовки майбутніх учителів у навчально-виховній роботі дореволюційних педагогічних навчальних закладів.

У навчальному процесі розв'язання цієї проблеми здійснювалось при вивченні предметів естетичного циклу: історії мистецтва, історії естетичного вчення; спецкурсів з окремих видів мистецтва, викладання співів, музики, малювання, ліплення та виразного читання, Підготовка з окремих методичних аспектів естетичного виховання здійснювалась у курсах педагогіки, психології, фахових методик при написанні рефератів та інших видів письмових робіт. Як ми відзначали у навчальному процесі педагогічних навчальних закладів, розташованих на території України, зовсім ігнорувалися українська національна культура, мова, мистецтво, театр, література, словом, все те, що мало назву "українське".

Викликають історичний, науковий та практичний інтерес масові позанавчальні форми формування естетичної культури студентів, що певною мірою сприяли естетичній підготовці майбутніх учителів та готовності до цієї діяльності в школах.

Виділимо найбільш поширені позанавчальні форми і методи естетичного виховання майбутніх учителів:

– літературно-музичні вечори, до програм яких включались виступи хорових, вокальних, музичних колективів, читців, окремих виконавців творів мистецтва;

– організація урочистих та ювілейних актів, у яких синтезувалися всі види художньої діяльності студентів;

– залучення студентів до діяльності у різних видах художніх колективів /хорових, музичних, вокальних, драматичних/ та до факультативного вивчення музики, співів й інших видів мистецтва;

– проведення по країні пізнавальних екскурсій для ознайомлення з історичними пам'ятками, архітектурними ансамблями, галереями, місцевостями, природою, заповідниками тощо;

– організація для студентів факультативів за вибором з історії мистецтва, культури, музики, співів, ліплення, малювання;

– відвідування студентами театрів, концертних програм, виставок, музеїв тощо;

– залучення студентів до художнього оформлення актових залів, навчальних і житлових приміщень.

Водночас відзначимо, що не в кожному педагогічному навчальному закладі діяли перелічені нами види естетичної позанавчальної діяльності, їх функціонування залежало від того, наскільки прогресивним був склад педагогічної ради інституту, до якого виду належав навчальний заклад, від наявності спеціалістів, предметів естетичного циклу, ентузіастів, наявності коштів, місцезнаходження, а також інших об'єктивних і суб'єктивних причин.

З досвіду діяльності з формування естетичної культури та естетичної підготовки майбутніх учителів у дореволюційних педагогічних навчальних закладах заслуговують на увагу та можливість їх використання у сучасних педагогічних закладах такі положення:

– прагнення до науково-педагогічного обґрунтування мети, завдань, форм і методів естетичної підготовки майбутніх учителів на з'їздах директорів педагогічних навчальних закладів і семінарії, педагогічних радах інститутів на сторінках педагогічної преси та прийняття постанов з проблемних питань естетичного виховання;

– уміння і прагнення широко використати чуттєво-емоційну сферу вихованців при проведенні різноманітних урочистих актів; при врученні дипломів, при вступі до вузу, зустрічах випускників, під час святкування ювілейних дат, участі у церковних хорах і молінні, а також при проведенні музично-літературних та вокальних вечорів. Досягалось усе це широким залученням урочистого хорового, вокального, духовного співу, музики, художнього читання, живопису та інших видів мистецтва;

– цілеспрямована робота педагогічних рад деяких закладів розумно і раціонально заповнити вільний час студентів різними видами естетичної діяльності /участь у церковних хорах, у хорових, вокальних, драматичних

колективах, гуртках ліплення, малювання, ручної праці, в екскурсіях, присутність у храмах при богослужінні тощо/;

– педагогічна цілеспрямованість при підготовці і проведенні досить популярних у той час музично-літературних і танцювальних вечорів при активній участі широкого кола студентів і викладачів, залучення до цієї роботи студентів у ролі керівників, виступи на цих вечорах студентів з доповідями і рефератами з проблем естетичного та морально-етичного виховання; запрошення на вечори вчителів танців, проведення спільних вечорів з гімназистами та учнями інших навчальних закладів;

– спроба розробити вимоги до випускників педагогічних навчальних закладів у галузі естетичної підготовки як загальних для всіх учителів /вивчення предметів естетичного циклу: історії мистецтва, історії естетичного вчення, методики естетичного виховання, співів, музики, виразного читання, уміння малювати, креслити/, так і до вчителів окремих спеціальностей /філологів, істориків, математиків тощо/;

– розробка і прийняття статутів музичних, хорових, вокальних, драматичних та інших творчих колективів, що визначали програму їх діяльності, права і обов'язки їх членів;

– введення у навчальні плани педагогічних навчальних закладів предметів естетичного циклу: історії мистецтва, історії естетичного вчення, спецкурсів, спецсемініарів з мистецтва, викладання співів, музики, малювання, ліплення, виразного читання, а також методичну підготовку в курсах педагогіки, психології, історії педагогіки, у фахових методиках викладання, написання рефератів з проблем естетичного виховання;

– випуски "Известий", збірників, спогадів студентів та випускників інституту, в яких поряд з іншими матеріалами публікувалися найкращі реферати з проблем естетики, естетичного виховання, опис музично-літературних, вокальних, танцювальних вечорів, урочистих актів, відзначення ювілейних дат видатних поетів, письменників, композиторів, діячів науки, культури і особливо ювілейних дат визначних діячів, життя яких зв'язане з інститутом.

РОЗДІЛ II. Проблеми формування естетичної культури майбутніх учителів у вузах України /1917 – 1941 рр./

§ 1. *Визначення мети, завдань і змісту в галузі формування естетичної культури майбутніх учителів*

Після жовтневої революції 1917р. естетичне виховання, як і всі інші складові частини розвиненої особистості, визначалися партійними та державними документами і мали чітко визначений ідеологічний характер.

Природно, що проблема формування естетичної культури та естетичної підготовки майбутніх учителів впливала із загальних завдань виховання, сформованих більшовицькою партією цілей і завдань: "Школа повинна бути не лише провідником принципів комунізму взагалі, – писалось у прийнятій на VIII з'їзді програмі партії, – але і провідником ідейного, організаційного, виховного впливу пролетаріату на напівпролетарські і непролетарські верстви трудящих мас з метою виховання покоління, здатного остаточно встановити комунізм" і що школа повинна перетворитися у "знаряддя комуністичного переродження мас". У зв'язку з цим перед педагогікою було поставлене завдання пошуку відповідного змісту, форм, методів та визначення мети і завдань естетичного виховання у нових умовах. Розв'язання цієї проблеми на окремих етапах формування і становлення нової ідеологічної системи виховання залежало від завдань школи в галузі естетичного виховання, шляхів розвитку теорії і практики марксистської естетики і педагогіки, шляхів розвитку мистецтва та інших об'єктивних і суб'єктивних обставин.

Уся робота з естетичного виховання у всіх типах навчальних закладів здійснювалась під постійним наглядом партійних та інших державних органів. Ставилось питання виховати нову армію педагогічних кадрів, які повинні бути тісно пов'язані з партією, її ідеями і повністю проводити її ідеологію, що вимагало з боку партії як керівництва, так і контролю за всіма видами навчально-виховного процесу середньої та вищої школи. Визначні педагоги та громадські діячі того часу, зокрема наші вітчизняні А.В.Луначарський /уродженець м.Полтави/, А.С.Макаренко /випускник Полтавського педінституту/, П.П.Блонський /випускний Київського університету/, М.Ф.Даденков /зав. кафедрою педагогіки Київського педінституту/, а також С.Т.Шацький, Н.К.Крупська та інші своєю науковою, практичною і громадською діяльністю зробили великий вплив на розвиток і становлення певної системи естетичної підготовки вчителя, розробку її принципів, мети, змісту й організаційних форм.

Незважаючи на наявність значної кількості літературних джерел, присвячених аналізу педагогічної спадщини в галузі народної освіти цих діячів у перші роки після революції 1917 року, їх погляди на проблему

естетичного виховання і підготовки вчителя ще недостатньо вивчені і не знайшли належного висвітлення в педагогічній літературі. Тому ставимо перед собою завдання частково заповнити цю прогалину.

– А.В.Луначарський, будучи першим народним комісаром освіти в 20-ті роки та початку 30-х років, зробив безпосередній вплив на розробку теорії і практики естетичного виховання підростаючого покоління взагалі і майбутніх вчителів зокрема. Естетична підготовка вчителя, формування його високої естетичної культури визнавалася ним одним із важливих компонентів науково-педагогічної підготовки учителя. На думку А.В.Луначарського, будь-яка людина, а тим паче вчитель повинен знати основи наук і мистецтва. "Будь Би швець або професор хімії, якщо у Вас закрита душа до будь-якого мистецтва, значить, Ви каліка, такий же, якби у Вас не було одного ока або Ви були глухим". /98,с.63/ Наша школа, стверджував А.В.Луначарський, повинна бути не лише науковою і трудовою, але й "естетичною і розвивати уміння у людини насолоджуватися красою і створювати красу" у всіх сферах людської діяльності, мати безпосередній стосунок і до формування естетичної культури вчителя. /99,с.45/

У своєму виступі на I Всеросійському з'їзді працівників освіти він доводив, що педагог школи повинен бути найуніверсальнішою, найпрекраснішою людиною в державі тому, що він має стати джерелом радісного переродження для учнів, які живуть у процесі постійного розвитку своїх сил. У цьому А.В.Луначарський вбачав високе покликання педагога, і ніяка інша професія не ставить таких вимог людині, за його висловом "Педагог сам повинен реалізувати у собі людський ідеал". З урахуванням цих завдань в особі вчителя він бачив всебічно, гармонійно розвиненого вчителя. Він не уявляв собі освічену людину, яка б не могла у формі малюнка або ескізного креслення висловити свою думку. Учитель без цієї живої ілюстрації, на його думку, не може викладати в школі, учитель повинен уміти пов'язати естетичну освіту з технічною і фізичною. Коли в школі працюватимуть добре підготовлені вчителі, то в процесі навчання вони будуть стежити за всіма складовими розвитку дітей: естетичним, фізичним, розумовим і будуватимуть уроки так, "щоб діти одержували не перевтому, а радість. Такий підхід є єдиноправильним для нашого глибокого людського світоспоглядання".

На основі висловлювань А.В.Луначарського і при його безпосередній участі визначилися практичні шляхи здійснення завдань естетичної підготовки вчителя. У тезах "Про методи підготовки вчителя для трудової соціалістичної школи", ухвалених на згаданому з'їзді, підкреслювалось, що естетичний розвиток студентів педагогічних навчальних закладів водночас із відвідуванням театрів, концертних програм, музеїв, виставок повинен здійснюватися шляхом залучення їх до творчих процесів, а для цього

пропонувалось створити при кожному педагогічному закладі художні студії". /П,а.спр.7/

У педагогічних творах славетного педагога-новатора А.С.Макаренка ми можемо знайти не так і багато сторінок, спеціально присвячених проблемам естетики й естетичного виховання. У більшості випадків він говорив про естетичні сторони життя. Під поняттям "естетичне" він в основному розумів "гарну" зовнішню форму, що визначала внутрішній зміст. За його уявленням такі зовнішні форми, як поведінка вихованців, навколишнє оточення, організованість, порядок, дисципліна, стиль, традиції, відповідальність, тобто весь позитивний уклад життя і є втіленням естетичного. Естетичне виховання – виховання через красу, виховання красою, на думку А.С.Макаренка, насамперед пов'язується з життям і діяльністю колективу, включаючи в себе і мистецтво як одну із форм відображення цієї краси в житті.

Отже, він розглядав естетичне виховання досить широко, а насамперед як формування у вихованців естетичного ставлення до дійсності.

У "Педагогічній поемі" А.С.Макаренко показав, як музика, пісня, гумор, спільна робота над постановкою спектаклю беруть дійову участь в естетичному вихованні. Він неодноразово підкреслював, що краса – наймогутніший магніт, щоб "бити" на красу – значить "бити" напевно. У вченні про роль перспективи у формуванні особистості як "завтрашньої радості", як справжнього стимулу людського життя ми можемо пов'язати з естетичним ідеалом особистості. Прагнення до краси, що закладене у кожній людині природою, може бути важливим засобом залучення людей до естетичної культури. Вважаємо, що у розробленій ним концепції про побудову дитячого колективу, про виховання особистості у колективі, про роль перспективи у вихованні жодна грань виховної роботи не відокремлена від проблеми виховання красою і через красу, яку А.С.Макаренко тісно пов'язував із завданням виховання здорового і гарного колективу.

Педагогічна теорія і практика широко використовує загально-естетичні принципи А.С.Макаренка в естетичній підготовці вчителя-вихователя, суть яких на основі нашого аналізу можна звести до таких складових:

- висока педагогічна вимога до формування естетичної культури та естетичної підготовки майбутнього вчителя як виховання естетичного ставлення до дійсності;

- широке застосування в системі естетичного виховання "перспективних ліній", що розкривають перспективу розвитку особистості, перспективу завтрашньої радості А.С.Макаренко не уявляв собі виховання без формування естетичного ідеалу /що неможливо без естетичного виховання/: розвиток естетичного смаку, здібностей, потреби в естетичній насолоді тощо;

- вимоги краси у всіх сферах людської діяльності, закони краси повинні стати законами поведінки, формою існування колективу. Вимога

бути гарним, прагнення до краси повинне бути зрозумілим, прямим і категоричним законом педагогіки. "Молодь завжди гарна, якщо вона правильно виховується, правильно живе, вільно прамов, вільно радіє". /100,с.159/

– необхідність залучення молоді до справжньої культури, створення культурного оточення для неї, залучення до боротьби за високу культуру;

– високі естетичні вимоги до роботи гуртків художньої самодіяльності і її учасників, зв'язок їхньої роботи з життям усього колективу, активний вплив їхньої діяльності на естетичне виховання колективу;

– володіння високою педагогічною майстерністю, до якої А.С.Макаренко включав ґрунтовні знання, широкий світогляд й ерудицію, активність, діловитість і те, що він називав словом "стиль", особистий приклад естетичної вихованості, вчинків, поведінки і гарного зовнішнього вигляду вчителя.

На становлення і розвиток змісту, форм і методів естетичної підготовки майбутніх учителів безпосередній вплив зробив визначний педагог і психолог, випускник Київського університету П.П.Блонський, який в 1912 році створив Академію соціального виховання. Естетична підготовка здійснювалась у художніх студіях, що були організовані при Академії. Студії не ставили своїм завданням здійснювати підготовку спеціалістів у будь-якому вузькому виді мистецтва, ставилось завдання підготувати майбутніх учителів до організації естетичного виховання учнів. Перед студією образотворчого мистецтва стояло завдання озброїти майбутніх студентів необхідними знаннями в галузі мистецтва, його сучасними течіями, а також елементарними уміньми художнього оформлення і компонування; в студії музики студенти вивчали музичну грамоту в процесі хорового співу, їх вчили розуміти, слухати музику і т. п. Отже, завданням студій було "занурити студентів у сучасну художню атмосферу". /19,с.635/

У пошуках змісту, форм і методів естетичної підготовки майбутніх учителів важливу роль відіграли дослідно-показові школи і станції. Особливої уваги заслуговує робота з вчителями, що проводилась С.Т.Шацьким на I дослідній станції народної освіти в Калузькій області. С.Шацький у приміщенні колонії "Бадьора зміна" щороку влітку організовував курси, на яких значне місце у навчанні відводив питанням естетичного виховання. Він регулярно проводив екскурсії сільських учителів у Москву, музеї, галереї, на виставки і т. п. Систематично проводилися вечори слухання музики, на яких С.Шацький під акомпанемент В.Шацької виконував пісні, романси тощо. Мета всіх заходів – підготовка вчителів до естетичного виховання учнів. Він стверджував, що через мистецтво музики, танців, співів, малювання, театр, кіно діти швидше прийдуть до культури.

На живому конкретному матеріалі з урахуванням вікових особливостей дітей С.Шацький розробив для того часу принципи естетичного виховання учнів, а також зміст, форми і методи естетичної

підготовки не лише вчителів музики, співів й малювання, але й інших навчальних предметів. Для виконання завдань естетичного виховання, на його думку, вчитель повинен бути радісним /бо радість є основний елемент мистецтва/, мати високий естетичний смак, а також володіти спеціальними навичками у мистецтві /добре малювати, креслити або грати, або співати/. /230,с.122/ В умовах дослідних шкіл, де проводились курси вчителів, принципи естетичного виховання від культури поведінки до самодіяльної художньої творчості справді були єдиними і склали чітку систему, важливим у якій була, крім мистецтва, також й естетика праці.

Враховуючи обставини 20-х років, С.Шацький висловив досить оригінальну думку про те, щоб великі житлові масиви в місті та окремі села об'єднувалися навколо культурного центру з естетичного виховання, до якого повинні увійти школа, клуб, побутові служби. Одним із кращих засобів об'єднання людей і їх виховання через естетичний вплив, спільне естетичне переживання можуть бути різноманітні форми культурно-масової роботи й участь у художній самодіяльності. Школа /а відповідно і підготовлені в естетичному плані вчителі/ повинна стати таким культурним центром.

Учитель, школа в естетичному вихованні учнів, батьків, населення повинні враховувати місцеві умови, використовувати для цього традиційні обряди, своєрідні "спектаклі" весілля, свят, похорон, проведів новобранців і т. ін. Він готував і включав безпосередньо у практичну діяльність педагогічний колектив школи і разом з ним усе робив для того, щоб перетворити свята на селі в яскраве видовисько, що діє на органи чуття. В святкову програму включались усі можливі види мистецтва. Естетико-виховні критерії, він учив своїх колег, треба послідовно впроваджувати у всій шкільній роботі. Він застерігав учителів від сухості й формалізму, підкреслював, що дитяче життя не можна будувати на взірць дорослих. Школа, вчитель, з одного боку, повинні дати дітям корисну роботу, а з іншого – зв'язати їх з мистецтвом, спочатку по лінії гри, що несе "здорові емоції, бадьорість, здоров'я, життєрадісність", а потім при допомозі участі в художній самодіяльності з "таємницями" художньої творчості. Таким чином, праця, гра, залучення до художньої творчості, як і всі інші елементи шкільного життя, повинні стати, за С.Шацьким, об'єктами естетичного переживання, джерелом прилучення до художньої культури, а отже, ефективнішим засобом формування активної особистості. Всі напрямки, зміст, форми і методи естетичного виховання, що проводилися С.Шацьким на дослідно-показовій станції з народної освіти, були великою школою підготовки вчителів до естетичного виховання учнів, формування їх естетичної культури і не втратили своєї важливості і в наші дні при підготовці та перепідготовці вчителів.

У поглядах і практичній діяльності громадського діяча і педагога, керівника секції державної вченої ради народного комісаріату освіти

Н.К.Крупської щодо формування естетичної культури вчителя є ряд досить цінних, педагогічне обґрунтованих рекомендацій, настанов, положень, актуальність яких не втрачена і в наш час. Естетичне виховання підростаючого покоління та естетична підготовка майбутнього вчителя впливають із загальної мети виховання – формування всебічно розвинутої особистості, яка вміє "будувати розумне, повне змісту, гарне і радісне суспільне життя". /88,с.11/ З цього визначення випливає, що зусилля педагогів школи повинні бути спрямовані на виховання справді гарних людей, які розуміють, що таке краса і вміють створювати її своєю працею, тобто людей, які будують життя за законами краси. Виходячи з цих та інших завдань школи, вона питання підготовки вчителя-вихователя ставила на передній план. "Педагог-вихователь страшенно потрібен школі", – писала вона у статті "Виховна роль вчителя" /1927р./. Завдання естетичного виховання вчитель повинен тісно пов'язати з формуванням почуття дружби, колективізму. Завдання вчителя – "допомогти дитині через мистецтво глибше усвідомлювати свої думки і почуття, яскравіше думати і глибше відчувати". /88,с.317/ Особливо важливо, щоб школа, вчитель розвивали почуття й емоції у дітей віком 7-12 років, коли мистецтво, на думку Н.Крупської, тут повинно відіграти вирішальну роль.

Для реалізації цих завдань учителям необхідно вивчати особливості і вияв творчих здібностей учнів, характер сприйняття різних видів мистецтв, залучаючи до художнього та естетичного виховання і вікову психологію. Вчитель, відзначає вона, повинен бути озброєний методом наукового аналізу сприйняття і впливу явищ навколишньої дійсності її художніх образів на різні вікові групи учнів і відповідно до цього розробляє рекомендації вчителям про диференційоване використання елементів мистецтва в естетичному вихованні учнів I і II концентрів.

Вона стверджувала, що вихователь з допомогою мистецтва повинен розвивати у дітей ті почуття, які сприяють кращому сприйняттю навколишнього світу, тобто вчити дітей бачити і творити прекрасне в житті, праці, мистецтві. Школа, вчитель повинні "всіляко заохочувати дитячу творчість... Мистецтво і мова є могутнім знаряддям зближення між людьми, засобом зрозуміти самого себе та інших", у зв'язку з чим необхідно більше уваги приділяти використанню мистецтва і в позанавчальній, і в позашкільній діяльності, щоб вона стала складовою частиною життя школярів. /87,с.113,115/

Характерно, що Н.Крупська ставила і розв'язувала питання естетичного виховання у тісному зв'язку з проблемами формування естетичної культури як школярів, так і їх учителів-вихователів.

У дні відродження розбудови національної держави, коли всебічний, а отже, й естетичний розвиток людської особистості став необхідною умовою цього відродження, досвід минулих десятиріч не має права на забуття, він

зробить нам велику послугу в справі вдосконалення системи естетичного виховання підростаючого покоління та естетичній підготовці вчителя.

Проведений нами аналіз дозволяє зробити висновок, що у поглядах А.В.Луначарського, А.С.Макаренка, П.П.Блонського, Н.К.Крупської та інших прогресивних педагогів 20-х років на проблему формування естетичної культури вчителя є певна спільність і послідовність. Вони розглядали проблему формування естетичної культури та естетичну підготовку вчителя як необхідну умову і складову частину науково-педагогічної підготовки вчителя і багато зробили для того, щоб пов'язати мету, зміст, форми і методи всіх видів діяльності у цій галузі з конкретними завданнями школи і позашкільних закладів. Підготовка всебічно, гармонійно розвиненого вчителя та озброєння його методикою естетичного виховання учнів у навчально-виховному процесі визначалась провідною у всіх складових частинах естетичної підготовки. І хоч у період 1917-1941р.р. в педагогічній літературі було відсутнє поняття "естетична підготовка" учителя, але аналіз спадщини прогресивних педагогів, досвід педагогічних закладів того періоду /на аналізі якого ми зупинимося нижче/ дає підставу стверджувати, що в ці роки існувала емпірично сформована система *естетичної підготовки вчителя як певний порядок навчально-виховної роботи, покликаний підвищити загальний рівень естетичної культури майбутнього вчителя і підготувати його до успішного здійснення завдань естетичного виховання підростаючого покоління.*

Це визначення, на нашу думку, охоплює всі ланки навчально-виховної роботи педагогічних закладів у галузі естетичного виховання, враховує завдання школи, художні та естетичні потреби студентства як динамічно суспільної групи країни, спрямованої до свого майбутнього соціального становища інтелігенції. Важливість врахування художніх та естетичних потреб у процесі естетичної підготовки диктується тим, що вони займають особливе місце в житті студентів, бо концентрують у собі й інші потреби студентства: потребу пізнання, спілкування, пошуку смислу життя, самовираження, самооцінки тощо. Врахування естетичних потреб у процесі естетичної підготовки передбачало реалізацію принципу тісного зв'язку цього процесу з естетичним вихованням студентської молоді. Отже, естетична підготовка та естетичне виховання у даному нами означенні розглядається як єдиний, взаємозв'язаний процес.

Під терміном підвищення загального *"рівня естетичної культури майбутнього вчителя"* розумілось широке поняття: знання основ естетики та естетичного виховання, основ художньої культури, історії мистецтва, ознайомлення з творами мистецтва, посилене оволодіння певними видами художньо-творчої діяльності, розвиток творчих спонукань до краси, вміння розуміти, цінувати, створювати прекрасне у всіх видах діяльності і т. п.

"Методична підготовка до здійснення завдань естетичного виховання підростаючого покоління" передбачала не лише озброєння майбутнього

вчителя системою знань, умінь і навичок естетичного виховання учнів, а й проведення цієї роботи серед населення та в позашкільних навчально-виховних закладах. Отже, аспект загальної естетичної культури та аспект методичної озброєності до здійснення завдань естетичного виховання розглядався в процесі естетичної підготовки майбутнього вчителя у тісному зв'язку і взаємозалежності. Причому, на думку А.В.Луначарського, А.С.Макаренка, П.П. Блонського та інших визначних педагогів, естетична підготовка учителя повинна була забезпечити реалізацію завдань естетичного виховання учнів на кожному виді шкільних занять, у всіх видах позашкільної виховної роботи. І справа полягала не лише в тому, щоб учитель міг залучити засоби мистецтва до викладання предметів шкільного курсу, але й у тому, щоб дітей естетично виховував сам спосіб викладу навчального предмета, щоб педагог у процесі навчання і виховання міг розв'язувати завдання розумового, морального, естетичного й фізичного виховання у тісному взаємозв'язку і єдності.

§ 2. Діяльність народного комісаріату освіти України з реалізації завдань естетичної підготовки та естетичного виховання майбутніх учителів

Зразу після революції 1917 року та в 20-ті роки України виборола право розвитку своєї культури і навчання рідною мовою у всіх типах навчальних закладів, починаючи з початкової і закінчуючи вищою. Але справа шкільного будівництва в Україні значною мірою залежала від наявності підготовлених належним чином педагогічних кадрів. Підготовка кадрів українських учителів була необхідною умовою піднесення культури та освіти в Україні. З урахуванням конкретних завдань розвитку шкіл та позитивного досвіду дореволюційних педагогічних навчальних закладів народний комісаріат освіти України розгорнув широку діяльність з реформи старих і створення нових педагогічних закладів, покликаних забезпечити школу національними кадрами вчителів.

Програмно-методична робота народного комісаріату освіти України з проблеми естетичної культури майбутніх учителів полягала у розробці навчальних планів, програм, методичних рекомендацій, листів, проведенні нарад, семінарів, конференцій і т.д. Природно, що у перші роки при здійсненні завдань естетичної підготовки, як і всього культурного національного будівництва, педагогічні вузи України відчували досить серйозні труднощі: відсутність національних педагогічних кадрів, української художньої, науково-педагогічної, мистецтвознавчої літератури, підручників, навчальних посібників, текстів музичних творів українською мовою і т. п.

Аналіз архівних матеріалів, статей педагогічної преси, інструктивно-методичних матеріалів народного комісаріату України свідчить, що він у період 1917-1941 років і особливо у 20-ті роки великої уваги приділяв роботі з формування естетичної культури майбутніх учителів. Для будівництва національної педагогічної школи і залучення української культури й мистецтва до навчально-виховного процесу педагогічних закладів наркомос України в 1919 р. розробив і направив для керівництва губернським відділам народної освіти інструкцію з організації педагогічної справи у педагогічних навчальних закладах, основні принципи якої полягала в наступному:

- введення у навчальні плани загального курсу українознавства – вивчення української літератури і мови, народного мистецтва, природи, побуту, етнографії, економіки;
- постановка на належну висоту викладання образотворчого мистецтва, ручної праці та спеціалізація в одному з них;
- ознайомлення з методами і всіма видами позакласної та позашкільної роботи і т. п. /П,а.спр.18,с.67/

Це був перший державний документ, що орієнтував педагогічні заклади на вивчення української, художньої, мистецтвознавчої літератури та інших дисциплін естетичного циклу.

Вивчення матеріалів народного комісаріату освіти цього періоду свідчить, що при визначенні завдань, змісту, форм і методів естетичної підготовки майбутніх учителів відчувався постійний зв'язок із завданнями в галузі естетичного виховання учнів. Ставилося питання про необхідність ознайомлення з теорією і практикою естетичного виховання кожного вчителя і вихователя, якщо він бажає "йти у ногу з сучасною педагогічною наукою". /267, 1922.-№2.-с.98-90/

При визначенні мети і змісту естетичної підготовки вихованців педагогічних вузів підкреслювалась необхідність оволодіння всіма тими знаннями, які потрібні учням для їх всебічного розвитку. Відзначалось, що кожний випускник вузу, звичайно, знає значно більше, ніж може засвоїти учень, але одночасно не знає дещо такого, що необхідно знати для виховної роботи з дітьми. Вважали, що випускник педвузу покликаний у своїй практичній діяльності безвідмовно задовольняти весь "репертуар" дитячих запитів. Оскільки у дітей є потреба в засобах спілкування, тобто у всіх видах мистецтва – у музиці, танцях, драмі, малюванні, художньому читанні, ліпленні, то педагог повинен у галузі всіх цих мистецтв розумітися й "з усією обережністю і старанністю керувати їх спробами власної художньої творчості". /267,1923.-№7-8,с.59/ Для розв'язання проблеми естетичного виховання учнів необхідно спершу у цій галузі підготувати вчителя, "якщо говорити про тих, кого виховувати і як виховувати, то перш за все слід звернути увагу на тих, хто буде виховувати". /267,1925.-№ 9/

Досить важливу організаційно-методичну роботу з естетичного виховання майбутніх учителів здійснив народний комісаріат освіти України

у 1925 році: була проведена нарада керівників вузів образотворчого мистецтва та курси-семінар викладачів педагогічних дисциплін вузів з питань музично-драматичної освіти в країні. В прийнятій на нараді керівників художніх навчальних закладів постанові були накреслені шляхи поліпшення естетичного виховання студентів і визначені форми та методи його реалізації. Це насамперед:

- проведення циклів концертів з широким залученням студентів інших вузів;

- проведення циклів лекцій з усіх видів мистецтв;

- ознайомлення студентської молоді з народною і сучасною піснею;

- широке залучення кінематографа до естетичного виховання студентів;

- проведення наукових досліджень у галузі естетичного виховання.

/267,1925,-№9/

Звичайно, ця постанова позитивно вплинула на стан естетичної підготовки і рівень естетичної культури майбутніх учителів. Деякі з цих шляхів організації естетичного виховання є актуальними й перспективними і в наш час, зокрема, залучення до цього процесу студентів музично-педагогічного, художньо-графічних і хореографічних факультетів педагогічних інститутів та вузів мистецтв. Масове шефське залучення студентів цих фахів до роботи з естетичного виховання студентів може зробити велику послугу майбутнім учителям всіх навчальних предметів. Певний досвід такої діяльності є в деяких педагогічних вузах України /Дрогобич, Івано-Франківськ, Кіровоград та ін. /, де практикується шефська допомога студентів музично-педагогічних факультетів над студентськими групами інших факультетів.

Вони надають допомогу в організації культурно-масової роботи, художньої освіти, допомагають у підготовці до участі в оглядах, конкурсах, фестивалях груп, факультетів, інституту; організують лекторії, вечори відпочинку, беруть участь у роботі журі, допомагають оформити газети, фотомонтажі, виставки, виступають художніми керівниками під час турпоходів, екскурсій, під час виробничої піонерської практики тощо.

Наявність у багатьох сучасних педагогічних вузах України музично-педагогічних, художньо-графічних, хореографічних факультетів і організація належного керівництва їх шефською діяльністю з боку кафедр, деканатів можуть відіграти значну роль, і зокрема у периферійних вузах у галузі естетичної підготовки майбутніх учителів. Велику користь шефська діяльність приносить і самим студентам цих факультетів у формуванні умінь і навичок як у галузі професійної, так і масово-художньої діяльності.

Для поліпшення викладання мистецтвознавчих дисциплін у педагогічних вузах і встановлення контактів педагогічних відділень вузів мистецтва з педагогічними вузами України народний комісаріат у червні 1929 року провів семінар з питань мистецько-педагогічної освіти. Учасники

семінару на основі аналізу стану справ накреслили шляхи поліпшення естетичного виховання студентів засобами мистецтва, зокрема: а/ підвищення значення і ролі мистецтва у соціальному вихованні;

б/ проведення екскурсій як засобу естетичного виховання;

в/ обладнання студій для мистецтвознавчої роботи в педвузах і т. п.

/26/

Для підготовки майбутніх вчителів до використання в естетичному вихованні кіно Народний комісаріат освіти за договором з Укрфільмом вводить у навчальні плани педагогічних вузів кінопрактикум. /256,1931.-№ 7-8.-с.171/ У Програмі кінопрактикуму, крім вивчення чисто технічних аспектів, передбачалося також тематика естетичної спрямованості, зокрема такі теми: шляхи впливу кіно на дітей /на почуття, емоції/, вимоги до дитячого фільму, тематика дитячих кінофільмів, кіно в зарубіжних країнах, місце кіно у виховній роботі з учнями, стиль, жанри, види фільмів /сюжетні, агітаційні, кінохроніка, кіножурнали тощо/, педагогічні вимоги до фільмів, дитячі кіноранки, кіносеанси, самопідготовка вчителя до проведення виховної роботи з використанням кіно, проведення бесід з допомогою кіно і підготовка дітей до сеансу, робота з дітьми у фойє, перегляд та обговорення фільму і т. п. Водночас передбачалося проходження студентами педпрактики в кінотеатрах, клубах, будинках культури тощо. Як бачимо, майбутні вчителі одержували значну підготовку з використання кінематографа у навчально-виховному процесі школи, що актуальне в діяльності педагогічних вузів і сьогодні.

Подібний курс під назвою "Технічні засоби навчання" вивчається у педагогічних вузах України і нині, але його мета і зміст, на відміну від вищезгаданої програми, на нашу думку, має серйозні недоліки, бо програми орієнтують в основному студентів на вивчення сучасних технічних засобів навчання, що, безумовно, теж важливо для майбутнього вчителя.

Разом з цим у програмі курсу "ТЗН" ігноруються аспекти методичної підготовки з використання кіно та інших технічних засобів в естетичному й інших видах виховної роботи. Крім того, як свідчить досвід роботи сучасних педагогічних вузів, уся відповідальність за викладання цього курсу покладена на загальноінститутські кабінети "ТЗН", а кафедри педагогіки і фахових методик у більшості випадків майже не впливають на методику викладання та якість вивчення програмного матеріалу. У зв'язку з цим його програма є універсальною для всіх факультетів, не враховується специфіка факультету та особливості роботи його випускників у школі.

Для підвищення загальнопедагогічної підготовки й ефективності вивчення у педвузах "ТЗН" було б доцільно, якби кафедри педагогіки і спеціальних методик спільно з працівниками кабінету спланували його роботу й програму з врахуванням специфіки кожного факультету, передбачивши поряд з технічними і педагогічними аспектами підготовки

майбутніх учителів з використанням кіно та інших технічних засобів в естетичному вихованні.

У 20-30-і роки народний комісаріат України у своїй діяльності з керівництва педагогічними вузами постійно підкреслював необхідність зв'язку і підпорядкування навчально-виховного процесу вузу завданням школи, вимагав ознайомлення студентів з передовим педагогічним досвідом шкіл, учителів, поліпшення якості проведення педагогічної практики і залучення студентів до виховної роботи в школі. /256,1934/ Але іноді недостатньо чітке визначення завдань естетичного виховання у позакласній діяльності шкіл приводило до неконкретності його змісту, а відповідно не сприяло розробці чітких, обґрунтованих рекомендацій в естетичній підготовці вчителя.

Для конкретизації роботи школи, вчителя, а відповідно і підготовки вчителя з естетичного виховання в школах вводиться план-мінімум цієї роботи. Для учнів I концентра: а/ дитячий хор в 1-2 голоси; б/ не менш одного художньо-естетичного ранку на місяць /інсценізація, співи, декламація тощо/; в/ огляд дитячої художньої творчості – один раз на квартал; г/ колективне відвідування кінотеатру, концерту – один раз на місяць; д/ широке використання радіо в художньо-естетичному вихованні дітей. У роботі з учнями 3-ї і 4-ї груп з естетичного виховання наближати до мінімуму II концентра: організація гуртків образотворчого мистецтва, витівників, дитячих ранків, проведення концертів у вихідні дні і т. п.

Для учнів II концентра: а/ хор /у 4 голоси/ з диференційованою роботою; б/ створення гуртків народних інструментів; в/ організація концертної бригади "Жива газета" тощо; г/ організація гуртка образотворчого мистецтва; д/ колективне прослуховування радіопередач; е/ проведення не менше одного разу на квартал вечора художньої самодіяльності; ж/ колективне відвідування кіно, концерту /не менше 1 разу на місяць/. /256,1933.-№7.-с.102-107/

Можна сперечатися про позитивні і негативні моменти плану-мінімуму, але його введення до певної міри конкретизувало роботу школи, вчителя у сфері естетичного виховання учнів /планування, організація тощо/, а відповідно визначав завдання педагогічних вузів з підготовки вчителя до його здійснення.

У 20-30-і роки народний комісаріат освіти приділяв певну увагу проведенню Всеукраїнських олімпіад художньої творчості учнів. Як правило, вони мали масовий характер і проводились поетапно: школа – район – область – республіка і відіграли велику стимулюючу роль у художньо-естетичному вихованні учнів і визначені завдань педвузів у цій справі. Як правило, олімпіади присвячувалися певним знаменним датам в історії країни.

Значний інтерес викликає Олімпіада художньої творчості учнів, присвячена XVI річниці Жовтневої революції /1933 р./. Під час підготовки

до олімпіади всі учні взяли участь у складанні норм на значок "Мистецтво – пролетарським дітям". Для того, щоб завоювати право одержати і носити цей значок, учень повинен був проілюструвати певний обсяг теоретичних знань і практичних умінь у галузі всіх видів мистецтва: музики, образотворчого мистецтва, театру, кіно, художньої літератури. Норми на значок мали диференційований характер для учнів I і II центрів, міських і сільських шкіл. Розробка конкретних вимог до складання норм на значок, а також підготовка і проведення олімпіади художньої творчості учнів сприяла визначенню конкретних завдань школи з естетичного виховання учнів і зробила позитивний вплив на формування вимог до педагогічних вузів в естетичній підготовці вчителя.

У зв'язку з цим слід підкреслити, що школа на всіх етапах свого розвитку ставила певні вимоги до підготовки учительських кадрів до проведення як естетичного, так й інших складових частин виховної роботи. Визначити такі вимоги до учителя кожного фаху і сформувати їх у молодого спеціаліста – одне із актуальних завдань вищої педагогічної школи. І тут не можна покладатися лише на талант, як іноді міркують окремі керівники, зав. кафедрами, декани факультетів педвузів.

Важливо у цій справі керуватися вказівкою К.Ушинського про те, що виховні педагогічні таланти, в тому числі і до естетичного виховання, зустрічаються значно рідше, ніж будь-які інші, до того ж не всі абітурієнти мають педагогічні здібності. Тому в сучасних умовах, коли школі потрібні десятки тисяч учителів, формування необхідних учителю педагогічних якостей, навичок, звичок, умінь тощо, в тому числі і до проведення естетичного виховання, можливо лише в умовах цілеспрямованого навчально-виховного процесу. І важливу роль при цьому повинні відіграти диференційовані науково-педагогічно обґрунтовані вимоги до всіх видів навчально-виховної діяльності учителя.

Для того, щоб весь колектив педагогічного вузу /ректорат, деканати, кафедри, громадські організації, професорсько-викладацький склад/ визначили своє місце в естетичній підготовці майбутніх учителів, необхідно основні вимоги сформулювати у диференційованому вигляді, наприклад, у вигляді переліку конкретних рис особистості, її знань, умінь і навичок у цій сфері. При визначенні цих параметрів особистості вчителя треба керуватися принципом перспективності і формувати такого вчителя, який зможе розв'язувати завдання естетичного виховання в школах майбутнього.

У 20-30-і роки одним із організаційно-методичних заходів керівництва естетичною підготовкою майбутніх учителів були методичні та інструктивні листи народного комісаріату освіти України, розроблені, як правило, на основі вивчення та аналізу стану справ безпосередньо на місцях. У цих листах узагальнювався досвід кращих вузів, аналізувалися причини недоліків та рекомендувалися організаційно-методичні заходи щодо їх усунення. У листі "Про навчальну роботу педагогічних і учительських інститутів" /1936р./ відзначалось, зокрема, недостатнє стимулювання

розвитку загального культурного рівня частини студентів, слабкі знання класичної і сучасної літератури, недостатня поінформованість у питаннях мистецтва і підкреслювалась необхідність розробки кожним інститутом конкретних заходів з посилення роботи серед студентів з метою піднесення їх загальнокультурного й естетичного рівня. /131/

У 30-і роки до естетичної підготовки майбутніх учителів широко залучається український фольклор. У 1935р. народний комісаріат освіти видає наказ "Про збирання фольклорних матеріалів студентами під час літніх канікул" /№ 489/. До збирання фольклорних матеріалів залучалися всі студенти педагогічних закладів, вони щороку проводили велику роботу із збирання пісень, частівок, легенд, танців тощо. Організація таких фольклорних експедицій, систематизація, обробка зібраних матеріалів, їх виставка та використання у навчальному процесі і в проведенні культурно-масової роботи відіграли важливу роль в естетичній підготовці майбутніх учителів.

Знайшли своє місце в естетичній підготовці студентів і курсові роботи з педагогіки, їх значення у формуванні загально-педагогічної культури, прищепленні любові до педагогічної справи, розвитку творчої самостійної роботи студентів було визнано ще в дореволюційних педагогічних вузах. У рекомендованій тематиці дипломних і курсових робіт з педагогіки значне місце займали проблеми естетичної підготовки майбутніх учителів. Зокрема, в 1923-1924 навчальному році студентам пропонувалась така тематика: 1/Естетичне виховання дітей різних вікових груп; 2/ Музика і співи як засіб виховання; 3/ Культурно-історичні екскурсії і методи їх проведення; 4/ Місце музичної культури в системі комплексного виховання; 5/ Музична творчість у житті дітей; 6/ Організація і роль шкільного хору в естетичному вихованні; 7/ Драматизація як засіб виховання; 8/ Організація дитячого театру; 9/ Вивчення художніх нахилів дітей певного регіону; 10/ Роль репертуару гуртків художньої самодіяльності в естетичному вихованні та інші. /П,в,с.669,610/

Вивчення й аналіз інструктивно-методичних матеріалів народного комісаріату освіти України свідчить, що він, виходячи із завдань будівництва школи на нових засадах в 1917-1941 рр.. приділяв значну увагу естетичному вихованню учнів та підготовці до цієї діяльності майбутніх учителів педагогічних навчальних закладів України.

§ 3. *Зміст естетичної освіти у навчальних планах і програмах педагогічних вузів України*

Після Жовтневої революції 1917 року розпочалась перебудова навчально-виховного процесу в усіх педагогічних навчальних закладах, розроблялись і вводилися нові навчальні плани і програми. Звичайно, ставилось завдання пронизати ці документи марксистською ідеологією.

У перші роки встановлення радянської влади в Україні завдання, мета, зміст, форми і методи естетичної підготовки майбутніх учителів впливали із завдань школи, що були сформульовані у Декларації про єдину трудову школу /1918р./.

"Під естетичною освітою писалось у ній, – слід розуміти не викладання якого-небудь спрощеного дитячого мистецтва, а систематичний розвиток органів чуття і творчих здібностей, що розширяє можливість насолоджуватися красою і створювати її. Трудова і наукова освіта, що позбавлена цього елемента, була б бездушна, бо радість життя у милуванні й творчості є кінцевою метою праці й науки". /98,с.530/

У першому навчальному плані школи-дев'ятирічки мистецтву до п'ятого класу відводились по три години, а в VI-IX класах – по дві години на тиждень. /81,с.371/ У програмах з історії, літератури, географії, суспільних наук значне місце відводилось естетичному вихованню. Цій же меті слугували широко поставлена позакласна і позашкільна виховна робота: гуртки малювання, живопису, хорів, драматичні, екскурсії на виставки, в музеї, на природу тощо. Школа прагнула розвивати у дітей художній смак, естетичне ставлення до дійсності, любов до народної творчості. Велика увага приділялась художньому оформленню письмових робіт з усіх предметів шкільної програми. У деяких школах вводилися факультативні курси музики, слухання музики, музика включалась у програми всіх шкільних свят, у літературно-драматичну роботу, її прагнули використати на мітингах, демонстраціях, у походах. Позитивним було те, що в роботі з естетичного виховання не обмежувалися тільки можливостями навчального матеріалу з літератури, музики, співів, малювання, а питання стояло значно ширше – залучити до цього процесу навколишню дійсність, включати до художньої діяльності всіх дітей, розвинути їх творчі здібності.

Уся ця діяльність вимагала від педагогічних навчальних закладів значно піднести рівень естетичної підготовки своїх вихованців, вони повинні вміти провести бесіди з мистецтва, керувати дитячими інтересами при виборі гуртків, перегляді спектаклів, концерту, читанні художньої літератури, статей з мистецтва і т. п. /177,с.126/ В ті роки ставилося завдання, щоб кожен учитель, незалежно від своєї спеціальності, був би й естетичним вихователем. "Художнє виховання, – записано у наказі народного комісаріату освіти, – справа всієї школи в цілому, а не лише викладачів художніх дисциплін".

Відкриття в Україні робітничих факультетів /робфаків/ у 1921 році, збільшення планів набору до педагогічних вузів у зв'язку із зростом потреби у вчительських кадрах, великий потяг дітей робітників і селян до вищої школи поставив перед педагогічними вузами ряд проблем, пов'язаних з низьким рівнем знань з основ наук й низьким загальнокультурним рівнем. Отже, нові завдання в галузі естетичного виховання у школі і нагальна потреба необхідності підвищення загальноестетичної культури нової

генерації студентської молоді зробили безпосередній вплив на структуру і обсяг дисциплін естетичного циклу в навчальних планах педагогічних вузів України в 20-ті роки.

Проведемо аналіз навчальних планів окремих типів педагогічних вузів України з точки зору їх естетичних можливостей.

а/ Навчальні плани робфаків /1921-1935 рр./. Метою створення робфаків була зміна соціального складу студентства за рахунок пролетарської молоді. В 1933 р. вони забезпечували 31,2% всіх студентів вузів України. /28,с.195/

У навчальних планах передбачалась і певна естетична підготовка студентів, зокрема в процесі вивчення курсів "Вступ до педагогіки", "Графічна грамота" і "Мистецтвознавство", "Курс графічної грамоти" викладався протягом усіх трьох років навчання, завдання якого, зокрема, полягало у тому, щоб навчити студентів викладати свої "думки за допомогою креслення і малюнка", а також, щоб "сформувати графічну свідомість і розвиток". Курс об'єднував всі графічні дисципліни, а саме: малювання, мета якого допомогти студентові виявити роль образотворчого мистецтва в поезії, розбудити інтерес до нього, навчити сприймати красу природи й зображати їх у художній формі; креслення, завдання якого розвинути у студента графічне мислення. /260, 1931. – № 4-6.-с.84/

Для піднесення загального рівня культури і залучення студентів до різних видів художньої творчості згідно з "Положенням" про робітничі факультети передбачалось створення різноманітних культурно-масових комісій, до завдань яких входило: а/ складання плану культурно-масової роботи; б/ робота з виявлення творчих художніх здібностей студентів шляхом організації літературно-художніх, драматичних, хорових та інших гуртків; в/ організація відвідування студентами спектаклів, концертів, лекцій тощо; г/ організація роботи студентського клубу.

Починаючи з 1925р., у навчальні плани робітфаків педагогічних вузів вводиться курс мистецтвознавства, що включав у себе малювання, співи і графічну грамоту. /П,г,спр.566,с.268/ Вважаємо, що ці форми піднесення загального рівня естетичної підготовки студентів робітфаків можна успішно використати із слухачами підготовчих відділень педагогічного інституту, які часто відірвані від загальноінститутського життя, і вся діяльність в основному спрямовується на підготовку їх до вступу в інститут з профільних дисциплін певно" спеціальності.

б/ Навчальні плани гуманітарних факультетів педагогічних вузів /1918-1931 рр./. У 20-ті роки при створенні педагогічних вузів предмети естетичного циклу з врахуванням вищезгаданої інструкції наркомосу освіти України 1919 р. зайняли чільне місце у підготовці вчителя. Українське національне мистецтво, література вперше в історії українського народу зайняли належне їм місце у навчально-виховному процесі формування педагогічних кадрів та естетичній підготовці вчителя.

Дисципліни естетичного циклу включалися у число обов'язкових дисциплін навчального плану вузів. Навчальні плани більшості гуманітарних факультетів інституту народної освіти /ІНО/ України, створених у 1920р., включали ряд дисциплін художнього циклу. Наприклад, спільними для всіх факультетів Полтавського інституту народної освіти /альма-матер А.С.Макаренка і В.О.Сухомлинського/ були історія всесвітнього мистецтва, педагогічне мистецтво, виразне читання, співи і музика. На історико-філологічному факультеті вивчали загальну теорію мистецтва, на відділенні літератури – історію всесвітнього, російського та українського мистецтва, загальну теорію мистецтва, загальну теорію поезії, а також спецкурси з теорії й історії мистецтв. /II,а,спрр.1101,с.74-79/

На факультетах соціального виховання ІНО України і в створених у 1925р. на базі 2-річних курсів з перепідготовки учителів трирічних педагогічних технікумів також вивчалися образотворче мистецтво і співи. Характерно, що засвоєння студентами мистецтва йшло за двома напрямками: загальноосвітньому, де передбачалось вивчення ними теорії й історії мистецтва, та організаційно-інструктивному, що забезпечував майбутніх учителів методичною підготовкою для організації дитячої художньої творчості в гуртках і клубах, розвиток художніх здібностей дітей, керівництво самодіяльною художньою творчістю дорослих. Поряд з цим у резолюції республіканського семінару-конференції /1930р./ підкреслювалось, що музика та образотворче мистецтво повинні стати обов'язковими дисциплінами на заочних відділах, робітфаках, курсах підготовки і перепідготовки вчителів. /II,б,спр.290,с.306,322-324/

Навчальним планом Київського ІНО ім. М.Драгоманова у 1921-1923 роках передбачався обов'язковий курс для всіх студентів естетики на I, II, III курсах. Для студентів історичного відділу читалися обов'язкові курси з історії античного і середньовічного мистецтва, історії мистецтва епохи Відродження й нового часу, історії українського мистецтва та проводилися практичні заняття з цих курсів. На відділі літератури – курси з історії українського мистецтва, української поезії, російського і світового мистецтва; на відділі української і російської філології – курси з історії російського та українського мистецтва; на відділі романо-германських мов – історія нового мистецтва, мистецтво середніх віків та епохи Відродження. Навіть у навчальних планах відділу лікарської педагогіки до групи психолого-педагогічних дисциплін були включені курси історії культури, мистецтва України і прикладного мистецтва. /II,б,спр.3-8,21-25/

У 20-ті роки естетична підготовка майбутніх учителів у педагогічних навчальних закладах часто будувалася за принципом студій-класів. Наприклад, на факультеті соціального виховання Харківського ІНО у 1922-1924 рр. працювали студії театрального, образотворчого мистецтва, де вихованці знайомилися з класичною музикою, дитячими музичними іграми, вчилися малювати олівцем й аквареллю, аналізувати дитячі малюнки,

одержували знання з теорії й історії музики, методики музичного виховання, вивчали психологію дитячої творчості. /267,1922,№2.-с.215-244/

Змістовна робота у сфері формування естетичної культури та підготовки майбутніх учителів до естетичного виховання проводилася на базі Харківської Академії Теоретичних знань, де функціонували кафедри: а/ теорії мистецтв; б/ історії давнього мистецтва; в/ історії східноєвропейського мистецтва; г/ західноєвропейського мистецтва, а також були створені музеї художньо-історичний, античної скульптури, навчальних посібників з історії мистецтва, музей дитячої художньої творчості. Останній, до речі, відіграв значну роль в естетичній підготовці майбутніх учителів, залучаючи студентів до наукової і методичної роботи в галузі естетики та естетичного виховання. Музей розпочав свою роботу 3 березня 1920р. і ставив своїм завданням – вивчати шляхи художнього розвитку учнів, вивчення психології і теорії кого художньої творчості для розробки нових методів викладання мистецтва в єдиній трудовій школі. Музей із студентами проводив збирання матеріалів у дитячих садках, приютах, школах, виконував їх опис, анкетування учнів і викладачів. Працівники музеїв підтримували тісний зв'язок із школами, організовували для учителів цикли лекцій, доповідей з естетичної тематики /лише у 1920р. було організовано 16 виставок/, створили у м.Харкові дві експериментальні школи, де уроки проводили співробітники музею або під їх керівництвом студенти. На основі зібраного в школі матеріалу виконувалися курсові і дипломні роботи, читалися лекції, а також видана книга "Про технологію малювання", в якій відбиті фази розвитку дитячої художньої творчості, а також велика кількість дитячих малюнків та їх аналіз. /П,б,спр.290,с.322-324/ Отже, у 20-ті роки майбутні вчителі одержували з педагогічних навчальних закладах України різнобічну естетико-педагогічну підготовку.

в/ Навчальні плани гуманітарних факультетів педагогічних вузів в 30-ті роки. З 1930-1941 рр. було прийнято ряд постанов уряду і партії про школу, що визначили весь наступний хід розвитку вищої педагогічної і середньої школи. Це постанови "Про початкову і середню школу" /1931р./, "Про навчальні програми і режиму початковій і середній школі" /1932р./, "Про педологічні перекирення у системі наркомосів" /1936р./, "Про роботу піонерської організації" /1932 р./ та ін.

З 1935-1936 навчального року в Україні у системі педагогічної освіти встановлюються два типи навчальних закладів: 1/ педагогічні інститути для підготовки вчителів середніх шкіл з 4-річним строком навчання та 2/ учительські інститути для підготовки вчителів неповної середньої школи з 2-річним строком навчання. Певна частина випускників університетів також направлялась для роботи в школи.

Реорганізовані педагогічні навчальні заклади розпочали підготовку вчителів за новими планами і програмами. У керівництві діяльністю педагогічних закладів у 30-ті роки посилюються адміністративно-командні

тенденції, внаслідок чого навчальні дисципліни художнього циклу із обов'язкових переводяться в розряд факультативних. У цей період в педагогічних вузах вводяться факультативні курси з історії естетичного вчення /50 год. /, історії мистецтв /40 год. /, виразного читання /50 год. /, поезики /40 год. / та естетичного виховання /132,133/. Крім того, питання естетичної підготовки студентів розв'язувалися до певної міри в курсах української і російської літератур і методик їх викладання, а також у циклі педагогічних дисциплін.

Введення факультативних курсів з предметів естетичного циклу, з одного боку, можна оцінювати як позитивне явище, бо студентам надавалось право вибору для вивчення окремих видів мистецтва з урахуванням своїх інтересів, нахилів, а разом з тим відсутність обов'язкових курсів знижувало рівень естетичної підготовки майбутнього вчителя.

з/ Естетична підготовка студентів факультетів соціального виховання /1921-1935 рр./. Факультети соціального виховання, що входили до складу ІНО були одними з найбільш масових педагогічних закладів України і здійснювали підготовку учителів для старших класів семирічної школи до 1945 року. Навчальні плани для них склалися на основі орієнтовного плану, розробленого наркомосом України, і передбачали змістовну естетичну підготовку майбутніх учителів. Усі предмети, які були покликані розв'язувати ці завдання, об'єднувалися в групи дисциплін педагогічного циклу: історія мистецтва, співи, малювання, ліплення, виразне читання. Навчальна робота з цих дисциплін тісно пов'язувалася з позанавчальною діяльністю – залучення студентів у хорові, драматичні, музичні та інші гуртки і студії.

Народний комісаріат освіти України проявляв постійну турботу про поліпшення якості і змісту дисциплін естетичного циклу, підвищення їх ролі в естетико-педагогічній підготовці вчителя. З урахуванням цього фактора в багатьох ІНО на їх вивчення відводилась значно більша кількість годин, ніж це передбачалось орієнтовними навчальними планами наркомосу. Так, у звіті Чернігівського ІНО за 1925-26 навч. рік відзначалось що, враховуючи важливість підготовки майбутніх учителів для організації естетичного виховання учнів трудової школи, в інституті мистецькі предмети читалися і на III курсі, на яких їх читання не передбачалось орієнтовним навчальним планом. Крім того, студенти досить широко вивчали малювання, драматичне мистецтво, ліплення, хоровий і вокальний спів. /П,г,спр.567,с.537/

Значну роль в удосконаленні методів естетичної підготовки, викладання дисциплін естетичного циклу, в уточненні їх місця і завдань, узагальнення і поширення передового досвіду відіграли семінари та конференції викладачів художнього циклу, що періодично проводилися народним комісаріатом освіти України. Так, у 1930р. на семінарі-конференції викладачів музичних дисциплін ІНО були узагальнені досягнення і недоліки в галузі музично-естетичної підготовки майбутніх

учителів, розроблені вимоги до змісту та обсягу програмного матеріалу з музики і співів на факультетах соціального виховання ІНО. Було визначено, що зміст програмного матеріалу з музики повинен забезпечити теоретичну і методичну підготовку майбутніх учителів старших класів до широкого залучення музики до навчально-виховного процесу школи – організація гуртків з мистецтва, навички керівництва дитячим хором, хором дорослих, навички клубної роботи тощо. Музичне мистецтво, підкреслювалось у вироблених вимогах, поряд з образотворчим повинно бути обов'язковою дисципліною навчальних планів робітфаків, заочних відділів, курсів підготовки і перекваліфікації вчителів.

Визначаючи зміст програмного матеріалу на шкільному відділі соцвиховання ІНО, де здійснювалась підготовка викладачів окремих предметів для старшого концентра трудової школи, конференція вирішила, що мистецтво повинно бути обов'язковою складовою частиною загальнокультурного розвитку майбутнього вчителя, а програма вивчення мистецтва повинна мати загальноосвітній та організаційно-інструктивний аспекти. Загальноосвітній аспект повинен здійснюватися з допомогою вивчення теорії мистецтва, а організаційно-інструктивний передбачав вивчення теорії і методики художнього виховання і включав такі теми: 1/ Значення мистецтва у загальному розвитку особистості, і зокрема дітей; 2/ Мистецтво і його види. Музичне мистецтво і його види; 3/ Загальна історія музики і сучасна музика; 4/ Історія української музики; 5/ Завдання музичної роботи серед населення; 6/ Сучасна мистецтвознавча робота в Україні; 7/ Виховна робота закладів культури: театрів, капел, оркестрів і т. п.; 8/ Роль музики у виховній роботі на селі, у місті, у шефській роботі; 9/ Музична робота за "межами школи у місті і селі; організація музичного життя з клубів: масовий спів, різноманітні оркестри, підбір репертуару і т. п."

Отже, зміст програми свідчить, що мета і завдання вивчення дисциплін естетичного циклу на факультетах соціального виховання виходила далеко за межі лише засвоєння мистецтва. Програма передбачала значно ширший педагогічний підхід – викладання музики і співів у школі, підготовку вчителя до активного творчого використання мистецтва у виховній роботі школи, до клубної, шефської та інших видів естетично-творчої діяльності.

Конференція зробила великий акцент на роль і місце українського музичного мистецтва в естетичній підготовці вчителя. Ставилось завдання широко включити до вузівських програм музичну народну творчість, традиції українського хорового співу, особливо підкреслювалась необхідність видання українських музичних збірників, навчання майбутніх учителів гри на українських народних інструментах. Подібні завдання ставилися і до програм з образотворчого мистецтва, тобто залучення його до естетичного виховання учнів і художньо-масової роботи серед населення міста, села тощо.

Але поряд з цим у деяких ІНО в зв'язку із збільшенням строку педагогічної практики спостерігалось зменшення кількості годин на вивчення дисциплін естетичного циклу, що викликало стурбованість народного комісаріату освіти України і розцінювалось як недооцінка з боку деяких керівників ІНО ролі цих предметів у загальнопедагогічній та естетичній підготовці вчителя. Для усунення і попередження подібних дій наркомос України 12 лютого 1931р. направляє листа керівникам ІНО, в якому застерігає їх від помилкової практики механічного скорочення сітки годин з цих предметів. У листі, зокрема, підкреслювалось, що з таких предметів, як мистецтво, "... нема можливості дати студентам завдання для самостійного вивчення відповідної літератури під час педпрактики, а тому до скорочення часу на їх вивчення слід підходити найбільш обережно".

Зміст цього листа, а також увага наркомосу України до питань естетичної підготовки майбутніх учителів сприяли тому, що предмети естетичного циклу в цей період займали рівноправне становище з іншими дисциплінами навчального плану інститутів соціального виховання. При деяких з них були створені кафедри мистецтвознавства, основним завданням яких було озброєння студентів необхідними знаннями в галузі образотворчого, музично-вокального і театрального мистецтва, а головне – сформувати вміння педагогічно керуватися потенціальними ресурсами мистецтва в організації дитячого ниття. Ставилось завдання озброїти методикою вивчення дітей у різних видах художньої творчості /студіях, гуртках, аналіз і співставлення малюнків, вивчення пісень, музичних композицій, музичних ігор, постановка спектаклів тощо/ і на цій основі забезпечити розумовий, моральний, естетичний розвиток особистості. Плани роботи кафедр будувалися так, щоб вони не були відірвані від учнів і завдань виховання і були дійсно педагогічними кафедрами. /267,1922; 2,с.233/

Слід підкреслити досить суттєву вимогу до вихованців факультетів соцвиху ІНО щодо мінімального обсягу знань, умінь і навичок у галузі мистецтва. Програма передбачала, щоб кожний випускник незалежно від своєї спеціальності за період навчання в ІНО одержав підготовку з дисциплін мистецтва не нижче програми трудової семирічної школи.

Цей мінімум вважався основою для естетичної підготовки майбутнього вчителя. Актуальність цієї вимоги не втратила свого значення і в наші дні. Адже не секрет, що частина наших випускників, йдучи на робоче місце вчителя, вихователя, класного керівника, не має елементарних знань, обізнаності в галузі мистецтва, не володіє вміннями і навичками залучати його як у процес навчання, так і виховну роботу з учнями.

Заключним етапом у формуванні естетичної культури майбутнього вчителя у навчальному процесі було вивчення курсу педагогіки.

§ 4. Проблеми естетичної підготовки у курсі педагогіки

Педагогіка як наука про навчання, освіту і виховання завжди була і залишається в центрі уваги будь-якої педагогічної системи. Після революції 1917 року головною метою педагогіки була розробка проблем виховання і навчання на новій основі, нового соціального змісту виховання та методики його реалізації. У розв'язанні цих завдань провідне відводилося педагогіці, яка у 20-ті роки посіла важливе місце в системі науково-педагогічної підготовки вчителів у педагогічних вузах. Одним із завдань курсу була підготовка своїх вихованців до здійснення завдань естетичного виховання як складової частини всебічно розвиненої особистості. Ці завдання, крім іншого, диктувалися вимогами школи, яка в 20-ті роки відводила мистецтву важливу роль в естетичному вихованні: у школі до 5 класу на вивчення мистецтва відводилось по 3 години на тиждень, з 6 класу – по 2 години, широкого розповсюдження набули гурткова та інші види позакласної роботи в художньому вихованні й освіті. Із урахуванням цих завдань будувалась програма з педагогіки в естетичному вихованні. Розділ програми "Естетичне виховання" в курсі педагогіки передбачав вивчення таких послідовних питань: виховання художньої творчості /ремесло, архітектура, скульптура, живопис, співи, музика, ритмічна гімнастика, танці і хороводи, театральна і літературна творчість тощо/; вивчення творів мистецтва як засобу естетичного виховання, виховання естетичного смаку; фізична і духовна краса як мета виховання; зв'язок естетичного виховання з іншими видами виховання тощо. /П,б,спр.291,с.69/

Програма з педагогіки 20-х років передбачала озброєння майбутнього вчителя методами і прийомами естетичного виховання учнів, розглядаючи художнє виховання важливим засобом емоційного життя дитини. В програмі визначалися роль і завдання вчителя у розвитку художнього сприйняття і творчості дітей, а також обсяг знань з естетичного виховання, необхідних вчителю-вихователю нової школи. /261, 1928. -№2-3.-с.19/

Зміст, завдання і методика естетичного виховання учнів у програмі з педагогіки 30-х років знаходили свою реалізацію у трьох розділах: а/ художнє виховання у школі і його значення; б/ гурткова робота в школі як виховний метод; в/ організація і методика позакласної роботи з дітьми. /165/ У першому розділі студенти одержували знання про зміст, форми і методи художнього виховання дітей різних класів, про методику сприйняття і стимулювання-дитячої художньої творчості, шляхи розвитку умінь, розуміння, сприймання творів образотворчого, музичного, драматичного та інших видів мистецтва. У другому розділі програми розкривалась роль і місце гурткової роботи з естетичного виховання, типи, комплектація, планування роботи художніх гуртків, підготовки вчителя і методики проведення занять. У програмі зверталася увага майбутнього вчителя на оформлення підсумків роботи гуртків, методах популяризації їх діяльності і т. п.

У програмі з педагогіки 1935 року естетична підготовка вчителя передбачалась також при вивченні теми "Масова робота з дітьми", де акцентувалась увага на ролі ігор, пісень, музики, розваг, витівництва, карнавалів, шкільних вечорів, екскурсій та інших форм масової роботи в естетичному вихованні. Отже, бачимо, що значний обсяг програмного матеріалу з методики виховної роботи в школі орієнтував майбутнього вчителя на взаємозв'язок художньо-естетичного виховання з іншими видами педагогічного впливу на учнів.

У розділі програми "Організація і методика позакласної роботи з дітьми" майбутні вчителі вивчали завдання, форми і методи роботи позашкільних закладів у галузі естетичного виховання: будинків піонерів, дитячих майданчиків, художніх і музичних шкіл, гуртків, бібліотек, музеїв, дитячих станцій, драматичних і кінотеатрів тощо. В темі "Заклади художньої освіти дітей" передбачалось озброєння студентів уміннями і навичками використання в естетичному вихованні радіо, кіно, спектаклів і т.д., акцентувалась увага на педагогічних вимогах до дитячих фільмів, спектаклів, радіопередач. У темі "Радіо та його використання у виховній роботі" розкривалась методика його залучення до навчально-виховного процесу.

До речі, слід сказати, що і в нині діючих програмах з педагогіки, на жаль, відсутній подібний підхід у підготовці вчителя до використання в естетичному вихованні учнів такого масового сучасного засобу виховання, як телебачення. Передбачена програмою тема "Засоби масової комунікації в системі естетичного виховання" не розкривав ні лектору, ні студентам методів і форм використання телебачення в організації естетичного виховання учнів. У зв'язку з тим, що телебачення відбирає значну частку вільного, а іноді не зовсім вільного часу школярів, назріла гостра потреба озброїти майбутніх учителів необхідною методикою використання телебачення в системі естетичного виховання учнів.

Розділ програми з педагогіки "Естетичне виховання" 1938 року охоплював широке коло питань теорії і практики: завдання й основні елементи естетичного виховання в школі; значення мистецтва у вихованні всебічно розвиненої особистості учня; естетичні сприйняття і судження, навички і вміння у галузі мистецтва; психологічні основи естетичного виховання /розвиток органів вищих почуттів, уявлень, фантазії, емоції/; зміст естетичного виховання у початкових, середніх і старших класах; роль малювання, музики, літератури, художнього читання та інших видів мистецтва в естетичному вихованні; загальні педагогічні вказівки і постановка естетичного виховання в школі з різних розділів; значення навчальних предметів і шкільної обстановки в естетичному вихованні; досвід кращих вчителів у галузі естетичного виховання; позакласні форми організації естетичного виховання: гуртки, хор, оркестр, екскурсії, відвідування театрів, концертів, кіно і т. п. /167/ Ця Програма з естетичного

виховання в курсі педагогіки проіснувала з деякими змінами у всіх педагогічних інститутах України до 1940 року.

До розділу "Естетичне виховання" програми педагогіки для педагогічних і учительських інститутів 1940р. вносяться деякі зміни з урахуванням досвіду естетичного виховання в школі. У програмі акцентується увага на ролі і значенні мистецтва та художніх творів у вихованні почуттів, волі, формуванні ідеологічних поглядів, світогляду, поведінки учнів. Звертається увага на роль і значення в естетичному вихованні усіх загальноосвітніх предметів, на керівництво учителем роботою учнів з колекціонування, проведення естетичних екскурсій тощо. Підкреслюється значення в естетичному вихованні не лише перегляд кінофільмів, спектаклів, концертів, але і організація наступного обговорення побаченого і прослуханого; акцентується увага на необхідності розвитку юних талантів у сфері мистецтва, значенні внутрішнього оформлення школи у формуванні естетичних смаків учнів. /169,с.14/

Заслуговує на увагу те, що програма орієнтувала як лектора, так і майбутніх учителів на необхідність здійснення завдань естетичного виховання учнів у процесі вивчення всіх шкільних дисциплін, а не лише естетичного циклу. Постановка цієї проблеми стимулювала лектора і студентів до виявлення потенційних естетичних можливостей кожного навчального предмета, до розробки методики залучення до викладання навчальних предметів окремих видів мистецтва /музики, літератури, образотворчого мистецтва, кіно і т. п. /. Цінною була також орієнтація майбутніх учителів на необхідність обговорення з учнями кінофільмів, спектаклів, концертних програм і взаємозв'язку естетичного виховання з іншими видами виховної роботи.

Отже, можна відзначити, що проблема естетичного виховання майбутніх учителів у період 1917-1941 рр. в програмах курсу педагогіки розв'язувалася у взаємозв'язку із завданнями і досвідом естетично-художнього виховання учнів. При їх розробці враховувався досвід прогресивної дореволюційної педагогіки, і зокрема ідеї та висловлювання К.Д.Ушинського й підготовлена ним програма з педагогіки для слухачів Смольного інституту /про використання різних видів мистецтва і навколишньої дійсності в естетичному вихованні, про розв'язання питань естетичного виховання у тісному зв'язку з фізіологією, психологією, про необхідність підготовки вчителя не лише до викладання фахових дисциплін, а й умінь і навичок до малювання, співів, виразного читання тощо/.

Одночасно слід відзначити, що на початку 30-х років у зв'язку з посиленням адміністративно-командних тенденцій у керівництві педагогічною освітою ряд дисциплін естетичного циклу переводяться у розряд факультативних, а зміст естетичного виховання під впливом культу особи набуває ідеологічного спрямування. Суспільне замовлення партійно-адміністративної системи, проголосивши необхідність підготовки творчо

мислячого вчителя, насправді ж вимагало слухняного виконавця, який успішно діяв би лише у рамках офіційної ідеології. Негативно позначилася на якості підготовки вчителя взагалі та естетичної зокрема хвиля репресій в Україні, яка торкнулась і народної освіти. В період ідеологічної кампанії проти Н.О.Скрипника за політичними мотивами було усунуто з роботи значну кількість директорів педагогічних та інших навчальних закладів.

§ 5. Зміст і методи формування естетичної культури майбутніх вчителів у позанавчальній діяльності

Програмно-методична робота народного комісаріату освіти України з естетичного виховання майбутніх учителів у навчальному процесі розв'язувалася в тісному взаємозв'язку з різними видами позанавчальної діяльності, які зразу ж після 1917 року набули досить масового характеру. Партія більшовиків надавала особливого значення вихованню студентства як у навчальній, так і позанавчальній діяльності, визначивши вищу школу однією із "командних висот" ідеологічного фронту, котру необхідно було завоювати й утримати у своїх руках. Позанавчальна робота з естетичного виховання ускладнювалась появою у післяреволюційний період різноманітних груп, течій, які часто по-різному трактували місце і роль мистецтва в естетичному вихованні й шляхи його розвитку у нових умовах /футуризм, пролеткульт, соцреалізм тощо/. У цих умовах естетичне виховання та формування загальної естетичної культури майбутніх учителів набуло особливої ваги й актуальності, появилася нагальна потреба їх підготовки до завдань естетичного виховання підростаючого покоління у нових умовах, озброєння їх методами, змістом і формами не лише у навчальній діяльності, але в умовах позакласної виховної роботи. Нові завдання і принципи естетичного виховання поставили перед педагогічними вузами певні проблеми: організація управління процесом естетичного виховання у позанавчальній діяльності, визначення його змісту, форм, методів, педагогічної спрямованості, зв'язку з навчальним процесом, масовістю тощо.

Проблема організації та управління всіма видами позанавчальної діяльності з естетичного виховання студентів стала однією з актуальних і складних. Підтвердилися слова А.С.Макаренка про те, що "організаційна проблема у справі про колективне виховання завжди буде залишатися найважливішою проблемою". Студентські клуби та інші форми позанавчальної роботи, що виникли у перші післяреволюційні роки, вимагали постійної кваліфікованої допомоги.

Постала проблема створення нових виховних закладів й організацій для реалізації завдань виховної роботи серед студентства. Для керівництва всіма видами позанавчальної масової виховної роботи студентів, у тому

числі й естетичної, в 1924р. на базі профспілкових організацій вузів створюється Центральне бюро пролетарського студентства України /ЦБПСУ/, яке встановило тісні зв'язки з усіма губернськими бюро пролетарського студентства і мало своє представництво в органах народного комісаріату освіти. /29,с.101/ ЦБПСУ входило до складу Центрального бюро комуністичного студентства, що було створене у Москві в 1922 році. ЦБПС і ЦБПСУ ставили своїм завданням розгорнути і спрямовувати політико-виховну та культурно-масову роботу серед студентів як внутрі вузу, так і за його межами. Одночасно було визначено, що центрами цієї роботи повинні стати студентські клуби при вузах і червоні кутки при студентських гуртожитках, вони покликані розвивати всі форми гурткової та інших видів масової роботи. Для об'єднання культурних зусиль і засобів та керівництва всіма видами культурно-масової роботи серед студентів при ЦБПСУ створюються культурно-масові комісії, до складу яких входили представники профспілки, комсомолу і члени редколегій студентських журналів. Отже, питання формування естетичної культури студентства розв'язувалось культурно-масовими комісіями студентських клубів та ЦБПСУ.

Значну роль у визначенні завдань естетичного виховання студентів у позанавчальний час відіграла I Всесоюзна конференція студентів у Москві /1925р./, в прийнятій постанові якої, зокрема, відзначалось: 1/ культурно-масова робота у вузі повинна слугувати згуртуванню широких студентських кіл для проведення масової виховної роботи для всебічного задоволення їх духовних потреб та організації розумного й змістовного відпочинку; 2/ центром внутрівузівської політосвітньої і культурної роботи повинен бути студентський клуб, який покликаний розвивати гурткову і всі інші види масової роботи; 3/ мережа гуртків повинна задовольняти повною мірою культурні запити студентів /літературні, художні, радіо і т.п. /; 4/ необхідними елементами масової культурної роботи мають бути товариські вечори, спектаклі, масова фізична культура, жива і світова газети, доповіді, співбесіди, вечори запитань і відповідей, виставки, екскурсії і т. п. /258,1925,№ 5,с.112-113/.

У розробленому "Положенні" про роботу студентського клубу підкреслювалось, що "Клуб повинен задовольняти здоровим і розумним відпочинком студентства... Клуб також ставить своєю метою – виховати із пролетарського студентства всебічно розвинену особистість. Він повинен турбуватися про формування у нього духовних й естетичних якостей через знання і розуміння мистецтва і літератури...". Створені за "Положенням" при клубах культурно-масові комісії покликані керувати всіма видами діяльності щодо підвищення художньої культури студентів, організації гуртків художньої самодіяльності і т. ін. При комісіях у свою чергу створювалися тимчасові підкомісії для організації і проведення концертів, вечорів, лекцій, культ-поїздок, екскурсій тощо. /258,1925,№ 7,с.26-28/

Створена при ЦБПУ методична комісія з культурно-освітньої роботи була покликана здійснювати організаційно-методичне керівництво естетичним розвитком студентів. Комісія вивчала, узагальнювала і поширювала кращий досвід вузів, проводила наради, конференції, брала участь у літературній та друкарській роботі.

Важливим етапом в узагальненні досягнень і недоліків у роботі з естетичного виховання студентів була II Всеукраїнська конференція студентства. У своїй постанові конференція ще раз підкреслила, що культурно-масову вузівську роботу необхідно поєднувати з профілем майбутньої професії шляхом залучення студентів у відповідні гуртки, що студклуб повинен звертати особливу увагу на ознайомлення своїх членів із сучасними досягненнями літератури та її течіями, минулим і сучасним розвитком мистецтва і новими досягненнями у цій галузі. Клубна робота повинна забезпечити розумне дозвілля і розваги студентів, включаючи у щоденну роботу спеціальні вечори музики, співів, вікторини, масові гуляння, танці, екскурсії тощо. /265,1928,№6/

Отже, у 20-ті роки склалася централізована організаційна структура керівництва позанавчальними видами художньо-естетичної діяльності студентів педвузів України. Схематично вона може бути подана у такому вигляді: первинна ланка – студентський клуб /культурно-масові постійні і тимчасові комісії/; вторинна ланка – губернське бюро пролетарського студентства у вузівських центрах /культурно-масова комісія/ і остання ланка – центральне бюро пролетарського студентства України /методична комісія з культурно-масової роботи серед студентів/. Слід відзначити, що така структура повною мірою сприяла масовому залученню студентів до різних видів естетичної діяльності у позанавчальний час.

Досвід вузів у цій справі свідчить, що естетичне виховання, як і будь-який виховний процес, повинні враховувати об'єктивні й суб'єктивні фактори. В естетичній підготовці майбутніх учителів об'єктивними були вимоги з формування певного рівня естетичної культури, певного обсягу теоретичних знань, умінь і навичок, які необхідно засвоїти, а також суто професійні вимоги: необхідність підготовки до естетичного виховання учнів. Але поряд з цим важливу роль відігравали і суб'єктивні фактори: наявний рівень естетичної культури студентів, їх запити, здібності, нахили, життєвий досвід, інтелектуальні потреби, розвиток почуттів, емоцій тощо. Якщо естетичний розвиток майбутніх учителів у навчальному процесі регламентувався навчальними планами і програмами, а значить не завжди повною мірою враховував суб'єктивний фактор, то позанавчальна робота, будучи масовою і різнобічною за своїм змістом і структурою, більшою мірою відповідала вимогам суб'єктивного характеру. Врахування нахилів, інтересів, потреб студентів досить часто є умовою ефективної діяльності позанавчальних форм позанавчальної виховної роботи з естетичного виховання /колективів художньої самодіяльності, клубів за інтересами і т. п.

/-. Взаємодія цих двох факторів частково позначалася на визначенні змісту, форм і методів естетичної діяльності студентів у позанавчальний час.

Для розуміння змісту діяльності студентських клубів, їх завдань, а також форм і методів естетичного виховання студентів у позанавчальній діяльності проаналізуємо досвід роботи деяких клубів педагогічних вузів України у 20-ті роки.

Змістовну роботу з естетичного виховання серед студентської молоді проводив вузівський клуб "Червоний учитель" Харківського ІНО, організований у 1924 р. Головним завданням клубу була підготовка педагога з широким культурним кругозором та створення дружнього іновського студентського колективу. В 1924-25 навч. році при клубі продуктивно працювали художні й педагогічно-академічні гуртки української і російської літератури, краєзнавчий, хоровий, три художні, драматичний, оркестровий, музично-вокальна студія, які охоплювали 511 студентів. Усі гуртки і студії працювали за певними програмами. /П,г,спр.568,с.5-8/

Програма музично-вокальної студії передбачала підготовку "грамотного керівника вокально-музичних занять у сільклубах", школі та інших дитячих закладах. Програма була диференційована з урахуванням рівня музичної підготовки студентів і учасники студії розподілялися на 4 класи: 1/ загальний клас заняття, в якому передбачали навчання з слабкою музичною грамотністю; 2/ програма класу для більш підготовлених студентів передбачала розучування дитячих пісень, музичних ігор, ритміки; 3/ музична секція народних інструментів; 4/ секція народної і сучасної пісні /хор, духовий оркестр, драмгурток/.

Хор клубу мав у репертуарі більше 80 пісень; художні колективи клубу виступали з концертами у військових частинах, у селах, брали активну участь в народних святах, формували вміння і навички організації гуртків художньої самодіяльності у школі. Програма краєзнавчого гуртка була розрахована на ознайомлення його членів з методикою підготовки і проведення екскурсій по рідному краю, країні, місцевості тощо.

Клуб пов'язував свою роботу із школою, при клубі працювала група "Друг дітей", що об'єднувала близько 200 учнів; крім того, члени студентського клубу подавали постійну допомогу учнівським гурткам у підготовці концертів, свят, спектаклів, організовувалися платні концерти на користь дітям дитячих будинків та інша громадське корисна художня робота.

Змістовну роботу в естетичному вихованні майбутніх учителів проводив студентський клуб Полтавського ІНО /1924-1930 рр./ /52/ У всіх діючих гуртках художньої самодіяльності проводилася цілеспрямована робота з естетичного виховання. Наприклад, один із найбільш масових колективів – хоровий – ставив перед собою такі завдання: 1/ вивчити хорові пісні: дитячі, народні та класичні; 2/ демонструвати спів на концертах у місті, інституті, клубах тощо; 3/ об'єднувати навколо себе інші полтавські

хори для спільних виступів під час народних свят; 4/ озброїти кожного учасника хору умінням керувати мистецтвознавчою роботою в школі і за її межами.

Хор систематично проводив тематичні концерти української, білоруської, російської пісні, його учасники організовували масові диспути з проблем мистецтва.

Лише за I семестр 1924-25 навч. року хор провів близько 10 концертів для делегатів з'їзду вчителів, для підшефної військової частини, спільний виступ з хором технікуму і т. п. Широко практикувалось проведення тематичних вечорів, присвячених життю й творчості композиторів Лисенка, Чайковського, Грига, Моцарта за участю хору, солістів, оркестру народних інструментів і т.ін.

Заслуговує на увагу педагогічна спрямованість у роботі гуртків. Драматичний гурток ставив завдання озброїти своїх учасників методикою керівництва шкільним драматичним гуртком, навичками виразного читання; фотогурток – методикою організації фотовиставок і фотоконкурсів; літературний, крім проведення інститутських вечорів, передбачав підготовку майбутніх учителів до організації шкільних гуртків і т.ін.

Розвиток масової позанавчальної роботи при клубах в естетичному вихованні студентів наприкінці 20-х років поставив проблему нових громадських органів, які б здійснювали керівництво всіма напрямками цієї діяльності. У деяких педагогічних інститутах при клубах такими органами були "Штаби культпоходів". Найбільш змістовну роботу проводив "Штаб культпоходів" Харківського ІНО, який розв'язував такі завдання: 1/ боротьбу за високу культуру студентів у навчанні, праці її побуті; 2/ підвищення загальнокультурного рівня студентів театральним, музичним та образотворчим мистецтвом; 3/ шефську культурно-масову роботу в сільських клубах, дитячих закладах тощо. /253/

Протягом 1929 р. культштаб організував шість тематичних вечорів, присвячених історії, театру, ролі режисерів постановників, артистів та авторів спектаклів. Ці вечори завжди закінчувалися переглядом спектаклів драматичних театрів м. Харкова. Важливе місце в цій роботі відводилося також ознайомленню із сучасними театральними течіями та аналізу художнього стилю спектаклів.

Крім того, штаб проводив велику організаторську й агітаційну роботу щодо залучення студентської молоді до роботи у гуртках художньої самодіяльності. Культштаб звертався до студентів з таким закликом: "Кожному з нас доведеться працювати на периферії, де на нас буде покладена велика культурно-масова робота, і виконувати її задовільно ми зможемо лише у тому разі, коли набудемо необхідні знання у гурткової роботі вузу". На першому етапі своєї роботи культштаб вузу ставить своїм завданням "зламати лід байдужості", незацікавленості деякої частини студентів до культурно-масової роботи у позанавчальний час. Члени штабу

прагнули внести елементи прекрасного, естетичної культури у всі види позанавчальної діяльності, в умови всіх конкурсів, у роботу побутових комісій тощо. Навіть при підбитті підсумків конкурсу на кращу кімнату гуртожитку враховувалось те, як мешканці кімнат підвищують свій культурно-естетичний рівень. Вручаючи кращій кімнаті гуртожитку приз, журі конкурсу, наприклад, крім санітарно-гігієнічного стану кімнати, враховували, як мешканці кімнати відвідують театр, кіно, концерти, беруть участь у культурно-масовій роботі вузу.

Для підготовки майбутніх учителів до здійснення завдань естетичного виховання учнів засобами музичного мистецтва культштаб організував річний музично-методичний семінар. Завдання цього семінару полягало в тому, щоб дати певну музичну освіту майбутнім учителям – ознайомитись з музичним мистецтвом у розрізі музичного виховання дітей і дорослих.

Практикувалися такі форми роботи: слухання музики, музичні вправи, колективний спів, музичні рухи /ритміка/, участь в оркестрах та музичних екскурсіях. Робота семінару будувалась з урахуванням знань, умінь і навичок, набутих студентами у навчальному процесі.

Великого значення в естетичному вихованні студентів ЦБПСУ надавало кіномистецтву. З врахуванням матеріальних труднощів того часу й турбуючись про розумне дозвілля і художньо-естетичний розвиток студентів, ЦБПСУ поставило перед Наркомосом України питання про пільгові квитки на балети, до театру і кіно (60%). Народний комісаріат освіти України розв'язує це питання позитивно і приймає таку ухвалу: "Враховуючи те, що на виховання, і зокрема, на художнє виховання студентства необхідно звертати належну увагу, НКО пропонує питання про 60% зниження розв'язати позитивно" [25]. Звичайно, це сприяло залученню театрального та кіномистецтва до естетичного виховання студентів.

Захід народного комісаріату освіти України про надання студентам відвідувати театр і кіно на досить пільгових умовах дав протягом невеликого відрізка часу значний ефект: щомісяця розповсюджувалось серед студентів майже 20 тис. квитків до театру і кіно. Слід відзначити, що дуже часто спеціально для студентства із залученням професійно-художніх сил міста організовувалися музично-вокальні вечори, концерти, що давало можливість майбутнім фахівцям міста Харкова розширити свій культурно-художній кругозір./265,1927,№2,с.24/

ЦБПСУ залучало також студентів до створення кінофільмів: проводило конкурс на кращий кіносценарій про студентське життя, а також на кращу студентську пісню, фельєтон, фотознімок і т.ін.

Перед колективами художньої самодіяльності навчальних педагогічних закладів у 20-ті роки стояло також завдання пропаганди і піднесення художньої культури та знань на селі. Тому, від'їжджаючи на канікули, кожний студент одержував завдання з культурно-масової роботи: організувати оркестр сільських гармоністів, балалаєчників, хоровий гурток,

провести роботу з піонерами у своєму та сусідніх селах і т.ін. При підбитті підсумків цієї роботи в 1925 році відзначалось, що окремі студенти досягли непоганих результатів, організувавши дітвора навколо різноманітних гуртків художньої самодіяльності та провівши багато екскурсій. Організовані на місцях студентами гуртки художньої самодіяльності зміцнювали роботу місцевих клубів.

Аналіз архівних, журнальних і газетних матеріалів 20-х років свідчать про те, що позанавчальні форми естетичного виховання та естетичної підготовки студентів набули масового характеру. Лекції про мистецтво, зустрічі з діячами мистецтва, організація вечорів художньої самодіяльності, виступи з концертами перед трудящими міста і села, масова участь у художній самодіяльності, культпоходи у театри, кіно, боротьба за підвищення загальнокультурного рівня студентів, естетику побуту, поведінки були головними напрямками позанавчальних видів роботи з естетичного виховання.

Створюються хорові колективи імені українських композиторів, пропагується їхня музика і творчість, український народний танець. Перед початком концертів студенти – члени художніх колективів – знайомили слухачів з історією створення певного художнього твору і життєвим шляхом діячів мистецтва, літератури і т.ін.

Безумовно, в організації позанавчальної роботи з естетичного виховання були й деякі недоліки /відсутність чітко продуманої системи, іноді низький рівень виконавської майстерності учасників художньої самодіяльності, недостатня кількість кваліфікованих художніх керівників і т.ін. /, у різних інститутах ця робота проводилась на неоднакових якісних рівнях, але загальна тенденція – естетичний розвиток студентів, їх активно-творча участь у художній діяльності, бажання набути навичок керівництва масовими видами художньої самодіяльності учнів – характерна для всіх педагогічних навчальних закладів України 20-х років.

§ 6. Розвиток позанавчальних форм естетичного виховання студентів у 30-ті роки

1930-1941 рр. були періодом дальшої централізації всієї системи навчально-виховної роботи, періодом утвердження адміністративно-командної системи, формування культу особи Сталіна. Надзвичайно висока ідеологізація всіх складових частин навчально-виховного процесу педвузів, як і інших навчальних закладів, навіювала особистість, формувала стандартні форми роботи із студентами, намагалася зробити їх слухняними і однодумцями згідно з вимогами більшовицької партії. Вся позанавчальна робота з естетичного виховання майбутніх учителів визначалась постановами партії і уряду про вищу, середню школу та ідейно-виховну

роботу. Ми не можемо відкидати позитивні моменти цих постанов щодо виховання, але більшість з них не завжди були реальними і часто залишалися тільки на папері.

У 30-ті роки головним центром організації естетичного виховання студентів у позанавчальний час були студентські клуби вузу, а у великих вузівських центрах – міські студентські клуби.

У ці роки, крім перелічених у 20-ті роки, виникли і набули свого розвитку деякі нові форми і методи підвищення художньо-естетичного рівня студентів: університети культури, диспути з проблем мистецтва і літератури, фестивалі студентської художньої творчості, свята закінчення навчального року, розгортання соціалістичного змагання між педагогічними вузами за підвищення культурного й естетичного рівня студентства і т.ін.

Характерною особливістю організації всієї роботи щодо підвищення естетичної культури майбутнього вчителя у 30-ті роки було посилення керівної ролі комсомолу. В своїх постановках у галузі виховної роботи серед студентів формування естетичної культури студентської молоді комсомол вважав важливою ділянкою роботи.

За ініціативою комсомолу проводилися студентські свята, приурочені закінченню навчального року. В ці дні відбувалися вечори і масові гуляння в парках, садах, стадіонах, де студенти демонстрували досягнення в самодіяльному мистецтві, виступи зі звітними концертами. У драматичних кінотеатрах для студентів йшли спектаклі, демонструвалися кінофільми. Наприклад, у 1935р. на вулицях Києва з приводу закінчення навчального року відбувалися урочисті студентські вечори, спартакіади, катання по Дніпру на човнах, масові гуляння, виступи студентських колективів та артистів, в яких взяло участь близько 20 тис. студентів й викладачів вузів. Такі ж свята відбувалися і в інших містах України, в них брали участь не лише студенти, а й молодь заводів, фабрик, підприємств, колгоспів. /29,с.268/

У більшості педагогічних вузів України розроблялися щорічні плани культурно-масової роботи на період канікул, де передбачалось залучення студентів до мистецтва: відвідування театрів, музеїв, лекцій, студентських вечорів-відпочинку, студентських концертів тощо. Під час канікул демонструвалися для студентів пільгові кіносеанси, концерти, спектаклі і т.ін. Наприклад, план культурно-масової роботи Харківського педагогічного інституту на період зимових канікул передбачав: 1/концерт артистів філармонії для студентів; 2/ два культпоходи у драматичні театри; 3/ відвідування картинної галереї; 4/ п'ять вечорів сучасного танцю; 5/ екскурсії у будинки піонерів для ознайомлення з гуртковою роботою; 6/ екскурсію у Москву членів літературної студії; 7/ лекції на літературні й мистецтвознавчі теми. /Газета Одеського педіну від 24.05.1941 р./

План проведення літніх канікул студентів Одеського педінституту передбачав такі заходи: 1/ екскурсію 130 студентів у Москву-Ленінград; 2/ 4

культпоходи у театр опери і балету; 3/ 4 культпоходи у драматичні театри; 4/ 4 колективні перегляди кінофільмів з наступним обговоренням; 5/ екскурсії у музеї м. Одеси; 6/ ознайомлення з культурно-масовою роботою у піонерських таборах; 7/ вечори, присвячені творчості Бальзака і Мопассана; 8/ колективні прогулянки у парки, по морю і т.ін. Безумовно, передбачені заходи сприяли залученню майбутніх учителів до мистецтва і формуванню деяких навичок роботи з естетичного виховання у школі. Особливого поширення набули свята закінчення навчального року.

Одним із важливих факторів, що стимулював позанавчальні форми роботи з естетичного виховання студентів педагогічних вузів у 30-ті роки, стало соціалістичне змагання між вузами за підвищення загального культурного рівня студентської молоді. Умови змагання розроблялися Центральним комітетом комсомолу України.

В умовах соціалістичного змагання підкреслювалось, що боротьба за піднесення загального культурного рівня студентської молоді повинна стати органічною складовою частиною діяльності кожного навчального закладу і здійснюватися:

- шляхом організації систематичних циклів лекцій з літератури, мистецтва, музики, новітніх відкриттів у різних галузях знань; при читанні лекції широко використовувати ілюстрації, давати перелік рекомендованої літератури для самостійної роботи, влаштовувати екскурсії, виступи артистів, письменників, музикантів і т. ін

- шляхом організації регулярного відвідування театрів, концертів; влаштовувати студентські кіносеанси, концерти, вечори театральних вистав у навчальних закладах, гуртожитках і т.ін.;

- шляхом розгортання різних видів студентської клубної діяльності в галузі літератури, художньої самодіяльності, мистецтва, науки тощо.

Вищезгадані заходи були основою для укладення договорів між педагогічними вузами щодо підвищення загального культурного рівня студентів, і зокрема їх естетичної культури. У змаганні взяли участь всі педагогічні інститути України.

Для керівництва змагання серед студентів вузів України створюється "Республіканський комітет змагання серед вузів і технікумів". Комітет щороку підбивав підсумки змагання, узагальнював і поширював позитивний досвід роботи з естетичного виховання студентів тощо. /III,2/

Для ілюстрації цього виду діяльності щодо підвищення естетичної культури студентів наведемо зміст договору між Київським та Одеським педагогічними вузами на 1935-1936 навчальний рік.

В умовах договору, зокрема, передбачалось:

1. Розгорнути масову роботу щодо залучення студентів у гуртки художньої самодіяльності. Домагатися, щоб в інституті не було жодного студента, який би не оволодів принаймні одним, а ще краще кількома

видами самодіяльного мистецтва. Створити в інституті: а/ зразковий інститутський хор; б/ зразковий інститутський струнний оркестр.

2. Протягом навчального року провести: а/ дві олімпіади художньої самодіяльності студентів; б/ виставку робіт студентів-художників; в/ на тиждень не менше двох студентських вечорів відпочинку; г/ видати літературний збірник студентської творчості і т. ін.

3. Організувати систематичні цикли лекцій з мистецтва, культпоходи в театр, кіно, домогтися виконання студентами музкультмінімуму завдань і напрямків науково-дослідної роботи в галузі як мінімуму /мінімальний обсяг знань встановлений громадськими організаціями вузу з музичного мистецтва/.

Проведене дослідження дає підставу сформулювати висновок, що головними формами підвищення естетичної культури у 30-ті роки були: університети культури, студентська художня самодіяльність; диспути з проблем літератури, мистецтва; літературні студії, міські, обласні і всеукраїнські студентські фестивалі художньої самодіяльності; конкурси читців, співаків, танцюристів, фольклористів; літературні маскаради, екскурсії по країні тощо.

Позитивним у позакласній роботі з естетичного виховання у 30-ті роки можна визнати прагнення до конкретного планування і складання орієнтовних планів роботи університетів культури для вузів, спроба диференціації змісту роботи з урахуванням профілю роботи майбутнього вчителя; складання річних планів з естетичного виховання студентів; розробка музичних культмінімумів для студентів і т. п. Деякі з цих форм не втратили актуальності і в наші дні. Незаслужено забуті свята, приурочені закінченню навчального року, студентські літературні маскаради, свята зустрічі з дітьми; проведення всеукраїнських студентських конкурсів, фестивалів, оглядів, змагання між вузами у культурно-масовій роботі, конкурси студентських кіносценаріїв, випуск студентських альманахів тощо. Всі ці форми із сучасним до їх змісту спрямуванням можуть відіграти важливу роль у формуванні естетичної культури студентів.

ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ

Аналіз теорії і практики естетичного виховання майбутніх учителів у педагогічних вузах України 1917-1941 рр. дає підстави сформулювати такі висновки:

1. На основі завдань естетичного виховання учнів загальноосвітніх шкіл у теорії і практиці педагогічних вузів визначалися мета і завдання щодо формування естетичної культури майбутнього вчителя та підготовки його до естетичного виховання учнів: озброєння певною системою знань з естетики, ознайомлення із скарбницями світового та вітчизняного мистецтва,

літератури, з історією естетичного вчення, виховання естетичних уявлень, поглядів, смаків у тісному зв'язку з формуванням творчих прагнень до краси і її створення, озброєння теорією і практикою естетичного виховання учнів.

Отже, у позитивному досвіді естетичного виховання студентів педагогічних вузів України в цей час простежується емпірично сформована система підготовки майбутнього вчителя як певний порядок навчально-виховної роботи, покликаної підвищити загальний рівень естетичної культури студентської молоді педвузів і підготувати її до успішного здійснення завдань естетичного виховання школярів.

2. При організації естетичної підготовки майбутніх учителів органи народної освіти, вітчизняна педагогіка спиралася на філософське і педагогічне вчення про роль мистецтва в житті суспільства, визнаючи його як одну із форм суспільної свідомості, особливу форму пізнання людиною дійсності з урахуванням того, що мистецтво, відображаючи дійсність у художніх образах, впливає на політичний, моральний, культурний та естетичний рівень народу, сприяє формуванню в особистості естетичного ідеалу, смаку, здатності сприймати красу навколишнього світу, одержувати від неї насолоду і брати посильну участь у її створенні.

Разом з цим враховувалось, що мистецтво найбільш ефективно впливає на художньо освічену людину. Тому при розв'язанні проблеми естетичної підготовки майбутнього вчителя педагогічні вузи України прагнули насамперед озброїти його основами знань з мистецтва, ознайомити з кращими взірцями класичного і сучасного мистецтва, розвинути художній смак, бажання посильно виявити себе у будь-якому виді мистецтва, будувати життя за законами краси, а також ознайомити із змістом, формами і методами естетичного виховання учнів. Особлива актуальність цих завдань диктувалася необхідністю підвищення загального рівня естетичної культури дітей робітників і селян, які мали значні переваги при зарахуванні до вузів.

3. У позитивному досвіді естетичної підготовки майбутніх учителів 20-х і 30-х років можна виділити головні принципи, значення яких, на наш погляд, необхідно враховувати і в сучасній науково-обґрунтованій системі естетичного виховання студентів:

- педагогічна спрямованість роботи з естетичного виховання та естетичної підготовки у всіх ланках навчально-виховного процесу;
- тісний зв'язок навчальної і позанавчальної роботи з естетичного виховання;
- єдність естетичної підготовки та естетичного виховання майбутніх учителів;
- принцип диференціації всієї системи естетичного виховання з урахуванням профілю роботи майбутнього вчителя і оптимального використання естетичних можливостей навчальних планів та програм факультетів;

– єдність естетичної підготовки і безпосередньої практичної роботи студентів під час педагогічної практики в школі, в літніх учнівських таборах, під час громадської діяльності у період літніх канікул, а також в інших видах суспільне корисної роботи;

– охоплення естетичною підготовкою максимальної кількості студентів при керівній ролі ректорату, кафедр і громадських студентських організацій. та об'єднань.

4. Завдання естетичної підготовки майбутніх учителів у навчальній і позанавчальній роботі педагогічних вузів. У навчальному процесі ця робота регламентувалася навчальними планами і програмами вузів з урахуванням завдань школи у галузі естетичного виховання і завдань підготовки всебічно гармонійно розвиненої, естетично виховної особистості вчителя і здійснювалася з допомогою вивчення мистецтвознавчих дисциплін, педагогіки, психології фахових предметів і методик їх викладання.

Наявність навчальних дисциплін естетичного циклу в навчальних планах педагогічних вузів 1917-1941 рр. характеризується такими періодами:

I період – 20-ті роки, коли навчальними планами передбачалось читання курсу з історії світового і вітчизняного мистецтва, історії естетичного вчення, мистецтвознавства і т.ін.

Введення цих предметів мотивувалось потребами школи у вчителів з належним рівнем естетичної підготовки, вступом до вузів дітей робітників і селян з низьким рівнем естетичної культури, демократизацією системи народної освіти, впровадженням у навчальний процес перших прогресивних документів, що визначали діяльність й основні напрямки школи.

II період – 30-ті роки, коли під впливом культу особи вся діяльність з естетичного виховання набуває ідеологічної спрямованості. У ці роки внаслідок зростання адміністративно-командних тенденцій в управлінні педагогічною освітою дисципліни естетичного циклу переводяться у ряд факультативних. Відсутність обов'язкових курсів, які забезпечували б естетичну підготовку майбутніх учителів, звичайно, негативно позначалася на формуванні естетичної культури студентів.

5. Позанавчальна діяльність у педагогічних вузах України була суттєвим продовженням і важливим доповненням естетичної підготовки майбутніх учителів, що проводилася у навчальному процесі. Вся позанавчальна робота з естетичного виховання студентів у межах України спрямовувалась Центральним бюро пролетарського студентства України /ЦБПСУ/ і, зокрема: методичною комісією культурно-масової роботи студентських вузівських і загальноміських клубів. ЦБПСУ і його культурно-масова комісія брали безпосередню участь у методичній, літературній і видавничій діяльності з проблем естетичного виховання студентів.

6. Безпосередньо у педагогічних вузах центром з естетичного виховання студентів став студентський клуб, головним завданням якого було розвиток усіх масових форм у цій справі: колективів художньої самодіяльності, лекторіїв, конкурсів, оглядів тощо. При клубах

створювалися постійні й тимчасові комісії для керівництва позанавчальними формами естетичного виховання студентів. Створені при клубах культурно-масові комісії, секції прагнули охопити роботою кожного студента.

7. Студентські гуртки художньої самодіяльності, що функціонували при студентських клубах, були однією з найбільш масових й ефективних форм залучення майбутніх учителів до естетичної діяльності, їх робота характеризувалася такими особливостями:

- масове залучення до гурткової роботи студентської молоді;
- підготовка учасників гуртків до керівництва гуртками та іншими видами мистецтвознавчої роботи в школах і сільських клубах;
- підготовка спільними зусиллями всіх гуртків вузу багатожанрових літературно-музичних композицій, свят мистецтва, карнавалів, тематичних вечорів тощо;
- об'єднання навколо себе хороших та інших колективів міста для спільних виступів під час великих свят й інших масових заходів;
- підготовка концертних програм і тематичних лекцій-концертів;
- встановлення творчих зв'язків з діячами мистецтва, ознайомлення учасників художньої самодіяльності з творчістю визначних діячів мистецтва, сучасним станом, течіями і напрямками розвитку мистецтва;
- культурне шефство над сільськими і робітничими клубами, хатами-читальнями, школами, дитячими садками;
- активна участь у пропаганді мистецтва серед робітничої та учнівської молоді і т.ін.

8. Значну роль у становленні й розвитку, організаційно-методичному керівництві та активізації позанавчальних форм і методів естетичного виховання майбутніх учителів відіграли;

- періодичні республіканські конференції з проблем естетичного виховання студентів;
- певний досвід диференційованого планування роботи з естетичного виховання за курсами з урахуванням майбутньої спеціальності випускника, розробка річних планів цієї діяльності;
- педагогічна спрямована робота з естетичного виховання "Університетів культури", що виникли і функціонували у педагогічних вузах України з середини 30-років;
- систематичний обмін досвідом роботи з цього приводу на сторінках студентського українського журналу "Студент революції";
- організація соціалістичного змагання між педагогічними вузами України з проблем естетико-художньої роботи серед студентів, де передбачався цілий комплекс заходів з естетичного виховання студентської молоді та практичне керівництво ним з боку республіканського комітету змагання вузів і технікумів;
- створення при інститутах "Штабів культпоходів", які пронизували естетичними вимогами всі сфери студентського життя, навчання, зміст культурно-масової роботи, поведінку, побут тощо;

– огляд-конкурси студентських художніх колективів та індивідуальних виконавців, фестивалі студентської художньої творчості;

– диспути, читацькі конференції з питань літератури, мистецтва, культури; проведення музично-літературних вечорів, зустрічей з діячами мистецтва і літератури; організація культпоходів у театри, кіно; проведення тематичних студентських вечорів, зборів, лекцій, екскурсій до музеїв, на виставки і т. п.;

– орієнтація студентів на самоосвіту в галузі естетичної культури за допомогою розробки кожним студентом плану-мінімуму на всі роки навчання в інституті;

– конкурси на кращий сценарій кінофільму про студентське життя, студентську пісню, фейлетон, фотознімок, вірш тощо;

– студентські свята, приурочені закінченню навчального року, до якого активно готувалися як гуртки художньої самодіяльності, так і окремі виконавці;

– використання студентських канікул для організації культурного відпочинку і залучення студентів до культурно-масових заходів;

– методична підготовка випускників до використання кіно в естетичному вихованні учнів;

– екскурсії студентів у культурно-політичні центри країни для ознайомлення з культурними цінностями: музеями, архітектурними та історичними пам'ятниками, культурними закладами і т.ін.

9. Із дореволюційних форм естетичного виховання майбутніх учителів дальший свій розвиток у нових умовах, з новим змістом і метою набули музично-літературні вечори, деякі види художньої самодіяльності, проведення ювілейних вечорів, що присвячувалися визначним діячам літератури й мистецтва, організація екскурсій по країні, відвідування музеїв, виставок тощо.

Досвід 20-х і 30-х років став основою для розвитку теорії і практики формування естетичної культури студентів у наступні роки.

РОЗДІЛ III. Формування естетичної культури майбутніх учителів у навчально-виховному процесі педагогічних інститутів України у період 1941 – 1980 рр.

§ 1. Програмно-методична діяльність органів народної освіти та громадських організацій з формування естетичної культури майбутніх учителів

У післявоєнний період теорія і практика естетичного виховання розвивалася у взаємозв'язку із загальною теорією вітчизняної педагогіки, спираючись на досягнення психології, естетики, етики та вікової фізіології. Як і в довоєнний період, завдання, мета та основні напрямки формування естетичної культури майбутніх учителів визначалися ідеологічними настановами партії і уряду в галузі науки, культури, освіти і виховання.

Надаючи великого значення естетичному вихованню у загальній системі виховання підростаючого покоління навіть у важкі роки Великої Вітчизняної війни, на базі Центрального будинку художнього виховання дітей у системі Академії Педагогічних наук створюється науково-дослідний інститут художнього виховання, який відіграв важливу роль у розвитку теорії і практики естетичного виховання як учнів загальноосвітніх, так і студентів вищих педагогічних закладів.

Головні завдання, які розв'язував інститут, – це розробка загальних проблем естетичного виховання, його суті, мети, завдань, принципів і змісту, а також його організаційних форм, тобто завдання розробки теорії і практики естетичного виховання як складової частини педагогіки вважалось головним призначенням інституту. Ці завдання диктувалися необхідністю обґрунтування єдності завдань і напрямків науково-дослідної роботи в галузі як окремих видів мистецтва, так і їх комплексу для підпорядкування загально-педагогічній меті виховання гармонійно розвиненої особистості. У світлі цих завдань інститут відводив важливе місце у системі естетичного виховання підростаючого покоління і студентської молоді формуванню здатності сприймати і правильно розуміти прекрасне у навколишній дійсності /природі, праці, побуті, поведінці, громадському житті тощо/, уточненню і конкретизації визначення естетичного виховання з урахуванням сучасного стану розвитку естетики, педагогіки, психології та інших наук. Вважалось, що "педагогіка визначає естетичне виховання як виховання здатності цілеспрямовано сприймати, відчувати, правильно розуміти й оцінювати красу в навколишній дійсності – в природі, в праці, в явищах мистецтва". /134,с.6/ Інститут сприяв широкому розвитку наукових досліджень у галузі теорії і практики естетичного виховання учнів та студентів. Паралельно з 1944 року в Українському науково-дослідному інституті педагогіки під керівництвом професора М.Даденкова розроблялися

важливі проблеми теорії і практики естетичного виховання підростаючого покоління.

Розвитку теорії і практики естетичного виховання активно сприяли з'їзди письменників, художників, композиторів, на яких висловлювалась велика тривога про недостатню увагу до естетичного виховання підростаючого покоління та накресливалися шляхи підвищення загальної естетичної культури народу.

Слід підкреслити, що важливу роль у розробці змісту, форм і методів естетичного виховання як у школі, так і в педвузах відіграли всесоюзні та республіканські педагогічні читання з проблем естетичного виховання. У доповідях, виступах учасників читань широко висвітлювався передовий досвід, розкривалися проблеми зв'язку естетичного, морального, трудового і фізичного виховання, розроблялися рекомендації щодо шляхів підвищення загальної художньо-естетичної культури учнів та майбутніх учителів.

На основі аналізу стану роботи з естетичного виховання підростаючого покоління поряд з позитивними тенденціями у матеріалах конференцій, педчитань, виступах у пресі виділялося і ряд незадовільних:

- тривожний стан з кадрами вчителів співів, малювання і працівників художнього виховання у позашкільних виховних установах;

- незадовільна постановка естетичного виховання у педагогічних вузах: "У зв'язку з тим, що педагогічні вузи не приділяють належної уваги питанням художньої освіти студентів, загальний рівень художньої культури учителів і класних керівників /а відповідно директорів і завучів/ шкіл знаходиться на низькому рівні, що вкрай утруднює для них впровадження елементів мистецтва в їх виховну роботу . /V, спр.63,с.12/

Курс педагогіки та її історії у педагогічному інституті поряд з іншими завданнями покликаний ознайомити майбутніх учителів з історичним досвідом естетичного виховання і підготувати їх до безпосередньої практичної діяльності у цій галузі. Але кількість часу, відведеного у курсах педагогіки та її історії на розкриття завдань, мети, змісту, форм і методів естетичного виховання, не в змозі озброїти майбутніх учителів теорією і практикою його реалізації. Отже, спостерігався явний розрив між завданнями школи у галузі естетичного виховання учнів і якістю підготовки вчителя, тобто підготовка вчителя відставала від стану теорії і практики естетичного виховання учнів. Розв'язати це важливе питання підготовки майбутнього вчителя до реалізації наявних різноманітних форм і методів естетичного виховання учнів у навчальному процесі було неможливим через перевантаження навчальних планів педвузів. Враховуючи критику органів народної освіти, громадськості про недостатню підготовку вчителя до здійснення завдань естетичного виховання і важливість цієї підготовки, педагогічні вузи посилили увагу до пошуків шляхів естетичної підготовки вчителя і піднесення його загального рівня естетичної культури як у навчальному, так і познавчальному виховному процесі.

Поряд з чисто педагогічною проблемою – підготовка до здійснення завдань естетичного виховання учнів важливу роль у формуванні естетичної культури відіграє і сам процес естетичного виховання майбутнього вчителя у загальній системі виховної роботи вузу. Це важливо й тому, що часто сам студент, захоплюючись новим, незвичайним, не завжди може розібратися у його новизні, змісті, дати правильну естетичну оцінку.

Критика недоліків щодо низького рівня естетичної культури майбутніх учителів знаходить відгук у Міністерстві освіти як колишнього Союзу, так і України. У жовтні 1959 року міністерство вищої і середньої спеціальної освіти колишнього Союзу направляє у всі вузи і міністерства освіти республік листа /№ И-31, 22.10. 1959р./, згідно з яким, починаючи з 1959/60 навчального року, рекомендується ввести викладання факультативних курсів з марксистсько-ленінської естетики і етики. В листі, зокрема, підкреслювалося, що вища школа поряд з професійною підготовкою фахівців повинна дбати також про їх естетичне та моральне виховання, але "у наших вузах не надається належної уваги вивченню питань етики та естетики і цим самим не задовольняється нагальна потреба студентської молоді у підвищенні їх етичної та естетичної культури. Це приводить до того, що молодь, закінчуючи вищі навчальні заклади, в тому числі й педагогічного профілю, не володіє достатньо систематичними знаннями в галузі етичної науки, не завжди вміє розібратися у складних явищах сучасного мистецтва. Цим, зокрема, пояснюється той факт, що деякі юнаки і дівчата потрапляють під вплив чужої нам естетичної культури". Отже, бачимо, що мова йшла не лише про педагогічну підготовку, але й про ідеологічне спрямування рекомендованих курсів.

У своєму листі Міністерство зобов'язує ректорів вузів виділити для читання курсів естетики та етики найбільш досвідчених лекторів із числа викладачів філософських наук, у виховній роботі більше уваги приділити естетичному та етичному вихованню студентів, широко роз'яснити студентам важливість вивчення цих курсів.

Введення факультативного курсу з естетики стало певним поштовхом у проведенні дослідної роботи щодо розробки змісту, форм і методів естетичного виховання студентів, піднесення їх загальної культури, вивчення рівня естетичної підготовки, а також сприяло формуванню нових вузівських викладацьких кадрів.

Перші роки читання факультативного курсу з естетики показало, що значна частина студентів педагогічних вузів, в основному сільських шкіл, має низький рівень загальної і зокрема естетичної культури, що негативно впливало на засвоєння програмного матеріалу, а отже, й знижувало ефективність курсу. Багато студентів бажали бачити в ньому не загальну теорію естетики, а курс історії мистецтва, незнання якого приводило до втрати інтересу до змісту лекцій з естетики.

З урахуванням цього стану ректорат, кафедри, громадські організації педагогічних інститутів розгортають значну позанавчальну роботу щодо підвищення загальної естетичної культури студентів. Організація позанавчальної роботи йшла як по лінії вдосконалення діючих раніше форм і методів естетичного виховання студентів, так і по лінії пошуків нових дійових форм і методів, на аналізі яких ми зупинимось нижче.

Та починаючи з 1962 року, в окремих педагогічних інститутах для виконання вказівок Міністерства освіти про впорядкування тижневого навантаження студентів у межах 36 годин, вивченню курсу естетики не приділилось належної уваги. Для усунення цього недоліку Міністерство вищої і середньої освіти країни в інструктивному листі № И-12 від 2 січня 1963р. звертає увагу управління вузів, ректорів на необхідність контролю за станом естетичного виховання студентів. У листі акцентується особлива увага на необхідності естетичного розвитку майбутніх учителів: "Це завдання набуває особливого значення для педагогічних вузів, випускники яких у першу чергу повинні бути готові взяти на себе високу місію пропагандистів і вихователів" у галузі естетичного виховання. У листі підкреслюється необхідність винесення цих питань на засідання вчених рад вузів; складання планів роботи з естетичного виховання студентів із використанням різноманітних форм і методів, а також широке залучення громадськості до цієї справи; спрямованості зусиль кафедр щодо формування у студентів високих естетичних ідеалів, смаків, необхідності узагальнення і поширення позитивного досвіду з естетичного виховання студентів, а також створення підручників і координації наукової роботи у цій справі.

З урахуванням цього в 1963 році в Москві проводиться Всесоюзна міжвузівська наукова конференція "Проблеми естетичного виховання і сучасність", організована Мінвузом, АН, Міністерством культури /28-31 січня 1963 р./.

Значна частина доповідей і виступів була присвячена проблемі естетичного виховання студентів, поліпшенню якості читання лекцій з естетики, підготовці викладацьких кадрів, розробці змісту, форм і методів естетичного виховання студентів у навчально-виховному процесі вузу, проведенню наукових досліджень у цій галузі. Акцентуючи увагу на завданні естетичного виховання студентської молоді, на конференції відзначалось: "...важливо взяти до уваги ту обставину, що студентська молодь завтра ввійде в армію нашої інтелігенції, яка повинна своєю діяльністю, особистим прикладом зробити великий вплив і на робітників, і на колгоспне селянство. Тому природно, що ми повинні дуже велику увагу приділяти... естетичній підготовці майбутніх спеціалістів".

У виступах учасників конференції підкреслювалась важливість вивчення й узагальнення досвіду естетичного виховання студентської молоді і використання його у розробці, вдосконаленні змісту, форм і методів.

Важливою віхою у розвитку діяльності вузів з формування естетичної культури майбутніх учителів була Всесоюзна наукова конференція науковців вищих і середніх педагогічних закладів. Конференцію організував НДІ художнього виховання АПН /лютий 1970 р./ . На конференції було розглянуто широке коло питань естетичного виховання майбутніх учителів як у процесі викладання окремих дисциплін, так і в процесі організації позакласної виховної роботи, накреслено ряд дійових заходів щодо підвищення рівня естетичної культури студентів. Особлива увага приділялась питанням організації естетичного виховання на факультетах громадських професій як однієї з найбільш поширених у 70-ті роки форм підготовки студентів до естетичного виховання учнів.

У світлі розгляду нашої проблеми певний інтерес викликає доповідь А.Дрьомова "Про естетичне виховання у педінституті", в якій висловлюється думка, що педагогічні інститути повинні ставити своїм найпершим завданням забезпечення естетичної підготовки вчителів всіх спеціальностей. Він зупинився на досвіді естетичного виховання педвузів Москви, Ленінграда.

У доповіді "Основи естетичного виховання – кожному студенту" А.Серов акцентує увагу на певних зрушеннях в естетичному вихованні студентів й аналізує недоліки у цій справі, зокрема недооцінку естетичного виховання в процесі підготовки учительських кадрів, висловлює думку про необхідність введення у навчальні плани педагогічних інститутів не факультативного, а обов'язкового курсу з естетичного виховання. Ця ж думка підкреслюється у доповідях і виступах багатьох учасників конференції. Про цілеспрямованість естетичного виховання у вузі, його зв'язку з естетичним розвитком і здійсненням у процесі навчальної і позанавчальної роботи зупинився Є.Язовецький. У доповіді В.Розумного "Педагогіка й естетика" акцентувалась увага на історичних зв'язках цілей і завдань педагогіки та естетики, на проблемах дидактичного матеріалу в естетичному вихованні й актуальних завданнях щодо піднесення загального рівня естетичної культури майбутніх учителів [109].

Вивчення і аналіз багатого досвіду позанавчальної виховної роботи серед студентів педагогічних вузів України свідчить, що в кінці 50-х і початку 60-х років зароджуються масові форми естетичного виховання та естетичної підготовки майбутніх учителів.

Центральний Комітет Компартії, центральний комітет комсомолу України, профспілкові організації України приймають цілий ряд постанов щодо вдосконалення виховної роботи серед студентів взагалі та естетичного виховання зокрема. Звичайно, всі вони були ідеологічно спрямовані, не всі вони були реальними і не завжди виконувалися, але вони часто були основою, поштовхом для розгортання естетичного виховання студентів у навчально-виховному процесі.

Варто зупинитися на постановах ЦК КП/б/У від 12.09.1947 року "Про поліпшення викладання і політико-виховної роботи у вузах України", спільній постанові Ради Міністрів України і ЦК КП/б/У "Про заходи щодо поліпшення матеріально-побутового і культурного обслуговування студентів" /березень, 1947р./, а також постанови ЦК КП/б/У "Заходи по виконанню пропозиції учасників республіканської наради працівників вузів" /березень, 1950р./.

У прийнятих постановах дається аналіз стану виховної роботи серед студентів і накреслені шляхи їх вдосконалення. Певна увага приділяється у них й естетичному вихованню студентів у системі культурно-масової роботи. Постановою з виконання пропозицій учасників наради передбачено відкриття при всіх вузах студентських клубів, підготовку і видання спеціальних збірників пісень, музики, п'єс, літературного, драматичного матеріалу для студентської художньої самодіяльності, виділення при відомчих і профспілкових клубах спеціальних студентських днів. /Ш,І,с.38/

У січні 1964р. ЦК КПУ приймає "Постанову про естетичне виховання в школах", в якій поряд із завданнями організації естетичного виховання учнів звертається увага на важливість підготовки учителів до здійснення завдань естетичного виховання у навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл.

Значну роботу з формування естетичної культури майбутніх учителів здійснювали молодіжні студентські організації: комсомол, профспілка та інші студентські об'єднання. Особливо змістовна і різнобічна робота була проведена при підготовці до VI Всесвітнього фестивалю молоді і студентів у 1957 р. в Москві. У всіх педагогічних інститутах у цей період були проведені студентські фестивалі, що включали у себе групові, курсові, факультетські й загальноінститутські огляди художньої самодіяльності, конкурси за окремими жанрами мистецтва, виставки студентських творчих робіт і т. п. Усіма видами художньої творчості у цей період практично були охоплені всі студенти педвузів. Керували цією роботою штаби фестивалю в кожному педінституті. У період підготовки і проведення фестивалю активізувалась робота студентських клубів, лекторіїв, конференцій і диспутів з актуальних проблем мистецтва, літератури, естетики, посилилась увага творчих організацій України до питань організації і змісту студентських колективів художньої самодіяльності та окремих виконавців.

У зв'язку з проведенням у Москві I Всесоюзного фестивалю естрадних театрів у листопаді 1965 року в усіх педвузах поживилась підготовча робота: студенти самі писали мініатюри, п'єси, вірші, оформляли і ставили спектаклі, в яких розкривали злободенні питання студентського життя, важливі теми виховання, навчання; у сатиричній формі зображали негативні явища, недоліки, естетичні "смаки" окремих студентів, побут тощо. Фестиваль показав, що естрадні театри займають значне місце в естетичному вихованні і є однією з колективних форм об'єднання студентів за інтересами.

Заслуговує на увагу постанова пленуму ЦК комсомолу /1967р./ з проблем естетичного виховання студентів, у якій досить чітко визначаються завдання вузівських молодіжних організацій щодо піднесення загального рівня естетичної культури студентів. Постановою передбачалось всіма силами вузу сприяти розвитку широкого кругозору, збагаченню духовного життя студентів, формуванню естетичних позицій і постійно турбуватися про розвиток художніх смаків. Для реалізації цих завдань передбачалось організувати лекторії, курси і семінари з проблем естетики, проводити тематичні фестивалі, огляди, виставки, підтримувати інтерес студентів до високої культури, справді народної творчості, розширити практику творчого шефства діячів літератури і мистецтва над студентськими колективами. Особлива увага приділялась дальшому розвитку клубів та об'єднань за інтересами, різноманітних форм самодіяльної студентської творчості, художній вимогливості у всіх формах естетичного виховання. /79,с.240-251/

Слід відзначити також, що проблема естетичного виховання майбутніх учителів зайняла місце у рішеннях XVI з'їзду комсомолу /1970р./, де у спеціальному розділі "Естетичне і моральне виховання молоді" вузівським молодіжним організаціям рекомендувалось:

- і надалі розвивати практику роботи факультетів громадських професій для підготовки лекторів з естетичних і етичних знань, керівників художньої самодіяльності;

- спільно з кафедрами суспільних наук вузів використати конкурси наукових студентських робіт для розробки проблем естетики, змісту, форм і методів естетичного виховання молоді;

- широко практикувати студентські агітбригади, агітпоїзди для виступів серед працівників села;

- виступати ініціаторами створення дитячих і вечірніх музичних шкіл, образотворчих студій, кіностудій для дітей і молоді, проводити художньо-тематичні вечори, диспути, лекції, семінари;

- практикувати дні поезії студентів, свята пісні, фестивалі мистецтва;

- всіляко сприяти розвитку студентської художньої самодіяльності з масовим залученням до неї студентів;

- просити міністерства освіти республік створити при всіх педагогічних вузах кабінети естетичного виховання /у педвузах України вони були створені у 1966-67 навч. році/;

- рекомендувати ввести у навчальні плани педвузів спецкурси і спецсемінари з основ естетики, мистецтва, культури та естетичного виховання учнів.

Кінець 50-х і початок 60-х років – це період особливої уваги Міністерства освіти України до питань естетичної підготовки студентів. У прийнятих постановах, рекомендаціях, інструктивних листах, наказах, рекомендаціях науково-практичних конференцій і нарад ставилось питання

про необхідність розробки науково обґрунтованої системи естетичного виховання студентів на весь період навчання у вузі.

В 1960р. Міністерство освіти України створює республіканський методичний кабінет художнього виховання дітей, завдання якого здійснювати науково-методичне керівництво естетичним вихованням у школі і в позашкільних закладах системи Міністерства освіти України. Вивчивши стан естетичного виховання в школах України, проаналізувавши причини недоліків, працівники кабінету звернули увагу міністерства і педвузів на головну причину недостатнього рівня цієї ділянки роботи – низький рівень естетичної підготовки значної частини випускників педагогічних вузів. Після перевірки стану естетичного виховання в школах і позашкільних організаціях Дніпропетровської, Одеської і Хмельницької областей Міністерство освіти України звертає увагу педагогічних вузів на важливість підготовки випускників до естетичного виховання учнів [55].

Після перевірки підготовки випускників філологічних факультетів Вінницької, Запорізької областей та Кам'янець-Подільського педінституту /1961р./ Міністерство освіти України відзначило ряд істотних недоліків у галузі естетичної підготовки: часто випускники-філологи не можуть виразно прочитати напам'ять уривок з поетичного й прозаїчного твору, недостатньо озброєні методикою позакласних форм роботи з естетичного виховання дітей, деякі студенти мають низький загальний рівень естетичної культури. У наказі зобов'язують ректорів педвузів піднести якість роботи з естетичного виховання майбутніх учителів, проводити цілеспрямовану роботу щодо піднесення їх загального культурного рівня. З цією метою широко практикувати читання лекцій з актуальних проблем літератури, мистецтва, формувати навички виразного читання, виховувати естетичні смаки, погляди, ідеали і т. п. [54]

Для активізації роботи з естетичного виховання Міністерство освіти України /Львів, 1963р./ проводить перші Всеукраїнські педагогічні читання, присвячені проблемам естетичного виховання. На читаннях заслухано понад 50 доповідей, значна частина яких була підготовлена викладацьким складом педагогічних вузів. За підсумками конференції Міністерство освіти видало спеціальний наказ, в якому, зокрема, рекомендує ширше залучати викладачів вузівських кафедр до розробки перспективної проблематики наукових досліджень з проблем естетичного виховання підрастаючого покоління, до вивчення й узагальнення передового досвіду [56].

За матеріалами перевірки діяльності Луганського педагогічного інституту відзначалось, що студенти відчують певні труднощі під час проведення виховної і позакласної роботи з дітьми взагалі і, зокрема з естетичного виховання. "Більшість студентів, – відзначається у наказі, – не знає дитячих пісень, рухливих ігор для дітей різного віку, не вміє розучувати з дітьми танців", У наказі накреслено ряд заходів щодо усунення недоліків з естетичної підготовки вчителя.

Про постійну увагу Міністерства освіти України до проблеми естетичної підготовки майбутніх учителів свідчать і матеріали перевірок навчально-виховної роботи педвузів, що періодично проводилися міністерством. При кожній такій перевірці аналізувався стан естетичного виховання студентів.

Наприклад, після перевірки стану навчально-виховної роботи Рівненського педагогічного інституту /1963р./ колегія Міністерства освіти України визначила ті завдання, які повинні здійснити всі педвузи з організації естетичного виховання студентів:

- у всіх педагогічних вузах спільними зусиллями кафедр розробити єдину систему заходів з естетичного виховання студентів, яка б забезпечувала виховання у студентів високого естетичного смаку;

- домогтися, щоб естетика пронизувала весь навчально-виховний процес вузу, побут і життя студентів;

- дотримуватися естетичних вимог при оформленні наочності, кабінетів, лабораторій, гуртожитків тощо.

У 1969 р. Рада Міністрів за поданням Міністерства освіти України затвердила "Раду з естетичного виховання при Міністерстві освіти України". Рада була створена загальним рішенням Колегії Міністерства освіти, Правління спілки письменників, Правління спілки композиторів, Правління спілки художників, Секретаріату працівників кінематографа, Держкомітету радіомовлення і телебачення. Мета цієї Ради об'єднати зусилля всіх творчих спілок для організації естетичного виховання учнів та студентської молоді. До складу Президії Ради і її секцій ввійшли композитори, письменники, артисти, мистецтвознавці, кращі вчителі, методисти і вчені вищих та середніх навчальних закладів, відповідальні працівники Міністерства освіти, культури, держкомітетів Ради Міністрів України.

На своєму першому засіданні /квітень 1964р./ Рада прийняла постанову "Про заходи подальшого поліпшення естетичного виховання у загальноосвітній школі". У цій постанові, зокрема, відзначається, що однією з причин серйозних недоліків у здійсненні завдань естетичного виховання учнів є незабезпеченість шкіл кваліфікованими кадрами вчителів малювання, співів, а також слабка естетична підготовка значної частини випускників педагогічних навчальних закладів. "У педагогічних інститутах, – відзначається у постанові, – ще не приділяється належної уваги підготовці майбутнього вчителя до здійснення завдань естетичного виховання, органи народної освіти ще слабо турбуються про підвищення кваліфікації учителів з метою підготовки їх до успішної естетико-виховної роботи в школі. До цього часу мало видається літератури з мистецтва та естетичного виховання".

У постанові акцентується увага на необхідності підготовки студентів усіх факультетів до здійснення естетичного виховання учнів і розробки заходів з методики естетичного виховання щодо підвищення кваліфікації вчителів, класних керівників, вихователів. Одним із важливих напрямків у роботі Ради були питання естетичного виховання студентів. На засіданнях

Ради періодично заслуховувалися звіти начальника управління вищих і середніх навчальних закладів "Про стан естетичного виховання студентської молоді", що давало можливість проаналізувати наявний досвід і накреслити конкретні заходи щодо його впровадження та вдосконалення.

У період з 1959 по 1965 рр. Міністерство освіти України здійснило комплексну перевірку стану естетичного виховання студентів деяких педагогічних вузів, на основі перевірки видано наказ, проведена нарада-семінар з питань вдосконалення естетичного виховання студентської молоді, ректорів, проректорів і секретарів партійних організацій педінститутів.

У наказі МО України "Про естетичне виховання студентів в Івано-Франківському педагогічному інституті" /№54, від 30.03. 1964р./ узагальнено досвід роботи, проаналізовані причини недоліків у цій галузі, а також визначені завдання, які необхідно здійснити ректорам інститутів для поліпшення якості естетичного виховання студентів. Поряд з позитивними моментами у наказі відзначалося і ряд суттєвих недоліків. Головні з них полягали в тому, що деканати і кафедри інституту ще не домоглися, щоб естетичне виховання стало невід'ємною частиною всієї навчально-виховної роботи із студентами; що вся робота з естетичного виховання проводилася без чіткої планомірної системи, а іноді і без врахування профілю підготовки майбутнього спеціаліста; що кафедри суспільних наук, педагогіки і психології, літератури, музики і співів, які повинні займати провідне місце у здійсненні завдань естетичного виховання студентів, не координували своєї діяльності з вихованням у студентів високих естетичних смаків, почуття прекрасного, естетики поведінки, взаємин, побуту і т.п. Відзначалися також недоліки естетики студентського побуту: оформлення кімнат у гуртожитку, навчальних корпусів, лабораторій, навчальних посібників, їдалень, відсутність єдиного режиму мови, недостатня інформованість студентів про сучасну музику, живопис, літературу, кіномистецтво тощо. У наказі накреслені шляхи усунення недоліків:

- стан роботи з естетичного виховання обговорити на радах факультетів і Вченої ради інституту;

- в інститутах розробити єдину систему заходів з естетичного виховання студентів I-IV курсів з урахуванням профілю підготовки майбутніх учителів, передбачивши у ній послідовне оволодіння студентами кожного курсу новими навичками і вміннями для проведення естетичного виховання учнів;

- кожному педагогічному вузу розробити і подати Міністерству освіти заходи з естетичного виховання студентів відповідно до їх майбутньої спеціальності з диференціацією за роками навчання ;

- поліпшити всі складові частини естетичного виховання як у навчальній, так і позанавчальній виховній роботі.

Аналіз і узагальнення цих планів і розроблені на їх основі рекомендації сприяли поліпшенню якості роботи з естетичного виховання та естетичної підготовки майбутніх учителів.

Для обміну досвідом роботи і розробки рекомендацій щодо удосконалення системи естетичного виховання студентів педагогічних вузів і педагогічних училищ Міністерство освіти України на базі Дрогобицького педагогічного інституту провело семінар-нараду /1965р./ проректорів, завідуючих кафедрами педагогіки, філософії, наукових працівників і секретарів партійних організацій педагогічних інститутів. За підсумками роботи наради-семінару Міністерство освіти видало наказ, в якому визначаються обов'язки ректорів щодо поліпшення естетичного виховання студентів, зокрема:

- усунути відзначені недоліки в естетичному вихованні студентів, на засіданні учених рад /до 1.01.1966р./ заслухати питання про стан естетичного виховання і накреслити шляхи його дальшого поліпшення;

- домогтися, щоб кожна лекція, практичні і семінарські заняття своїм змістом та формою викладу виховували у студентів почуття прекрасного, любов до педагогічної діяльності, пробуджували інтерес до науки, щоб кожний викладач був взірцем для студентів як людина високої культури, широкого естетичного світогляду;

- скоординувати роботи з питань всебічного розвитку естетичного виховання студентів, кафедр, деканів, забезпечити систематичну роботу з естетичного виховання майбутніх учителів у процесі навчальної, виховної, громадської роботи, під час праці і повсякденного життя;

- максимально використати різнобічні форми і методи естетичного впливу /кіно, телебачення, твори музики, живопис і т. п. /, виховуючи у студентів навички використання їх у своїй майбутній педагогічній роботі; постійно приділяти увагу естетичному вихованню студентів під час педагогічної практики і суспільне корисної праці;

- створити у навчальному закладі естетичне оточення /оформлення приміщень, зовнішній вигляд студентів, викладачів і т. п. /, домогтися розв'язання інтер'єра приміщень у відповідності з вимогами сучасних досягнень побутової естетики;

- всіляко сприяти розвитку масової художньої самодіяльності, спрямувавши її діяльність на формування у студентів практичних умінь і навичок роботи як організаторів, так і керівників художньої самодіяльності загальноосвітніх шкіл;

- зосередити увагу наукових працівників на узагальнення і вдосконалення наукової системи естетичного виховання студентів;

- забезпечити читання факультативного курсу естетики на всіх факультетах педагогічних інститутів; доручити управлінню вищих і середніх навчальних закладів Міністерства освіти розробити методичний лист про вивчення курсу естетики в педагогічних інститутах у відповідності із завданнями навчально-виховної роботи загальноосвітньої школи;

- провести у 1966 р. огляд художньої самодіяльності педагогічних училищ.

Практичні заходи, накреслені Міністерством освіти України, охоплювали всі аспекти навчально-виховної роботи і відіграли важливу роль у поліпшенні естетичної підготовки майбутніх учителів.

Розроблений та опублікований Міністерством освіти методичний лист "Основні вимоги до естетичного виховання в школах і позашкільних установах республіки" сприяв уточненню сучасних завдань, що стояли перед школою в галузі естетичного виховання. У листі визначені не лише вимоги до предметів естетичного циклу, але й враховані всі фактори шкільного життя, що впливають на процес формування естетичних смаків, ідеалів, поглядів; сформульовані вимоги до художнього оформлення шкільних приміщень, до культури поведінки учнів, до діяльності всіх творчих гуртків, до мови учителя, до використання естетичних можливостей кожного навчального предмета, до використання кінофільмів, діафільмів, грамзаписів, репродукцій і т. п. Вивчення студентами змісту і вимог методичного листа дало можливість більш чітко спрямувати естетико-виховну роботу до завдань школи у цій галузі [58].

Певну роль у розвитку теорії і практики естетичного виховання студентів відіграла міжвузівська науково-практична конференція "Естетичне виховання радянської молоді" /Донецький університет, жовтень 1967р./, проведена Міністерством освіти України. На конференції працювала секція "Естетичне виховання у вузі", де були заслухані доповіді і повідомлення про естетичну підготовку майбутніх учителів у курсах навчальних предметів /література, мова, математика, хімія і т.д. /» У позанавчальній виховній роботі, про результати конкретних соціологічних досліджень естетичних смаків, запитів студентської молоді тощо. Матеріали наукової конференції, що вийшли окремим виданням, до певної міри були продовженням активної розробки актуальних проблем естетичного виховання молоді вузів України.

Важливу роль в активізації усіх видів з естетичного виховання студентів педагогічних вузів відіграли проведені Міністерством освіти України огляди художньої самодіяльності студентів педагогічних вузів у 1967 і 1970 роках. Це були перші й останні огляди художньої самодіяльності студентів лише педагогічних вузів і педучилищ. Вони сприяли найбільш масовому прояву художніх здібностей та ініціативи майбутніх учителів. У наказі Мінвузу України від 25.05.1966р., № 321 підкреслювалось, що передбачений огляд художньої самодіяльності повинен сприяти активізації всіх ланок естетичного виховання студентів. Від педвузів вимагалось:

– зобов'язати ректорів вузів використати період підготовки до фестивалю для дальшого розвитку у навчальних закладах народного самодіяльного мистецтва, залучення до нього широких мас студентства, підвищення ідейно-художнього рівня самодіяльності, розвитку всіх її видів і жанрів, підвищення рівня виконавської майстерності, звернути при цьому важливу увагу на використання класичної і народної творчості народів нашої країни та зарубіжних країн, а також матеріалів місцевого фольклору та обрядів;

– з метою посилення естетичного виховання студентської молоді активізувати у вузах роботу університетів культури, лекторіїв, клубів мистецтва і культури, кінолекторіїв, встановити творчі зв'язки з письменниками, художниками, композиторами та іншими діячами мистецтва, проводити перегляди і громадські обговорення кращих творів мистецтва, поліпшити роботу культурно-масових комісій, художніх рад і факультетів громадських професій інституту, забезпечивши їх висококваліфікованими викладачами, якісними навчальними посібниками; звернути особливу увагу на формування у студентів навичок і умінь у галузі культурно-масової роботи близьких до їх майбутньої педагогічної роботи;

– провести у період фестивалю масові студентські свята, звіти і виступи творчих колективів перед робітниками, колгоспниками, воїнами, учнями шкіл, організовувати виїзди агіткультбригад у сільські райони області. 124

На основі вищезгаданого наказу Міністерство освіти України розробило і розіслало всім педінститутам "Положення про республіканський огляд художньої самодіяльності студентів педагогічних інститутів" /1966р./, в якому визначені мета, завдання огляду, календарні строки проведення, порядок відбору на республіканський огляд, критерії оцінки, перелік жанрів тощо. Огляд проводився у два етапи:

I етап – факультетські і загальноінститутські огляди.

II етап – республіканський огляд, на який були відібрані переможці інститутських оглядів. Проводився він у Києві з 27 січня по 2 лютого 1967 рік.

Аналіз звітів педагогічних вузів про підготовку і проведення огляду свідчить, що його проведення перетворилося у масові свята мистецтва, в яких взяла участь абсолютна більшість студентів.

У багатьох інститутах він проводився не у два, як було передбачено наказом Міністерства освіти, а в три тури /Дрогобицький, Вінницький, Кіровоградський, Полтавський, Бердичівський та ін. /. Спеціальна вибіркова група Міністерства освіти, що була присутня на заключних оглядах усіх педінститутів України, відібрала на заключний всеукраїнський огляд 3000 кращих учасників, а в інститутських і училищних оглядах взяли участь понад 30 тисяч студентів.

Найбільшими студентськими групами на заключному огляді у Києві були колективи художньої самодіяльності Кіровоградського педагогічного інституту – близько 160 осіб, Кам'янець-Подільського – близько 120, Ніжинського – близько 100, Дрогобицького близько 80 осіб. За підсумками огляду був виданий наказ Міністерства освіти /№ 84, від 17.04.1967р./, в якому відзначені кращі художні колективи Кіровоградського (Юнісів), Кам'янець-Подільського, Івано-Франківського, Ніжинського, Дрогобицького, Бердянського та ін. педінститутів. Водночас відзначалась слабка підготовка до огляду Херсонського, Криворізького і Горлівського педінститутів.

Високу виконавську майстерність на заключному огляді продемонстрували хоріві капели Кіровоградського, Ніжинського,

Кам'янець-Подільського педінститутів, вокально-хореографічний ансамбль "Пролісок" Дрогобицького педінституту; хореографічні колективи Кіровоградського, Кам'янець-Подільського, Харківського педагогічних інститутів; камерний оркестр та ансамбль бандуристів Івано-Франківського педінституту, вокальні ансамблі Дрогобицького та інших педінститутів.

Разом з цим у наказі відзначалось, що ректорати, художні ради Херсонського, Криворізького, Луганського, Сумського, Київського педінститутів і Горлівського інституту іноземних мов ще не стали організаторами естетичного виховання студентів засобами художньої самодіяльності, працювали несистематично, активізували діяльність лише у період підготовки до огляду, що, звичайно, не сприяло високому рівню виконавської майстерності як художніх колективів, так і окремих виконавців.

У наказі визначені заходи щодо продовження і вдосконалення роботи колективів художньої самодіяльності як важливого засобу естетичного виховання студентів. Ось деякі з них:

- підсумки огляду проаналізувати та обговорити на засіданнях вчених рад інститутів, накреслити конкретні заходи щодо поліпшення стану роботи колективів художньої самодіяльності і надіслати їх до Міністерства в установлені строки;

- усунути наявні недоліки у здійсненні завдань естетичного виховання студентів, домогтися систематичної і змістовної роботи художньої самодіяльності;

- для керівництва всіма видами естетичної діяльності створити при всіх педагогічних інститутах кабінети естетичного виховання у складі завідуючого і двох лаборантів;

- ввести на всіх факультетах факультативні курси з виразного читання, ритміки, сольного співу і т. п.;

- провести звітні концерти переможців конкурсу перед громадськістю міста, області, трудовими і педагогічними колективами;

- починаючи з 1969 року, щороку проводити у всіх педагогічних інститутах конкурси самодіяльного мистецтва з: хорового та ансамблевого співу; оркестрової та ансамблевої гри; драматичного, хореографічного, естрадного мистецтва, а також конкурси індивідуальних виконавців /читців, інструменталістів тощо/.

Проведений Міністерством освіти огляд відіграв надзвичайно важливу роль у дальшому розвитку студентського самодіяльного мистецтва, залучивши до його участі широкі студентські маси; він сприяв підвищенню естетико-художнього рівня самодіяльності, розвитку всіх його видів і жанрів, рівня виконавської майстерності, а також розкриттю художніх талантів і здібностей молоді. Огляд сприяв реалізації одного із головних завдань естетичного виховання: не лише розуміти і сприймати красу навколишньої дійсності, а й брати посильну участь у створенні цієї краси.

Зведені дані про республіканський огляд художньої самодіяльності студентів педагогічних вузів та училищ /Київ, 1967р./

	Хори	Хореограф. колективи	Вокальні ансамблі	Солісти співаки	Оркестри	Солісти – інструмент.	Ансамблі пісні та танцю	Драматичні колективи	Оригінал. жанри	Ансамблі баяністів	Ансамблі бандуристів	Читці	Камерні оркестри	Солісти танцю	Спорт. худ.	Дух. оркестр.	Пантоміма
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Пед-вузи	11	22	54	92	15	10	3	6	2	5	3	52	1	5	12	1	1
Педучилища	8	18	41	67	9	9	1	-	-	4	5	32	1	2	-	-	-
Всього учасників – 3000 осіб.																	

Дані про нагороду переможців огляду

№ з/п	Назва колективів і виконавців	Диплом I ступеня і цінні подарунки		Диплом II ступеня		Диплом III ступеня		Грамоти і цінні подарунки	
		вузи	училища	вузи	училища	вузи	училища	вузи	училища
1.	Хорові колективи	3	5	2	3	3	1	-	-
2.	Хореографічні	2	-	3	-	1	3	-	-
3.	Вокально-хореографічні ансамблі	1	-	-	-	-	-	-	-
4.	Ансамблі бандур	2	2	2	3	3	3	-	-
5.	Вокальні ансамблі	1	2	4	3	5	5	-	-
6.	СТЕМ	1	-	-	-	1	-	-	-
7.	Камерні оркестри	1	-	-	-	1	-	-	-
8.	Музично-літерат. композитори	1	-	-	-	1	-	-	-
9.	Оркестри	1	-	-	-	1	-	-	-
10.	Спортивно-худ. колективи	-	1	1	1	2	-	-	-
11.	Індивідуальні виконавці	10	14	12	12	22	14	-	-
12.	Керівники колективів	-	-	-	-	-	-	17	18
13.	Ректорів вузів	-	-	-	-	-	-	4	-
14.	Директорів училищ	-	-	-	-	-	-	-	4
15.	Працівників апарату Міністерства освіти	-	-	-	-	-	-	8	-

Слід відзначити ту важливу роль, яку відіграли у розвитку і вдосконаленню системи естетичного виховання студентів створені згідно з наказом Міністерства освіти при педагогічних вузах "Кабінети естетичного виховання" /наказ МО України № 84 від 17.04.67 р./ з штатними працівниками.

Згідно з "Положенням" кабінет естетичного виховання став організаційним і методичним центром естетико-виховної роботи студентів інституту. Головним завданням кабінету було надання всебічної допомоги ректорату і громадським організаціям у створенні системи естетичного виховання студентів у навчально-виховному процесі, і зокрема, в організації художньої самодіяльності. Завдання та зміст роботи кабінетів естетичного виховання охоплювали всі складові частини як власне естетичного виховання, так і підготовку майбутніх учителів до розв'язання цих завдань у школі на робочому місці вчителя, вихователя, класного керівника. Лише перелік основних завдань свідчить про важливість його роботи в вузі як центру естетичного виховання студентів:

- спільно з ректоратом, кафедрами розробляє і здійснює систему естетичного виховання студентів;

- забезпечує оформлення інтер'єра інституту відповідно до сучасних естетичних вимог;

- надає постійну консультативну допомогу школам міста і області в організації естетичного виховання учнів;

- організовує роботу художньої самодіяльності студентів і викладачів інституту;

- проводить огляди і конкурси художньої самодіяльності, свята пісні, кінофестивалі, музично-літературні вечори, зустрічі з діячами мистецтва, виставки студентських творчих робіт та інші заходи, передбачені системою естетичного виховання;

- забезпечує необхідними посібниками /кінофільмами, діафільмами, репродукціями картин, грампластинками, магнітофонними записами і т. п. / навчальні заняття з естетики, історії мистецтва, педагогіки, літератури; викладачів і студентів, які проводять роботу з естетичного виховання у школах міста і області; проведення естетико-виховних заходів як в інституті, так і для громадськості міста і області;

- підбирає і дає пропозиції про залучення до роботи з колективами художньої самодіяльності штатних викладачів, майстрів мистецтва та інших спеціалістів;

- узагальнює досвід роботи з естетичного виховання студентів і учнів шкіл, збирає, зберігає і сприяє розповсюдженню матеріалів з естетичного виховання і т. п.

Цінним у цій справі було і те, що Міністерство освіти забезпечило кабінети естетичного виховання необхідним обладнанням і технічними засобами: проекційна техніка, магнітофони, програвачі, телевізори, піаніно,

фотоапарати, кінокамери, фонетика, репродукції картин, діафільми, нотна бібліотека, методична література тощо. Досвід тих років свідчить, що кабінети в умовах педагогічних вузів стали найбільш ефективним органом організації естетичного виховання студентів у всіх сферах діяльності і методичним центром, що забезпечував реалізацію триєдиних завдань естетичного виховання: формування у студентів здатності сприймати і правильно розуміти прекрасне й величне у навколишній дійсності і мистецтві /курс естетики, художні відділення ФГП, лекції, диспути, конференції тощо/, цінувати і брати посильну участь у створенні прекрасного у житті та мистецтві /естетика побуту, участь у колективах художньої самодіяльності, виставка творчих робіт, конкурси, огляди і т. п. /.

У 1970 р. з метою контролю за діяльністю кабінетів естетичного виховання та узагальнення їх діяльності Міністерство освіти збило звіти, інформації про їх роботу з естетичного виховання студентів. Це дало можливість узагальнити досвід роботи кабінетів у всіх педагогічних вузах, розробити рекомендації і надіслати їх для методичного використання кабінетами естетичного виховання студентів вузів України.

Важливим етапом роботи в галузі естетичного виховання студентів було вивчення Мінвузом України стану естетичного виховання студентів у вузах Львівської області і підготовка на основі матеріалу вивчення рекомендацій з удосконалення всієї системи естетичного виховання. До перевірки були залучені практичні працівники міністерства і науковці вузів та наукових установ. У прийнятій постанові узагальнений позитивний досвід організації естетичного виховання студентів, проаналізовані причини недоліків і накреслені заходи і рекомендації вузам щодо вдосконалення змісту, форм і методів цієї важливої ділянки роботи. У постанові, зокрема, зазначається:

– ректоратам, громадським організаціям естетичне виховання студентської молоді слід розглядати як важливу складову частину виховної роботи, як одну із граней етичного і політичного становлення майбутніх спеціалістів;

– допомогтися, щоб весь процес естетичного виховання у вищій школі складав чітку, науково продуману систему, яка б сприяла формуванню у юнаків і дівчат здібностей сприймання і розуміння прекрасного у суспільному житті, праці, побуті, природі, мистецтві, допомагала оволодівати передовою культурою, виховувала високі художні смаки;

– якісно поліпшити роботу студентських клубів, університетів культури, факультетів громадських професій, лекторіїв, колективів художньої самодіяльності;

– значно поліпшити якість художніх рад інститутів, ввести їх до складу Рад працівників місцевих музеїв, театрів, бібліотек, будинків культури, представників творчих спілок;

– цілеспрямовано і змістовно організовувати естетико-виховну роботу у позанавчальний час шляхом проведення студентських фестивалів мистецтва, свят пісні і танцю, оглядів і конкурсів самодіяльних артистів, тематичних вечорів, усних журналів, музичних лекторіїв, клубів за інтересами, проведення конференцій з морально-етичних проблем, виставок, зустрічей з діячами літератури і мистецтва, зміцнювати зв'язки з діячами літератури й мистецтва, музеями, бібліотеками тощо [161].

Аналіз програмно-методичної діяльності Міністерства освіти, Міністерства вищої і середньої освіти України, громадських організацій періоду 1941-1980 років дає підставу зробити висновок, що проблема формування естетичної культури майбутніх учителів розглядалась як важлива складова частина формування всебічно розвиненої особистості вчителя і всіляко спрямовувалась державними і громадськими органами України.

§ 2. Формування естетичної культури в курсі естетики педвузів

Наприкінці 60-х початку 70-х років велась широка дискусія, появилось багато праць з питань теорії і практики естетичного виховання, дискутувалося питання щодо визначення суті естетичного виховання. У більшості випадків підкреслювалось, що естетичне виховання – цілий комплекс заходів, що реалізує визначену систематичну і цілеспрямовану політику в розвитку естетичної та художньої культури народу. В теоретичній основі цієї політики була покладена не лише споглядальна складова естетичного виховання, але і необхідність естетичного перетворення світу. Визначалось, що естетичне виховання передбачає не тільки мету формування здатності і відчувати і розуміти прекрасне, але й виховання потреби та уміння створювати його у всіх сферах людської діяльності. Ставилось широке завдання – естетичне виховання усього народу, людей усіх професій, та особлива увага приділялась естетичному вихованню студентської молоді й учнів шкіл.

Враховуючи ті обставини, що студентська молодь у майбутньому формуватиме велику армію інтелігенції всієї країни, а майбутні вчителі повинні реалізувати завдання естетичного виховання підростаючого покоління, назріла нагальна потреба естетичного виховання, естетичної підготовки та формування естетичної культури майбутньої інтелігенції і зокрема, студентів педагогічних ВНЗ. Поняття "виховання" і "формування" не є тотожними. Під словом "формування" у педагогіці розуміють надання будь-чому завершеності, стійкості, зрілості. Особистість формується не лише під впливом цілеспрямованих впливів вихователів, учителів, батьків, але і некерованих впливів окремих осіб, груп, середовища тощо. Кожне суспільство зацікавлене у тому, щоб зробити процес формування особистості

керованим, цілеспрямованим. Для цього й організовується виховання, навчання, створюються різноманітні навчально-виховні заклади, розробляються зміст, форми, принципи і методи багатогранної виховної роботи.

Всі, хто причетний до виховної роботи, намагаються у відповідності з поставленою метою використати керований і некерований вплив на вихованців, організувати таку діяльність, щоб у підсумку сформувати бажані суспільству і кожному його членові якості особистості. У зв'язку з цим суспільство прагне не допустити стихійності у розвиткові й становленні своїх громадян, воно прагне організувати і керувати цим процесом. З цих позицій ми розглядаємо виховання як цілеспрямоване, систематичне керування процесом формування особистості взагалі або окремих його якостей відповідно до запитів і вимог суспільства. Отже, естетичне виховання з цих позицій можна визначити як цілеспрямований, систематичний процес формування естетичної культури майбутнього вчителя згідно з потребами суспільства /школи, вимог до вчителя тощо/. Тому всі ці поняття /естетичне виховання, естетична підготовка та естетична культура/ тісно взаємозв'язані й у сукупності реалізують теоретичну та методичну підготовку вчителя до здійснення завдань естетичного виховання учнівської молоді і є важливими складовими частинами загальної культури особистості вчителя.

Але багаторічний досвід, теорія і практика формування естетичної культури майбутніх учителів вимагає методологічної основи. З урахуванням цієї потреби 1959 року згідно з інструктивним листом Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти колишнього Союзу № И-31 від 22 жовтня 1959р. у всіх ВНЗ вводиться факультативний курс естетики, який з часом став обов'язковим навчальним предметом педагогічних інститутів.

Спочатку на цей курс виділялося 32 години, а в 1965 році була опублікована програма курсу естетики обсягом 72 години. Факультативний курс естетики обсягом 32 години відрізняється від курсу обсягом 72 години не лише за кількістю годин, а він мав зовсім інші завдання. Курс з 32 години як факультативний був нібито "практичним", "прикладним", тобто ставив за мету озброїти студентів концентрованими знаннями з вузлових проблем естетики, його зміст повинен був тісно пов'язаний з життям, бути емоційним, вражаючим, яскравим, живим. Тільки за цих умов він викликав у студентів інтерес, здійснював справжній вплив на формування їхніх естетичних смаків, ідеалів і покликаний забезпечувати такі естетичні знання, які сприяли б формуванню справжньої естетичної культури студентської молоді. Про справжню естетичну культуру людини можна говорити лише тоді, коли у неї сформована здатність не тільки сприймати і правильно оцінювати красу навколишньої дійсності, мистецтва, але й активно, ініціативно боротися за її утвердження в життя. В світлі цього особливого значення набувало завдання формування у студентів здорових естетичних

смаків, виховання чутливості до прекрасного в житті, поведінці, в праці, громадській діяльності, в мистецтві, прояву творчої активності тощо. Розв'язання цих проблем передбачались у програмах з естетики для студентів педагогічних ВНЗ.

Звичайно, програма з естетики була досить ідеологізована, політизована, вона мала назву "Основи марксистсько-ленінської естетики" /Москва, "Вища школа", 1965р./.. Програма складалась із чотирьох основних розділів.

Перший розділ "Естетика як наука" включав у себе теми: предмет і завдання естетики, основні етапи розвитку естетики. Другий розділ "Естетична діяльність і естетична свідомість" мав підрозділи естетична діяльність і сфера її прояву, об'єктивні основи естетичної свідомості, структура естетичної свідомості та основні естетичні категорії.

Третій розділ "Суть і природа мистецтва" повністю присвячений ролі мистецтва в естетичному вихованні і включав у себе теми: мистецтво як форма відображення дійсності, мистецтво як суспільне явище, зміст і форма творів мистецтва, система мистецтва і його види, естетичне сприйняття художнього твору, історичні закономірності художнього розвитку, метод і стиль у мистецтві.

У новій програмі з естетики з 1965 року виділяється спеціальна, четверта тема "Естетичне виховання народу...", в якій розкриваються питання особливостей розвитку естетичної культури народу на сучасному етапі, про підвищення виховної ролі мистецтва тощо. У цьому розділі викладачеві надавалися особливо великі можливості диференціювати зміст курсу естетики з врахуванням характеру тієї спеціальності майбутнього спеціаліста, яку він одержував у вищому навчальному закладі.

Слід зазначити, що введення факультативного курсу з естетики у педагогічних вузах, який фактично був обов'язковим для всіх студентів, відіграв позитивну роль у формуванні естетичної культури майбутніх учителів, він став теоретичною основою естетичної підготовки майбутніх учителів. Викладачі естетики набули цінний методичний досвід, уміння пов'язувати теоретичні знання із сучасними проблемами естетичної практики. В процесі викладання курсу викладачі широко використовували ілюстративний матеріал /кінофільми, діапозитиви, магнітофони, репродукції картин, художню літературу тощо/, що поживляло лекції, робило їх емоційно насиченими.

Значна частина викладачів естетики практикувала відвідування музеїв, театрів, кіно, виставок, організовувала зустрічі з творчими працівниками, обговорення творів мистецтва, вечори запитань і відповідей, залучала студентів до пропагандистської роботи в сфері естетичної культури. Під керівництвом викладачів естетики студенти готували лекції, проводили бесіди з естетики, узагальнювали досвід естетичного виховання в школі,

дошкільних та позашкільних виховних закладах. В окремих великих вузах створювалися кафедри естетики.

Впровадження факультативного курсу з естетики стало також великим поштовхом для підготовки кваліфікованих кадрів у цій галузі науки. Адже у деяких ВНЗ викладання естетики не велося у зв'язку з відсутністю кадрів. Особливо це відчувалось ще і тому, що одночасно було запроваджено вивчення естетики у професійно-технічних училищах: у дворічних – 110 годин, а в трирічних – 188. Такої кількості годин не мав жоден вищий навчальний заклад. У зв'язку з цим при філософських факультетах університетів створюються окремі студентські групи із спеціалізації з естетики, а також ця робота активізувалась при художніх ВНЗ.

Навчальна і позанавчальна робота з естетичного виховання майбутніх учителів сприяла поштовху науковій діяльності в галузі естетики. Появляється значна кількість наукових і науково-популярних праць з теорії та історії естетики, з теорії естетичного виховання та формування естетичної культури народу /монографії, хрестоматії, словники естетичних термінів тощо/.

У цей же період вийшли друком два навчальні посібники: із основ та нарисів з естетики /М., 1960р./. Було поставлено питання про підготовку посібників, які б враховували профілі вищих навчальних закладів, зокрема педагогічних. Для написання цих посібників оголошується конкурс.

Курс естетики у вузах створив сприятливі умови для організації і проведення різнобічної позанавчальної роботи із студентами, для пропаганди всіх видів мистецтва, розвитку студентської і шкільної художньої самодіяльності і в кінцевому рахунку формуванню естетичної культури майбутніх учителів.

§ 3. *Методичні проблеми естетичної підготовки у курсі педагогіки і психології*

Проблема підготовки вчителя до здійснення завдань естетичного виховання учнів у вищезгаданий період значною мірою реалізувалася у курсі педагогіки, психології, фахових методик. Методологічною основою цього процесу був факультативний курс естетики. У розділі курсу педагогіки "Теорія виховання" передбачалося вивчення майбутніми вчителями теми "Естетичне виховання" /Програма "Педагогіка", К., Р.ІІІ, 1963р./. Вивчався курс педагогіки на ІІ курсі після вивчення психології, паралельно з курсом педагогіки та естетики.

Слід відзначити, що програма охоплювала основне коло питань змісту, завдань, мети, форм і методів естетичного виховання, озброювала майбутніх учителів методикою цього процесу. Естетичне виховання розглядалось як важлива складова частина всебічно, гармонійно розвиненої особистості,

вводився понятійний апарат щодо естетичного і художнього виховання, акцентувалась увага на необхідності формування в учнів естетичного сприймання, естетичного судження, естетичного почуття, смаку тощо.

Орієнтація йшла на те, що естетичне виховання, розвиваючи розуміння краси природи, творів мистецтва, емоційне сприймання прекрасного в житті і мистецтві, формує у вихованців естетичне ставлення до дійсності. Але естетичне ставлення до дійсності – це не лише естетичне переживання навколишнього світу, а й естетична діяльність, що передбачає внесення елементів краси у всі сфери людської діяльності: працю, навчання, побут, людські стосунки, особисту поведінку, вчинки і т.ін. Тому, визначаючи шляхи, засоби та форми естетичного виховання, зміст програми передбачав широке залучення до естетичного виховання природи, праці, мови, мистецтва, літератури, уроків музики, образотворчого мистецтва, драматургії, хореографії, кіно, суспільну практику, весь навчально-виховний процес школи.

За програмою зміст теми "Естетичне виховання" ставив своїм завданням розкрити такі основні аспекти:

1. Естетичне виховання засобами природи, праці, навколишнього середовища. При викладанні цієї теми акцентувалась увага на тому, що "Природа, – як відзначав наш вітчизняний педагог К.Д. Ушинський, – є одним з найважливіших агентів у вихованні людини і найдбайливіше виховання без участі цього агента завжди відзначатимуться сухістю, однобокістю, неприємною штучністю". Природа виступає не лише як дидактичний засіб розвитку пізнавальних здібностей, а й формує в учнів естетичні якості: переживання, почуття, смаки тощо. Зміст програми орієнтував вихователів при використанні у процесі виховання засобів природи на широке застосування потенційних можливостей уроків природознавства, географії, астрономії, хімії, фізики, ботаніки, зоології, екскурсій, прогулянок, туристських походів, щоденного спілкування з природою. Ставилось завдання, щоб у процесі цих видів діяльності збуджені і розвинуті естетичні почуття, емоції, переживання зливалися з естетичним почуттям – любов'ю до своєї землі, рідного краю, батьківщини, щоб у дітей формувалося прагнення і воля оберігати і прикрашати природу, навколишнє середовище. Ознайомлення учнів з рідним краєм, спостереження його полів, лісів, гаїв, водоймищ, рельєфів, сходу і заходу сонця, різних пір року, краси навколишньої дійсності досить активно формує здатність естетичного сприймання природи. Методику використання цих факторів в естетичному вихованні передбачала програма з педагогіки.

Поряд з цим у програмі з естетичного виховання важлива роль відводилась праці. Виділялися умови, за яких праця може стати фактором естетичного виховання: правильна педагогічна організація, висока естетична вимога до результатів праці, прищеплення учням елементів культури праці, поєднання знань основ наук з трудовою діяльністю, виховання в учнів

любові до праці, поваги до людей праці, бережливе ставлення до результатів праці, колективний характер праці, праця приносить естетичне задоволення, насолоду, викликає позитивні почуття, емоції і стає джерелом виховання почуття прекрасного.

2. Естетичне виховання у процесі вивчення шкільних загальноосвітніх предметів, що передбачалось програмою з педагогіки, орієнтувало майбутніх учителів на використання їхніх естетичних потенційних можливостей в естетичному вихованні учнів. Програма орієтувала на те, що вчитель, вихователь повинні володіти методикою використання естетичних потенціальних можливостей шкільних предметів не лише як засобу для активізації розумової діяльності учнів та глибокого і повного засвоєння ними знань, умінь і навичок, а й сприяти естетичному вихованню учнів, формуванню у них певних естетичних почуттів, переживань, суджень, оцінок і т.ін. Оволодіння учнями основами наукових знань створює основу для правильного розуміння, сприймання краси навколишньої дійсності, формує естетичні почуття. Тому в естетичному вихованні важливу роль відіграють усі предмети.

Програма орієтує на озброєння майбутніх учителів методикою використання усіх навчальних загальноосвітніх предметів в естетичному вихованні учнів, розкритті естетичних можливостей уроків мови, літератури, історії, суспільствознавства, природознавства, географії, фізики, хімії, праці, особливо акцентується увага на використанні уроків співів, малювання, художньої літератури і т.д.

Орієнтація майбутніх учителів на те, що всі навчальні предмети поряд з передачею дітям основ наук своїми специфічними засобами розв'язують завдання естетичного виховання, мала велике педагогічне значення в тому розумінні, що до цього процесу залучався весь цикл шкільних дисциплін, а не лише предмети художньо-естетичного циклу, Але поряд з цим особливо підкреслювалася необхідність підготовки майбутніх учителів до використання в естетичному вихованні предметів художнього циклу, виходячи з того, що мистецтво – великий розділ естетики, що воно говорить про людей, їх працю, надії, мораль, природу, навколишню дійсність, зображає все це у художній формі, а значить активно впливає на емоційну і чуттєву сфери людей. Крім того, у програмі підкреслювалася необхідність для майбутнього вчителя художньої та естетичної освіти, без яких неможливо формувати естетичну культуру.

3. Естетичне виховання засобами художньої самодіяльності обґрунтовувалося у програмі на основі головних завдань і мети цього процесу, підкреслювалося, що при здійсненні цих завдань необхідно формувати не тільки здатність правильно сприймати і розуміти прекрасне, але й брати посильну участь у його створенні. Реалізація цих завдань у шкільній практиці досить ефективно здійснюється залученням учнів до роботи у різних видах художньої самодіяльності. Такі гуртки повинні

створюватися з врахуванням бажань учнів, інтересів, нахилів до окремих видів мистецтва.

Програма рекомендує, щоб гуртки художньої самодіяльності певною мірою доповнювали уроки співів, малювання, креслення або ж мали й самостійне значення. У програмі дається перелік основних шкільних гуртків художньої самодіяльності до яких повинні і можуть залучатися учні, методика роботи у них, підбір репертуару і керівників та ін.

Одночасно у програмі зазначається, що майбутній учитель повинен уміти планувати і відповідно спрямовувати гурткову роботу з художнього виховання, домогтися, щоб вона сприяла піднесенню загальної культури учнів, розвивала художню творчість, сприяла активному залученню учнів до різних видів художньої творчості. Окремо підкреслювалася необхідність підготовки майбутнього вчителя на потребу залучення до естетичного виховання театру /як шкільного самодіяльного, так і професійного/: театру юного глядача, лялькового, драматичного, оперного, шкільного драматичного тощо. Акцентувалась також увага на залученні учнів до участі в позашкільних видах художньої творчості /музичних, художніх школах, хореографічних, образотворчих, драматичних гуртках/, на сприянні цим видам діяльності, зв'язку шкільної та позашкільної роботи в художній самодіяльності.

Отже, педагогіка цього періоду розглядала участь учнів у художній самодіяльності важливою складовою частиною виховної роботи, як один із діяльних засобів пізнання світу, як умову для самовираження і самоствердження. Самодіяльність інтенсивно розширює досвід життєвих й естетичних стосунків, допомагає дітям за допомогою особистих переживань здійснити перехід до більш глибокого пізнання різних видів мистецтва, до більш високого рівня художньої творчості. Учень у процесі участі в художній самодіяльності мав можливість збагатити свій досвід, виразити себе, своє розуміння мистецтва, проявити творчу активність. Важливо і те, що художня самодіяльність є також дійовим засобом розвитку емоційної сфери дітей, допомагає розвинути їхні уявлення, збагатити і поглибити сферу емоційних переживань, познайомити із секретами художньої творчості, розвинути їх таланти, сформувати виконавські навички, одержати насолоду від участі у творчій праці. Активна участь у самодіяльності, відчуття задоволення, радості, розчарування і переборювання труднощів стимулює, збуджує учнів до більш старанної роботи над собою, до самовиховання.

4. Естетика побуту та поведінки. Цей аспект програми орієнтував майбутніх учителів на необхідність виховувати в учнів естетику поведінки, яка збагачує духовний світ людини і є важливим елементом її загальної культури; акцентувалась увага на органічний зв'язок естетичного та морального виховання. Критерієм естетики поведінки повинні стати почуття ввічливості, обов'язку, дисциплінованості, стриманості, точності,

правдивості, чесності, скромності, чуйності та ряд інших моральних якостей. Важливу роль у ньому процесі повинно відіграти формування моральної свідомості і особливо моральних почуттів, які проявляються в красі поведінки. Вчитель у процесі навчання і виховання покликаний сформувавши в учнів гарні манери поведінки в школі, дома, в громадських місцях, у побуті, розвивати морально-естетичну свідомість, прищеплювати звичку дотримання вимог і правил, культурної поведінки у всіх сферах життя та діяльності відповідно до загальноприйнятих норм. У програмі підкреслюється необхідність використання у процесі виховання естетики поведінки не лише словесних методів, а й активне залучення учнів до різноманітних практичних методів: створення проблемних ситуацій, уроки культури, спеціальні вправи в естетичній діяльності, оцінка вчинків, подій, стосунків тощо.

Естетичному вихованню в організації побуту приділялась особлива увага. Побут у педагогіці розглядався як засіб естетичного впливу на особистість. У майбутнього вчителя слід сформувавши правильне уявлення про естетичні вимоги до оформлення шкільного інтер'єра, зовнішнього і внутрішнього оформлення школи, класу, робочого місця і т. п. Питання естетизації шкільного життя повинно бути предметом турботи всього педагогічного колективу школи.

Вплив на людину предметів побуту починається з дня її народження і триває все життя, тому необхідно, щоб вони відповідали вимогам високого естетичного смаку. Відповідно до програми поняття "естетика побуту" включало в себе й організацію всього життя, його певний режим, ритм, традиції, ритуали тощо. Майбутній учитель повинен розуміти суть поняття краси побуту, володіти критеріями відбору предметів побуту, знати вимоги щодо естетичного оформлення школи, впроваджувати елементи краси у всі сфери життя і діяльності школи.

5. Аспект програми "естетичне виховання у сім'ї" передбачав методичну підготовку вчителя до роботи з батьками у цій галузі. У програмі зверталась увага на те, що дошкільний вік особливо сприятливий для виховання культури емоцій, розвитку естетичних почуттів, тому важливо у цей період правильно організувати домашнє оточення: чистоту, порядок, зручність, красу, де все погоджено за формою, кольором, пропорцією. При організації дитячого побуту батькам рекомендувати звертати особливу увагу на кольорове оформлення кімнати, навколишніх речей, предметів. У програмі акцентується увага на необхідності підготовки батьків до естетичного виховання дітей у сім'ї, вміле використання у ньому процесі гри, природи, праці, мистецтва, ліплення, книги, телебачення, радіо, естетику поведінки у сім'ї, залучення дітей до художньої творчості, розкриваються принципи, форми і методи цієї роботи у сім'ї.

§ 4. Формування естетичної культури майбутніх учителів фізичного виховання

Факультети фізичного виховання в системі педагогічних інститутів почали функціонувати з 1957 року, Їх завданням було готувати висококваліфікованого учителя фізичної культури з вищою освітою, вчителя високої культури, ерудиції, широкого кругозору. У більшості професорсько-викладацького складу інституту сформувалась думка, що студенти цього факультету майже не мають нічого спільного з естетикою, що основними видами їх діяльності є фізичні вправи, спортивні ігри тощо. Тому в 60-70 роках ми вирішили проаналізувати навчально-виховний процес факультету з метою виявлення і використання потенційних можливостей цього процесу для формування естетичної культури майбутніх учителів фізичного виховання.

У своєму дослідженні ми виходили з того, що учитель фізичної культури виступає перед учнями в ролі вчителя і класного керівника, вихователя і тренера, організатора спортивно-масових свят, змагань, туристських походів та ігрової діяльності школярів. Мабуть, жоден з учителів не знаходиться у такому близькому контакті з учнями і не проводить з ними стільки часу, як викладач фізичного виховання.

Висока культура, широкий кругозір, естетична вихованість та методична озброєність такої особистості мають неабияке значення в естетичному вихованні учнів.

Проведена нами дослідна робота на факультеті фізичного виховання Кіровоградського педагогічного інституту в естетичному вихованні студентів дають підстави стверджувати, що ефективно використання естетичних можливостей змісту навчальних дисциплін факультету і позакласної виховної роботи може підготувати майбутнього вчителя фізичної культури до здійснення завдань естетичного виховання учнів у процесі всієї навчально-виховної роботи школи та забезпечити формування належного рівня естетичної культури.

У дослідній роботі ми виходили із єдності цілей естетичного і фізичного виховання в боротьбі за прекрасну людину, яка поєднує в собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість, акцентуючи увагу як на власне естетичному вихованні студентів у процесі навчальної і виховної роботи, так і на підготовці їх до організації естетичного виховання учнів. У проведеній роботі враховувався комплексний вплив на рівень естетичного розвитку студентів усіх дисциплін навчального плану – суспільних, психолого-педагогічних, фахових, а також позакласної виховної роботи.

Одним із завдань дослідження було виявлення впливу навчально-виховної роботи на рівень естетичної культури студентів. Зупинимось на аналізі одного із видів анкет, запропонованих 80 студентами випускного

курсу. Студентам було поставлено завдання відповісти на такі запитання зв'язку мистецтва із спортом.

1. Назвати 5 кінофільмів спортивної тематики /улюблені підкреслити/.
2. Назвати 5 книг про життя спортсменів /улюблені підкреслити/.
3. Скласти музичну програму для супроводу виступу з художньої гімнастики.
4. Перерахуйте відомі Вам спортивні пісні і марші, назвавши композиторів /улюблені підкреслити/.
5. Які музичні твори Ви використали б для оформлення спортивного шкільного свята?
6. Яку роль, на Ваш погляд, відіграє музика в спорті?
7. Написати відомі слова із вірша Маяковського про спорт.

Аналіз відповідей свідчить про те, що майбутні вчителі фізичного виховання систематично переглядали кінофільми, присвячені фізичній культурі і спорту, всі студенти позитивно відповідали на перше питання анкети, причому 53% студентів назвали 5 кінофільмів і більше. Найбільшою популярністю користуються кінофільми "Воротар", "Спорт, спорт, спорт", "Удар, ще удар!", "Ринг за колючим дротом", "Новенька", "Перша рукавичка" та ін. Книги про життя спортсменів /2 запитання анкети/ назвали 23 % опитуваних студентів, з них 15 % назвали лише одну книгу, 25 % – дві книги, 27 % – три книги, 18 % – чотири книги і 15 % – п'ять книг. Спортивні марші і музичні твори /4 запитання анкети/ назвали 81,4 % студентів, більшість не змогла назвати композиторів. Музичну програму для супроводу занять і виступу з художньої гімнастики /3 запитання анкети/ склали 37,2 % студентів, програму шкільного спортивного свята /5 запитання/ склали 49 %, роль музики в спорті показали 70 % студентів і процитували відомі слова Маяковського про спорт 23 % студентів.

Проаналізувавши відповідь студентів на цю та інші анкети, матеріали індивідуальних і групових бесід із студентами, результати спостережень за навчальною і виховною роботою студентів під час педагогічної практики, а також роботу випускників факультету в школі, можна зробити висновок, що більшість студентів і випускників не досить чітко уявляє собі цілі естетичного і фізичного виховання в їх взаємозв'язку, часто не в змозі використати великі естетичні можливості уроків фізичної культури і позакласної фізкультурно-масової роботи в здійсненні завдань естетичного виховання учнів. Ці недоліки є наслідком недостатнього використання естетичних можливостей дисциплін навчального плану і програм факультету, а також різноманітної позакласної виховної роботи, яка проводиться в інституті.

Тому при плануванні дослідної роботи з естетичної підготовки майбутнього вчителя фізичної культури ми виходили з того, що насамперед необхідно використовувати естетичні можливості навчального процесу і на

цій основі планувати всі інші види позакласної роботи з естетичного виховання студентів.

Не розкриваючи естетичних можливостей циклу суспільних і психолого-педагогічних дисциплін, зупинимося на аналізі естетичних можливостей програм спеціальних предметів факультету фізичного виховання.

Виходячи із рівнів естетичних можливостей навчальних планів і програм факультету, ми умовно ввели таку диференціацію навчальних предметів.

I. Група дисциплін – гімнастика, лижний і ковзанярський спорт. плавання, ігри, акробатика, туризм, альпінізм, легка атлетика.

Кожна з цих дисциплін навчального плану факультету має певний рівень естетичних можливостей, уміле використання яких вносить неоціненний вклад в естетичну підготовку майбутнього вчителя.

Як відомо, на фізичне виховання великий вплив мав такий вид мистецтва, як музика. Вона не лише організовує рух фізкультурників в одиничних і групових вправах, викликаючи емоційне піднесення у спортсменів та глядачів, а й, як свідчать дослідження наших учених Сеченова і Павлова, впливають на функціональну діяльність організму. Музика збуджує рухи і полегшує їх виконання, в той час музика легше сприймається у процесі руху, тобто, як зазначав Сеченов, встановлюється взаємний зв'язок слухового і м'язового аналізаторів.

Проблема зв'язку рухів і музики була поставлена ще античною педагогікою.

Думки античних мислителів про те, що музика виховує душу, а гімнастика – тіло, слугувало виключно загальній меті виховання – всебічному розвитку душі і тіла, вихованню в людині почуття краси. Використовуючи музично-гімнастичний характер античної теорії і практики виховання, греки досягли таких успіхів, якими ми не перестаємо захоплюватись і сьогодні. Про це свідчать прекрасні образи спортсменів, які залишені для нас мистецтвом далекої Еллади.

Незважаючи на класовий характер грецького виховання, ми наслідуюмо усе те, що з користю можна застосовувати в наших умовах. Тісне співробітництво музики і гімнастики приносить велику користь у досягненні єдності естетичного і фізичного виховання.

Програма курсу "Гімнастика з методикою викладання" дає певну можливість підготувати майбутнього учителя до здійснення вищезгаданого завдання. В курсі лекцій з гімнастики передбачені теми: а/ художнє оформлення і музичний супровід гімнастичних виступів; б/ значення музичного супроводу занять з гімнастики, вимоги до підбору музичного репертуару для занять з учнями молодшого, середнього і старшого віку; в/ використання магнітофонного запису і грамзапису на уроках гімнастики.

Взаємозв'язок різних форм занять з гімнастики /Програма "Гімнастика з методикою викладання. М., 1968 р./.

На лекціях студентам пропонують кращі зразки музичного і художнього оформлення гімнастичних змагань, спортивних свят, спартакіад, рекомендується перелік кращих музичних творів. На практичних заняттях студенти під керівництвом викладачів складають плани-сценарії виступів і шкільних свят, передбачаючи в них естетичні цілі й завдання.

Розглядаючи тему "Участь наших гімнастів у першості світу й Олімпійських іграх" з розділу "Історичний огляд розвитку гімнастики", лектор має можливість широко використати документальні й художні фільми, які дають змогу продемонструвати шляхи здійснення єдності музичного і фізичного виховання. Великими естетичними можливостями володіє художня гімнастика, зокрема довільна програма виступів. Гімнастка або гімнаст мімікою і рухами за законами краси передають художні образи, які відповідають завершенням музичним твором – етюдам, баладам і ін. Тут музика, рухи гімнастів, їхня міміка, композиційний задум – все підпорядковано створенню художнього образу. З мистецтвом тісно пов'язані й іноді переплітаються такі види спорту, як акробатика, фігурне катання на льоду, повітряна гімнастика, деякі дитячі ритмічні ігри та ін.

Озброєння майбутнього вчителя умінням знаходити в усіх видах прекрасне і з цієї точки зору викладати програмний матеріал є одним із важливих завдань педагогічного інституту.

Більшість предметів навчального плану факультету тісно пов'язані з природою і завдяки цьому містять у собі великі естетичні можливості, і це насамперед туризм, альпінізм, лижний спорт і т.д.

Курс туризму передбачає вивчення студентами теорії і методики проведення туристичної роботи, оволодіння необхідними знаннями, вміннями й навичками для самостійної педагогічної й організаційної роботи з туризму в школах і позашкільних закладах. Усі ці знання студенти одержують при читанні лекцій з курсу туризму, беручи участь у табірних зборах /I, II курси/ і двотижневому туристичному поході /III курс/. Оскільки природа є великим вчителем смаку і включена в планомірну роботу з естетичного виховання, тут важливо озброїти майбутнього вчителя вмінням використовувати її великі можливості в естетичному вихованні дітей. Проводячи туристичні походи і виховуючи естетичне ставлення до природи, досвідчений педагог домагається зв'язку набутих студентами знань з педагогіки і її історії, психології і фізіології людини. Перебуваючи в оточенні природи, корисно нагадати студентам слова К.Ушинського про те, що "прекрасний ландшафт має такий великий вплив на розвиток молодої душі, з яким важко суперничати "впливові педагога".

Але сприймати навколишній світ, як і будь-яку іншу можливість, необхідно розвивати, бо не кожний може сприймати багатства краси. Природа естетично складна і для сприймання її краси треба готувати дитину.

Під час туристичних походів студенти одержують завдання подивитись і описати схід і захід сонця, настання темноти, розпізнавати красу форм, кольору, тону, півтону, звука, описати вибраний викладачем об'єкт /озеро, історичний пам'ятник, ліс і ін. /, ведуть щоденники в подорожі, організовують екскурсії під час днювання і т.д. Згідно з програмою туристичних походів студенти проводять краєзнавчу і дослідницьку роботу, яка дає змогу і для їх естетичної підготовки.

Студенти за завданням керівника на шляху відвідують музеї, виконують замальовки, складають карти, схеми, фотографують об'єкти, збирають різні колекції, вивчають водойми, ліси, рослинний та тваринний світ, знайомляться з важливими відомостями з історії краю, а також з головними історико-революційними, історичними, військово-історичними і культурними пам'ятниками, роблять краєзнавчий і туристичний огляд рідного краю, його ландшафту, природних копалин.

Досить важливу роль в естетичній підготовці майбутнього вчителя відіграють вечори, присвячені підбиттю підсумків туристичного походу. На вечорі заслуховуються доповіді і виступи про проведення подорожі, організовуються звіти виставки фотоальбомів, щоденників, різних колекцій, краєзнавчі кутки. Тут важливе місце відводиться музично-художньому оформленню вечора, його емоційній насиченості. На вечір запрошуються і студенти інших курсів та факультетів, наприкінці вечора студенти виступають з концертом, програма якого включає пісні, сценки, інтермедії, вірші із життя в туристичному поході, а також зібраний тут матеріал.

II група – музично-ритмічне виховання, методика викладання фізичної культури в школі, історія й організація фізичної культури.

Ця група дисциплін має особливо сприятливі теоретичні й практичні можливості естетичної підготовки майбутнього вчителя. Курс музично-ритмічного виховання /80 годин/ ставить за мету озброїти студентів елементарними знаннями з музики, які допоможуть визначити зміст музичного твору і способи його музичної виразності.

Загальне знання музики необхідне студентам для проведення занять з фізичного виховання, пов'язаних з музичним супроводом. Навчальний матеріал програми реалізується в основному засобами художньої гімнастики, яка вимагає озброїти студентів необхідними знаннями з музики на більш досконаліх за формою і змістом вправах, а також значно поліпшити їхню загальну моторику й координаційні можливості. Таке поєднання навчального матеріалу дає змогу водночас оволодіти необхідними знаннями з музики і матеріалом художньої гімнастики для використання їх на уроках фізкультури, проведення спортивних свят, піонерських зборів, озброїти необхідними формами і методами естетичного виховання школярів у процесі навчальної і спортивно-масової роботи.

Як свідчать наші дослідження, головний недолік проведення занять з музично-ритмічного виховання у педагогічних інститутах – недостатня

музична підготовка викладачів, внаслідок чого більшість занять зводиться лише до художньої гімнастики з використанням музики, при вивченні решти предметів вона майже не використовувалась.

При проведенні дослідної роботи з використання естетичних можливостей програмного матеріалу цього предмета ми залучили викладачів кафедр музичного виховання музично-педагогічного факультету. Вміле поєднання роботи викладача художньої гімнастики і кафедри музичного виховання дозволили нам поряд з розв'язанням навчально-методичних завдань посилити естетичну підготовку студентів. Спільна робота дала можливість озброїти студентів необхідними елементарними теоретичними знаннями з музики: вміння визначати форму, структуру, темп, ритм, динамічний відтінок мелодії музичних творів і їхньої ролі в музиці і спортивних рухах, а також навичками схематичного розбору музичного твору перед складанням довільних вправ з гімнастики, акробатики і т.д. Цінним у цій роботі виявилось те, що студентам надавалась змога самим підібрати музичний матеріал для супроводу визначених вправ.

Програма музично-ритмічного виховання передбачає також навчання студентів основних танцювальних рухів, форм, комбінацій і танців із включенням у них елементів українських, російських, білоруських, молдавських і польських танців. Під час практичних занять студенти складали танцювальні комбінації, побудовані на елементах рухів вальсу, польки, танці із стрічками й іншими предметами з урахуванням музичних тактів.

Враховуючи необхідну підготовку студентів з хореографії у навчальному процесі, на факультеті була організована факультативно-хореографічна студія, яка дала можливість підготувати певну частину випускників до організації танцювальних шкільних гуртків. Хореографічний колектив факультету в одному з кращих в області, а його випускники керують більшістю хореографічних гуртків у школах міста та області. Тільки у восьми школах міста Кіровограда хореографічними гуртками є випускники факультету. Така робота має велике значення ще й тому, що в Україні не існувало до 1986 року жодного навчального закладу, який би готував учителів-хореографів для загальноосвітніх шкіл.

Курс методики фізичного виховання і педагогічна практика дають змогу перевірити ефективність роботи, яка проводиться з естетичної підготовки студентів протягом попередніх років. У курсі методики фізичного виховання і педагогіки студенти, крім тем із загальних педагогічних проблем естетичного виховання школярів, писали курсові роботи про зв'язки естетичного і фізичного виховання в процесі навчальної і фізкультурно-масової роботи школи.

Назвемо деякі з них:

1. Завдання, форми і методи естетичного виховання у процесі навчальної й позакласної спортивно-масової роботи.

2. Єдність естетичного і фізичного виховання.
3. Туризм в естетичному вихованні учнів.
4. Роль шкільних спортивних свят, змагань і вечорів в естетичному вихованні учнів.
5. Музично-художнє оформлення шкільних спортивно-масових заходів й естетичне виховання учнів.
6. Художня гімнастика та естетичне виховання учнів.
7. Роль шкільних спортивних кінолекторіїв в естетичному вихованні учнів.
8. Естетичне виховання у процесі спортивно-масової роботи в піонерському таборі.
9. Фізичні вправи і їх роль у формуванні тілесної краси, почуття прекрасного і виразного в рухових діях.
10. Фізична культура в різних видах мистецтва /театр, балет, цирк, кіно, танець і т.д.
11. Спортивна тематика в художній літературі і т.д.

Визначені естетичні можливості закладені і в курсі "Історія й організація фізичної культури". Розкриваючи розвиток фізичної культури на різних етапах розвитку людського суспільства, важливо підкреслити її роль в естетичному розвитку особистості, показати зв'язок народних свят і видовищ з фізичною культурою і спортом народу, а також відображення фізичної культури з літературних пам'яток і народному епосі.

При розкритті тем розвитку фізичної культури в різні періоди важливо показати роль спортивної тематики в творчості композиторів, письменників, художників і залучати окремі з них до проведення занять.

Навчальна робота доповнювалася факультативними й іншими видами позанавчальної роботи. Для студентів були організовані факультативні заняття з історії мистецтва, працював кінолекторій, клуби любителів мистецтва, організовувались екскурсії в культурно-історичні центри країни, широко використовувалась екскурсійна робота під час виїздів студентів на змагання, спартакіади, під час турпоходів тощо. Студенти факультету брали активну участь у роботі колективів художньої самодіяльності. Досить відзначити, що в інститутському народному самодіяльному хореографічному колективі "Юність", який виступав у міжнародних конкурсах у Туреччині, Бельгії, Франції і Болгарії /1967-1969 рр./ і т.д., студентів факультету фізичного виховання налічувалося близько 70 %, а на щорічних традиційних інститутських оглядах художньої самодіяльності колектив художньої самодіяльності факультету займав перші місця. Студенти факультету систематично відвідували вистави місцевого театру, концерти в обласній філармонії, картинну галерею, проводили диспути і конференції, конкурси на кращий груповий концерт, кращого читця, соліста, спортсмена з окремого виду спорту, зустрічі з діячами літератури і мистецтва.

Курс естетики в системі естетичної підготовки студентів викладався на IV курсі, коли студенти прослухали філософію, педагогіку, психологію й одержали за цей період більш широкий культурний кругозір. Викладання курсу естетики дало можливість студентам поглибити й систематизувати набуті знання і досвід, сформувати естетичні погляди, смаки й ідеали, озброїти майбутніх учителів критеріями і методами аналізу естетичних явищ у навколишній дійсності, спорті, праці, літературі й мистецтві. Досвід показує, що курс естетики завойовує авторитет у студентів, коли він тісно пов'язаний з сучасним життям і зорієнтований для майбутньої професії. Тому важливе значення мав професійний напрямок при викладанні цього курсу. Названа мета досягалася узгодженими діями кафедри філософії, педагогіки і спеціальних кафедр і конкретно проявлялася в тому, що при читанні курсу естетики чільна увага приділяється педагогічному аспекту і практичній діяльності вчителя. Отже, розділ естетичного виховання курсу педагогіки й естетики досить тісно переплітаються між собою за своїми завданнями і змістом.

Заключним етапом естетичної підготовки майбутнього учителя фізичного виховання була педагогічна практика в школі. Тут студенти під керівництвом викладачів кафедри педагогіки і спеціальних кафедр методики проводили роботу з естетичного виховання учнів у тісному зв'язку з навчальною та позакласною спортивно-фізкультурною роботою.

Не менш важливе значення в усій діяльності з естетичної підготовки має прищеплення навичок до систематичної самоосвіти у формуванні своїх поглядів в естетичному вихованні, в зв'язку з чим важливого значення набуває укомплектування студентами власної бібліотеки з естетичного виховання засобами фізкультури і спорту.

При організації естетичної підготовки та формування естетичної культури ми враховували такі основні принципи:

1. Науковість естетичної освіти і виховання в усіх ланках системи естетичної підготовки студентів.
2. Тісна єдність навчальної і позанавчальної роботи з естетичного виховання.
3. Єдність естетичної підготовки й естетичного виховання майбутнього вчителя.
4. Принцип професійної спрямованості всієї системи естетичного виховання студентів при максимальному використанні естетичних можливостей навчальних планів і програм факультетів.
5. Залучення до естетичної діяльності максимальної кількості студентів при керівній ролі ради факультету, кафедр, студентських організацій.
6. Єдність естетичної підготовки студентів з їхньою безпосередньою практичною діяльністю в школі, піонерському таборі, табірному зборі і туристичним походах.

Використання їх в єдності фізичного та естетичного виховання в процесі всієї навчально-виховної роботи, як свідчать наші дослідження, відіграють позитивну роль у підготовці майбутнього вчителя фізкультури до виконання завдань з естетичного виховання учнів та формування загального рівня естетичної культури.

§ 5. Найбільш поширені дійові форми естетичного виховання студентів у позанавчальній діяльності

Значну, а інколи і вирішальну роль в естетичному вихованні студентів педвузів відіграють позанавчальні форми роботи. Специфіка їх роботи полягає в тому, що вона більшою мірою, ніж інші види, враховують індивідуальні запити, побажання і нахили студентів і тим самим сприяють розвитку здібностей і смаків у цьому виді естетичної діяльності.

Як свідчить досвід, у формуванні естетичної культури і художніх запитів студентів недостатньо орієнтуватися тільки на факультативний курс естетики. Він не розв'язує цієї проблеми навіть тому, що викладається у вузі тоді /на III або IV курсі/, коли в студентів склалась певна система поглядів на мистецтво.

Залучення студентів з перших днів навчання в інституті до різноманітних видів позанавчальної діяльності для підвищення їх загального рівня естетичної культури сприяв формуванню у них естетичного ставлення до навколишньої дійсності, слугує однією з умов успішного засвоєння курсу естетики і підготовці до здійснення естетичного виховання учнів. Виконуючи настанови органів народної освіти з проблем виховання і підготовки майбутніх учителів до виховної роботи в школі, педагогічні вузи республіки велику увагу приділяли вдосконаленню й розробці діючих форм і методів естетичного виховання студентів. Але, на жаль, цінний досвід до цього часу ще не узагальнений, не вивчений і не став надбанням усіх педагогічних інститутів.

Педагогічна теорія надає важливого значення узагальненню і поширенню передового досвіду.

А.С.Макаренко звертав особливу увагу на вивчення досвіду, виховував повагу до позитивних традицій. У зв'язку з цим він писав: "Ми дорослі відчуваємо себе дуже розумними, завжди багато знаємо, завжди у всьому розбираємось і все розуміємо, і коли приходимо в новий заклад, коли нам дають нову справу, ми завжди намагаємось все зламати і зробити все по-новому.

Завдяки цьому наша молода педагогічна справа, якій ми не можемо нарахувати навіть 20 років, страждає швидкою плінністю, особливою непостійністю, відсутністю традицій.

Я тільки до кінця 16-го року зрозумів, у чому справа. Традиції, тобто досвід дорослих поколінь, що відійшли 4-5-6 років тому назад, які щось

зробили, щось вирішили, потрібно настільки поважати, щоб цей досвід попередніх поколінь не так легко можна було змінити". /100,с.200-201/

Виховання поваги до традицій, до досвіду попередників у комуні, якою керував О.С.Макаренко, дало можливість виробити стільки багато цікавих, оригінальних і точних традицій і правил, що нікому з комунарів й вихователів і на думку не спадало піддавати їх користь сумніву.

Передача досвіду, встановлення добрих традицій в естетичному вихованні студентів слугує необхідною умовою ефективності цієї роботи і в наш час. Студент, що вступив на I курс інституту, де роками існує певна система традицій в естетичній діяльності студентів /музичні дні в інституті, виставки студентської творчості, працюють високохудожні колективи, лекторії з мистецтва, клуби за інтересами, проводяться фестивалі, огляди, конкурси і т.д./, сприймає все це як необхідну складову частину навчально-виховного процесу. Ці види роботи всіляко сприяють розвитку і вдосконаленню змісту форм і методів естетичного виховання.

І, навпаки, в тих інститутах, де панує постійна змінюваність форм, відсутність традицій, як правило, вся робота з естетичного виховання студентів не досягає мети. Про це свідчать матеріали перевірки виховної роботи вузів, всеукраїнські огляди студентської художньої творчості, звіти кабінетів естетичного виховання інститутів, а також особистий багаторічний досвід організації роботи з естетичного виховання студентів Кіровоградського педагогічного інституту.

Наприклад, у Кіровоградському педагогічному інституті, починаючи з 1954 року, існує добра традиція: всі заняття колективів художньої самодіяльності, університету культури, лекторіїв з мистецтва, відділів мистецтва ФГП, засідання клубів любителів мистецтва і т. п. проводяться у вівторок і четвер з 19-ї години. В цей час наказом ректора по інституту заборонено проводити консультації, колоквиум, збори, прийняття заліків, екзаменів та ін. Встановлена традиція є умовою плідної роботи інститутських колективів художньої самодіяльності і знаком уваги до їхньої творчої праці. Позитивною традицією Дрогобицького педагогічного інституту є проведення щотижневих музичних понеділків.

У 1967 р. при підбитті підсумків республіканського огляду художньої самодіяльності студентів педвузів України у наказі Міністерства освіти України різкої критики піддавався Горлівський педагогічний інститут за низький рівень роботи в галузі естетичного виховання студентів. Ректорат цього закладу, враховуючи критику міністерства освіти, ознайомився з постановкою естетичного виховання в Кіровоградському, Дрогобицькому та Інших вузах республіки.

Для популяризації самодіяльного мистецтва в Горлівський педінститут у 1967 році були запрошені для концертного виступу перед студентами колективи художньої самодіяльності Кіровоградського педінституту в складі хорової капели /120 осіб/, танцювального колективу "Юність" /70 осіб/ та ін.

виконавці. Концерт колективів художньої самодіяльності викликав великий інтерес у студентів і став предметом обговорення в ректораті і громадських організаціях. Використовуючи вплив концерту на студентів і враховуючи досвід інших педвузів, у педагогічному інституті провели велику організаційну й агітаційну роботу з естетичного виховання студентів, що дало позитивні наслідки. У період проведення наступного Всеукраїнського огляду художньої самодіяльності педвузів в інституті успішно функціонувала хорова капела в складі 90 осіб, вокальний ансамбль, танцювальний, духовий гуртки, інструментальні ансамблі "Оптимісти", "Коробейники", СТЕМ, узбецький ансамбль "Бахор" та ін. колективи. При кабінеті естетичного виховання розпочали роботу клуби "Романтики", "Клуб дівчат", "Любителів мистецтва", лекторії з мистецтва та ін. Отже, вивчення й узагальнення досвіду інших педагогічних інститутів України сприяли активізації роботи з естетичного виховання серед студентів цього педагогічного інституту.

Недостатнє вивчення, узагальнення і поширення досвіду естетичного виховання студентів педвузів республіки можна вважати однією з причин ще низького рівня роботи окремих інститутів у цій справі.

У розглянутий нами період естетичне виховання студентів йшло шляхом вдосконалення і розвитку форм та методів, що склалися в 1917-1941 рр., а також шляхом пошуку нових сучасних форм та методів. Однак у процесі їх становлення деякі діючі раніше форми незаслужено були забуті, відкинуті.

Матеріалом для дослідження в цій галузі слугує власний досвід організації естетичного виховання в Кіровоградському педагогічному інституті /автора цього дослідження/, безпосереднє ознайомлення з постановкою естетичного виховання в деяких вузах республіки /Дрогобицький, Вінницький, Горлівський, Івано-Франківський, Кам'янець-Подільський та ін./, вивчення щорічних річних звітів педагогічних інститутів про навчально-виховну роботу, інформація про виховну роботу серед студентів різних періодів, а особливо при підготовці і проведенні I і II республіканського оглядів художньої самодіяльності студентів /1967 і 1970 рр./ звітів і протоколів республіканського журі про результати цих оглядів, наказів та інструкцій Міністерства освіти України, матеріалів республіканських і всесоюзних зльотів студентів, нарад секретарів комсомольських і голів профспілкових організацій педвузів України, періодичної преси тощо.

Розглянемо найбільш поширені діючі форми естетичного виховання студентів у педагогічних вузах республіки в 1941-1980 рр.

Університети культури. Вони: виникли у 30-х роках і в діяльності педагогічних вузів набули широкого розвитку в 50-ті роки й займали важливе місце в естетичному вихованні студентів.

Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти України приймає постанову /1965р./ про створення університетів культури при кожному вищому закладі республіки з урахуванням профілю роботи майбутніх спеціалістів.

Створені університети культури були засобом дальшого піднесення культурного світогляду студентської молоді, засобом виховання високих естетичних смаків та естетичної підготовки майбутнього вчителя.

Специфіка роботи вузівських університетів культури полягала в тому, що вони не ставили перед собою завдання широкого вивчення окремих жанрів мистецтва у повному обсязі, їх завдання полягало в тому, щоб, поєднуючи різноманітні види роботи – лекції, семінари, відвідування театрів, музеїв, концертів, виставок, – озброїти студентів методами аналізу явищ мистецтва, навчити їх розбиратися в складних питаннях культури, сприяти формуванню високих естетичних смаків та ідеалів.

У педагогічних інститутах України склались різноманітні форми роботи університетів культури з різними програмами і строками навчання. Заслуговують на увагу зміст і форми роботи університету естетичного виховання при Миколаївському педінституті. Програма занять університету була розрахована на 3 роки, заняття проводили кожної середи тривалістю дві години. В цей день у розкладі занять усіх факультетів вводилась "естетична пара", під час якої і проводились заняття університету естетичного виховання. Університет мав три факультети: літературно-театральний, музики, образотворчого мистецтва. При проведенні занять широко використовувались художні, хронікально-документальні, науково-популярні й навчальні кінофільми, діафільми, репродукції картин, музичні твори, відвідувались музеї, театри, концерти. Для проведення занять залучались артисти обласної філармонії зі спеціально підготовленими лекціями-концертами. Програма університету обговорювалась громадськими студентськими організаціями, художньою радою і затверджувалась Вченою радою інституту.

У Дрогобицькому педагогічному інституті університет культури виріс із щотижневих "музичних понеділків". Спочатку в них брали участь переважно студенти філологічного факультету. "Вони знайомились з історією створення музичних творів, прослухували записи симфонічної, оперної і народної музики. Вечори стали користуватися великим успіхом і переросли в інститутський університет культури. Із самодіяльних музичних вечорів при інституті виріс народний університет літератури і мистецтва, який працює вже четвертий рік... Університет має два факультети: літератури і мистецтва та музично-літературний" – так писала "Учительская газета" в статті "Консерваторія... в педагогічному вузі" від 14 січня 1971 р.

Навчальний план університету Уманського педінституту був розрахований на 3 роки. Протягом першого читались лекції з історії і теорії музики /60 год. /, другого – історія і теорія образотворчого мистецтва /60

год./, третього – історія театру і кіно /40 год./ . Слухачі університету в кінці року писали реферати з мистецтва і методики естетичного виховання.

Програма I півріччя музичного факультету першого року навчання передбачала такі теми:

1. Як слухати і розуміти музику /лекція з ілюстраціями/.
2. Народна пісня як основа музичного мистецтва /лекція з музичними ілюстраціями/.
3. Музична культура стародавнього світу, середньовіччя й епохи Відродження.
4. Оперна музика.
5. Камерна музика.
6. Симфонічна музика.
7. Сучасна музика та ін.

Університет культури Ніжинського педагогічного інституту мав 4 факультети: образотворчого мистецтва, музики, театру і кіно. Університети культури були створені і плідно працювали в більшості педвузів. Але разом з тим у деяких інститутах кількість слухачів до кінця року дещо зменшувалась через невміння серйозно організувати роботу в університеті. Практика показує, що вони успішно працювали у тих вузах, де кафедри естетики, філософії і кабінети естетичного виховання організували їх роботу на належному рівні, а студенти переконувалися в корисності одержаних на заняттях знань, умінь і навиків у галузі мистецтва й естетичного виховання.

Отже, в практиці роботи педвузів з естетичного виховання студентів склались такі типи університетів культури:

1. який синтезує в своїй програмі всі види мистецтва;
2. програма якого включає окремі види мистецтва /живопис, музика тощо/;
3. з диференційованою програмою за роками навчання /I рік -музика, II рік – живопис і т.д. /.

Лекторії з мистецтва існували при кабінетах естетичного виховання і стали важливим фактором естетичної підготовки майбутнього вчителя. Основним завданням лекторію було підвищення загального рівня естетичної культури студентів. План роботи лекторію складався кабінетом естетичного виховання з урахуванням побажань і запитів слухачів /строк навчання I рік/. За змістом роботи лекторій відрізняється від університетів культури тим, що його програма мала менш систематичний характер й охоплювала всі види мистецтва.

Існували різноманітні форми і методи його роботи. План роботи загальноінститутського лекторію Запорізького інституту на 1969 рік був розрахований так, що всі лекції читалися артистами обласної філармонії, лекторами обласного будинку політосвіти, науковими працівниками державного російського музею та Ермітажу, співробітниками Спілки кінематографів і Бюро пропаганди кіномистецтва, а також письменниками і

поетами Спілки письменників України. Лекторій користувався великою популярністю у студентів.

У Черкаському інституті працював загальноінститутський, а також факультетські лекторії з проблеми естетичного виховання учнів, який передбачав як естетичну освіту студентів, так і озброєння їх методикою естетичного виховання в школі.

До роботи в лекторію Ніжинського педагогічного інституту широко залучались студенти. З 1968-69 навч. році в інститутському лекторії студенти підготували і прочитали лекції: "Культура мови вчителя", "Поетичний світ прекрасного", "Естетика побуту", "Людина прийшла в кіно" та інші. Для читання лекцій з музичного мистецтва залучались студенти музично-педагогічного факультету, які прочитали лекції про творчість українських і зарубіжних композиторів.

Студенти Дрогобицького педінституту щорічно брали участь у роботі міського лекторію з мистецтва, закупаючи на рік по 300-400 абонементів.

Найбільш ефективними шляхами естетичної підготовки студентів виявились курсові лекторії, організовані з ініціативи студентів факультету підготовки вчителів початкових класів у Кіровоградському педінституті /1960-1966 рр./. Лекторій проводив свою роботу 1 раз на тиждень. На кожному курсі були визначені завдання лекторію: на I курсі студенти знайомились з образотворчим мистецтвом, на II – музичним, на III – театром і кіно і на IV – із загальними питаннями естетичного виховання. Лекторій працював під керівництвом викладачів, але при найактивнішій участі студентів. У роботі лекторію широко використовувались кіно, діафільми, грамзаписи музики, репродукції картин та ін. Залучення студентів до роботи лекторію сприяло високій дисципліні й організованості її учасників. Лекційна робота тісно пов'язувалась з екскурсійною. Студенти після I курсу знайомились з культурними пам'ятниками, природою своєї області, після II курсу – культурними пам'ятниками України і після III курсу організували екскурсії до Києва, Москви, Ленінграда, Одеси, Львова тощо.

Художні відділи факультету громадських професій. На початку 60-х років у багатьох педінститутах республіки були організовані факультети громадських професій /ФГ/, до складу яких входили художні відділи. Метою цих відділів було надати другу громадську професію майбутньому вчителю-вихователю: організатора культурно-масової роботи, керівника художнього й естетичного виховання учнів тощо. Факультети громадських професій, що були створені стихійно за ініціативою громадських організацій чи викладачів-ентузіастів, у перші роки відчували серйозні труднощі, особливо при роботі відділів мистецтва: відсутність програм, інструментів, літератури, спеціально обладнаних приміщень та ін. Враховуючи важливість естетичної підготовки майбутнього вчителя та з метою надання професійно-педагогічного спрямування художнього відділа СДГП /виходячи із завдань шкіл у галузі естетичного виховання/, науково-дослідний інститут

художнього виховання АПН у 1963 р. видає орієнтовні навчальні плани і програми факультативних курсів з естетики, кіно, театру, хореографії, музичного і хореографічного мистецтва. Створення цих програм внесло ясність у планування змісту роботи ФГП з мистецтва.

Організаційне оформлення ФГП у педагогічних інститутах України було завершено протягом 1963-64 навчального року.

Колегія Міністерства освіти України в 1964р., вивчивши стан роботи ФГП у педагогічних інститутах, приймає постанову, спрямовану на поліпшення якості їх організації і методичної роботи.

Велику увагу з постанові приділено роботі відділів мистецтва. "Факультети ще не стали центром з підготовки студентів до організації естетичного виховання в школах, незважаючи на те, що питання естетичного виховання в педагогічних інститутах набувають першочергового значення. Зовсім недостатньо уваги в інститутах приділяється підготовці керівників гуртків і студій образотворчого та хореографічного мистецтва".

З метою поліпшення науково-методичного й організаційного керівництва ФГП постановою колегії при управлінні вузів створюється Рада ФГП, а також зверталася увага ректорів на необхідність:

а/ посилити естетичне виховання студентів, для чого на всіх факультетах громадських професій створити відділи основ музичного, художнього, драматичного і хореографічного мистецтва;

б/ щонайкраще залучити студентів-слухачів факультетів громадських професій до творчої діяльності – виступів у концертах, літературних диспутах, обговореннях нових творів літератури, мистецтва, читання лекцій і т.п;

в/ встановити тісні контакти з працівниками мистецтва і творчими об'єднаннями – акторами, режисерами, композиторами, письменниками, художниками тощо.

Згідно з постановою ректорам інститутів дозволялось купувати необхідні музичні інструменти, науково-методичну літературу та інші посібники, необхідні для забезпечення навчального процесу на ФГП.

Прийнята постанова і проведена Міністерством освіти України в жовтні 1965 р. нарада активу ФГП педагогічних інститутів відіграли важливу роль у поліпшенні роботи факультетів з естетичної підготовки студентів. Відділи мистецтва ФГП в інститутах одержали найрізноманітніші напрямки за змістом, формами і методами роботи.

У 1964 р. в Луцькому педагогічному інституті програма відділу мистецтва розраховувалась на три роки і мала такі секції: хор і хорознавство, хореографія, вокал і театр. Театральне відділення було філіалом Волинського драматичного театру. Відділ мистецтва ФГП Сумського педагогічного інституту давав можливість студентам набути другу громадську професію в таких секціях: літературній, фотолюбителів, хореографічній, літературно-красознавчій, естрадної і духовної музики,

хорового і вокального співу, оркестрової гри, ансамблю бандуристів, образотворчій, драматичній і художнього читання. Строк навчання на всіх секціях 4 роки.

Програма факультетів передбачала озброєння слухачів методичними прийомами і навичками організації художньої самодіяльності, позакласними видами естетичного виховання як у школі, так і при клубах та будинках культури.

Усе керівництво факультетом здійснювалося на громадських засадах. Деканом ради, як правило, обирався студент. До складу ради входили представники громадських організацій інституту, кафедр, керівники відділень. Кожен слухач мав можливість набути практичні навички в тому чи іншому виді мистецтва.

Студент, який виконав навчальний план і склав відповідні заліки, одержував посвідчення керівника певного гуртка художньої самодіяльності.

Значною помилкою перших років існування ФГП було захоплення професіоналізмом. Майже всі відділи мистецтва ставили собі за мету широку підготовку кваліфікованих керівників художньої самодіяльності, не маючи на те необхідної науково-матеріальної бази, кадрів і коштів, у результаті чого часто знижувався якісний рівень підготовки передбачених програмою фахівців. У зв'язку з тим, що в школах України не вистачало викладачів музики і співів, деякі ФГП помилково вважали своїм завданням заповнити цю прогалину.

Відкриття значної кількості музично-педагогічних факультетів, які розпочали підготовку вчителів музики і співів, а також досвід роботи відділів мистецтва ФГП привели до того, що більшість ФГП республіки фактично відмовились від широкої підготовки керівників і весь зміст своєї роботи спрямували на підготовку майбутнього вчителя до позакласної виховної роботи з естетичного виховання учнів, не виключаючи і підготовку найбільш здібної частини студентів до керівництва гуртками художньої самодіяльності.

Важливим гальмом у роботі ФГП з мистецтва педагогічних вузів республіки була відсутність майже до 1967 року штатних працівників. Починаючи з 1967 року, коли у всіх педагогічних інститутах були відкриті кабінети естетичного виховання і введені штатні працівники, роль ФГП в естетичній підготовці студентів значно зросла.

Клуби любителів мистецтва набули широкого розповсюдження у вузах республіки і ставили за мету більш глибоке вивчення студентами видів мистецтва.

За змістом роботи вони визначалися:

а/ клуби для початківців, які об'єднували студентів, що бажали ґрунтовно вивчити певний вид мистецтва;

б/ клуби для студентів, які мали певний рівень знань з окремого виду мистецтва і бажали поглибити ці знання, вивчаючи його сучасний стан і розвиток.

Як правило, клуби об'єднували порівняно невелику кількість студентів. Програма клубу пропонувала широку самодіяльність усіх її членів у виборі заходів і форм роботи. Це лекції, семінарські заняття, диспути, бесіди "за круглим столом", зустрічі з діячами літератури і мистецтва, творчою інтелігенцією, передовими вчителями, фестивалі, конкурси, вікторини, олімпіади, музичні й поетичні "салони", перегляди та обговорення спектаклів, кінофільмів, виставок тощо.

Члени клубу брали участь в організації культурного відпочинку молоді, влаштовували виставки, експозиції, випускали бюлетені, радіопередачі по інститутському радіо, організовували підготовку громадських лекторів, бесідників з питань естетики, літератури, мистецтва і т. п. Клуби складали програму на 1-2 роки. Загальні проблеми естетики були предметом обов'язкового вивчення для всіх членів клубу в перший період його роботи. В деяких інститутах при великих клубах створюються секції.

У Горлівському педагогічному інституті працював "Клуб любителів мистецтва", клуб "Романтик", "Клуб дівчат" і "Літературний клуб". План роботи "Клуб дівчат" передбачав вивчення естетики побуту, включаючи питання оформлення гуртожитку, жилого помешкання, сервірування столу і приготування їжі, зовнішнього вигляду студентів, вчителя, учнів, проведення вечорів, молодіжних балів "Весняні голоси" і т. п.

"Клуб любителів мистецтва" цього ж інституту вивчав рівень естетичної підготовки студентів, з'ясовував їх побажання і запити в галузі естетики, проводив цикли лекцій, бесід з питань естетичного і морального виховання, вечори відпочинку студентів, організовував щорічні виставки-конкурси художніх робіт студентів і співробітників інституту, випуск радіопередач "Щомісячник мистецтва", виїзні концерти клубу в села Донецької області, проводив екскурсії, зустрічі з діячами мистецтва і т. п.

Клуб "Зустрічі з прекрасним" Криворізького педагогічного інституту ставив собі за мету знайомити з творчістю композиторів і художників у зв'язку з ювілейними датами протягом року. План засідань клубу приурочувався до знаменних дат у житті видатних діячів мистецтва. До засідань клубу студенти готували бюлетень, художнє і музичне оформлення, кіно, діафільми і т. п.

Великою популярністю користувався клуб "Червона рута", організований на базі історичного факультету Івано-Франківського інституту. За змістом роботи клуб ділився на три секції: а/ мистецтва; б/ "Естетика навколо нас", в/ секція цікавих зустрічей. Секція цікавих зустрічей організовувала зустрічі з акторами, композиторами, художниками, модельєрами, перукарями і т. п. Клуб став центром культурно-масової роботи серед студентів факультету.

Клуби слухання музики. Залучення студентської молоді до масової музичної самодіяльності, багатоголосого співу і систематичного слухання високохудожньої музики, на думку видатних музикантів країни, є одним із основних шляхів музично-естетичного виховання молоді. Враховуючи це, при кабінетах естетичного виховання педвузів створювались клуби любителів класичної музики. Більшість кабінетів мали для нього необхідну матеріально-технічну базу: магнітофони, програвачі, багату фонотеку грамплатівок і грамзаписів, слухові апарати і т. п. Досвід показує, що спрямування, набуте в результаті тривалого часу слухання музики, є основою для формування стійких симпатій і музичних захоплень людей і в кінцевому підсумку визначає характер їх музичних смаків, що дуже важливо для майбутнього вчителя.

Спочатку для членів клубу читалися вступні лекції про те, як слухати і розуміти музику, розкривалась принципова відмінність у характері і мірі впливу на свідомість слухачів легкої і серйозної музики.

Використовуючи одержані студентами звання з курсу психології, зверталась увага слухачів на те, що в основі сприйняття легкої музики лежить так званий гедонічний принцип, або принцип насолоди, задоволення. Емоції, які виникають при слуханні легкої музики, звичайно, глибокі, короткочасні, в той час, як слухання серйозної музики поряд з глибокими почуттями викликає багато глибоких думок, суджень, логічних висновків про її зміст, що стимулює діяльність інтелекту. Студенти переконуються, що слухання серйозної музики вимагає напруження, уваги, але і поряд з цим досить швидко розвиває та вдосконалює слух, поглиблює і облагороджує почуття. Коли слухання музики входить у звичку, то естетична насолода від її сприйняття стає більш глибокою.

Більшість клубів любителів класичної музики поряд з кабінетом естетичного виховання встановлюють дні слухання музики. Практика показує, що досить позитивно сприяло вступне слово розумінню студентами класичної музики. Іноді без такого пояснення для частини слухачів музика втрачає частину своїх виразних якостей. Досліди окремих кабінетів естетичного виховання /Кіровоград, Харків/ показали, що після прослуховування серйозної музики окремі непідготовлені студенти зовсім на неї не реагували і припиняли надалі її слухати. Але в той же час інколи навіть одне тільки визначення жанру музичного твору /романс, вальс, марш, прелюдія, полонез і т.д. / допомагає зрозуміти її зміст і відповідно настроїти слухачів. А якщо студентам ще повідомляють, з якого балету, опери взятий цей танець або арія, хто їх автор, коли він написав і за яких обставин – усе це досить ефективно сприяє глибині і яскравості її сприйняття.

Досвід роботи із слухання студентами музики підтверджує, що при словесному поясненні музичний твір запам'ятовується надовго, бо слово вносить у музику конкретний зміст. І чим складніший музичний твір, тим більше слід допомагати слухачам розумітися в ньому. Нагадування слухачам

після виконання музичного твору про найбільш яскраві, гарні місця і його естетичні цінності сприяє кращому сприйняттю, розумінню, твір впливає на розвиток музичних почуттів. Використовуючи такий метод слухання музики, ми переконались, що у студентів не тільки розвивається здатність самостійно розумітися з музичних творів, але й закріплює їх надовго в пам'яті.

Картинні галереї і музеї інститутів. У 50-60 рр. для піднесення загальної естетичної культури студентів в умовах вузів створюються "малі картинні галереї", відновлюють свою роботу створені раніше галереї.

У Ніжинському педагогічному інституті була відновлена діяльність галереї, полотно якої подарував ліцею ще в 1845р. граф Кушельов-Безбородько. Галерея в останні десятиріччя була законсервована. І тільки в 1957 році після реставрації картин інститутська галерея знову почала функціонувати, і полотно майстрів мистецтва були поставлені на службу естетичного виховання майбутніх учителів. У фонді галереї багато незвичайних творів: "Сцена полювання" А.Д.Ківшонка, "Пристань на Волзі" А.І.Міщерського, картини польського живопису ХІХ ст., твори сучасних художників: С.Ф.Шишка, А.Н.Шкуро "Гоголь серед народу", скульптура С.Д.Меркурова "Молодий Гоголь" і т.д.

У Словенському педагогічному інституті в 1963 р. почала роботу "мала картинна галерея", в якій зібрано близько сотні картин репродукцій різних художників. При музеї створена із студентів група екскурсоводів, яка обслуговувала екскурсії студентів та учнів шкіл, брала участь у проведенні тематичних лекцій, бесід з мистецтва, а також була включена до складу лекторської групи області з проблем естетики.

В окремих педагогічних інститутах були створені музеї, в яких висвітлюється життя і діяльність видатних письменників, художників, композиторів. Наприклад, у Ніжинському педагогічному інституті працює музей М.В.Гоголя, в Луганському – музей Т.Г. Шевченка, у Вінницькому – музей-кімната М.Островського, в Кіровоградському – музей-кімната М.Л.Кропивницького і музей-кімната З.О.Сухомлинського, в Глухівському – музей-кімната Л.С.Макаренка і т. п. Ці музеї проводять значну роботу з естетичного виховання студентів та учнів шкіл міста і області.

Цінність її полягає в тому, що студентам, які не мають можливості відвідати картинні галереї країни, надається така можливість ознайомитися з творами образотворчого мистецтва безпосередньо у своєму вузі. Ознайомлення майбутніх учителів з творами конкретної епохи або окремих художників сприяє формуванню цінних для майбутнього вчителя якостей екскурсовода, оповідача, доповідача з питань образотворчого мистецтва, об'єднує студентів любителів живопису для проведення цілеспрямованої роботи серед студентів та учнів шкіл міста і області для пропаганди образотворчого мистецтва та його використання у виховній роботі з учнями.

Експерсії студентів по рідному краю, в культурно-історичні центри країни є одним з важливих засобів естетичної підготовки студентів. Будучи формою і методом позанавчальної роботи, вони сприяють розширенню культурного кругозору студентів, розвивають естетичні смаки, любов до батьківщини, почуття колективізму і т. п. Особливо велике значення експерсій для студентів периферійних педвузів. Проживаючи в обласних центрах, студенти позбавлені можливості ознайомитися із скарбами світового мистецтва, послухати оперу, симфонічну музику, подивитися балетні постановки і т. п. Тому в 60-ті роки експерсії в системі естетичного виховання у педагогічному інституті почали набувати планового, цілеспрямованого характеру. Більшість педагогічних інститутів республіки експерсійну роботу проводять поетапно:

а/ під час навчання на I курсі студенти знайомляться з культурно-історичними пам'ятниками свого краю /своєї і сусідніх областей/ і підрозділялися на літературні, фольклорні, літературно – краєзнавчі і комплексні;

б/ під час навчання на II курсі студенти проводять експерсії по Україні: Київ, Одеса, Харків, Львів та інші міста. Переважно ці експерсії комплексні;

в/ під час навчання на III-IV курсах студенти організують експерсії в Москву-Ленінград і мають комплексний характер.

Кабінети естетичного виховання, профкоми вузів України набули великого позитивного досвіду проведення таких експерсій, які одержали назву "естетичних експерсій". З кожним роком все менше залишається випускників, які за час навчання в інституті не побували б в музеях, театрах Києва, Львова, Одеси, Москви, Ленінграда і т.ін.

Студенти українського відділу Харківського інституту випуску 1967 року за період навчання в інституті здійснили такі експерсії: в музей Рєпіна /м.Чугуєв/, музей Сквороди /с. Сквородинівка/, в історичний музей Полтави, в музей-садибу Л.Толстого в Ясну Поляну, в міста Київ, Львів, Москву, Ленінград.

У багатьох інститутах при кабінетах естетичного виховання були створені експерсійні ради, які підтримували тісні зв'язки з профспілками, експерсійними бюро міста Москви, Ленінграда, Києва, Львова та інших міст.

Інформаційно-творчі об'єднання з естетики набули широкого розповсюдження в педагогічних навчальних закладах республіки /Кіровоградський, Уманський, Дрогобицький та інші педінститути/. Ці об'єднання ставили своєю метою інформувати студентів про події і проблеми культурного життя в країні, краї, інституті. Прикладом організаційної структури інформаційно-творчого об'єднання з естетики є Уманський педагогічний інститут:

1/ інформбюро, яке об'єднувало представників усіх груп для інформації студентів академічних груп з питань культури і мистецтва;

2/ прес-центр випускав газету і оформлював стенд "Естетика і життя";

3/ радіоцентр, який випускав інститутську радіогазету "Естетика".

Інформаційно-творче об'єднання широко залучало до роботи студентів, інколи деякі номери радіогазети доручалися підготувати окремим академічним групам. Радіоцентр готував спеціальні випуски, присвячені визначним датам з історії мистецтва, літератури, пропагував кращі сучасні музичні твори, проводив розучування із студентами нових пісень, організовував концерти на замовлення студентів. Значне місце в його роботі займали тематичні передачі: "Сучасна пісня", "Студентські пісні", "Пісні Великої Вітчизняної війни", "Українська лірична пісня" і т.ін. Радіоцентр підтримував постійний зв'язок з обласним радіокомітетом і одержував від нього необхідну допомогу.

Інформації в академічних групах /кураторська година/ в практиці виховної роботи педагогічних вузів України використовуються як одна із форм підвищення естетичного рівня студентів. На групових інформаціях, що проводяться щотижня, один або невелика група студентів готують повідомлення про культурне життя в місті, області, країні і світі, про ювілеї діячів мистецтва і їх творчість. Іноді кураторські години повністю присвячуються огляду культурного життя або творчості окремих діячів мистецтва. У групі, в якій я був куратором з 1960 по 1964 рік, усі студенти були розділені на окремі інформаційні групи: мистецтва, науки і техніки, спортивного життя і т. п. Кожна з них готувала на кураторську годину коло питань з відповідної тематики. Як правило, в кінці кожного заняття група мистецтва доповідала про хроніку культурних новин. Ці повідомлення завжди викликали великий інтерес, дискусії, а інколи перетворювались у диспут з тієї чи іншої проблеми мистецтва та літератури. Для уникнення одноманітності в тематичній підготовці окремих інформаційних груп завдання їх змінювались через кожне півріччя, але набутий навик постійно стежити за новинами культури залишається іноді у студентів протягом усього їх життя. Естетична інформація, яку сприймали щотижня студенти на кураторських годинах, виробляла звичку стежити за періодичною пресою у галузі культури і відіграла значну роль у підвищенні їх культурного рівня.

Естетична самоосвіта студентів при її педагогічній спрямованості – важливий фактор формування естетичної культури майбутнього вчителя. Прищеплення навичок самоосвіти в стінах інституту відіграє важливу роль і у всій наступній педагогічній діяльності випускників вузів. Якби людина, що закінчила вуз п'ятнадцять – двадцять років назад, не продовжувала займатися самоосвітою, вона була б у наші дні безнадійно відсталого людиною. Для систематичної самоосвіти в галузі естетичної культури майбутнім учителям необхідно прищеплювати прагнення до постійного читання літератури, відвідування музеїв, театрів, концертів, залучати їх до участі в інститутських та інших заходах з естетичного виховання.

Педагогічні вузи республіки щодо керівництва самоосвітою в цій галузі набули значного досвіду. Однією з важливих умов самоосвіти є комплектація студентами власної бібліотечки з естетики та естетичного виховання, фонотеки, репродукцій картин, листівок і т. п. Для інформування студентів про надходження в магазини міста літератури з питань естетичного виховання та естетики кабінети естетичного виховання на спеціальному стенді вивішували список літератури, грамплатівок, репродукцій і т.ін., що є у магазинах міста. Таку інформацію одержували студенти також від викладачів, які проводять заняття з педагогіки, естетики, естетичного виховання, від бібліотеки інституту. Проведення такої роботи сприяє тому, що фактично кожен студент, від'їжджаючи на робоче місце вчителя, мав необхідну літературу та інші засоби з проблем естетичного виховання учнів.

Досвід свідчить, що анкетування студентів з питань естетичної підготовки є одним із стимулів до самоосвіти. В 1966р. нами було запропоновано 150 студентам III курсу українського відділення Кіровоградського педінституту відповісти на шість питань анкети. Через місяць, не проводячи ніякої роботи з естетичної підготовки цих же студентів, ми знову запропонували відповісти на ті ж питання. Результати відповідей проілюструємо такою таблицею:

№	Назва питання	I опитування % позитивних відповідей	II опитування % позитивних відповідей
1.	Склад "Могучої кучки"	15%	56%
2.	Назвати 5 українських дореволюційних композиторів	12%	62%
3.	Назвати 5 музичних жанрів	18%	64%
4.	Назвати 4 опери українських композиторів	17%	45%
5.	Назвати автора картини "Бурлаки на Волзі"	38%	61%
6.	Чи бажаєте Ви підвищувати свою естетичну культуру	76%	98%

Як бачимо, анкетування показало, що студенти за цей час шляхом самоосвіти значно підвищили рівень знань у названих видах мистецтва, збільшився їх інтерес до вивчення, мистецтва взагалі.

Значно активізує самоосвіту студентів **програма художнього мінімуму**, яка вручається кожному студенту на I курсі. Вона спрямовує студента на необхідність оволодіння визначеним обсягом естетичних знань у галузі театру, кіно, образотворчого мистецтва, музики, художньої самодіяльності та літератури, естетики побуту, а також передбачає комплектацію особистої бібліотеки, фонотеки, репродукцій картин.

При складанні програм враховувалися місцеві умови і наявність театрів, музеїв, виставочних залів, картинних галерей, історичних та архітектурних пам'яток, бібліотек і т.д.

Програма-мінімум Харківського педінституту рекомендувала кожному студенту такий приблизний художній мінімум:

1. Відвідування театру не менше 1 разу на місяць.
2. Відвідування концертів, лекцій, вистав 1 раз на місяць.
3. Відвідування кінотеатру 1-2 рази на місяць.
4. Участь у роботі гуртків художньої самодіяльності протягом усіх років навчання в інституті.
5. Екскурсії в Москву, Ленінград, Київ та інші міста країни за весь період навчання в інституті.
6. Власна бібліотека – 1 книга і 4-5 репродукцій щомісяця.
7. Власна фонотека – 48 платівок /1 платівка на місяць/.
8. Читання художньої літератури – 1 книга на місяць.

Але без проведення відповідної роботи для окремої частини студентів програма-мінімум могла б залишитися тільки на папері, якби викладачі, громадські організації, кабінети естетичного виховання, куратори академічних груп не проводили відповідної роботи серед студентів для засвоєння кожним студентом цієї програми. Зміст і форми цієї роботи набували найрізноманітніших напрямків: залучення студентів до різних видів позанавчальної роботи з естетичного виховання, періодичні звіти академічних груп, проведення індивідуальних бесід із студентами, включення в залік з педагогіки та інших предметів деяких питань з естетики і мистецтва, залучення студентів до читання лекцій з естетики й мистецтва, висвітлення в пресі найкращого досвіду академічних груп і окремих студентів із засвоєння програми художнього мінімуму, періодичне анкетування студентів для вивчення рівня їх естетичної освіти і т.ін. Програма відображалась у планах роботи інституту з естетичного виховання студентів, у планах роботи громадських організацій груп, курсів, факультетів.

Досвід показує, що самоосвіті студентів сприяють також диспути, конференції із заздальгідь оголошеним планом, конкурси, вікторини, олімпіади, зустрічі з діячами мистецтва і літератури.

Дні мистецтва в інститутах. У практиці позанавчальної роботи з естетичного виховання студентів набули широкого розповсюдження дні музики, дні образотворчого мистецтва, дні літератури із найрізноманітнішими назвами: "Музичні понеділки" /Дрогобич/, "Третьяковські середи" /Луганськ, Кіровоград та ін. /, У ці дні в інститутах читалися лекції, проводилися бесіди з питань мистецтва, напрямків його сучасного розвитку, демонструвались тематичні кінофільми, влаштовувалися конкурси на кращі мистецькі твори студентів. Наприклад, у комісію з проведення в "День живопису" конкурсу на кращі твори серед

студентів Луганського педагогічного інституту /1964р./ надійшло більше 90 творів. У "Дні літератури" в інститутах організовувалися зустрічі з діячами літератури, театру, молодих поетами і письменниками.

Естетичні комісії, створені при кабінетах естетичного виховання деяких педагогічних інститутів України (Дрогобич, Ніжин, Кіровоград та ін.), розв'язували питання естетики побуту студентів, створення естетичного середовища в інституті, систематично стежили за естетичним оформленням кімнат у студентських гуртожитках, аудиторіях, коридорах, їдальнях, студентських кафе і організували зустрічі з кращими модельєрами, перукарями, кулінарами, конструкторами, архітекторами, випускали бюлетень "Естетика побуту", періодично проводили конкурс на "Кращу кімнату" поверху, гуртожитку. Вся їх діяльність була підпорядкована вихованню високого естетичного смаку в оформленні житла, навчальних кімнат, класу, школи, зовнішнього вигляду студента, вчителя, учня і т.ін. До складу естетичної комісії входили представники кабінету естетичного виховання, художньої ради, громадських організацій і викладачі кафедр.

Громадські заліки були традиційними в педагогічних вузах республіки. В доповіді міністра вищої і середньої освіти на Всесоюзному зльоті студентів дана висока оцінка цієї важливої форми громадського виховання студентів, "у результаті якого підвищується успішність студентів, активізується їх участь у громадсько-політичній і трудовій діяльності вузів". Включення в програму заліків з питань мистецтва, літератури, естетики, естетичного виховання сприяло до певної міри естетичній підготовці майбутнього вчителя.

Виставки матеріалів з естетичного виховання при підбитті підсумків педагогічної практики, в піонерських таборах і туристичних походах. На виставках вміщувалися методичні розробки з окремих питань естетичного виховання в класі, школі, піонерському таборі, сім'ї, фотогазети, фотоальбоми, бюлетені з мистецтва, зразки оформлення класу, школи, піонерського табору і т.ін.

Жюрі виставки відзначало кращі студентські методичні розробки, матеріали заохочувальними преміями, грамотами тощо.

Книжні тематичні виставки в бібліотеках, кабінетах, на кафедрах інституту, їх мета полягала в тому, щоб ознайомити студентів з наявною і новою літературою з естетики та естетичного виховання. Велике місце на них займали тематичні виставки літератури: "Художники-передвижники", "Композитори "Могучої кучки", "Про музику і композиторів", "Про живопис і художників", "Література з естетичного виховання учнів", "Література і мистецтво", "Молодий герой поезії" та багато-багато інших. Крім того, бібліотеки, кабінети, кафедри педагогіки, кабінети естетичного виховання під час підготовки студентів до педагогічної і піонерської практики, на конференціях з педпрактики здійснювали інформативний огляд наявної літератури і засобів з естетичного виховання

Педагогічні гуртки з проблем естетичного виховання учнів. Ці гуртки організовувались при кафедрах педагогіки і були спрямовані на підготовку студентів до здійснення завдань естетичного виховання в школі. Плани роботи гуртка передбачали вивчення студентами основ естетичного виховання учнів, досвід шкіл міста і області в організації естетичного виховання учнів, естетичний аналіз шкільних підручників, роль окремих видів мистецтва в естетичному вихованні, дослідження рівня естетичної культури учнів певного класу, питання планування роботи з естетичного виховання в школі, класі, ретельне вивчення педагогічної теорії естетичного виховання школярів і т.д. На засідання гуртків запрошувались директори шкіл, вчителі практики, працівники палаців піонерів, музеїв та ін. Одним з напрямків роботи гуртка була підготовка майбутнього вчителя до проведення факультативних курсів естетичного циклу.

Гурток художників-оформлювачів ставив собі за мету сформувати навички у студентів оформляти шкільну і класну газети, класний куточок, навчити художніх і креслярських шрифтів, оформляти саморобну наочність, класні кімнати і т.ін. Практика свідчить, що ці знання й уміння вкрай необхідні вчителю у повсякденній роботі. Більшість інститутів республіки мають значний досвід у підготовці майбутнього вчителя до елементарного оформлення інтер'єра школи, класних кімнат, розробили спеціальну програму і методикку проведення таких занять.

Кінолекторії з мистецтва використовують значні можливості кінематографу в естетичному вихованні студентів і особливо кінолекторії з мистецтва в периферійних вузах. Студенти знайомилися з вітчизняним і світовим мистецтвом, життям і діяльністю видатних діячів мистецтва і літератури, видатними архітектурними, історичними і культурними пам'ятниками країни і світу. Кінолекторії дають можливість ознайомити студентів з кращими балетами, операми, драматичними спектаклями в постановках провідних колективів країни, з кращими народними хорами, концертними колективами, тріумфальними виступами найкращих наших колективів за кордоном, а також знайомлять студентів з багатою і гарною природою. Утворювалися загальноінститутські, факультетські кінолекторії, а також при наявності умов організовувалися вони і в студентських гуртожитках. Широкого розповсюдження в ці роки набули тематичні кінофестивалі, кінофестивалі фільмів окремих республік і країн.

Фотовиставки і фотоконкурси студентів, викладачів і співробітників інституту також займали важливе місце в естетичному вихованні. В багатьох інститутах організовувалися такі виставки і конкурси: "Наш край", "Природа й історія нашого краю", "Навчання і відпочинок студентів", "Маяки нашого краю", "Студенти на канікулах" і т.д.

Виставки "Своїми руками" проводяться щорічно в більшості вузів республіки, на які студенти подають власні картини, малюнки, вишивки, різьбу по дереву, випалювання та інші художні роботи. Художнє

оформлення таких виставок, добір виставочного матеріалу, проведення екскурсійної роботи на виставці студентів відіграють важливу роль у розвитку естетичних смаків студентів.

Преса. Інститутська преса займає важливе місце в естетичному вихованні студентів. Багатотиражки вузів під рубрикою "Естетичне виховання" вмішують необхідні студенту з естетики і естетичного виховання матеріали диспутів, конференцій, оглядів художньої самодіяльності, літературної критики і т.ін. Поширеними у педагогічних інститутах стали випуски бюлетенів з естетики і мистецтва "У світі мистецтва", "Естетика навколо нас", "Прочитай, це цікаво", "У світі прекрасного", "Естетика і побут", "Естетика в школі" і т.ін. Бюлетені випускались кабінетами естетичного виховання, студентськими клубами, гуртками любителів музики, окремими академічними групами. Постійно вузівська преса інформує студентів про наявність і нові надходження в бібліотеку та кабінети літератури з естетики й естетичного виховання, проводить вікторини, конкурси і т.ін.

Дитячі студії при інститутах. Силами студентів музично-педагогічних, художньо-графічних і факультетів підготовки вчителів початкових класів у деяких інститутах створені дитячі музичні й художні студії. Вони працюють під керівництвом кафедр образотворчого мистецтва, музики, співів. Цінність таких студій полягав в тому, що студенти набувають знань, умінь і навичок керівництва навчальною і виховною роботою з дітьми з дах видів мистецтва і сприяють розвитку художньої творчості учнів. Про важливість такої роботи наголошується в матеріалах Всесоюзного зльоту /жовтень 1972р./: громадським організаціям вищих і середніх навчальних закладів наполегливо розвивати суспільне корисну діяльність студентів..., пов'язану з профілем їх майбутньої спеціальності, надавати конкретну допомогу школі.

Лекторії з мистецтва для учнів старших класів ставили собі за мету ознайомити учнів з історією і сучасним розвитком музичної культури країни і за кордоном. Організовувались лекторії при музично-педагогічних факультетах педагогічних інститутів силами студентів старших курсів музично-педагогічних і художньо-графічних факультетів.

Усний журнал як одна з форм естетичної підготовки студентів широко практикувався в Ніжинському і Горлівському та інших педагогічних інститутах. Кабінет естетичного виховання щомісячно проводив випуски журналів під назвою: "У світі прекрасного", "Прекрасне – в наше життя", "Люби і знай мистецтво", "Музичний промінь" і т.ін. До випуску журналу залучалися по черзі учасники гуртків, клубів, що давало можливість підготувати студентів до організації таких видів роботи в школі.

Фольклорні експедиції студентів філологічних факультетів, які проводяться щорічно у вузах України, також сприяють естетичному вихованню студентів. У завдання експедиції входять запис діалектів, усної

народної творчості, пісень, частівок певного краю, району. Після запису студенти опрацьовують матеріали з точки зору народності, художності, естетичної цінності, взаємозв'язку з історією, культурою та іншими умовами розвитку даного краю. За матеріалами експедиційних походів студенти пишуть реферати, доповіді, виступи, оформляють виставки, проводять звітні вечори, випускають бюлетені.

КВК у педагогічних інститутах мають певні естетичні можливості і сприяють підвищенню естетичної культури студентів. Сила впливу їх на студентство полягав в тому, що вони стали досить поширеними і популярними серед студентів. Зустрічі КВК проводяться між групами, курсами, факультетами, інститутами. Тут важливу роль відіграє музично-художнє оформлення кожної зустрічі клубів, а також тематичні зустрічі, присвячені проблемам естетичної і художньої діяльності майбутнього вчителя. Зустрічі КВК сприяють також самоосвіти в галузі мистецтва. Під час зустрічі команд КВК від учасників зустрічі вимагається мати певний обсяг знань у галузі науки, техніки, культури, мистецтва і т.д.

Дальшого свого розвитку набули раніше діючі форми естетичного виховання студентів: читацькі конференції, диспути, зустрічі з письменниками, артистами, діячами мистецтва і літератури, конкурси читців, літературні студії, культпоходи в театри, кіно, театри, на концерти, обговорення кінофільмів, спектаклів і т.д.

Факультативні курси. Серед факультативних курсів з естетичного виховання студентів найбільшого поширення набули курси з історії мистецтва, естетики і етики. Вони стали теоретичною і методологічною основою для організації всієї системи естетичного виховання як у навчальній, так і позанавчальній діяльності з формування естетичної культури майбутнього вчителя.

§ 6. Проблеми формування естетичної культури майбутніх учителів засобами художньої самодіяльності

Специфіка художньої самодіяльності визначається тим, що вона є засобом і формою ефективного та безпосереднього формування естетичних смаків як учасників, так і слухачів.

Художня самодіяльність у педагогічному інституті, як показує досвід, є однією з найефективніших форм художнього розвитку майбутніх учителів та підготовки їх до організації естетичного виховання учнів і в більшості вузів республіки вона стала найбільш розповсюдженим засобом залучення студентів до естетичної діяльності й пропаганди естетичних знань.

Безпосередня участь студентів у художній діяльності цінна тим, що вона /самодіяльність/ активніше збуджує в людини почуття художника, ніж споглядання і вивчення мистецтва. Студенти, які пройшли школу

самодіяльного мистецтва, у своїй більшості зберігають на все життя прагнення до творчості, до прекрасного, здобувають уміння застосовувати набуті знання і вміння у житті і є активними організаторами самодіяльності учнів.

Будучи проміжною ланкою між професійними виконавцями і звичайними глядачами, учасники художньої самодіяльності являють собою передовий загін художньо-освіченої аудиторії і, по суті, визначають суспільну думку з питань художньої творчості й виконавчої майстерності.

Участь студентів у художній творчості цінна ще й тим, що вона виробляє у її учасників низку цінних життєвих якостей: організованість, дисципліну, наполегливість у подоланні труднощів, уміння поводити себе перед аудиторією і т. п.

Художня самодіяльність в умовах педагогічних вузів республіки є головною ланкою у формуванні художніх смаків і поглядів студентів, без неї не буває жодного свята, урочистого чи будь-якого іншого студентського вечора, зустрічі, туристського походу і т. п. Участь у роботі колективів художньої самодіяльності для більшості студентів не є тимчасовим захопленням, а переростає в життєву необхідність як у студентські роки, так і в пелагічній діяльності.

У системі естетичного виховання студентів педагогічних вузів України студентська художня самодіяльність займає одне з провідних місць, у зв'язку з чим ми вважаємо необхідним зупинитись на її змісті, формах та методах більш докладно.

Із 30 педагогічних вузів республіки лише 3 вузи /Київський, Харківський та Одеський/ знаходяться у великих культурно-адміністративних центрах, які мають багаті можливості для естетичного розвитку студентів: театри опери та балету, симфонічні, камерні, народні оркестри, хори, музеї, театри і т. п. Інші ж педагогічні інститути розміщені в обласних та районних центрах, які мають філармонію, обласний драматичний театр, красзнавчий музей і в деяких містах картинну галерею. Художню частину всіх обласних міських урочистих та інших вечорів, як правило, готують і представляють самодіяльні колективи, в інститутах всі концертні виступи забезпечують студентські самодіяльні колективи.

Тому перед студентськими самодіяльними колективами художньої самодіяльності стоїть подвійне завдання: майстерністю виконання, підбором високохудожнього репертуару розвивати і задовольняти художні смаки та запити її учасників і студентів-слухачів, а також озброїти майбутнього вчителя певними знаннями, уміннями і навичками керівництва відповідними учнівськими гуртками художньої самодіяльності і методикою проведення позакласної роботи з естетичного виховання в ролі вчителя-вихователя.

Виходячи з цих завдань, Міністерство освіти України, ректорати та громадські організації вузів у більшості випадків надають великого значення розвитку самодіяльного мистецтва студентів. Про це переконливо свідчать

республіканські огляди художньої самодіяльності студентів педагогічних навчальних закладів України, присвячені 50-річчю Жовтневої революції /1967р./ та 110-річчю з дня народження В.І.Леніна /1970р./, які проводились у 1967 та 1970 роках.

Порівняльні дані цих двох оглядів показують якісний і кількісний зріст студентської художньої творчості. Якщо в 1967 році на республіканський огляд в Київ було відібрано близько 3000 учасників педагогічних інститутів і педагогічних училищ, то в 1970 році на всеукраїнський огляд було відібрано лише від педагогічних інститутів республіки 3,5 тис. учасників.

Як бачимо, кількісна участь педагогічних інститутів значно збільшилась, незважаючи на підвищення критеріїв відбору на всеукраїнський огляд. За цей період з'явився ряд нових високохудожніх студентських колективів. Якщо до огляду 1967 року був тільки один камерний оркестр, то в 1970 році вони створені в чотирьох педагогічних інститутах /Київський, Дрогобицький, Ровенський, Луганський/, збільшилась кількість ансамблів скрипалів, духових оркестрів, вокально-інструментальних ансамблів, хорових, танцювальних й інших колективів та індивідуальних виконавців. Якщо на огляді 1967 року найбільш чисельні інститутські колективи не перевищували 160 учасників, то в 1970 р. від багатьох інститутів були колективи, що перевищували 200 учасників /Київський, Дрогобицький, Івано-Франківський, Кам'янець-Подільський, Луганський, Миколаївський, Кіровоградський, Ніжинський, Одеський інститути/.

Яскравим свідченням зросту кількості і виконавської майстерності студентських колективів художньої самодіяльності було збільшення числа колективів, які одержували звання "Народного колективу України".

До II республіканського огляду художньої творчості педагогічних інститутів звання "Народного хору" мали хорові колективи Дрогобицького, Київського, Ніжинського, Вінницького, Кіровоградського та Полтавського педагогічних інститутів; танцювальні колективи Кіровоградського й Кам'янець-Подільського інститутів і вокально-хореографічні ансамблі "Пролісок" Дрогобицького та "Верховинка" Івано-Франківського інститутів. Доказом масової художньої творчості майбутніх учителів є також кількість жанрів, відібраних на огляд. Всього на огляді було представлено більше 30 жанрів мистецтва: хоровий, вокальний та сольний спів, симфонічні, камерні, естрадні, духові оркестри та оркестри народних інструментів, хореографічні колективи та вокально-хореографічні ансамблі, музично-літературні композиції, спектаклі студентських театрів естрадних мініатюр, студентських драматичних студій і т.д.

Досвід роботи з естетичного виховання засобами художньої самодіяльності показує, що залучення студентської молоді до масової музичної творчості, хорового співу та слухання високохудожньої музики є одним з найбільш ефективних шляхів музично-естетичного виховання.

Молодь вузів республіки, будучи носіями батьківських традицій українського хорового співу, досить виразна і талановита в музично-художньому відношенні, що дає можливість налагодити в кожному інституті особливо великий розмах музично-хорової самодіяльності.

Відомо, що масова музична культура вища у того народу, який краще співає. Ось чому зусилля всіх музичних працівників і суспільних діячів, котрі мріють про велике піднесення музичної культури, спрямовані насамперед на розвиток хорового співу. Про це яскраво свідчить досвід розвитку музичної культури в республіках Прибалтики. Аналіз минулих оглядів художньої самодіяльності, проведених масових музичних свят, фестивалів, конкурсів і ознайомлення з постановкою роботи художніх колективів педвузів України свідчить, що там вищі естетичні смаки, запити студентів і всебічно розвинуті інші види художньої самодіяльності, де масовий хоровий спів стоїть на більш високому художньому рівні. Як правило, хорові колективи у цих вузах відрізняються гарним володінням голосу, чистотою хорового звучання, правильним диханням, чіткою вимовою слів при співах, виконавчою дисципліною, вмінням співати виразно, струнко й ритмічно. У більшості вузів розмах студентської самодіяльності починався саме зі створення хорових колективів. Покажемо зріст художньої майстерності творчих колективів у деяких вузах України.

У Дрогобицькому педагогічному інституті добре розвинені різні форми і жанри студентського самодіяльного мистецтва. В 50-ті роки тут створений і успішно працює чоловічий хор "Бескид", лауреат республіканського конкурсу хорових колективів, який завоював звання "Народного", виступав з концертною програмою за межами республіки і за кордоном. Потім за ним створюється змішаний студентський хор, згодом хорові колективи на всіх факультетах інституту. В інституті щорічно проводяться групові і курсові огляди художньої самодіяльності. Масовий розвиток хорового співу приводить до створення нових самодіяльних колективів. У 60-ті роки створюється вокально-хореографічний ансамбль "Пролісок", дипломант всеукраїнського конкурсу, який удостоєний звання "народного". Колектив виступав з концертами в Києві, Москві, а також виїжджав з концертними програмами за кордон. Великих творчих успіхів досягли створені у 60-ті роки в інституті вокально-інструментальний ансамбль "Веселка", камерний, духовий, естрадний, симфонічний оркестри та оркестр народних інструментів, чоловічий квартет, інструментальний квінтет і т. п.

Усі студентські традиції: посвята першокурсників у студенти, випускні вечори, студентські "вечорниці", проводи і зустрічі студентських будівельних бригад, урочисті вечори і вечори відпочинку студентів насичені музикою, співом і мають велике значення в естетичному вихованні студентів. На базі всіх колективів художньої самодіяльності створено музичний лекторій, зміст роботи якого передбачав оволодіння необхідними

знаннями з теорії музики, історії мистецтва й озброєння майбутніх учителів необхідними знаннями, вміннями і навичками організації естетичного виховання учнів.

Розглянемо взаємозв'язок розвитку хорового мистецтва та інших видів художньої творчості студентів у Кіровоградському педагогічному інституті, де ми проводили дослідницьку роботу з естетичної підготовки студентів протягом багатьох років. Хоровий спів в інституті ще до війни 1941 р. був одним з найбільш масових й улюблених студентами видів мистецтва. Тут у 30-ті роки почав свою діяльність як керівник студентського хору інституту, заслужений артист республіки, колишній керівник і диригент всесвітньовідомої заслуженої хорової капели республіки "Думка" Г.Сорока. В післявоєнні роки і особливо в 50-ті хорове мистецтво в інституті набуває особливого розмаху. Хорова капела вузу на всіх міських та обласних оглядах у 50-ті роки завойовує перші місця і стає лауреатом обласних конкурсів. У 60-ті роки на республіканських оглядах художньої самодіяльності педвузів республіки і республіканських фестивалях, присвячених 50-річчю Жовтня і 100-річчю з дня народження В.І.Леніна, хорова капела інституту стає лауреатом I ступеня, нагороджується "Золотою медаллю" і їй присвоюється звання "народної", а її керівникові – звання заслуженого працівника культури. Своєю виконавською майстерністю вона завоювала визнання не лише студентів інституту, а й трудящих міста, області та республіки.

З приводу виступу колективів художньої самодіяльності Кіровоградського педагогічного інституту на республіканському огляді педагогічних інститутів, присвяченому 50-річчю Жовтня, республіканська газета "Комсомольское знамя" писала: "В неділю одним з найбільш цікавих був виступ студентів Кіровоградського педагогічного інституту. Прекрасний багатоголосий хор /художній керівник С.Дорогой/ легко й з витонченістю переходить від найвищих дзвінких нот до проникливого шепоту. У танцюристів /худ. керівник В.Слободенюк/; крім витонченості рухів, так багато молодості, темпераменту, відвертості, що їм могли б позаздрити й професійні артисти" [255].

Хорова капела підтримувала постійний зв'язок з композиторами України: Іконником, Мейтусом, Козаком, чиї твори вона виконувала, а народний артист України, голова музично-хорового товариства республіки неодноразово виступав солістом капели. Влітку 1968 р. хорова капела інституту як кращий самодіяльний хоровий колектив республіки, на запрошення республіканського хорового товариства, здійснив на теплоході концертну місячну поїздку по містах Київ – Черкаси – Дніпропетровськ – Запоріжжя – Херсон – Миколаїв – Одеса – Ялта – Сімферополь – Севастополь.

Виступи колективу перед трудящими України, зустрічі з робітниками, молоддю, студентами, а також ознайомлення студентів з культурними

пам'ятниками міст України відіграло неабияку роль в естетичному розвитку учасників хорової капели.

У червні 1969р. хорова капела інституту була запрошена до м. Талліна на свято "100-річчя естонської пісні". Для популяризації хорового співу України Всесоюзна фірма "Мелодія" випустила платівку із записами восьми пісень хору.

У програмі хорової капели близько 40 творів української, російської й зарубіжної народної і класичної музики та сучасні твори.

Репертуар капели відіграє важливу роль у формуванні музично-естетичних смаків студентів. Постійні твори репертуару капели: Глінка – "Попутна", Моцарт – "Реквієм", Россіні – "Наклеп", Шуберт – "В дорогу", Давиденко – "Колодники", твори українських композиторів Леонтовича, Лисенка, Шамо, КосАнатольського, Степовича, Кошиця, С.Козака та ін. Одним із основних завдань у своїй роботі хорова капела вважає пропаганду серед студентів і населення хорового співу, вона неодноразово виступає на сценах інституту, міста й товариства "Знання" з лекціями-концертами: "Розвиток українського музичного мистецтва", "Досягнення українського сучасного музичного мистецтва", "Музична творчість Леонтовича" і т. п.

Колектив хорової капели працює за спеціальною програмою, яка передбачає розучування хорового репертуару, вивчення нотної грамоти, основ диригування, а також отримує знання з музичного мистецтва. Програма "Музичне мистецтво" містить у собі загальні дані про музику, народну музичну творчість, українську та зарубіжну класичну музику, сучасну музику і музику в школі. Завдання курсу "Музичне мистецтво" полягає в тому, щоб дати майбутньому вчителю, класному керівникові, завучу чи директору школи певний обсяг елементарних знань для проведення з учнями позакласної роботи з музично-естетичного виховання. Крім того, під час занять хору учасники одержують необхідні методичні вміння і навички роботи з класним і шкільним хоровим гуртками.

При такій організації роботи хорового колективу учасники бачать не лише перспективу підвищення свого естетичного світогляду, але й підготовку до проведення естетичного виховання учнів. Як правило, учасники хорової капели, які пройшли школу самодіяльного мистецтва, є здібними організаторами позанавчальної виховної роботи в школі. Ось що сказала випускниця фізико-математичного факультету 1959р. на зустрічі зі студентами в 1960р. Раїса Ільченко, нині сільська вчителька Кіровоградської області: "Поступивши в 1954р. на фізико-математичний факультет інституту, я, випускниця сільської школи, не знала нотної грамоти, мала слабкі уявлення про роль музики у вихованні дітей. Протягом 5-річного навчання в інституті я співала в хоровій капелі. На все життя запам'ятала партії творів Штрауса "Голубий Дунай", Глинки "Венеціанська ніч" та ін., які виконувались хором. Зараз я не можу без музики. Навички і знання, одержані в хорі, постійно використовую у своїй роботі як класний керівник,

Свою любов до музики прищеплюю дітям. І математика, і музика мені однаково допомагають навчати і виховувати. Кілька років керувала шкільним хором у нашій школі, бо вчителя співів у нас немає. Крім того, організовувала художню самодіяльність у сільському клубі й сама беру в ній активну участь".

А ось як згадує про хор випускник фізико-математичного факультету 1969 року Микола Родзін: "На I курсі в 1954 році дівчата нашої групи привели мене до хорової капели, вважаючи, що я маю гарний баритон. За час участі в хорі здобув необхідні знання з нотної грамоти, розвинув слух і голос, і, головне, полюбив музику. За 5 років участі в хорі одержав таку підготовку, що зміг після закінчення інституту поступити на підготовнє відділення до Київської консерваторії з класу вокалу. Закінчивши консерваторію, працюю солістом Ялтинської філармонії і не забуваю свою вчительську спеціальність: читаю математику у вечірній школі. З глибокою любов'ю я завжди згадую наш дружний студентський хоровий колектив, який дав мені путівку в музичне життя..."

"Після закінчення інституту в 1959 році я вийшла заміж і виїхала з чоловіком до НДР. Тимчасово не працювала. Спочатку думала, що помру від нудьги. Але знання і вміння, одержані за час співу в хоровій капелі інституту /була тут солісткою/, дали мені змогу при офіцерському клубі організувати хор із солдатів та офіцерів. Зараз я вже працюю в школі, але з музикою і піснею не розлучаюсь, за це діти мене люблять і поважають...", – пише в інститутську багатотиражку "Радянський студент" /нині Освітнянський гарт"/ Нела Зелінська.

"...Знання, вміння і навички, набуті мною за час участі в інститутській хоровій капелі, дали змогу організувати навчання і позакласну діяльність мого класу так, що він з найвідсталіших за перше півріччя вийшов у передовий. Після закінчення інституту я приїхала в Пантаївську школу-інтернат. Дали третій клас. Усі вчителі відмовлялись брати його. Достатньо нагадати, що двоє учнів цього класу покусали руку директору школи. Я почала роботу в класі з організації художньої самодіяльності: підготувала хор, вокальну, танцювальну групи, групу читачів, залучила до самодіяльності учнів старших класів. Діти так захопились роботою, що весь вільний час віддавали самодіяльності. Ми часто виступали з концертами в сільському клубі, в школі, в шахтарських клубах. Усе це допомагало мені згуртувати колектив на організацію боротьби класу за високу успішність і дисципліну. ...І ось до кінця II чверті наш клас за дисципліною й успішністю зайняв перше місце в школі. Для мене це була велика перемога", – пише випускниця 1964 року, солістка й активна учасниця хорової капели Галина Помненко.

Таких прикладів можна навести досить багато.

Головний результат участі студентів у хоровому співі – це виховання глибокої любові до мистецтва, набуття навичок, знань й умінь організації виховної та навчальної роботи з дітьми.

Розвиток і масова пропаганда в інституті хорового співу сприяли появі нових жанрів художньої творчості студентів. На базі хору створюється чоловіча й жіноча вокальна групи, сольний гурток, хорові колективи на факультетах; на групових, факультетських оглядах художньої самодіяльності, які проводяться щорічно, виступають групові, курсові та факультетські хори, вокальні, інструментальні та інші малі форми колективів художньої самодіяльності. Наприклад, в інститутському огляді художньої самодіяльності 1959 року взяло участь 25 студентських хорів, причому організаторами і керівниками цих хорів були учасники хорової капели вузу.

Масовий хоровий спів сприяв певною мірою також розвитку хореографічного мистецтва в інституті. Хорове й танцювальне мистецтво у вузі всі ці роки перебувало ніби в творчому змаганні. Створений на початку 1960 років самодіяльний хореографічний колектив "Юність" є одним з кращих колективів в Україні. На щорічних "Декадах танцю", які проводились у Кіровограді, танцювальний колектив з 1965 р. завжди виходить переможцем. У 1967 році на республіканському огляді художньої самодіяльності педвузів України колектив нагороджується дипломом I ступеня та почесною грамотою Міністерства освіти. Все менше стає клубів і будинків культури в Кіровоградській області, де б не виступав цей колектив. Досить сказати, що він був учасником фестивалю фольклорного танцю в Туреччині /1966р./, Бельгії, Франції /1968р./ Болгарії /1969р./ і ФРН, Єгипті, Португалії і в кожному з них завойовував почесні місця та нагороди. Про його концертні виступи писали газети Туреччини, Франції, Бельгії, Болгарії, Польщі, відкривав концертний виступ у Москві на стадіоні в Лужниках «Олімпіада-80» та інші.

Ось що писала про їх виступ бельгійська газета: "У Будинку Борців /Мезон де Комбаттан/ уже танцювали угорці, поляки, чехи, болгари, іспанці, Українці – ніколи. І ось вівторок, вечір. 32 виконавці українських танців з Кіровограда, які прибули прямо з полів України на борту літака "Туполєв" з прямим сполученням Москва – Париж, дали тут свій єдиний концерт, перш ніж продовжити п'ятиденне турне по Сходу, почате концертами в Пломб'єрі.

Очевидно, група не відчувала втоми після тривалої подорожі: перед переповненим залом /не було жодного вільного місця/ танцюристи, майбутні вчителі, студенти педагогічного інституту ім. О.С.Пушкіна показували свій винятковий талант. Щастя, що в Будинку Борців сцена дуже міцна: погано прибиті дошки не витримали б, звичайно, сили удару шкіряних червоних і чорних чобітків молодих людей, які танцювали під завзяті звуки баяна. Програма була різноманітно яскравою: граційні та повільні танці й дивовижні стрибки, фантастичний вихор, танці такі ж ритмічні, як і

акробатичні. Валентина та Анатолій, в зовсім іншому жанрі, заспівали чудові пісні своєї країни..." [259]. Газета вміщує фотознімок двох танцюристів.

У народному студентському танцювальному колективі "Юність" близько 70 юнаків та дівчат, крім того, при ансамблі створена студія в кількості 50 осіб. Програма занять паралельно з постановкою і розучуванням танців передбачає теоретичну і методичну підготовку кожного учасника колективу до роботи з учнівським хореографічним гуртком.

Теоретична частина програми "Хореографічне мистецтво як засіб естетичного виховання" передбачає 11 тем: "Танець як вид мистецтва", "Становлення та розвиток балету", "Українське хореографічне мистецтво", "Сценічне мистецтво танцю", "Народний танець", "Сучасний балетний танець", "Танець та музика", "Репертуар самодіяльного танцювального колективу", "Створення хореографічного репертуару", "Хореографічна художня самодіяльність школярів", "Методика роботи з дитячим колективом", "Сценічне оформлення танцю" і т. п.

До проведення занять широко залучаються самі учасники колективу, практикується перегляд кінострічок кращих балетів, танцювальних свят тощо. Всі заняття мають професійно спрямований характер і сприяють підготовці випускників до керівництва дитячими хореографічними колективами. Танцювальний колектив відіграє значну роль у розвитку масового танцювального мистецтва та у формуванні смаків студентів, пропагує кращі його зразки зі сцени та на масових студентських танцювальних вечорах, на конкурсах сучасних і бальних танців.

Танцювальний колектив має самостійну програму в 2-х відділеннях; репертуар включає в себе українські, російські, білоруські та інші танці народів зарубіжних країн. За високу художню майстерність колективу присвоєно звання "Народного". В зв'язку з тим, що жоден навчальний заклад республіки не готував для школи учителів-хореографів, ми маємо підставу стверджувати, що танцювальний колектив "Юність" є однією з форм їх підготовки, а практика показує, що абсолютна більшість випускників, учасників танцювальних колективів успішно керує в школах та клубах самодіяльними танцювальними гуртками.

Про вплив масового хорового співу на розвиток інших видів художньої творчості студентів свідчить і досвід роботи Івано-Франківського педагогічного інституту. Тут функціонує кваліфікований змішаний загальноінститутський хор. Крім хору, великою популярністю користуються загальноінститутські колективи: народний вокально-хореографічний ансамбль "Верховинка", вокальний ансамбль "Росинка", вокально-інструментальний ансамбль "Опришки", ансамбль бандуристок та ін. Ці колективи відомі далеко за межами області й України зокрема. Ансамбль "Верховинка" був учасником Декади української літератури та мистецтва в Росії, брав участь у концертах Києва, Москви та інших міст.

Крім загальноінститутських колективів, на кожному факультеті працюють також колективи художньої самодіяльності. На філологічному факультеті діють хор, вокальний ансамбль, студія сучасного художнього слова та ін., на фізико-математичному – хор, танцювальний колектив, вокальний ансамбль "Роксолана", чоловічий хор і т.д.

Масове залучення студентів у цьому інституті до художньої самодіяльності сприяє підвищенню їх загального рівня естетичної культури.

Гордістю Полтавського педагогічного інституту є змішаний хор "Калина", в якому беруть участь 120 студентів і викладачів. На республіканському фестивалі самодіяльного мистецтва йому присвоєно звання "Народного" і вручена "Золота медаль". На базі хорового колективу створена оперна студія, яка здійснила дві постановки опер: "Запорожець за Дунаєм" Гулака-Артемівського і "Катерина" Аркаса.

Обидві опери були показані на сцені обласного музичного театру, а колективи нагороджені дипломами I і II ступеня. Обласна газета "Зоря Полтавщини" від 19 лютого 1968 р. про постановку студією опери "Запорожець за Дунаєм" писала: "...Приємно відзначити, що в опері панує глибока гармонія виразних музично-сценічних засобів. Струнко прозвучали масові сцени, в яких були зайняті жіночий хоровий ансамбль, хор та танцювальний колектив інституту... Виступи майбутніх педагогів на сцені обласного театру – велике свято для них. Його на все життя запам'ятають учасники, а їх було близько ста. І де б вони не працювали в майбутньому, кожен з них буде прищеплювати своїм вихованцям любов до музики, всього того, що прикрашає наше життя, збагачує духовно. Відчувається, що в інституті неабияке значення приділяється естетичному вихованню студентів, а це так необхідно для майбутнього вихователя підрастаючого покоління...".

Інститути, які мають музично-педагогічні факультети, широко практикують залучення студентів старших курсів до організації самодіяльних колективів на інших факультетах. Так, у Кіровоградському, Дрогобицькому та інших педінститутах за кожною групою закріплені 1-2 студенти музично-педагогічного факультету, завданням яких є підготовка групи до огляду художньої самодіяльності інституту, а також подання постійної допомоги в організації заходів з естетичного виховання студентів групи. Таке прикріплення дає користь як студентам групи у підвищенні їхнього загального культурного рівня і розвитку самодіяльної творчості, так і майбутнім учителям співів та музики в набутті практичних і методичних навичок керівництва музичними молодіжними гуртками.

Виконуючи рішення Міністерства освіти про розгортання роботи колективів художньої самодіяльності в загальній системі естетичного виховання майбутнього вчителя, педагогічні вузи республіки, крім вищеназваних видів, широко практикують різноманітні форми і види художньої творчості студентів. У 50-60 рр. особливо популярними стали вокальні, вокально-інструментальні та естрадні ансамблі. Високої художньої

культури виконання досягли вокальні ансамблі "Росинка" /Івано-Франківськ/, "Ромашка", "Веснянка", "Дніпряночка", "Смерічки" /Черкаси/, "Коробейники", "Оптимісти" /Горлівка/, "Спектр", "Червоні вітрила" /Луцьк/, "Тембр" /Кіровоград/, "Червона калина" /Ніжин/, "Бригантіна" /Запоріжжя/, "Ровесник" /Луганськ/, "Калина" (Полтава) та багато-багато інших.

Майже в кожному педагогічному інституті працювали драматичні студії, театри естрадних мініатюр. У Горлівському педагогічному інституті студентський театр мініатюр, який працював протягом 10 років, найбільший колектив інституту, став фактично живою газетою інституту, в якій розповідається про повсякденне життя та навчання студентів. Театр мініатюр об'єднує в собі всі види мистецтва: музику, танець, мистецтво слова і має вокально-інструментальний ансамбль танцюристів, співаків та художників.

Разом з тим вивчення досвіду вузів республіки та власного досвіду організації студентської художньої самодіяльності в системі естетичної підготовки студентів дозволив нам виявити деякі недоліки. Типові з них можна звести до таких моментів:

1. Організаційні недоліки. Практика показує, що частина студентів, які до вступу до інституту брали активну участь в роботі художньої самодіяльності, не виявили бажання брати в ній участь, навчатись в інституті, незважаючи на наявність позитивних художніх даних.

Так, студентам II курсу філологічного факультету Кіровоградського педагогічного інституту була запропонована анкета із запитаннями:

1. В яких гуртках художньої самодіяльності Ви брали участь у школі?
2. В яких гуртках художньої самодіяльності Ви берете участь в інституті?
3. Чи бажаєте брати участь у роботі колективів художньої самодіяльності в інституті?

Дані відповідей наведемо в таблиці.

Кількість опитуваних студентів	Брали участь у школі						Брали участь в інституті					
	В 1 гуртку	В 2 гуртках	В 3 гуртках	всього	% участі	Не брали участі	В 1 гуртку	В 2 гуртках	В 3 гуртках	всього	% участі	Не брали участі
80	27	34	15	76	95	4	29	3	32	48	40	14
												осіб

1/3 таблиці видно: якщо в шкільних гуртках художньої самодіяльності брало участь 95% опитуваних студентів, то в інститутських – лише 40%.

Причини небажання брати участь в інститутській самодіяльності найрізноманітніші, але головні серед них – недостатня пропаганда змісту і завдань роботи колективу, низький рівень діяльності окремих колективів, а також недостатнє орієнтування програм роботи колективів на підготовку майбутнього вчителя до організації естетичного виховання школярів.

2/ Іноді колективи художньої самодіяльності чи окремі виконавці прагнули копіювати виконавчу манеру і зовнішню схожість професійних колективів та улюблених артистів. Наслідування зовнішніх прийомів виконання без глибокого самостійного розуміння і практикування творів майже завжди приводило до їх фальшивого та штучного виконання і не приносило естетичної насолоди ані слухачам, ані виконавцям. Так з'являються в художній самодіяльності слабкі копії, а іноді й пародії на відомих виконавців Утьосова, Шульженко, Райкіна, Штепселя та Тарапуньки, Сови і т. д. Це буває у тих випадках, коли самодіяльні колективи ще не мають свого творчого обличчя, художньої ініціативи і не в змозі дати свого трактування виконуваним творам. Таке "натаскування" учасників художньої самодіяльності на готові штампи завжди приводить до ремісництва і завдає шкоду як учасникам, так і слухачам.

3/ Деякі колективи і особливо окремі виконавці при доборі репертуару намагались догодити смакам художньо невибагливої аудиторії і для цього підбирали дуже доступний одноманітний репертуар і в більшості випадків легкого жанру: різні куплети, пародії, відомі арії з оперет, жартівливі естрадні пісні і т.д. Головний намір при цьому – ефективний вплив самого репертуару незалежно від якості художнього виконання. В такому спрямуванні роботи колективу та окремих виконавців криється загроза просто скотитись до халтури.

4/ У роботі колективів художньої самодіяльності траплялись і такі випадки, коли окремі учасники з найкращими намірами, але без відповідної спеціальної підготовки і виконавчої техніки вивчають найскладніші твори і гордяться тим, що виконують класичну п'єсу чи оперну арію. Такий підбір репертуару є наслідком недосвідченості як учасників, так і керівника, незважаючи на те, що в більшості випадків художній смак таких виконавців має позитивне спрямування.

5/ Суттєвим недоліком роботи студентських самодіяльних колективів деяких вузів була відсутність ритмічності в їх роботі. Як правило, такі колективи активізували свою діяльність лише перед оглядами, конкурсами, фестивалями, концертними виступами, що не сприяє розвитку творчих здібностей її учасників і є причиною низького рівня виконання художніх творів. Причини такої організації художніх колективів криються в недостатній увазі і недооцінці їх ролі в естетичному вихованні студентів з боку громадських організацій, художньої ради, правління клубу і ректорату вузів.

Всі ці та інші недоліки бажано враховувати при організації студентської художньої самодіяльності.

ДЕЯКІ МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ САМОДІЯЛЬНОСТІ

Кожний вид художньої самодіяльності має свою методику, яка відома керівникам-спеціалістам. Вивчивши досвід організації художньої самодіяльності у вузах республіки і її роль в естетичному вихованні та естетичній підготовці студентів, ми на основі аналізу зупинимось лише на деяких організаційних принципах, які, як показує наше дослідження, допоможуть краще організувати та підвищити їх роль в естетичній підготовці майбутніх учителів.

1. Комплектація колективів. Якість роботи колективів художньої самодіяльності, як свідчить досвід, значною мірою залежить від їх якісної і кількісної комплектації. Однією з умов набору студентів до колективів є широка пропаганда серед студентів змісту і завдань діяльності кожного з цих колективів. Ця пропаганда може здійснюватись за допомогою активу художніх колективів, активістів, культторгів груп, факультетів, інститутського радіо, преси, а також шляхом випуску спеціальних бюлетенів, стендів, в яких розкривається діяльність колективу. Важливо звернути увагу студентів на ті знання, вміння і навички, які одержує учасник колективу для своєї майбутньої педагогічної діяльності в ролі класного керівника і вихователя.

Найкраще проводити набір у колективи студентів I курсу, що дасть можливість брати у художній самодіяльності всі роки навчання у вузі, але не обмежувати набір студентів і старших курсів. Керівнику колективу, активу громадських організацій необхідно попередньо ознайомитись із художніми можливостями, запитами та інтересами першокурсників, виявити їх бажання брати участь у тих колективах художньої самодіяльності, в яких вони брали в школі чи на виробництві.

Вступ студентів до колективу добровільний, але разом з тим повинна бути дисципліна, яка не допускає плинності складу, тому при вступі необхідно попередити про це студентів. Усі дисциплінарні обмеження повинні затверджуватись загальними зборами колективу і за їх порушення окремі студенти мають відповідати перед колективом і громадськими організаціями як за порушення загальної дисципліни.

Бажано, щоб кожен студент брав участь не менше ніж в одному колективі, комплектацію колективу закінчити протягом перших десяти днів, що дасть можливість почати свою роботу одночасно з початком занять в інституті.

2. На основі загального досвіду кожен колектив художньої самодіяльності проводить свої заняття 2 рази на тиждень. За домовленістю і побажаннями учасників колективів можуть бути проведені

додаткові заняття. Розклад занять колективів повинен бути передбачений календарним планом роботи інституту. В години їх занять не повинні проводитись інші заходи, які б відвертали учасників від занять в колективі.

3. Для заміни учасників, які вибули, та поповнення складу колективу новими підготовленими студентами бажано мати *підготовчі студії*, які б працювали за спеціальною програмою. Керує студією найбільш підготовлений студент – учасник художнього колективу при допомозі керівника. Особливо виправдовують себе підготовчі студії при танцювальному, духовому, драматичному колективах. Протягом навчального року студійці беруть участь у концертах, у кінці навчального року виступають зі звітним концертом. Найбільш підготовлені учасники урочисто переводяться до основного складу колективу.

4. Важливим стимулом людської діяльності є *радісна завтрашня перспектива*, а в роботі самодіяльних молодіжних колективів вона іноді є вирішальною.

Досвід показує, що не можна починати заняття колективу, не накресливши його перспективу. Невдачі деяких колективів художньої самодіяльності значною мірою залежать від не досить чітко визначеної перспективи їх роботи.

Перспектива кожного колективу може бути поставлена в зв'язку зі специфікою видів самодіяльного мистецтва. Загальною перспективою для колективів може бути: глибоке вивчення жанру мистецтва, в якому бере участь студент, одержання естетичної насолоди від участі в колективі і виступів у концертах перед своїми товаришами, викладачами, трудящими міста та області, концертні поїздки в інші міста, вузи, військові частини, колгоспи, на підприємства, підготовка до участі в міських, обласних та республіканських оглядах, фестивалях і святах, перспектива вироблення цілого ряду позитивних якостей, яких набувають під час участі в роботі колективу /вміння керувати голосом, вироблення постави, рухів, вміння вести себе на сцені перед глядачем і т. п. /.

Кожен студент живе перспективою своєї майбутньої роботи і турбується про свою підготовку бути в ролі вчителя та вихователя. Тому далекою перспективою може бути підготовка учасника художньої самодіяльності до керівництва відповідним шкільним гуртком художньої самодіяльності, до організації естетичного виховання учнів та сільської молоді і взагалі підвищення свого загального культурного рівня.

У зв'язку з цим важливого значення набувають питання професійно-педагогічного спрямування роботи колективів художньої самодіяльності. План роботи колективу повинен передбачати як підготовку концертного репертуару, так і озброєння учасників певним обсягом теоретичних знань, умінь і навичок керівництва гуртком художньої самодіяльності в школі.

Виконання високохудожнього репертуару є також однією з перспектив роботи колективу і особливо окремих виконавців.

Підготовка учасника колективу до питання шкільного факультативного курсу естетичного циклу також може розглядатись як одна з перспектив участі в роботі колективу.

5. Кожний колектив художньої самодіяльності постійно дбає про своє згуртування, виробляє *традиції*, організовує цікаві культпоходи в театри, кіно, концерти, прогулянки за місто, поздоровлення з днем народження і святами членів колективу, вручення пам'ятних подарунків, щорічне колективне фотографування, оформлення альбомів і написання історії колективу, урочистий прийом першокурсників у колектив та урочисті проводи випускників з врученням їм диплома про одержання другої громадської професії по лінії ФГП, вручення грамот і пам'ятних подарунків випускниками, зустріч за склянкою чай, урочисте вручення дипломів та грамот за участь в оглядах, фестивалях і т. п.

Традиційним повинен бути річний звіт кожного колективу за свою роботу, який проводиться наприкінці навчального року. На звітний концерт запрошуються студенти, викладачі, шефи, громадськість міста та області. З офіційній частині вечора, присвяченій звітному концерту, підбиваються підсумки роботи колективу за рік, вручаються нагороди, грамоти колективу та окремим його учасникам.

Бажано, щоб кожний колектив мав фотоапарат, кінопроектор, магнітофон та інші необхідні технічні засоби.

Заслуговують на увагу традиційні зустрічі випускників, колишніх учасників художніх колективів, під час яких вони діляться досвідом використання у практичній роботі набутих навичок й умінь у виховній та навчальній роботі з дітьми, виступають в інституті з керованими ними дитячими гуртками художньої самодіяльності. У вузівській пресі періодично використовувати рубрику "Говорять випускники – учасники художньої самодіяльності". Треба оформлювати стенди, які відображають діяльність колективу і т. п.

6. *Кафедри педагогіки та психології* повинні відігравати провідну роль в організації професіонального спрямування роботи колективів художньої самодіяльності. При проведенні педагогічної практики в школі, в піонерському таборі, при написанні курсових та дипломних робіт, проведенні спецсеминарів та спецкурсів з виховної роботи з учнями та інших заходів необхідно широко пов'язувати набуті в колективі знання, вміння та навички з практикою майбутньої роботи випускника. Під час педпрактики студенти залучаються до керівництва шкільними гуртками, беруть участь у підготовці свят, вечорів, екскурсій, культпоходів, ведуть факультативні заняття естетичного циклу.

Учасники художньої самодіяльності одержують певне завдання з організації естетичного виховання учнів під час педагогічної практики в літніх учнівських таборах.

Внаслідок цього набуті знання та вміння за період роботи в художніх колективах закріплюються в безпосередній практичній роботі студентів.

7. Важливим стимулом у розвитку студентської художньої самодіяльності відіграють *інститутські, факультетські, курсові та групові огляди-конкурси*, а також конкурси з окремих жанрів мистецтва: солістів, читців, танцюристів, вокальних груп, хорів, музичних виконавців і т. п. Серед груп філологічного факультету заслуговують уваги конкурси одноактних п'єс, які готуються кожною академічною групою. На заключному інститутському огляді підбиваються підсумки огляду, вручаються перехідні призи факультетам, групам та окремим виконавцям.

Для заохочення та залучення студентів факультетів до участі в загальноінститутських колективах художньої самодіяльності в умовах огляду необхідно передбачити зарахування кожному факультету певної кількості очок за кожного учасника інститутських колективів від певного факультету. Роль інститутського журі конкурсу може виконувати художня рада інституту із залученням студентського активу, який відповідає за організацію художньої самодіяльності.

8. Значну роль у розвитку масової студентської художньої самодіяльності відіграють *музично-педагогічні, хореографічні та образотворчі факультети*, створені в багатьох педагогічних інститутах республіки. Деякі вузи мають позитивний досвід залучення студентів цих факультетів до керівництва художньою самодіяльністю на інших факультетах. Найбільше виправдовує себе прикріплення 2-3 студентів музично-педагогічного факультету до групи чи курсу інших факультетів, де вони проводять відповідну роботу з підготовки концертів, проведенню оглядів художньої самодіяльності, надають допомогу в постановці культурно-масової роботи.

Все це організовується художньою радою, професійними організаціями, кабінетом естетичного виховання при активній допомозі кафедр музики та співів.

9. Вивчення досвіду організації художньої самодіяльності у вузах України свідчить, що у зв'язку із створенням кабінетів естетичного виховання громадські студентські організації самоусунулись від цієї ділянки роботи, що завдає шкоди в розвитку масової самодіяльності студентів. Профкоми, художня рада спільно з кабінетом естетичного виховання відіграють провідну роль у розвитку художньої самодіяльності і надають їй простійну допомогу. Вони повинні постійно турбуватися про те, щоб кожний студент брав участь в якомусь виді художньої самодіяльності і надають їй постійну підтримку і допомогу, розглядаючи її як необхідну і складову частину підготовки всебічно розвинутого вчителя для сучасної школи.

10. Досвід показує, що участь викладачів і співробітників інституту позитивно позначається на організацій: роботи колективів художньої самодіяльності.

Своїм ставленням, виконавчою майстерністю, любов'ю до мистецтва вони є прикладом для студентів.

11. Як правило, учасники художньої самодіяльності мають непогані показники у навчанні, але разом з тим вони витрачають багато часу на репетиції, концерти. Тому виправдовує себе при успішно поставленій теоретичній, методичній та практичній підготовці в колективі самодіяльності участь студентів у ній зараховувати як факультативний курс і заносити до залікової книжки. Все це повинно бути оформлено рішенням Вченої ради інституту за поданням художньої ради, громадських організацій та кафедр.

Усі ці поради, сформульовані на основі аналізу і вивчення досвіду, використовувалися у педагогічних вузах в організації художньої самодіяльності і відіграли позитивну роль у формуванні естетичної культури майбутнього вчителя.

ВИСНОВКИ ДО III РОЗДІЛУ

1. Характерною особливістю роботи щодо формування естетичної культури вчителя у навчально-виховному процесі педагогічних вузів України в 1941-1990 рр. було значне посилення уваги до цієї проблеми з боку Міністерства освіти України, партійних, профспілкових і комсомольських організацій, про що свідчать проведені наукової конференції, наради, семінари, накази, методичні листи, постанови Міністерства освіти з питань естетичного виховання студентів.

2. Значну роль у формуванні естетичної культури майбутніх учителів відіграло введення факультативних курсів естетики й етики, які стали у цей період фактично обов'язковими для всіх студентів педагогічних вузів. Незважаючи на те, що програма курсу естетики була надто ідеологічно спрямована, все ж таки більша частина програми орієнтована на формування загальної культури студентів педагогічних вузів з урахуванням профілю майбутньої педагогічної діяльності випускника.

3. Заслуговує на увагу і те, що до розробки теоретичних і практичних проблем формування естетичної культури майбутніх учителів у цей період залучається значна кількість учених: філософів, соціологів, педагогів, психологів, про що свідчать матеріали наукових конференцій, фундаментальні праці і методичні публікації у всіх видах соціально-педагогічної періодичної преси.

4. Велику позитивну роль у формуванні естетичної культури студентів педвузів відіграв проведений у 1957 році VI Всесвітній фестиваль молоді і студентів у Москві, якому майже протягом року передувала досить активна масова робота щодо залучення студентів до різних видів художньої творчості в академгрупах, на факультетах, в інституті, місті, області і т.ін.

5. Слід відзначити також і те, що значну роль у цьому відіграв створений при Міністерстві освіти республіканський кабінет з естетичного

виховання, який у своїй діяльності акцентував увагу на необхідності піднесення загального естетичного рівня культури студентів, брав активну участь у розробці методичних матеріалів, проведенні наукових конференцій, читань, семінарів, нарад тощо.

6. У піднесенні загального рівня естетичної культури майбутніх учителів, удосконаленню змісту, форм і методів позитивну роль відіграли періодичні комплексні перевірки навчально-виховної роботи педагогічних вузів, де обов'язковою частиною перевірки був розділ про організацію естетичного виховання студентської молоді. Такі перевірки і розроблені на їх основі методичні рекомендації, підготовлені накази Міністерства освіти сприяли підвищенню відповідальності і загального рівня роботи ректоратів з проблем естетичного виховання майбутніх учителів.

7. Позитивно вплинули на масове залучення студентів до різних видів творчої художньої самодіяльності проведені Міністерством освіти України в 1967 і 1980 рр. огляди художньої самодіяльності студентів педагогічних вузів та учнів педучилищ. Вони сприяли дальшому розвитку художньої самодіяльності, залученню до неї широких студентських мас, піднесенню їх художнього рівня і виконавської майстерності, розвитку всіх жанрів самодіяльності, а також виявленню талановитої студентської молоді.

8. Неоцінену роль у формуванні естетичної культури студентів педвузів відіграли створені при педагогічних вузах згідно з наказом Міністерства освіти України "Кабінети естетичного виховання" /1967р./, які стали організаційними і методичними центрами естетико-виховної роботи серед студентів.

9. Провідну роль у формуванні естетичної культури в позанавчальній виховній діяльності відіграли університети культури, художні відділи факультетів громадських професій /ФГП/, лекторії з мистецтва, клуби любителів мистецтва, клуби слухання музики, створені при вузах картинні галереї, виставки, інформаційні творчі об'єднання з естетики і мистецтва, самоосвіта студентів, організовані дні мистецтва в інституті, виставки "своїми руками", дитячі художні студії при вузах, усні журнали, клуби винахідливих і кмітливих /КВК/, факультативні курси з естетичного виховання, огляди художньої самодіяльності в системі "група-курс-факультет-інститут" і т.ін..

10. Значно вплинуло на формування естетичної культури студентів відкриття у цей період при педінститутних факультетів по підготовці вчителів музики, образотворчого та хореографічного мистецтв.

РОЗДІЛ IV. Формування естетичної культури майбутніх учителів засобами навколишньої дійсності та трудової діяльності

§ 1. *Природа як засіб формування естетичної культури майбутніх учителів*

Про роль природи в формуванні естетичної культури вели розмову ще стародавні автори, Але досить інтенсивно вивчалась у всіх аспектах природа у новий час. Цією проблемою займались філософи, природознавці, педагоги, естетики, мистецтвознавці, письменники та представники інших видів мистецтва. Дискусія про загальнотеоретичну проблему краси продовжується і зараз, але активно вона розпочалася з 50-х – 60-х років, коли в програму педагогічних інститутів було введено факультативний курс естетики.

Одна частина естетів, що одержала назву "суспільствознавці", доводила, що природа естетично нейтральна і набуває естетичну значущість тільки тоді, коли вона включається в систему соціальних відносин. Інші естети – "природники" – доводили, що природа може і повинна розглядатися як естетична цінність не лише тоді, коли асоціюється із соціальними явищами і набуває соціальної значущості, але і як така, що існує сама по собі. Розмірність, симетричність, упорядкованість, пропорційність, єдність форми і змісту, гармонія, доцільність і т.д. – такі об'єктивні основи краси природи. /188,с.205/ Здатність особистості сприймати красу природи й одержувати від неї насолоду здійснюється в процесі освоєння людиною реального світу.

Отже, бачимо, що процес формування естетичної культури особистості засобами природи досить складний, він повинен бути для дітей педагогічно, організованим і спрямованим, а тому вимагає передусім методичної підготовки вчителя до здійснення цих завдань.

Проаналізуємо в загальних рисах ту основу, на якій повинна ґрунтуватися робота з формування естетичної культури майбутнього вчителя і, його методична підготовка з естетичного виховання учнів засобами природи.

Починаючи з VI століття до н.е., античними філософами створювались цілісні теорії прекрасного в природі. Об'єктивність природи і краси була для них елементарно зрозумілою річчю. Вони вбачали красу в стрункості й узгодженні фізичного світу і захоплювалися нею. Про важливість проблеми залучення природи до формування естетичної культури досить виразно свідчить той факт, що естетика як наука сформувалася в лоні природознавства.

Демокрит один із перших зробив спробу сформулювати закони краси в природі, розкривши атомну будову світу. Аристотель перший звів естетичні

знання всієї епохи в систему, сформулював нормативні поняття краси, виходячи знову ж таки з природи самих речей. Він назвав основні ознаки краси в природі: вірність поєднання всіх частин змісту, симетрію і ритм, злагоду протилежних засад /теплого і холодного в кольорах, високого і низького в звуках тощо/. Він висловив основну ідею прекрасного в природі – єдність змісту і форми предметів природи.

Великий філософ Гераклід, розглядаючи природу як арену боротьби протилежностей, бачив у єдності протилежностей красу природи, а загальним законом цієї краси вважав гармонію. Він стверджував, що краса світу не поза світом, не над ним, не вноситься до нього, а перебуває в ньому безпосередньо. /5,с.137/

Багато зробили у цьому напрямку Піфагор і його учні, які бачили світ як гармонію, а саме Піфагор назвав всесвіт космосом, маючи на увазі "красу", "лад", "гармонію", "устрій". У гармонії вони бачили дійсність природи, світу, їх невід'ємну естетичну якість. Не випадково піфагорійці вище всього поважали бога Аполлона, заступника світу прекрасного який уособлює собою, на думку греків, красу всесвіту.

Отже, стародавні філософи і математики поклали початки естетики природи, сформулювали її фундаментальну теоретичну основу. У відповідності з ученням про гармонію і законами краси, до яких прийшла естетика шляхом пізнання законів природи речей, розвивалось усе грецьке мистецтво. Справедливо вважалось, що природа навчила людей створювати красу і мистецтво. Чудова стрункість природи була взірцем для грецької архітектури. Навчаючись у природи побудові змістовних форм, старогрецькі архітектори створили чудові за красою споруди – Парфенон та багато інших монументальних храмів і будов, які дивовижно вписуються в природу й стали нібито її продовженням і завершенням. На основі аналізу творчості старогрецьких філософів можна зробити висновок, що старогрецька естетика була переважно естетикою природи, тобто вона сформувалась як система законів про красу головним чином на матеріалі природи. Можна стверджувати, що естетика природи є велика і серйозна наука про цінності зовнішнього світу й духовне багатство кожного народу.

Краса природи продовжувала хвилювати людство у всі часи, хвилює вона людей і в наш час.

Але естетичне пізнання, сприйняття природи, світу досить складні й вимагають певних умінь, навичок, зусиль. Не всі люди виявляються здатними глибоко проникнути у світ краси природи й одержувати насолоду від неї. Щоб відкрити дітям очі на навколишню природу і світ взагалі, потрібна допомога з боку батьків, вихователів дитячих садків, учителів школи. Упущення в сфері естетичного виховання дітей молодшого та підліткового вікових періодів засобами природи надто важко надолужити у старшому віці. Естетичне почуття природи важливо формувати тоді, коли

формується духовний світ дітей, і вони особливо чутливі, сприятливі до її краси.

Прагнучи залучити до сфери виховання всі наявні продуктивні засоби, світова передова педагогічна думка завжди включала у свої програми естетичне виховання учнів засобами природи та методичну підготовку вчителя до здійснення цих завдань.

Всі визначні педагоги минулого і сучасного прагнули залучити природу до виховання підростаючого покоління й акцентували увагу на необхідності школи активно включати її в процес формування естетичної культури. Основоположник педагогіки нового часу Я.А.Коменський, формулюючи принцип природовідповідності виховання, визнав людину частиною природи, яка підлягає її основним законам - "основоположенням", а отже, і законам природної краси. Ж.Ж.Руссо виховує і формує свого вихованця на лоні природи в оточенні її краси. Й.Г.Песталоцці, продовжуючи ідею природовідповідності виховання, стверджував, що в школі ми повинні створювати такі умови, щоб дитина почувала себе вільно, як і серед природи.

Його бесіди в природі, під деревами про рідний край розвивали почуття прекрасного до природи, навколишнього світу.

Наш вітчизняний педагог К.Д.Ушинський у своїй педагогічній теорії і практиці надавав великого значення естетичному вихованню засобами природи. Краса природи, вважав він, є могутнім агентом у вихованні людини, і будь-яке турботне виховання без цього елемента відрізняється сухістю, однобічністю, неприємною штучністю, задушливою атмосферою. Чуттєво-виховна сила природи настільки значна, підкреслював К.Д.Ушинський, що без цієї емоційної сили обмеженими стають самі знання; саме завдяки естетичному сприйняттю в душі дитини розвиток розуму йде дружно з розвитком фантазії і почуття, логічна думка знаходить собі поетичний вираз, і, навпаки, поезія виразу закріплює саму думку. /207,с.187/

Незважаючи на важливість цієї проблеми, у навчальних закладах дореволюційного періоду, а також у 20-ті-40-ві роки чітко розробленої системи естетичного виховання учнів та формування естетичної культури майбутніх учителів не існувало. Залучення природи до розв'язання цієї проблеми здійснювалось спорадично і часто залежало від суб'єктивних факторів: рівня естетичної культури вчителя, його методичної підготовки, любові до природи, ставлення до цієї справи адміністрації школи, органів народної освіти тощо.

Починаючи з 50-х років, увага до формування естетичної культури засобами природи значно зросла. Основні причини посилення уваги до природи як засобу естетичного виховання крилися у таких причинах; урбанізація виробництва, внаслідок чого іноді до природи ставилися по-варварськи; введення в школі факультативних курсів з естетики, в педагогічних інститутах естетики, спецсеминарів та спецкурсів з методики

естетичного виховання. Про посилення уваги до природи в системі формування естетичної культури свідчить поява цілого ряду праць з цієї проблеми. /Див. Естетичне виховання в процесі викладання біології /рос. мовою/ М., 1961; Естетичне виховання майбутніх вчителів засобами природи /рос. мовою/, збірник, Вологда 1975; Естетичне виховання в процесі вивчення ботаніки. Збірник, Харків, 1979; Зенкевич І.Г. Естетика уроку математики /рос. мовою/ М., 1981; Кавалерова Н.А. Естетичне виховання в сільській школі, Київ, 1976; Щербо А.Б., Джола Д.М. Естетичне виховання учнів у початкових класах /розділ – природа як засіб естетичного виховання/, Київ, 1969; Романенко Б.Т. Про красу природи – в Збірнику Естетика і сучасність /рос. мовою. / М. 1965; Артеменко М.М. Природа в естетичному вихованні школярів /рос. мовою/ М., 1978; Коваль Л.Г. Виховання почуття прекрасного, Київ, 1983; Смольянінов І.Ф. Природа в системі естетичного виховання, М., 1984 /рос. мовою/, Бабанюк В.С. "Естетичне і природа" К., 1973 та багато інших праць/.

Але найбільш чітко обґрунтовану систему роботи з естетичного виховання учнів засобами природи розробив і реалізував у навчально-виховному процесі Павлиської школи Онуфрієвського району Кіровоградської області визначний педагог нашого часу В.О.Сухомлинський, який глибоко вірив у могутність сили виховання взагалі, і виховання красою природи зокрема. У своїх працях "Серце віддаю дітям", "Павлиська середня школа" /Розділ VII – естетичне виховання/, "Народження громадянина" /Розділ "Емоційне і естетичне виховання"/ та в інших червоною ниткою проходить ідея великого виховного впливу краси природи та необхідність методичної підготовки вчителя до творчого використання потенціалу її краси. Він вважав, що школа майбутнього повинна якомога повніше використати для гармонійного розвитку особистості все, що дає нам природа. У праці "Народження громадянина" В.О.Сухомлинський підкреслював, що багатогранне духовне життя учнів вимагає, щоб природа стала не будь-яким додатком, фоном розумових інтересів, а самою суттю життєвого середовища. /195 с.543/ Виховання природою він називав школою під голубим небом, що відкриває перед дітьми вікно у світ. Але щоб природа виконувала важливі функції естетичного виховання, вчителів необхідно володіти умінням розвинути сприйняття дітьми краси природи, виховати потребу спілкування з нею.

Почуття прекрасного в природі можна розвинути, а можна й придушити, паралізувати, зім'яти. Тому школа, вчителі повинні володіти здатністю пробуджувати і розвивати це почуття. Звичайно, кожна людина по-своєму естетично сприймає красу природи, формує потребу спілкуватися з нею, милуватися її гармонією, необхідність оберігати і примножувати її. Єдиних правил тут бути не може, але вихователі повинні володіти деякими загальними творчими прийомами, які здобуті узагальнено. практикою естетичного виховання засобами природи. І тут перед педагогічними

інститутами постає гостра необхідність у процесі формування естетичної культури майбутнього вчителя озброїти його методикою використання природи в естетичному вихованні учнів. При цьому розв'язується двоєдине завдання: здійснюється формування естетичної культури засобами природи і методична озброєність з цієї проблеми майбутніх учителів.

На основі аналізу педагогічних праць В.О.Сухомлинського про виховання засобами природи сформулюємо деякі вихідні рекомендації і прийоми, які можна успішно використати при підготовці вчителя до естетичного виховання в стінах педагогічного інституту.

1. Оскільки вчитель є частиною природи, то він повинен розкрити красу насамперед у собі, бути справді гарним у поведінці, одязі, в думках, почуттях, манері розмовляти і рухатися, в спілкуванні. В очах дітей він є великою часткою світу і повинен прекрасно представляти цей світ.

2. Школа має бути гарною, потопати в зелені і вписуватися в природу, радувати очі учнів /починаючи з парадного входу/ дикорослими рослинами і шкільним садом поряд зі школою.

3. Естетична насолода від природи можлива і досягається лише на певній зоровій і слуховій основі. Тому майбутні вчителі повинні володіти уміннями готувати дитячі очі, щоб вони точно бачили, а вуха, щоб правильно чули, тобто "ставити" ці органи відчуття так, як "ставлять" голос, щоб людина могла добре співати. Кожна людина одержує від природи певні естетичні задатки, які, як й інші потребують свого розвитку, вдосконалення.

4. "Краса природи як засіб емоційного, естетичного і морального виховання – відзначав В.О.Сухомлинський у книзі "Народження громадянина", – звучить лише в загальній гармонії усіх засобів духовного впливу на особистість". /195,с.539/ Тому майбутні вчителі повинні бачити красу природи і здійснювати естетичне виховання її засобами ми у всіх складових частинах формування всебічно гармонійно розвиненої особистості.

5. Іноді В.О.Сухомлинський роками чекав миті, коли у підлітка прокинеться почуття прекрасного, що сповіщало про зародження в його серні любові до краси природи, навколишнього світу. І коли Засиль Олександрович спостерігав на черговому уроці, як дитина милується природою рідного краю, то його очі сяяли радістю, а серце наповнювалось щастям і він був безмежно щасливий і сам як учитель та людина. Тому майбутній учитель повинен володіти здатністю знаходити й організовувати сприятливі обставини і стани, при яких в учнів пробудилося б почуття прекрасного до природи. Переваги при ньому мають учні початкових класів.

6. У системі естетичного виховання засобами природи В.О.Сухомлинський наголошував, що при сприйнятті природи до почуття прекрасного дітей слід підвести, а для цього потрібно створити емоційні ситуації. /195,с.500/ Тут не підходить ніякий трафарет, а необхідна вільна організаційна і психологічна підготовка до сприйняття, наприклад,

снігопаду, блискавки, цвітіння садів, полів тощо. Сам учитель, вихователь повинен вміти у такі хвилини перевтілюватися в художника, розкриваючи дітям світ краси природи, що і є створенням емоційної ситуації. Зміст цього виду діяльності може бути відпрацьований з майбутніми вчителями у курсі основ педагогічної майстерності.

7. В.О.Сухомлинський коментував, що "добрі почуття даються ціною великої затрати сил". /195 с 529/ Матеріальні потреби формуються у людей досить швидко і більш легко, ніж духовні. Тому вчити учнів правильно бачити і чути світ, а значить формувати смак до природи є досить великою й наполегливою працею та складною педагогічною майстерністю, яка вимагає від учителя великого терпіння і цілеспрямованості, що слід формувати у стінах, педагогічного інституту.

8. Майбутній учитель має усвідомити, що робота з естетичного виховання природою не вміщається ні в які розклади, її неможливо виразити ніякими балами і цифрами, що вся ця робота проводиться на великому ентузіазмі й самовідданості вчителя, який палко любить свою справу і не шкодує для цього свого часу.

До цієї справи слід готувати майбутнього вчителя у всіх складових частинах навчально-виховного процесу вищого педагогічного навчального закладу.

9. Естетичне сприйняття природи при відсутності користі за своєю суттю є осягнення природи любов'ю. Тому відкриття краси природи схоже з першим коханням, яке приходить до людини також у щасливій емоційній ситуації. Уміння створювати ситуацію "кохання" – важливе завдання педагогічних інститутів. Відсутність емоційного сприйняття природи, серцева атрофія до неї є така ж втрата для людини, як і життя, прожите без кохання.

10. Бачення і переживання краси навколишнього світу є одним із джерел розуміння і переживання радості буття, краси життя, неповторності й унікальності думки, що людина живе. /195,с.504/ У зв'язку з цим естетичне бачення, сприйняття і розуміння природи дає можливість людині бачити себе в об'єктивному світі й відчувати в ньому відчуття повноти і радості свого життя.

11. Майбутній учитель повинен розуміти, що краса природи є перша й найдоступніша людині краса. Тому надзвичайно важливо нагромаджувати у дітей естетичні враження, інтенсивно розвивати у них смак, почуття кольору, тону, об'єму, контуру тощо. Потенціальні естетичні можливості всіх циклів дисциплін навчального плану педагогічного плану педагогічного інституту /психолого-педагогічні, загальнокультурні та фундаментальні/ дають можливість сформувати у своїх вихованців знання, вміння і навички до здійснення цих завдань на робочому місці вчителя.

Перераховані основні рекомендації і поради, що впливають з педагогічних поглядів В.О.Сухомлинського щодо естетичного виховання

засобами природи є важливим внеском у педагогіку вищої школи і можуть бути ефективно використані професорсько-викладацьким складом кафедр педагогіки, психології, естетики, фахових методик, культурологічних та інших дисциплін у формуванні естетичної культури майбутніх учителів.

Слід відзначити, що переважна більшість цих та інших порад щодо формування естетичної культури майбутнього вчителя засобами природи реалізовувалась і реалізується в сучасних умовах у навчально-виховному процесі педагогічних вищих навчальних закладів.

Проведено аналіз діяльності вищих педагогічних навчальних закладів щодо формування естетичної культури майбутніх учителів засобами природи у навчальній та позанавчальній діяльності. Звичайно, багатогранність спеціальностей педагогічних інститутів створюють неоднакові естетичні можливості стосовно цього процесу, але аналіз свідчить, що у всій цій діяльності багато спільностей у меті, змісті, формах і методах.

Аналіз досвіду педагогічних інститутів щодо формування естетичної культури майбутніх учителів засобами природи свідчить, що ця діяльність реалізовувалась у навчальному процесі таким чином:

- методами і способами викладання наук природознавчого циклу, що забезпечують розв'язання цієї проблеми;
- за допомогою читання спецкурсів і проведення спецсемініарів;
- за допомогою написання дипломних і курсових робіт з цієї проблеми;
- розкриття завдань, змісту, форм і методів формування естетичної культури майбутніх учителів та естетичного виховання учнів засобами природи в курсі педагогіки, психології, естетики, філософії, екології, методик викладання фахових дисциплін, а також фундаментальних наук навчальних планів, /історія, література, фізика, хімія, біологія тощо/.

У навчальній діяльності використовувалися широкі естетичні можливості наукових курсів природничих наук. Якщо педагог володіє почуттям прекрасного, то при вивченні природознавчих дисциплін його інформація про рослини, тварини, космос із залученням ілюстрацій, демонстрації, літератури, образотворчого мистецтва, музики, драматургії, кіномистецтва буде формувати у студентів і школярів любов по красі і величі природи, й водночас емоційне збудження допомагатиме кращому засвоєнню навчального матеріалу.

Усі природничі науки володіють широкими потенційними можливостями формування естетичної культури майбутніх учителів, і вони ефективно використовуються кращими науковцями, викладачами у цій справі. Такі на перший погляд "сухі" науки, як математика, фізика, астрономія, хімія та інші, у руках педагога високої естетично" культури стають важливим фактором естетичного виховання, формування естетичного

ставлення до дійсності, про що свідчить досвід діяльності у цій сфері педагогічних інститутів.

Так, старший викладач кафедри фізики Кіровоградського педагогічного інституту В.В.Починок, викладаючи науку астрономію, з часом зрозумів, ще студенти зможуть її засвоїти, якщо щиро любитимуть цей предмет. Тому вивчаючи астрономію, він у певному розділі розкрив зміст про зодіакальне коло і його знаки, легенди про історію виникнення назв дванадцяти сузір'їв, що розташовані серед інших зірок поздовж видимого річного шляху сонця /Овен, Тілець, Близнюки, Рак, Лев, Діва, Ваги, Скорпіон, Стрілець, Козеріг, Водолій, Риби/. Студенти слухали викладача з увагою і засипали його питаннями. Їх інтерес спрацював з такою інтенсивною силою, яка спонукала перечитати все, що було у наявності з цих питань і бібліотеці. Після цього Б.В.Починок призначив студентам у пізній час читати карту зіркового неба. З'явилися всі студенти. Це була чудова захоплююча подорож у безмежний космічний простір. Для того, щоб небо розкрило студентам мову життя і високої поезії, викладач використав усі наявні знання історії і старогрецької міфології. Студенти із захопленням слухали і розповідали стародавні легенди, якими овіяні сузір'я Кассіопеї, Андромеди, Пігасового квадрата, Оріона, Стожара і т. п.

Внаслідок такої роботи астрономія стала для студентів однією із улюблених наук, підвищилась успішність. Переконані, що випускники понесуть у школу дітям частину неба, передадуть їм любов до космосу, природи навколишнього світу.

Отже, співдружність, поєднання чисто навчальних й естетичних завдань можуть і повинні бути правилом у нашій вузівській і шкільній практиці /із звіту кафедри фізики Кіровоградського педагогічного інституту за 1965 рік/.

Досвід педагогічних інститутів свідчить, що при підготовці вчителя початкових класів широко використовується зміст програм навчального предмета з рідного краю та природознавства у розвитку почуття прекрасного засобами природи. Ці предмети містять у собі широкі потенційні естетичні можливості. Завдання вчителя – вміло їх реалізувати у процесі навчання та позакласній виховній роботі. В пояснювальній записці до цих дисциплін передбачається озброїти учнів елементарними знаннями про предмети і явища природи, розкрити взаємозв'язок між ними, живою і неживою природою, природою і трудовою діяльністю людей, виховати відповідальність за збереження природи, любов до природи, до рідного краю.

Якщо вчитель володіє почуттям прекрасного, то при вивченні природознавства його розповіді про рослини, тварини, небо із залученням ілюстрацій, демонстрацій, екскурсій у природу і т.п формуватимуть у дітей любов до краси і величі природи, що оточує нас, а також сприяти кращому засвоєнню навчального матеріалу.

Експерсії в природу, спостереження різноманітних явищ у ній, демонстрування творів мистецтва, зокрема репродукцій картин, кінофільмів, діафільмів про природу, читання художньої літератури, – все це розвиває у дітей розуміння прекрасного, сприяє їх естетичному вихованню.

У праці "Серце віддаю дітям" В.О.Сухомлинський підкреслював, що школа майбутнього повинна повніше використати для гармонічного розвитку особистості все, що дає природа.

У програмі з природничих дисциплін початкової школи передбачені такі форми організації навчальної роботи, які дають учителеві широкі можливості для естетичного виховання: проведення спостережень над природою, експерсії, прогулянки, практичні заняття на пришкільних ділянках, у куточках живої природи, вивчення природи рідного краю, ведення щоденників тощо. Але не завжди ця робота сприятиме розвитку в дітей умінь бачити, розуміти красу природи, цінувати та оберігати її, тому естетичне сприймання природи потрібно розвивати. Отже, учитель повинен знайти шляхи впливу на почуття й емоції дитини при вивченні природничого матеріалу. Наприклад, вивчаючи будову квітки, вчитель дає загальне уявлення про неї, пояснює, звертається до учнів із завданням пояснити чому вона сприймається як щось прекрасне, звертає увагу на її кольорову гаму, чарівність і в той же час на чітку симетричність форми, її тонкий аромат. Потім на основі спостережень, життєвого досвіду говорить, як квітка розвивається до вечора, разом із заходом сонця закриває пелюстки. Учні дізнаються про причини цього явища і захоплюються його гармонійністю.

Вивчаючи такі природні явища, як грім, блискавка, веселка, слід створити для дітей естетично емоційні ситуації: чому ми спочатку бачимо блискавку, а потім чуємо грім, чому після рясного, щедрого дощу з'являється таке гарне природне явище, як веселка. Усвідомлюючи суть цих природних явищ, діти одержують естетичну насолоду, формується любов до природи тощо. Таких прикладів використання природи в естетичному вихованні можна навести безліч. Головне, щоб учитель сам володів почуттям прекрасного і вмів активно залучити природу до естетичного виховання учнів.

Розробляючи план-конспект уроку, вчитель поряд з дидактичною метою навчання /озброєння учнів знаннями про навколишній світ/ повинен також передбачити шляхи формування естетичних переживань, сприймань, оцінок, почуттів, смаків. Звичайно, рівень цієї роботи залежить від рівня його загальної естетичної культури, педагогічної майстерності.

Аналіз діяльності педагогічних інститутів у цій галузі свідчить, що такий процес має досить суб'єктивний характер і певною мірою залежить від рівня естетичної культури викладача, тому так актуальна проблема формування естетичної культури професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів і вчителів загальноосвітніх та професійних шкіл.

Одним із апробованих методів формування естетичної культури студентів засобами природи є написання курсових і дипломних робіт з цієї проблеми. Як правило, це творчі, пошукові й самостійні роботи студентів і їх написання часто спонукає до дальшої самоосвіти, дослідницької наукової роботи майбутнього вчителя.

Назвемо деякі теми курсових і дипломних робіт, що виконувалися студентами різних факультетів Кіровоградського, Херсонського і Криворізького педагогічних інститутів:

- психолого-педагогічні основи естетичного виховання засобами природи;

- естетичне сприйняття природи учнями різних вікових груп;
- К.Д.Ушинський про естетичне виховання засобами природи;
- природа як засіб наочності у навчанні;

- концепція В.С.Сухомлинського про естетичне виховання засобами природи;

- естетичне виховання засобами природи в історії зарубіжної педагогіки;

- природа в естетичному вихованні вітчизняної педагогіки;

- музика і природа;

- природа та образотворче мистецтво;

- природа рідного краю;

- пори року в музиці;

- пори року в образотворчому мистецтві;

- природа як засіб естетичного виховання;

- природа в творчості Т.Г.Шевченка;

- природа і релігія;

- античні мислителі і педагоги про естетичну суть природи;

- естетичне виховання у процесі вивчення природничих дисциплін;

- естетичні екскурсії в природу;

- єдність математики і краси природи;

- космос і музика;

- Піфагор і його учні про "Гармонію", "Лад", "Красу", "Пропорцію", "Симетрію в природі і науці";

- методика роботи клубу любителів природи і т.д.

Спецкурси і спецсемінари з проблем формування естетичної культури майбутніх учителів і підготовки їх до естетичного виховання учнів засобами природи – найбільш поширені форми цього виду діяльності в навчальному процесі педагогічних навчальних закладів у період 1945-1980 рр. Широкого розвитку в педвузах вони набули, починаючи з 60-х років. Аналіз архівних матеріалів, щорічних звітів педагогічних інститутів періодичної преси свідчить, що за змістом навчальної роботи вони поділяються на такі види:

1. Загальнопедагогічного плану, програмою спецкурсів і спецсемінарів на яких передбачалося розкриття загальнопедагогічних та психологічних

проблем формування естетичної культури майбутніх учителів та естетичного виховання засобами природи учнів з урахуванням профілю підготовки педагогів.

2. Спецкурси і спецсемінари для майбутніх учителів початкових класів. Навчальними планами факультетів, що здійснюють підготовку вчителів для початкової школи, передбачено вивчення циклу природничих дисциплін: ботаніки, зоології, землезнавства, краєзнавства, анатомії і фізіології людини, екології, методики викладання природничих дисциплін в початкових класах. Програми спецкурсів і спецсемінарів на цих факультетах передбачають розкриття психолого-педагогічних проблем естетичного виховання засобами природи у тісному взаємозв'язку з програмним матеріалом циклу природничих дисциплін. У змісті програм враховувалось те, що в системі естетичного виховання особлива роль належить початковій школі, що саме у ці роки закладається фундамент художньо-естетичного розвитку, формується любов до природи, її краси, багатства, прагнення її оберігати. Естетичне ставлення до світу тісне пов'язане з емоційною сферою, а як відомо, все емоційно пережите міцно фіксується і закріплюється у нашій свідомості. Тому помилки й недоліки в естетичному розвитку молодших школярів надто важно виправити в середніх та старших класах. З урахуванням цього фактора бажано передбачити у навчальних планах обов'язковим курс, який би забезпечував підготовку вчителів початкових класів до естетичного виховання учнів початкової школи, в тому числі і засобами природи.

3. Спецкурси і спецсемінари для майбутніх учителів дисципліни природничого циклу. На природничих факультетах зміст програм спецкурсів і спецсемінарів з проблем формування естетичної культури майбутніх учителів має тісні зв'язки і взаємодії із змістом програм усіх природничих наук у ВНЗ. Програми спецкурсів і спецсемінарів передбачають вивчення проблем використання у виховній роботі з естетичного виховання натуральної природної наочності, краси Землі, Всесвіту, Космосу, фауни і флори планети, проблеми їх естетичної цінності, використання естетичного потенціалу природи у формуванні естетичної культури. Цікавими є теми спецкурсів і спецсемінарів про взаємовплив природи і різноманітних видів мистецтва: природа і музика, природа та образотворче мистецтво, природа й архітектура, природа і поезія і т.д. Зміст цієї роботи дає можливість майбутнім учителям зоології, ботаніки, хімії, анатомії широко залучати твори мистецтва до навчального процесу. До речі, коли П.І.Чайковський писав музичний твір "Пори року", він повідомляв друзям у листах про чудові хвилини екстазу, які надавала йому природа, про красу осіннього лісу з його пожовтілим, але ще не скинутим листям. Ліс підняв йому емоційний настрій і підказав мотиви музичних творів. Широкі потенційні естетичні можливості змісту природничих дисциплін дають у руки творчого педагога необмежені

можливості у формуванні естетичної культури як майбутніх учителів так і учнів.

4. Спецкурси і спецсемінари для студентів гуманітарних факультетів. Зміст їх програм передбачає формування естетичної культури засобами природи, яка відображена у творах літератури /віршах, поемах, романах, повістях, одах тощо/, мистецтві /музиці, образотворчому мистецтві, архітектурі тощо/, історії України та всесвітньої історії /ілюстративний літературний, музичний, образотворчий матеріал, драматургія, кіномистецтво тощо/. Програми цих спецкурсів і семінарів ґрунтуються на тому, що література, живопис і музика завжди були близькі до природи, емоційно надихали їх творців на написання творів мистецтва і літератури, в яких відбиті взірці краси природи, приклади витонченого і глибокого його сприйняття. Цілі покоління вчилися і вчать бачити естетично природу, розуміти, сприймати і цінувати ут завдяки чудовим творам літератури, образотворчого мистецтва, музики. Недарма П.І.Чайковський стверджував, що "Захоплення від споглядання природи значно вище, ніж від мистецтва", тому у своїй музичній творчості так багатогранно використана саме природа, а великий художник Леонардо да Вінчі заявляв, що "у наставники собі я взяв природу, учительку всіх учителів".

Діяльність педагогічних навчальних закладів щодо написання курсових, дипломних робіт і рефератів з формування естетичної культури майбутніх учителів та підготовки їх естетичного виховання досить різноманітна. Було б корисно створити при Міністерстві освіти творчий колектив науковців-естетів, які б на основі узагальненого досвіду і творчих пошуків розробити орієнтовну програму дипломних, курсових робіт та рефератів з проблем формування естетичної культури студентів педагогічних інститутів з різними профілями підготовки вчителів.

Значне місце у формуванні естетичної культури майбутніх учителів засобами природи займає позанавчальна вкхсвна робота зі студентами: усні журнали, тематичні КВК, екскурсії в природу, екскурсії та туристські походи по рідному краю, екскурсійні поїздки у заповідники, парки, зоопарки, збирання лікарських рослин, насіння рослин, клуби любителів природи, екологічні гуртки, збирання природничого наочного матеріалу, свята весни, осені, зими, та ін.

Отже, наше дослідження свідчить, що педагогічні інститути України нагромадили значний досвід формування естетичної культури майбутніх учителів засобами природи у навчальній та позанавчальній роботі. Причому проблема естетичного виховання засобами природи в різні періоди розв'язувалась неоднозначне, У 40-х і на початку 50-х років, коли нерідко проблема естетичного виховання підмінювалась питанням лише художнього виховання, природу часто виключали із сфери естетичного виховання /див. Общие вопросы эстетического воспитания в школе. М., 1955; Эстетическое воспитание в начальной школе. М., 1959 та інші/ і лише, починаючи з 50-х

років /про що ми писали вище/ природі в естетичному вихованні було відведено заслужене місце.

Отже, на основі досвіду формування естетичної культури засобами природи сформулюємо методичні поради, які могла, на нашу думку, використати у навчально-виховному процесі педвузів:

- формувати у студентів, а відповідно і в учнів навички безкорисно насолоджуватися природою і її красою. Якщо у людини сформоване лише утилітарне ставлення до природи, якщо вона здатна оцінювати природу виключно з точки зору безпосередньої користі, то у неї досить бідний духовний світ, не розвинуті естетичні почуття;

- переконувати вихованців усіма наявними методами і прийомами, що природа прекрасна і що ми, люди, є частиною цієї краси, як вищий її прояв;

- пов'язувати формування любові до природи із загальними принципами світогляду, соціальним станом, потребами та естетичними ідеалами особистості;

- формування естетичної культури, естетичних почуттів засобами природи в процесі сприйняття краси полів, лісів, річок, озер поєднувати з вихованням патріотизму, любові до своєї батьківщини, з моральним вихованням особистості;

- прагнути у виховній роботі переборювати протистояння двох ставлень до природи - виробничого, активного, спрямованого до користі, та емоційного, споглядального, спрямованого на красу у виховній роботі з естетичного виховання, вони повинні утворювати діалектичну єдність;

- при формуванні естетичної культури засобами природи домагатися гармонії розвитку мислення й естетики смаку, інтелекту та естетичного почуття, переборювання емоційної "глухоти" до краси природи;

- обов'язкове залучення природи до естетичного виховання повинно передбачати найрізноманітніші шляхи спілкування з природою, бережливе ставлення до природи, залучення до садівництва, квітництва, туризму, альпінізму, екскурсії в природу, написання письмових робіт, пізнання краси природи за допомогою мистецтва, літератури, кіно тощо;

- активно використовувати для формування естетичної культури у вищих навчальних закладах при вивченні географії, біології, екології, хімії, астрономії, фізики і ін, при їх викладанні домагатися пробуджувати емоційно-естетичне ставлення особистості до тих сторін і явищ природи, які вони вивчають;

- у всіх видах роботи з формування естетичної культури майбутніх учителів переконувати, доводити про необхідність гармонійного поєднання науково-технічної думки з естетичним ставленням до природи, всебічно залучати чуттєве сприйняття, пробуджуючи емоційну сферу особистості.

§ 2. Формування естетичної культури майбутніх учителів засобами трудової діяльності

У системі формування естетичної культури майбутніх учителів педагогічна теорія і практика значне місце відводять трудовій діяльності, про що свідчать монографічні дослідження, навчальні посібники, публікації в пресі, досвід педагогічних інститутів. Ця проблема набула особливої актуальності в 50-ті роки, коли курс естетики був введений у навчальні плани педінститутів /факультативне/, технічних вузів та профтехучилищ. Вважають, що почуття прекрасного виникло у процесі трудової діяльності людей. У праці людина одержувала насолоду від результатів творчих, фізичних і розумових зусиль, від досконалості форми і змісту предметів своєї діяльності, від її впливу на перетворення навколишнього світу. Але ставлення до праці з естетичної точки зору може бути двояке: по-перше, як до прекрасного, романтичного, і по-друге, сприйняття його як огидного /тяжка, безплідна, погано організована праця тощо/. У системі складних стосунків до праці як способу освоєння навколишнього світу у людей сформувалися естетичні почуття, свої естетичні оцінки та ставлення до самої праці і її результатів. Поступово ці якості стали переноситися і на всі інші явища, предмети, що слугувало основою для виділення й узагальнення краси праці та діяльності, до створення творів, в яких відображається естетичне бачення людиною світу, внаслідок цього виникла творча діяльність по створенню узагальнених художніх образів, тобто виникла діяльність художника.

Отже, завдяки праці народилося мистецтво, і в людей сформулювалось естетичне ставлення до дійсності. Зображення праці в мистецтві часто сприяє формуванню ставлення людей до самої праці. Цим самим нібито створюється цикл "праця – естетичне ставлення до праці – художнє зображення праці у мистецтві – стимулювання праці мистецтвом"./187, с.58/

Естетика праці має безпосередній зв'язок з економічними проблемами суспільства. Високий рівень естетичної культури, високий естетичний смак повинен бути притаманний людям усіх професій: конструктору, інженеру, вчителю, модельєру, робітникам усіх професій. Усі вони причепні до створення матеріальних цінностей, які, крім свого практичного призначення, повинні володіти й високими естетичними якостями. До певної міри промислова продукція і споживчі товари колишнього Союзу не користувалися попитом і не витримували конкуренти на світовому ринку через низький їх естетичний вигляд, бо творці цих товарів, очевидно, володіли низьким рівнем естетичної культури. Кожен з нас, і зокрема студентська молодь, майбутні вчителі, прагнуть гарно одягатися з врахуванням своєї постави, індивідуальних особливостей, але цю проблему може-задовольнити лише майстер з високим естетичним смаком, високим рівнем естетичної культури. Всі ми прагнемо, щоб нас прикрашала навколишня дійсність: житло, вулиця, місто, село, парк, робочі місця,

промислові й споживчі товари, але без наявності високого рівня естетичної культури осіб різних професіє, які все це створюють, люди не зможуть задовольнити високоестетичного бажання. Досвід свідчить, що конкурентна здатність більшості товарів японського виробництва можна пояснити не лише їх належною виробничою якістю, а й високими естетичними параметрами, які знаходяться у прямій залежності від рівня естетичної культури творців цих товарів.

На початку 50-х років італійська преса багато писала про те, як художник врятував від банкрутства фірму, що випускала швейні машинки. Завдяки високому рівню естетичної культури і смаку художника сконструйовані вироби сподобалися споживачам, різко зріс на них попит, і фірма, що знаходилася на грані банкрутства, стала швидко збагачуватися. Поряд з шм художники відповідно естетично оформили цехи, в яких робітникам було легше, приємніше й успішніше працювати. Отже, естетичні засади в промисловості є важливим засобом підвищення продуктивності та якісних характеристик товарів. /239 с.28/

З цих та інших прикладів можна зробити висновок, що держава повинна постійно турбуватися і створювати необхідні умови для формування високого рівня естетичної культури всіх громадян своєї країни, але в першу чергу про систему організації цієї роботи з майбутніми вчителями у стінах вищих педагогічних навчальних закладів, бо без учителів, школи ці питання розв'язати неможливо.

Обґрунтовуючи проблему формування естетичної культури майбутніх учителів та естетичного виховання учнів засобами праці, науковці педагогіки, психології, філософії та практики акцентують увагу на таких його естетичних цінностях:

- організованість, упорядкованість, доцільність, відповідність змісту і форми як у самому процесі праці, так і в її результатах;
- здатність праці перетворювати амофорне у структурне, безоформлене у оформлене, неорганізоване з організоване;
- відчуття радості, естетичного задоволення від організованості праці, від здатності розумно підкоряти і перетворювати світ;
- відчуття своєї гідності, майстерності, спритності завдяки продуктам своєї діяльності, виготовлених "за законами краси".

Досвід окремої частини вузів свідчить, що усі ці естетичні цінності праці безпосередньо переносяться у практичній діяльності педагогічних інститутів і на процес формування естетичної культури, на їх професійну діяльність на робочому місці вчителя-вихователя. Дотримання цих цінностей у трансформованому вигляді відповідно до специфіки вищих педагогічних навчальних закладів є важливою психолого-педагогічною умовою реалізації процесу формування естетичної культури засобами праці. Це насамперед:

- чітка, педагогічне обґрунтована організація, впорядкованість навчального процесу /чіткий і сталий розклад занять, консультацій,

колоквіумів, заліків, екзаменів; доцільне співвідношення як у навчальному плані, так і тижневому розкладі лекційних, практичних, семінарських і лабораторних занять; науково-обґрунтовані зміст, форми і методи проведення всіх видів навчальної роботи; повне використання естетичного потенціалу всіх наукових дисциплін навчального плану тощо/;

- чітка організація, впорядкованість, доцільність усіх видів громадсько-корисної діяльності студентів в т.ч. і естетичної /мета, завдання, психологічна установка, постановка радісної перспективи, морально-естетичної цінності, естетична насолода від результатів праці тощо/;

- озброєння студентів уміннями наполегливою працею та завдяки чіткій організації самого навчального процесу оформляти різноманітні знання у певну систематизовану наукову систему знань; певні аморфні елементарні знання, вміння, задатки, нахили, бажання в естетико-художній діяльності – в систему стійких знань, умінь, навичок, потреб; естетичне задоволення від набутих способів добування знань як кінцевого результату навчання;

- відчуття естетичної насолоди, радості, задоволення від результатів навчальної та громадсько-корисної праці. Це відчуття досить цінне на початковому етапі навчання і діяльності, коли у студентів внаслідок відчуття естетичного задоволення з'являється віра, впевненість у своїх силах, здатності, можливостях, тобто формується радісна перспектива у навчанні та інших видах громадсько-корисної діяльності;

- високий рівень навчальної і громадсько корисної роботи, високий їх кінцевий результат (продукт) і є діяльність "За законами краси", що й формує у майбутнього вчителя почуття гідності, відчуття радості, естетичного задоволення від перших успіхів у громадсько корисній діяльності (перший виступ на сцені, зустріч з глядачем, перша написана художня картина, виготовлений виріб, фотографія тощо);

- здатність випускника вищого педагогічного навчального закладу високої естетичної культури на робочому місці вчителя одержувати естетичне задоволення, спостерігаючи, як під його керівництвом безформенні знання, вміння і навички переростають в оформлені, як колектив класу з першої стадії переростає у другу, третю, як клас та учні від низького рівня організації переходять до вищого, більш організованого, від об'єкту до суб'єкту виховання.

Трансформування вище названих естетичних цінностей праці у навчально-виховний процес вищої педагогічної школи, як свідчить наше дослідження, і є формуванням у майбутнього вчителя естетичного ставлення до дійсності засобами трудової діяльності як однієї з умов формування загальної естетичної культури. Але реалізація трансформованих естетичних цінностей праці можлива тільки при наявності науково обґрунтованої системи формування естетичної культури майбутніх учителів (Херсонський,

Полтавський, Івано-Франківський, Дрогобицький, Кіровоградський, Кам'янець-Подільський, Волинський та ін. педагогічні інститути).

Для студентів, майбутніх учителів, головним видом праці є навчання, а тому основний шлях здійснення завдань формування естетичної культури засобами праці у вищих навчальних закладах, у тому числі і в педагогічному - це увесь навчальний процес. Дослідження свідчать, що передусім, від викладача залежить, щоб вивчення його предмета завжди пробуджувало у студентів високі, добрі почуття, прагнення до краси і гармонії у всіх сферах діяльності (навчання, побуті, спілкування з людьми, природою та інших видах діяльності). Від того, як організований навчальний процес, який його зміст і яка участь у ньому студентів, значною мірою залежить рівень розвитку їх естетичної культури та розвиток естетичних смаків. "Не викликає сумніву", - пише викладач Львівського університету Д.С. Брагинець, - що основний шлях здійснення естетичного виховання - це увесь навчальний процес... Починаючи з перших лекцій багато наших викладачів прагнуть повною мірою використати виховну силу своєї науки, зокрема для розвитку естетичних поглядів і смаків студентів. [22].

Естетичні засади є внутрішньо необхідним, загальним моментом праці, але в процесі розумової діяльності вони мають свій специфічний прояв. Річ у тому, що процес пізнання не являє собою чисто раціональний факт. Пізнання завжди викликає оцінку пізнаного, певне ставлення, реальним вираженням якого є емоції і почуття, при чому особистість переживає не лише продукт інтелектуальної діяльності, але й саму діяльність, її спрямованість, характер проходження, результативність.

Психолого-педагогічний аналіз процесу розумової праці, наукової творчості, пізнання дає підстави зробити висновок, що естетичний момент (емоції, переживання) викликаються: а) предметом науки (об'єктом відображення); б) самою наукою, його структурою, системою; в) результатом наукового пошуку; г) процесом праці, пафосом творчості, пошуку, системою доказів, рухом до істини, обробкою, втіленням одержаних результатів, досліджених закономірностей; г) високою гуманною суттю науки взагалі. Краса багатогранна, має чуттєвий характер, тобто вона завжди сприймається органами відчуття, що діють на наші почуття. Це положення зберігає свою силу і в галузі наукового пізнання (навчання), природа краси не змінюється, вона знаходить тут лише своєрідний, специфічний прояв.

Доведено, що естетичні почуття, що виникають у процесі наукового пошуку, в навчальній праці, стають активною творчою силою у науковому процесі, вони відіграють у ньому роль евристичного стимулятора. Але як свідчить досвід вищих навчальних закладів, естетичний потенціал науки, наукової творчості і процеси оволодіння науковими знаннями повністю залежить від особистості викладача. Тільки від нього залежить, щоб естетичні можливості наук у процесі естетичного оволодіння знаннями стали

реальністю, щоб у цьому процесі в студентів формувалися естетичні почуття і щоб вони виховувалися естетично.

При вивченні у вищій школі наукових предметів для цього є всі необхідні можливості. Насамперед сама наука як система, як певна цілісна структура виступає об'єктом естетичного ставлення. Вивчаючи науковий предмет у вузі, особистість встановлює логічний зв'язок частин, їх єдність, гармонію всього курсу науки. Завдання викладання у вищій школі саме й полягає в тому, щоб всебічно сприяти розвитку цього специфічного почуття краси, що дає можливість одержувати насолоду від глибини, стрункості, чіткості наукових систем, теорій, положень. У світлі цього академік АН України В. Гнеденко писав: "Математичні теорії, що є цінними знаряддями дослідження природи, одночасно володіють внутрішньою красою і ознайомлення з їх результатами приносить своєрідне естетичне задоволення. Більше того, математична теорія, доведена до певного ступеня внутрішньої краси, завершеності, витонченості, виявляється одночасно і досить дивовижно гнучкою для практичного застосування". [36, 46] викладачі вузу, які володіють високим рівнем естетичної культури, розуміють, що наукові знання сприймаються студентами не лише інтелектуально, але й безпосередньо почуттям. Вони розуміють, що краса така ж багатогранна, як і навколишній світ, явища дійсності, але всюди основою краси є положення про її чуттєвий характер. Краса чуттєва, тобто вона завжди являє собою матеріальний об'єкт, що сприймається органами відчуття і діє на наші почуття, і при вивченні наук це положення зберігає свою силу. Ця специфічна можливість і є основою для використання викладачами вищої школи навчального процесу при формуванні у майбутніх фахівців естетичного ставлення до дійсності. Тому при вивченні наук у вищому педагогічному навчальному закладі використовуються як естетичні можливості самих наук, так і організація навчального процесу. Для того, щоб краса у змісті наукового предмета стала надбанням особистості майбутнього вчителя, необхідно, щоб викладач педагогічного закладу міг використати для цієї мети організаційні форми і методи навчання.

Найпоширенішою формою і методом навчання у вищій педагогічній школі є лекції, які вводять студента в науку, знайомлять з основними науково-теоретичними положеннями, з методологією певної науки, закладають основи наукових знань, визначають напрямок, основний зміст і характер усіх видів навчальних занять та самостійної роботи студентів. Лекції високого науково-методичного рівня є школою наукового мислення й важливим фактором виховання студентської молоді. Змістовні лекції мають великий естетичний вплив на студентів, діють на їх почуття, емоції, розвивають любов до майбутньої професії.

Досвід свідчить, що лекція виконує естетичну функцію за таких умов: а) належний науковий рівень; б) систематичність і послідовність (чіткий план, структура, відбір найважливішого матеріалу, зв'язок з раніш вивченим

матеріалом, з життям, практикою); в) правильне співвідношення між теоретичним і фактичним матеріалом; г) відсутність елементарного школярства та зловживання навчальним матеріалом, який можна прочитати в підручнику; д) демонстрація та ілюстрація при читанні лекцій і т. п.

Важливою умовою розвитку творчої активності студента є постановка на лекціях проблемних завдань, які сприяють кращому пізнанню науки, розвитку мислення, спонукає до самостійності при виконанні навчальних завдань, викликає емоційне ставлення до навчального процесу, а отже, розв'язує і завдання естетичного розвитку особистості майбутнього вчителя. А це значить, що поряд з інтелектуальним відбувається й естетичний розвиток, що досить важливо для формування естетичної культури. На лекціях з педагогіки активізує пізнавальну діяльність студентів постановка питань виду: "Що означає виховання в учнях естетичного ставлення до дійсності? Яка роль естетичного смаку учнів у житті? Розкрийте взаємозв'язок естетичного і морального виховання. Що таке художнє й естетичне виховання? і т. д."

Опитування студентів свідчить, що їм імпонує культура мови викладача, залучення до змісту лекцій виразних, образних словесних засобів, широкий індивідуальний словниковий запас, різнобічна лексика, вміння обирати слова, які найчіткіше відповідають думці, змісту науки, правильно граматично побудова мови, чітка вимова фраз, інтонація, виразність, захопленість, емоційність тощо.

Педагоги, психологи, розглядаючи проблему формування естетичної культури у навчальному процесі, як виду діяльності, надають великого значення розвитку естетичного інтересу та його взаємозв'язку з пізнавальним інтересом (Филипьев Ю. А. Сигналы эстетической информации. М., 1971; Леонтьев Психолингвистические проблемы массовой коммуникации, М., 1974; Педагогические проблемы массовой коммуникации, М., 1979; Актуальные вопросы формирования интереса в обучении). Відзначається, що у проявах пізнавального інтересу є така, що виходить за його власні рамки в сферу естетичної спрямованості особистості, коли предмет вивчення і процес пізнання безпосередньо не пов'язаний з користю знань для практики, а має свою самостійну цінність. Естетичний інтерес розглядається як вибіркова спрямованість психологічних процесів особистості на предмети і явища дійсності, прагнення займатися тією діяльністю, що приносить задоволення, як збудник, що забезпечує продуктивність навчальної та інших форм діяльності. Спільною характеристикою пізнавального та естетичного інтересів є відсутність користі, їх різнять предмети, на яких спрямований інтерес. Предметом задоволення пізнавального інтересу виступає сам процес пізнання, а естетичного - процес естетичного задоволення, ядром пізнавального інтересу є процеси мислення, естетичного - емоційні процеси.

Аналіз підходу до формування естетичного інтересу дав можливість виявити показники естетичного інтересу, що проявляється в процесі навчання: а) цілісне сприйняття естетичного об'єкта; б) естетичний відгук на запропоновану естетичну цінність; в) захоплення процесом естетичної діяльності; г) індивідуальний прояв у виборі естетичних цінностей; д) естетична вразливість, що проявляється у переживанні результатів діяльності. Всі перераховані показники неоднаково проявляються в різних студентів у залежності від рівня естетичної культури. За цими показниками виділяють типологічні групи: а) група високого рівня, до якого належать студенти, в яких усі показники проявляються на високому і середньому рівнях як; б) перед висока група, до якої належать студенти, в яких більшість показників естетичного інтересу проявляється на високому і середньому рівнях; в) група середнього рівня - характеризується великою нерівномірністю складу; г) група низького рівня, до якої належать особи з низьким проявом показників естетичного інтересу.

Джерелом формування естетичного інтересу у навчальному процесі виступає зміст навчання. З цього приводу К.Д. Ушинський писав: "У будь-якій науці більше чи менше є естетичний елемент, передачу якого учням повинен мати на увазі наставник". (207, т.1, с.609) зміст навчання виступає основним джерелом естетичного інтересу тому, що саме він передає або формує оціночне ставлення до предметів, явищ і знання про них, але щоб керувати формуванням цього ставлення викладачеві вузу і студенту, майбутньому вчителю, необхідно відповідним чином володіти вмінням організувати характер і структуру естетично організованого змісту навчального предмета.

У посібнику під редакцією Г.І. Шукіної "Актуальные вопросы формирования интереса в обучении" (М., 1984) проведено аналогію щодо естетичного впливу на особистість мистецтва й особливої форми організації навчального процесу: "Кожний художній твір – це завжди особливим чином настроєна й організована в єдиному ключі художня структура, що несе в собі величезний мобілізуючий заряд естетичного впливу на почуття, свідомість і волю особистості"(213, с.5). За аналогією з цим, підкреслюється у посібнику, можна вести мову про особливу організацію навчального матеріалу з метою викликати естетичний інтерес до нього. Завдання викладача полягає не лише в тому, щоб викласти зміст навчального матеріалу, а й тому, щоб вплинути на індивідуальний досвід особистості, спрямувати його естетичне ставлення до навколишньої дійсності.

Зміст навчального матеріалу при розв'язанні цієї проблеми може бути нейтральним, він може не мати естетичного значення і бути лише естетично потенційним. Щоб стати естетичною цінністю, педагог повинен відповідним чином побудувати такий матеріал, а для цього викладачу вузу та школи слід розумітися в тому, що є естетичне у змісті навчання і як викликати до нього відповідне ставлення. Річ у тому, що в змісті навчання естетичної інформації

у готовому вигляді ще нема навіть тоді, якщо естетична оцінка сформована іншими особами. Ця оцінка повинна спочатку бути пережита викладачем, а потім у методично опрацьованому вигляді сприйнята студентами (учнями). Отже, творцем естетичного в змісті навчання є викладач.

Для реалізації цього завдання, тобто для пробудження естетичного інтересу в процесі навчання, виникає необхідність знайти ознаки естетично цінного повідомлення, встановити міру наповнення навчального матеріалу естетичним змістом, а отже, і передбачити дієвість навчального повідомлення в естетичному розвитку студентів. А цей пошук виводить викладача на аналіз самої природи естетичного.

Дослідження свідчить, що істотною ознакою естетичної цінності навчального повідомлення є: а) особисте ставлення викладача до матеріалу, який він розкриває студентам (рівень естетичної культури викладача); б) образність, структурність, цілісність, композиція, логіка повідомлення. Ці ознаки та їх показники у змісті навчального матеріалу можуть бути покладені в основу визначення естетичної цінності навчального процесу.

Аналіз процесу формування естетичної культури в процесі навчальної діяльності свідчить, що часто викладач вищого педагогічного навчального закладу не володіє готовою структурою естетично організованого навчального матеріалу, а тому йому доводиться шукати естетично значущі деталі змісту і створювати із них естетично цінний матеріал для лекцій, семінарських, практичних і лабораторних занять. Цей процес, звичайно, вимагає належного рівня естетичної культури викладача.

Дидактика вимагає, щоб усі ознаки естетичної інформації належали до предмета вивчення і були підпорядковані пізнавальному завданню, нехтування та відсутність цієї вимоги часто робить процес формування естетичних інтересів стихійним, безконтрольним.

У формуванні естетичної культури майбутніх учителів у навчальній діяльності психолого-педагогічна наука значне місце відводить створенню ситуацій. У реалізації цих завдань має значення, з одного боку, готовність особистості сприймати красу навколишньої дійсності, з другого – наявність умов, що забезпечують сприймання цієї краси. Потрібна особлива система об'єктивно-суб'єктивних стосунків, особливо ситуація, в яку, за визначенням С.Л. Рубінштейна, включається не лише сукупність обставин, що допомагають виявити естетично цінне в об'єкті, але й сама людина, яка, включаючись у ситуацію, змінює її і саму себе. Педагогічна естетична ситуація, що включається у навчальний процес, є різновидністю навчальної ситуації, а отже, відповідає усім її методичним вимогам та принципам організації (створення).

Необхідність естетичної ситуації на лекціях, семінарських, практичних і лабораторних заняттях, її місце, значення і тривалість залежать від виду навчального предмета, змісту, дидактичних завдань; може бути моментом

заняття, етапом або ж все заняття може являти собою систему естетичних ситуацій (особливо при вивченні літературних творів).

Аналіз свідчить, що естетична ситуація у процесі навчання виступає як сукупність таких структурних елементів: а) пред'явлення студентам естетичного об'єкта; б) стимулювання естетичної активності питаннями, завданнями, що вимагають адекватного сприйняття об'єкта вивчення; в) організація діяльності, при якій особистість оволодіває способами пізнання змісту естетичного у навчальному матеріалі; г) результат, що свідчить про естетичне або неестетичне ставлення особистості до змісту навчального матеріалу та процесу організації навчального заняття.

Створена у процесі навчання естетична ситуація надає цьому процесові особливу спрямованість і забезпечує можливість створення наступних естетичних ситуацій, що і сприяє формуванню естетичної культури майбутніх учителів.

Вище нами підкреслено роль і місце естетичного інтересу як збудника активності у формуванні естетичного інтересу як і будь-якого іншого, важливу роль відіграють стимули естетичного інтересу, пов'язаних змістом і структурою навчального матеріалу та навчального процесу взагалі. Слід підкреслити, що у багатьох випадках пізнавальні інтереси є водночас і естетичними, бо в навчальній діяльності пізнавальні та естетичні інтереси зливаються, і в особистості виникають специфічні переживання, що виходять за рамки пізнавальної діяльності й поширюються на естетичні та моральні стосунки оцінки тощо.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури щодо формування стимулів естетичного інтересу в навчальній діяльності можна виділити такі основні групи стимулів, зв'язаних із змістом навчального матеріалу: а) образна, жива форма викладу навчального матеріалу (відсутність цього робить процес навчання сухим, схематичним і перешкоджає розвитку естетичного інтересу до навчання); б) точність, унікальність і несподіваність образу, що використовується у ролі об'єкта естетичного ставлення; в) естетичні оцінки і судження щодо фактів, явищ, подій, що вивчаються; г) введення образів, оцінок, естетичних знань, що виходять за межі навчального матеріалу, але мають естетичний потенціал; д) введення у навчальний процес знань з галузі естетики (краса, смак, почуття, оцінка, гармонія, міра, поетичність, музичність і т. п.); е) звернення до історичних фактів, подій, що являють собою синтез теоретичного та естетичного пізнання світу і цим самим володіють особливим естетичним потенціалом впливу на естетичну активність особистості; е) навмисне збереження у змісті навчального матеріалу незрозумілих до кінця зв'язків, що стимулюють особистість до творчої естетичної діяльності, пошуку відповідей тощо.

Крім навчальної праці, майбутні вчителі в період 1917-1941 рр. та 1941-1990 рр. брали участь у різних видах трудової діяльності: допомога

колгоспам і радгоспам у збиранні врожаю, посадка дерев, участь у будівельних студентських загонах, самообслуговування в навчальних корпусах, гуртожитках, спорудження навчальних корпусів, гуртожитків і т. д. Раніше ми відзначали, що почуття прекрасного виникло у процесі трудової діяльності людини, що сам процес праці, його результати володіють певним естетичним потенціалом у формуванні естетичної культури. "... Внутрішня, духовна, животворна сила праці – писав К. Д. Ушинський, – є джерелом людської гідності, а разом з тим моральності і щастя"(206, т.1, с.307). У праці виникає і розвивається естетичне ставлення людини до світу. Завдання педагогіки полягає в тому, щоб використати естетичний потенціал праці, її духовну, животворну силу для формування естетичної культури майбутніх учителів.

Проблема формування естетичної культури засобами праці є важливою соціально-педагогічною проблемою, про що свідчать матеріали наукових конференцій, публікація ряду монографічних досліджень, навчально-виховних посібників, статей тощо ("Проблеми эстетического воспитания и современность" - материалы всесоюзной конференции, М., 1963; "Труд как средство эстетического воспитания" - в уч. пособии. "Система эстетического воспитания школьников", М., 1983; Марценюк С. П. "Праця і виховання", Київ, 1972; Праця як фактор естетичного розвитку в книзі А. Б. Щербо, Д.М. Джола естетичне виховання учнів у початкових класах", Київ, 1969 і багато ін.). Праця, що організована на основі певних педагогічних принципів, є одним із ефективних засобів естетичного впливу на людину. Праця не тільки створює красу, але й сама є красою, вона як процес, при певних умовах може приносити естетичну насолоду. У цих випадках ми говоримо про естетичні якості самого процесу праці, а не лише його кінцевого результату (продукту). Але поряд з цим погано організована, безплідна за результатами, надмірно важка праця викликає у людини негативні естетичні емоції, породжує відчуття огидного, небажання брати у ній участь. Можна навести багато прикладів, коли студенти брали участь у погано організованій праці при збиранні сільськогосподарських продуктів на полях колгоспів, радгоспів, на будівництві, у побутовій праці (відсутність або нестача інструментів, транспорту, будівельних матеріалів, погане керівництво трудовим процесом тощо).

Аналіз досліджень з проблеми естетики праці стверджує, що праця повинна приносити, крім практичної мети, радість, естетичну насолоду. У вихованні в людей ставлення до праці як до естетичного явища слід починати з потреб суспільства, від конкретної праці до пошуків і створення краси в ньому. Краса праці проявляється тільки тоді, коли вся його педагогічна організація розглядається як певна система з своєю структурою і логікою розвитку. З цієї точки зору в педагогічній літературі виділяють кілька структурних блоків(187, с.62): 1. Мета праці (психологічна установка). 2. Процес і зміст праці. 3. Результат праці. Правильне розуміння і

педагогічно ефективно використання краси кожного блоку системи праці в їх єдності дає можливості для здійснення завдань формування естетичної культури. Будь-яка трудова діяльність (громадська, корисна, виробнича праця), її мета, процес і результат повинні супроводжуватися прагненням до краси і приносити естетичну насолоду.

Вивчення досвіду залучення майбутніх учителів до різних видів праці (побутової, громадсько корисної, виробничої) свідчить, що керівники вищих педагогічних навчальних закладів часто ігнорують ці вимоги, посиляючись на те, що студенти дорослі люди і самі в змозі розв'язувати всі питання організації трудового процесу. На основі всіх 3-х блоків у педагогіці і практичній діяльності виділяють основні вимоги до праці, які забезпечують її естетичну цінність: а) зрозумілість мети праці і її бажаність; б) педагогічно правильна організація праці; в) посиленість праці; г) чергування праці й відпочинку; д) естетична оцінка результатів праці; е) радісна перспектива у праці (установка на красу); є) формування ідеального бачення краси того, що повинно бути в результаті праці. Знаннями майбутніми учителями ролі і місця всіх 3-х блоків та найважливіших педагогічних вимог, що забезпечують роль праці в естетичному вихованні, як свідчить досвід, сприяє формуванню їх естетичної культури та оволодінню методикою проведення естетико-виховної роботи в школі.

Отже, досвід педагогічних інститутів щодо формування естетичної культури засобами праці базується на таких основних положеннях:

1. Почуття прекрасного виникло у процесі трудової діяльності людей, завдяки праці зародилось мистецтво, а це значить, що в праці криється потенціал естетичної культури і розумне, педагогічно обґрунтоване його використання є великим чинником у формуванні естетичної культури майбутніх вчителів.

2. Естетика праці пов'язана з специфікою трудової діяльності людей всіх професій: вчителя, конструктора, інженера, робітників усіх професій і т. д.; вона має безпосередній зв'язок з економічними, матеріальними, моральними та іншими суспільними проблемами, високий естетичний рівень праці сприяє економічному процвітанню держави.

3. Головним видом праці у педагогічному інституті для майбутніх вчителів є навчання, яке поряд з іншими видами праці, володіє високим естетичним потенціалом. У досвіді педагогічних інститутів у формуванні естетичної культури використовуються такі естетичні фактори навчального процесу:

- організація самого навчального процесу: чіткість, впорядкованість, доцільність, стрункість;

- система викладу навчального матеріалу: зміст, форми, методи, належний науковий рівень, систематичність, послідовність, залучення до навчального процесу інтелектуальної, чуттєво-емоційної та вольової сфери студентів;

- створення у процесі навчання проблемно-естетичних пізнавальних ситуацій, використання наочності, володіння належним рівнем естетичної культури лектора;

- формування у студентів естетичного інтересу у взаємозв'язку з пізнавальним інтересом, змістом, методом та формою викладу навчального інтересу;

- широке використання стимулів для формування естетичного інтересу: образна, жива мова викладу навчального матеріалу; унікальність і несподіваність використання естетичного образу; естетичні оцінки і судження щодо змісту навчального матеріалу, що має естетичний потенціал; використання знань з естетики (краса, смак, почуття, оцінка, міра, поетичність, музичність); використання історичних фактів, подій з естетичним змістом і т. п.;

- вміння викладача знаходити естетично значущі деталі у змісті навчального матеріалу і створювати (конструювати) на основі цього естетично цінний матеріал для лекцій, практичних, семінарських та лабораторних занять;

- використання естетичного потенціалу всіх блоків наук навчального плану; психолого-педагогічних, соціальних загальноосвітніх та фахових наук.

4. Естетика організації громадсько-корисної праці майбутніх вчителів (студентські будівельні загони, збирання урожаю, самообслуговування, озеленення міст тощо) у більшості педвузів реалізується на основі таких структурних блоків: а) мета праці (психологічна установка); б) процес і зміст праці; в) результат праці та основних педагогічних вимог трудової діяльності.

5. І як пораду для організаторів процесу формування естетичної культури майбутніх вчителів засобами навчання і науки наводимо висловлювання всесвітньо відомого фізика Резерфорда, який стверджував, що прогалини у знаннях можна виправити, але якщо молодий учений не відчував краси науки, не одержує найвищої насолоди від самого процесу наукової роботи – чекати відчутного результату від такого вченого майже безнадійно. /151, с. 105/

§ 3. Естетико-художня діяльність у системі формування естетичної культури майбутніх учителів

Проблема діяльності в останні десятиліття не переставала цікавити розум філософів, економістів, психологів, педагогів та представників інших наук. Річ у тому, що діяльність є джерелом розвитку людини, основою всього життя, становлення як особистості. Діяльність є основою

функціонування й розвитку суспільства, створення матеріальних і духовних цінностей.

Людина як суб'єкт праці, пізнання і спілкування формується у процесі діяльності, яка забезпечує наукове пізнання дійсності, збуджує інтерес, почуття, породжує нові потреби, активізує волю, енергію. Без діяльності та спілкування процес виховання, становлення особистості фактично неможливий. Завдяки спілкуванню в системі колективних і міжособистих стосунках у процесі спільної діяльності людина оволодіває соціальним досвідом, суспільними цінностями, утверджує себе як особистість.

Для педагогіки проблема діяльності є фундаментальною основою розв'язання всіх завдань навчання і виховання. На основі загальної теорії діяльності в педагогічній теорії і практиці розробляються реальні шляхи організації навчально-виховного процесу, спрямованого на формування гармонійно розвиненої особистості.

Діяльність є засобом виховного процесу тільки в тому разі якщо вона педагогічно доцільно організована. Недостатньо, щоб діяльність була корисною, необхідно, щоб вона задовольняла саму особистість, можливо, і не повністю, але в основних рисах її особистого бажання, нахилу, інтересу.

Визначено, що для організації навчально-виховного процесу із загальної теорії діяльності надзвичайно важливі такі два фактори:

1. Людська діяльність володіє такими суттєвими властивостями, як цілеспрямованість, предметність і усвідомленість, перетворюючий характер. Цим властивостям повинна відповідати і навчально-виховна діяльність, бо в іншому випадку вона б перетворилася у найпростіший акт реагування на зовнішні впливи.

2. Суть людської діяльності є похідною від суб'єкта діяльності. Як стверджує С.Л.Рубінштейн, діяльність людини не є реакцією на зовнішні подразники, що це не зовнішня операція суб'єкта над об'єктом, що діяльність виражає складні переходи, в процесі яких формується сам суб'єкт./2, с61/ відбувається усе це в умовах людської діяльності, в якій люди спілкуються, разом працюють, впливають один на одного, обмінюються діяльністю.

Дослідження філософів, психологів свідчать, що діяльність людини має невичерпні можливості, які педагогіка успішно використовує у навчальному та виховному процесах.

У формуванні естетичної культури майбутнього вчителя значну роль відіграє естетична діяльність студентів. Естетична діяльність це поняття, що характеризує як продуктивну, творчу, так і репродуктивну діяльність, які здійснюються за законами естетичного смаку та у відповідності з естетичними критеріями виразності й краси. Естетична діяльність пронизує всі сфери людської практики – соціальну, наукову, навчальну, трудову, художню і проявляється цілісно і повно у тому випадку, коли діяльність людини підноситься до творчості й відбувається за законами краси і

виразності. Естетична діяльність або ж окремі її елементи можуть бути присутніми у будь-яких діях, вчинках, що мають ціннісний характер. Навіть у творчій, репродуктивній праці в обмеженому масштабі діють естетичні норми; якісне виконання нескладного трудового акту закономірно викликає естетичну оцінку, задоволення, насолоду.

За твердженням філософів, естетикознавців усі види діяльності і поведінки використовують естетичну мету як допоміжний засіб для досягнення практичних цілей і лише в естетичній діяльності ця мета домінуюча. В інженерній діяльності естетична мета підпорядкована вдосконаленню, художньому, зручному зовнішньому та внутрішньому оформленню конструкцій машин, виробів тощо, у науковій-збудженню почуттів, емоцій для досягнення найвищої працездатності, в будівництві – створенню краси, зручностей, гармонії всіх сторін будівлі тощо. Усі види естетичної діяльності характеризуються спільною ознакою – це цілеспрямована естетична мета з постійною, домінуючою перевагою.

Позанавчальна студентська естетична діяльність має ряд позитивних сторін: добровільність участі, гнучкість змісту і форм, великі можливості для задоволення особистих інтересів, нахилів, розвитку здібностей. Участь студентів у різних видах діяльності виховує у майбутніх учителів активне прагнення до краси, залучає до мистецтва, підвищує рівень естетичної культури, збагачує життєвий досвід, розвиває художні здібності й уміння: уміння співати, танцювати, виразно читати, малювати, виконувати ролі у спектаклях, триматися на сцені і т.п.

Поділ філософами естетичної діяльності на два види: а/ продуктивну, творчу і б/ репродуктивну не охоплює всіх видів естетичної діяльності, що склалася у діяльності вищих педагогічних навчальних закладів України. Існують такі види естетичної діяльності, які займають проміжне між ними місце або ж виходять за їх рамки. Тому на основі вивчення досвіду ми пропонуємо таку класифікацію студентської естетичної діяльності: 1/ творча, продуктивна; 2/ репродуктивна; 3/ репродуктивно-творча; 4/ дослідницька. Ці види естетичної діяльності певною мірою мають місце в кожному педагогічному навчальному закладі.

1. Творча, продуктивна естетична діяльність. У педагогічних інститутах до цього виду діяльності належать студії образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва, об'єднання поетів-початківців, фотографів-пейзажистів, участь студентів у збиранні та обробці фольклорного матеріалу для художніх колективів і т.ін. Студії образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва успішно працюють в Івано-Франківському, Дрогобицькому, Волинському, Вінницькому, Луганському та ряду інших інститутах; студії поетів-початківців, прозаїків – майже в кожному педагогічному інституті, керують ними, як правило, викладачі кафедри літератури – члени Спілки письменників України. Досвід

свідчить, що значна кількість відомих поетів і письменників нашої держави брала активну участь у роботі цих студій.

Характерною особливістю творчої естетичної діяльності є кінцевий продукт естетичної цінності: художня картина, декоративні вироби, вишивки, різьб'яні та інші види виробів; вірші, оповідання, байки, повісті тощо. Щороку в більшості інститутів проводяться студентські виставки "своїми руками", на яких студійні та окремі виконавці виставляють свої творчі роботи /Київський, Кіровоградський, Криворізький, Івано-Франківський, Уманський, Херсонський, Вінницький та інші педагогічні інститути/; проводяться творчі вечори молодих поетів, прозаїків з наступним обговоренням та публікацією кращих творів.

2. Репродуктивна естетична діяльність майбутніх учителів досить поширена майже у всіх педагогічних інститутах: хоріві, вокальні, хореографічні, драматичні, музичні та інші види художніх колективів. Учасники цих колективів працюють за певним завданням і вимогами керівників колективів, виконують певні естетичні дії за вставленою схемою /співають, танцюють, грають, виконують ролі в драмколективах тощо/. Рівень студентської творчості у цих колективі, зокрема на початковому етапі /перший етап розвитку колективу/, незначний. Завдання учасника на цьому етапі-чітко виконувати вимоги керівника. Художньо-естетичні здібності кожного члена колективу проявляються незначною мірою, результати художньої творчості поки недосконалі, оскільки досвід художнього розвитку учасників невеликий.

Якщо діяльність колективу /індивідуальних виконавців/ стає регулярною, систематичною, цілеспрямованою, педагогічно обґрунтованою, а учасники /окремі виконавці/ виявляють стійку схильність до обраного виду естетичної діяльності, у них виникає бажання вдосконалювати свої вміння і навички, вони вищою мірою /в результаті активної естетико-художньої діяльності/ оволодівають певним видом мистецтва, то колектив /окремі виконавці/ переходять у наступну-другу-стадію свого розвитку. На пій стадії свого розвитку підвищуються вимоги до колективу /індивідуальних виконавців/, виявляються у їх діяльності поряд з репродуктивністю елементи творчості.

Буває так, що ці дві стадії становлення зливається. Це може бути тоді, коли в складі колективів люди з художньо-творчим досвідом, з досвідом художньо-естетичної діяльності у певному жанрі мистецтва. Але у більшості випадків перехід від першої до другої, більш високої стадії, відбувається, поступово, в міру використання можливостей та умов, що характеризують кожен етап розвитку. Зростання елементів творчо-естетичної діяльності в роботі окремих виконавців та колективів створює умови, які виводять їх за межі репродуктивної естетичної діяльності.

3. Репродуктивно-творча /або творчо-репродуктивна/ естетична діяльність – це така діяльність, в якій поряд з репродуктивною функціонує

творча діяльність, вона є нібито проміжною між репродуктивною і продуктивною. Відбувається ця діяльність тоді, коли художні колективи /окремі особи/ досягли досить високого рівня творчо-естетичної діяльності, виробили вміння самостійно розв'язувати творчі завдання, коли кожний учасник досяг такого рівня майстерності, який дає йому змогу самостійно, творчо діяти, шукати нових творчих образів та їх втілення. На цьому етапі естетичної діяльності учасники процесу, працюючи за настановами керівника, прагнуть внести своє розуміння, трактування, стиль виконання, своє бачення ролі та її творче втілення в і т.п., тобто в окремих випадках творча діяльність або ж привалює в естетичній діяльності, або ж займає у ній значне місце. Для багатьох студентських колективів художньої самодіяльності перехід у репродуктивно-творчу категорію /третю стадію/ співпадає з присвоєнням їм почесного звання "Народний самодіяльний колектив". Це найвищий етап розвитку колективів, окремих виконавців та рівня естетичної діяльності майбутніх учителів. Саме до такого рівня естетичної діяльності повинні прагнути ректорати педагогічних інститутів і створювати для цього всю належні умови. У Київському педагогічному університеті ім.М.П.Драгоманова, Полтавському, Вінницькому, Івано-Франківському, Дрогобицькому, Волинському, Рівенському, Кіровоградському, Луганському та інших педагогічних інститутах функціонує по кілька колективів репродуктивно-творчої групи естетичної діяльності, яким присвоєно почесне звання "Народний".

Характерною особливістю учасників цих колективів є творче ставлення до обраного виду естетичної діяльності, належний рівень естетичної культури та високий рівень естетичної підготовки, що позитивно проявляється на робочому місці вчителя, вихователя, керівника школи.

Творчо-репродуктивний вид естетичної діяльності характерний для більшості художніх колективів та окремих виконавців, високий виконавський рівень яких відзначено почесними званнями, дипломами, грамотами тощо. Творчий характер естетичної діяльності можна проілюструвати на прикладі самодіяльного студентського театру Кіровоградського педагогічного інституту "Резонанс", якому присвоєно почесне звання "Народний". Театр уже понад 40 років пропагує театральне мистецтво і художнє слово серед студентської, учнівської та робітничої молоді. В його репертуарі близько 15 вистав. У дні вистав – в театральну п'ятницю – актовий зал інституту завжди переповнений, байдужих не буває. Для майбутніх учителів пінним і корисним у роботі колективу є те, що він став центром з їхньої підготовки до керівництва учнівськими драматичними гуртками. Члени "Резонансу" самі виготовляють костюми, реквізит, творчо працюють над текстом, ознайомляться з методикою постановки дитячих вистав. Колектив театру формує естетичні смаки студентів з театального мистецтва, пропагує кращі зразки драматичних творів.

Чільне місце у репертуарі займає педагогічна тематика. Це вистави "Привіт, Синичко" Я.Стельмаха, перекладена на мову театру самимиучасниками колективу, повість В.Тендрякова "В ніч після випуску". Понад 100 разів була поставлена вистава Є.Шварца "Кришталевий черевичок", яка так полюбилась студентам та учням шкіл. У різні роки колективом зіграні вистави "Платон Кречет" О.Корнійчука, "Чайка" та "Три неприємності" А. Чехова, "Ревізор" М. Гоголя, "Банкрот" О. Островського; "За двома зайцями" М. Старицького та ін.

Театр став пропагандистом художнього читання серед студентів інституту. Під його керівництвом готуються літературно-музичні вечори, культбригади, концерти. Керівник театру, випускник філологічного факультету інституту В. Дейнекін веде курс виразного читання для студентів. Усі вистави готуються власними силами студентів, з учасниками проводяться практичні заняття з культури мови, сценічних рухів, гриму, методики постановки п'єси, оформлення сцени тощо. "Резонанс" – активний учасник "Вересневих самоцвітів" – театральної осені, яка проводиться щорічно на Кіровоградщині.

Незважаючи на те, що колектив театру оновляється майже через кожні 5 років /строк навчання в інституті/, його учасники творчо працюють над своїм образом, вносять свої пропозиції, своє бачення образу, керують у школі дитячими драматичними студіями. Творчий стиль роботи колективу протягом 35 років дав змогу підготувати значну кількість керівників дитячих драматичних колективів при школах, клубах, будинках піонерів та юнацтва.

4. Дослідницька естетична діяльність займає значне місце у формуванні естетичної культури майбутніх учителів. Цей вид діяльності розвиває у студентів творчий підхід до своєї справи, виховує ініціативність, вміння самостійно орієнтуватися в складних питаннях, аналізувати явища, події, вміння працювати з літературою, узагальнювати, робити висновки, формулювати рекомендації, вести спостереження, озброює майбутніх учителів методами наукових досліджень з естетики, етики, естетичного виховання.

Вивчення досвіду педагогічних вузів з цієї проблеми свідчить, що в практиці склалися найрізноманітніші форми такого виду естетичної діяльності: наукові реферати, курсові, дипломні роботи, виступи і повідомлення студентів на наукових студентських конференціях, на засіданнях наукових гуртків і проблемних груп, збирання фольклорного матеріалу тощо. Зміст усіх цих видів діяльності підпорядкованій естетичній меті.

Спостереження і досвід свідчать, що студенти, які активно включаються у дослідницьку роботу з проблем формування естетичної культури, більш творчо ведуть роботу з естетичного виховання учнів, володіють вміннями і навичками цієї діяльності.

Заслуговує на увагу науково-практична конференція студентів Кіровоградського педагогічного інституту "Проблема естетичного виховання в історії вітчизняної педагогіки" /1978 р./, на якій було заслухано такі студентські доповіді: "Ушинський про естетичне виховання", "Естетичне виховання в теорії і практиці педагогіки 20-х років", "Проблема естетичного виховання в теорії і практиці А.С.Макаренка", ряд доповідей про естетичне виховання у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського: "Естетичне виховання учнів засобами природи", "Взаємозв'язок естетичного та естетичного виховання" та інші доповіді і повідомлення з цієї проблеми.

Прикладом змістовної дослідницької діяльності з проблем естетичного виховання та естетичної підготовки майбутніх учителів може бути робота кафедри педагогіки Луганського педагогічного інституту /1974 р./. Для залучення студентів до дослідницької роботи естетичного характеру студенти одержали такі конкретні завдання :

1. Провести аналіз планів роботи учителів-предметників шкіл міста для з'ясування, як здійснюється естетичне виховання учнів у процесі вивчення цього предмета.

2. Вивчення планів роботи класних керівників IV-VIII, IX-X класів шкіл міста для визначення системи естетичного виховання у процесі позакласної виховної роботи.

3. Співставлення та аналіз планів роботи з естетичного виховання класних керівників, виявлення різних підходів до планування цього виду діяльності з урахуванням вікових особливостей учнів, накреслення планів роботи з урахуванням недоліків та упущень.

4. Вивчення системи роботи школи, класних керівників, окремих учителів щодо здійснення завдань естетичного виховання учнів, виявлення позитивного та негативного у цій справі.

5. Вивчення питання керівництва всією роботою з естетичного виховання директором, завідуючим навчальною частиною, організатором позакласної виховної роботи.

6. Дослідити ставлення учнів до всіх видів роботи з естетичного виховання у навчально-виховному процесі школи та позашкільній діяльності.

7. Вивчення естетичних інтересів, запитів та рівень естетичної вихованості учнів окремих шкіл.

За матеріалами дослідження студенти підготували доповіді, реферати, курсові роботи, які дали можливість майбутнім учителям усвідомити мету, зміст, форми і методи естетичного виховання учнів, проаналізувати недоліки у цій справі та скласти орієнтовні плани роботи. Важливо, що до конкретних педагогічних висновків з естетичного виховання учнів студенти дійшли внаслідок самостійної дослідницької діяльності.

Кафедра педагогіки Кіровоградського педагогічного інституту рекомендує студентам факультету іноземних мов таку тематику рефератів

дослідницького характеру: "А.С.Макаренко про естетичне виховання", "Естетичне виховання у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського", "Мистецтво і вільний час учнів", "Як вчити дітей слухати музику", "Естетичне виховання у загальноосвітніх школах США", ФРН, Франції, "Естетичне виховання на уроках іноземних мов", "Проблема естетичного виховання у сучасній зарубіжній літературі", "Естетичне виховання в історії зарубіжної педагогіки", "Естетичне виховання засобами кіно та телевізора" і т.д.

Досліджено, що значне місце в естетичній діяльності педагогічних вузів відводиться формуванню потреб і мотивів. О.М.Леонт'єв твердить, що "потреби збуджують діяльність і керують нею з боку суб'єкта, але вони здатні виконувати ці функції при умові, що вони є предметними. /94,с.145/ Поняття діяльності він також тісно пов'язав з мотивами. "Діяльності,- пише О.М.Леонт'єв, – без мотиву не буває немотивована діяльність – це діяльність не позбавлена мотиву, а діяльність з суб'єктивно і об'єктивно прихованим мотивом." /94 с. 159/

Тому в загальній системі діяльності з формування естетичної культури майбутніх учителів слід передбачити також формування потреб та мотивів, без яких естетична діяльність буде малоефективною. Вивчення досвіду в цій справі свідчить, що у педвузах, де ці фактори враховані, там спостерігається активність, масовість, ефективність та високі показники естетико-художньої діяльності. До таких педагогічних вузів у розглянутий нами період належали Полтавський, Івано-Франківський, Тернопільський, Кіровоградський, Харківський, Херсонський та ряд інших. У цих інститутах планування усіх видів естетичної діяльності розпочиналося з перших днів навчання. Форми і методи формування потреб і мотивів до естетико-художньої діяльності найрізноманітніші: духовні, інтелектуальні, матеріальні, перспективні тощо.

Аналіз діяльності педагогічних вузів свідчить, що одним із ефективних, початкових засобів мотивації і формування потреб у цій справі є виявлення рівня естетичної культури першокурсників з перших днів навчання. Аналіз виявленого рівня спільно із студентами створює для їх значної частини ситуацію неповноцінності у цій сфері /особливо для випускників сільських шкіл, а їх більшість у педагогічних інститутах/, на основі цього в особистості формуються потреби й мотиви до художньо-естетичної діяльності.

У більшості педагогічних інститутів ця ситуація плідно використовується для залучення студентів до різних видів естетико-художньої діяльності. Вивчення рівня естетичної культури та його аналіз разом із студентами дає можливість їм усвідомити прогалини в естетичній та художній освіті. Проведені на основі опитування дискусії з проблеми формування естетичної культури дали можливість студентам усвідомити, що сприймати красу навколишньої дійсності, і зокрема мистецтва, не так просто, не у кожної людини є в душі відгук на музику, образотворче

мистецтво тощо. Виявилось, що значній кількості студентів для сприйняття мистецтва та інших естетичних явищ і предметів потрібна спеціальна підготовка. Студенти у процесі дискусії та інших видів діяльності усвідомлюють, що для виховання здатності сприймати прекрасне потрібна художня та естетична освіта. Для того, щоб розуміти, необхідно мати знання. Освічена людина повинна знати загальні основи теорії та історії певного виду мистецтва, бути знайомою з найбільш відомими високохудожніми творами у цій галузі, з їх змістом, історією створення і т.п. Досить часто студенти не сприймали оперу або балет лише тому, що не ознайомлені з їх лібрето.

Анкетування, опитування, проведені дискусії, які широко використовувалися у 60-ті роки для вивчення рівня естетичної культури майбутніх учителів, проілюстрували необхідність розробки більш дійової системи формування естетичної культури студентської молоді і особливо такого виду діяльності, як самоосвіта. Для цього Харківський, Кіровоградський, Івано-Франківський та ряд інших інститутів розробили і вручали кожному студентові разом із студентським квитком програму естетичного виховання майбутнього вчителя, так званій "Художній мінімум студента" /див. додаток № 1/.

Програма художнього мінімуму стимулювала естетичну діяльність студентів у галузі театрального, музичного, образотворчого та кіномистецтва, до участі в художній самодіяльності, до комплектування особистої фонотеки, бібліотеки, читання художньої літератури, формування навичок в естетиці побуту. В програмі називалися також основні культурні заклади міста, які своєю діяльністю сприяють піднесенню рівня естетичної культури.

У програмі "Художнього мінімуму" Харківського педагогічного інституту в розділі "Художня самодіяльність" читаємо: "Важливим засобом естетичного розвитку молодої людини є художня самодіяльність. Якщо вчитель щось уміє – співати або грати, танцювати або декламувати – він користується великою повагою дітей, йому легко здійснювати виховну роботу. Багато наших студентів після закінчення інституту керує хорами, оркестрами, танцювальними і драматичними колективами, вокальними ансамблями. Участь у художній самодіяльності повинно бути обов'язком для студента – майбутнього вчителя. Особливо важливим є участь у хорі – наймасовішому виді художньої самодіяльності. Діти дуже люблять пісню на вечорі, у школі, у поході. На екскурсії тобі доведеться з дітьми співати, тому постарайся у студентські роки поставити свій голос, розвинути слух, засвоїти новий пісенний репертуар, щоб зразу завоювати симпатію своїх вихованців" /Харків, 1970, вид-во педінституту/.

Вручивши кожному студентові "Програму – мінімум", кабінети естетичного виховання, студентський клуб, керівники художніх колективів, студентський актив проводили роз'яснювальну роботу серед студентів для

залучення їх до певної естетично-художньої діяльності, зміст "мінимуму" включався до програми студентських заліків суспільно корисної діяльності. Досвід свідчить, що цей вид стимулювання студентів відіграв позитивну роль у залученні студентів до естетико-художньої діяльності й формування їх загального рівня естетичної культури.

Важливе місце у діяльності педагогічних вузів займає також вивчення інтересів, нахилів, бажань, потреб студентів до певних видів діяльності. На основі результатів вивчення студент при допомозі працівників кабінетів естетичного виховання, студентського клубу, художньої ради, керівників колективів художньої самодіяльності, викладачів кафедри педагогіки, естетики, викладачів-ентузіастів /а вони є у кожному вузі/, студентського активу надав можливість студентам визначитися у певному виді естетико-художньої діяльності. Тут реалізується, за словами О.М.Леонтєва, суть формування естетичних потреб – потреби збуджують діяльність і керують нею при умові, що вони є предметними. Тому так важливо допомогти першокурсникам у перші дні навчання в інституті обрати предмет естетичної діяльності з урахуванням усього комплексу його індивідуальних особливостей.

У формуванні мотивів і потреб до участі в естетичній діяльності вагоме місце займав також ознайомлення першокурсників з роботою колективів художньої-самодіяльності, їх програмою, історією, концертною діяльністю тощо. Уже стало традицією у Кіровоградському, Одеському, Полтавському та інших інститутах після офіційної частини "Посвяти у студенти" запрошувати всіх першокурсників на святковий концерт художніх колективів та окремих виконавців інституту, що дає їм змогу ознайомитися з кращими взірцями художньої діяльності, збуджує їх естетичні почуття, емоції, на основі яких часто формується предмет естетико-художніх потреб, що є основою естетичної діяльності.

У Кіровоградському педагогічному інституті склалася традиція: протягом першого місяця першокурсників запрошують на перегляд концертних програм колективів художньої самодіяльності, який присвоєно почесне звання "Народний", академічної хорової капели, хореографічного ансамблю "Юність", студентського театру "Резонанс", оркестру народної музики та зведений концерт музично-вокальних колективів. Наступним етапом цієї роботи /жовтень, листопад/ в проведення огляду художньої самодіяльності всіх академгруп першого курсу "Таланти першокурсників", який дає змогу виявити здібних, залучити найбільш обдарованих студентів до загальноінститутських, факультетських, курсових колективів художньої самодіяльності, виробити навички поведіння на сцені, перед глядачем, обрати предмет майбутньої художньо-естетичної діяльності. Такі огляди щороку проводяться і на старших курсах у межах кожного факультету із заключними виступами кращих колективів та окремих виконавців. Поряд з цим першокурсників знайомлять із культурно-естетичними центрами міста:

культпоходи в театр, філармонії, екскурсії до музеїв, виставочних залів, ознайомлення з роботою естетичних центрів, будинків піонерів та юнацтва, з художніми відділами факультету громадських професій, любительських клубів, клубів за інтересами та ін. Усі ці форми роботи дають можливість включити якомога більше студентів до різних видів естетико-художньої діяльності. Залучення студентів до щорічних оглядів художньої самодіяльності в системі "група-курс-факультет-інститут" дала змогу залучити до цього виду діяльності майже кожного студента протягом усіх років навчання в інституті.

Проблема мотивації студентської молоді до естетико-художньої діяльності займає велике місце у педагогічних інститутах з формування естетичної культури майбутніх учителів. Досвід свідчить, що формування позитивного інтересу та мотивів піддається педагогічному керівництву. У більшості педагогічних інститутів найпоширенішими формами і методами мотивації, крім описаних нами вище, є:

1. Пропаганда серед студентів мети, завдань і змісту роботи художніх колективів та інших видів естетико-художньої діяльності.

2. Постановка перед студентами перспективи естетико-художньої діяльності, піднесення загального рівня естетичної культури, естетичне задоволення від участі в концертах, виставах, виставках, оглядах, олімпіадах, фестивалях, святах тощо; формування цілого ряду позитивних якостей /краса рухів, уміння тримати себе, на сцені, керувати голосом/ і т.п.

3. Пропаганда змісту професійно-педагогічної спрямованості естетико-художньої діяльності, внаслідок якої у майбутнього вчителя формуються вміння і навички керувати адекватними видами діяльності на робочому місці вчителя.

4. Виступи перед студентами кращих учителів-випускників інституту, які у період студентських років брали активну участь в естетично-художній діяльності, з досвідом роботи у школі про використання у практичній діяльності набутих у вузі естетичних знань, умінь і навичок.

5. Вручення випускникам активним учасникам художньої творчості диплома /посвідчення/ про набуття другої спеціальності: керівника шкільних гуртків художньої самодіяльності, художників-оформлювачів і т.п.

6. Формування та пропаганда традицій естетико-творчих колективів: урочистий прийом до колективу, урочисті проводи випускників, колективне фотографування, вітання з днем народження, зустріч за склянкою чаю, щорічні річні звіти в урочистій обстановці, зустріч з випускниками і т.д.

7. Стимулює до участі в естетико-художній діяльності проведення оглядів, фестивалів, конкурсів колективів та окремих виконавців, участь у міських, обласних і всеукраїнських заходах, поїздки з концертами до інших інститутів, міст, шкіл, сільських клубів тощо.

8. Ефективним стимулом залучення майбутніх учителів до естетичної діяльності у досвіді педагогічних інститутів є виїзд з концертними

програмами у зарубіжні країни. Неодноразово виїжджали за кордон студентські колективи Івано-Франківського, Дрогобицького, Кам'янець-Подільського, Кіровоградського інститутів, Київського педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова та інших вузів. Хореографічний ансамбль "Юність" за період своєї діяльності дванадцять разів виїздив в інші країни з концертними програмами.

9. У мотивації до участі в естетичній діяльності у практиці педагогічних вузів широко використовуються і моральні стимули: вручення дипломів, грамот, оголошення подяк у наказі по інституту, а також матеріальні стимули: вручення пам'ятних подарунків, грошових премій, туристських путівок, організація екскурсій у культурно-освітні центри країни і т.п. Наприклад, група-переможець конкурсу-огляду "Таланти першокурсників" Кіровоградського педагогічного інституту щороку нагороджується екскурсійною поїздкою до Уманського Софіївського парку, переможці конкурсу читців – поїздкою до Канева, інститутські колективи. – до Києва, Львова, Одеси, Москви, Санкт-Петербурга і т.п.

Вивчення досвіду педагогічних інститутів з цієї проблеми показує, що існує і ряд інших стимулів: збирання і обробка членами колективу фольклорного матеріалу, участь викладачів у роботі художніх колективів /приклад для наслідування/, складання індивідуальних планів самоосвіти з естетики й естетичного виховання, конкурсний відбір у колективи, звільнення бажаючих учасників хореографічних гуртків від занять фізкультурою і виставлення заліку з цього предмета, залучення кращих учасників до керівництва підготовчими студіями, керівниками художніх колективів на платній основі у дитячих садках, школах, літніх таборах праці та відпочинку, оформлення стенда кращих творчих колективів та окремих виконавців, встановлення студентських стипендій імені визначних діячів мистецтва, занесення у книгу пошани кращих колективів та окремих виконавців і т.п.

Слід відзначити, що велику роль у розвитку студентської художньої самодіяльності зіграли відкриття в 60-ті роки минулого століття в ряді педагогічних інститутів України музично-педагогічних факультетів. Ця подія сприяла розвитку самодіяльності студенти цих факультетів розгорнули широку роботу по організації хорових, вокальних, оркестрових та інших студентських гуртків і колективів на факультетах, курсах, групах, взяли активну участь в проведенні оглядів, конкурсів, фестивалів, пропаганді мистецтва, організації музично-естетичного виховання в школах міста і області.

У зв'язку з потребами у розвитку серед учнів шкіл хореографічного мистецтва, в 80-ті роки при педагогічних інститутах України розпочалася підготовка вчителів хореографів. Перший такий факультет серед 200-педагогічних вузів СРСР за рішенням Міністерства освіти України було відкрито при Кіровоградському педагогічному інституті в 1989 році. Його

відкриття базувалося на тому, що в інституті більше 30-ти років успішно працював народний хореографічний ансамбль "Юність" – відомий колектив у колишньому Союзі РСР, а також в країнах Європи, Азії, Америки, лауреат республіканських і зарубіжних конкурсів.

§ 4. Студентський побут та поведінка в системі формування естетичної культури майбутнього вчителя

Прогресивна педагогічна громадськість протягом усіх років функціонування педагогічних навчальних закладів розглядала проблему піднесення загальної естетичної культури засобами побуту та формування поведінки майбутніх учителів як важливу складову частину підготовки вчителя до навчально-виховної роботи. На з'їзді директорів учительських інститутів Київського навчального округу в 1910р. приймається спеціальна постанова, в якій записано, що для правильної постановки естетичного виховання майбутніх учителів суттєве значення має вся навколишня обстановка вихованців, внутрішнє і зовнішнє оздоблення приміщень, краса коридорів і кімнат квітами, картинами і т.п. /196, с.109/

У "Положенні про кабінет естетичного виховання у педагогічному інституті" /Наказ МО України № 84 від 17.04.67 р./ цьому питанню теж надається увага. У переліку обов'язків кабінету визначено, що він забезпечує оформлення інтер'єра приміщень інституту відповідно до сучасних естетичних вимог. На основі цих та інших вимог у педагогічних інститутах система діяльності з формування естетичної культури майбутніх учителів включала студентський побут й організовували різноманітні заходи щодо реалізації цих завдань.

У педагогічній літературі останнього часу, на наукових конференціях з проблем естетики завжди особливе значення надається естетичному вихованню засобами мистецтва, рідше засобами природи, праці і, на жаль, досить мало уваги приділяють ролі й місцю побуту та поведінки в процесі діяльності з формування естетичної культури. В реальному повсякденному житті побут має велике значення, бо його вплив на студента відбувається щоденно, постійно непомітно для самої особистості.

Для здійснення слів одного із героїв п'єси А.П.Чехова "Дядя Баня" "У людини все повинно бути прекрасно: і обличчя, і одяг, і душа, і думки" потрібно, щоб людей /в т.ч. і майбутніх учителів/ / протягом усього життя оточувало естетичне середовище та естетичний вплив, а це можливо тільки в тому разі, коли до цього процесу активно залучається побут.

Поняття "побут" у словниках визначається по-різному: "Побут -це загальний уклад життя; сукупність звичаїв і вподобань, що притаманні якому-небудь народу, певній соціальній групі". У філософській енциклопедії: "Побут – термін суспільних наук, що відображає невиробничу сферу

людського буття, безпосередньо зв'язану з задоволенням матеріальних і духовних потреб – потреб у їжі, одязі, житті і комунальному обслуговуванні, лікуванні і підтриманні-здоров'я, відпочинку, розваг і т.д." /239 с.31/. Отже, як бачимо, поняття "побут" охоплює повсякденне життя людей, що виходить за межі їх виробничої і суспільно громадської діяльності. У зв'язку з тим, що значна частина життя майбутнього вчителя відбувається у сфері побуту, то стане зрозумілим його вплив на естетичні смаки, почуття, настрої, емоції. Естетичні потреби, смаки кожної людини формуються ще на тому етапі життя, коли вона не бере участі ні в трудовій, ні в громадсько-корисній діяльності і коли побут є першим і головним джерелом формування естетичної свідомості. Побут, як і всі форми та продукти людської діяльності, володіє естетичним потенціалом і має найрізноманітніші естетичні прояви. Філософська та психолого-педагогічна література розглядає з естетичної точки зору три головні компоненти побуту: 1/ предметна обстановка, що оточує людину в її повсякденному житті; 2/ оформлення людиною самої себе; 3/ саме спілкування, що проявляється у побутовій поведінці людини. Кожний з цих компонентів володіє певним естетичним потенціалом, що виражає рівень естетичної культури особистості, або ж формує цю культуру своїм впливом на естетичну свідомість особистості.

Проведемо аналіз змісту і завдань цих трьох форм прояву побутової естетичної культури та досвіду їх використання педагогічними інститутами у формуванні естетичної культури майбутніх учителів.

1. Щоденне життя студента, як і кожної людини, оточують численні речі /предметна обстановка/. Вона, за словами М.С.Кагана, /66, с.32/ оточує людину ніби то концентричними кільцями: 1/ одяг – найближча до людини річ; 2/ різноманітні побутові предмети /посуд, радіоприймач, телевізор, шашки, шахи, інструменти, письмове приладдя і т.п./; 3/ речі більш солідні, стаціонарні – всі види меблів і четверте предметне "кільце" – внутрішній і зовнішній інтер'єр приміщень, навчальних корпусів, гуртожитків, лабораторій, а також подвір'я, майданів, скверів, вулиць і т.п. Кожного з нас також оточують будівлі вулиць, транспорт, різні споруди, засоби руху і т.д. Усе це предметне оточення містить у собі значний естетичний потенціал.

А.С.Макаренко з цього приводу писав, що у справі виховання "естетика костюма, кімнати, сходинок, верстата має ніяк не менше значення, ніж естетика поведінки"./102, с.219/ А.С.Макаренко прагнув прикрашати свій колектив і зовні. Навіть у тих умовах на території комуни гектар землі відводив на вирощування квітів, вони були у спальнях, їдальнях, класах, кабінетах, на сходинках. Він вимагав від педагогічного й учнівського колективів дотримуватися чистоти кімнат, взуття, одягу, зачіски. А.С.Макаренко не допускав на урок неохайно одягненого вчителя, тому в колективі учителів виробилася звичка приходити на роботу в найкращому костюмі, і сам Антон Семенович, одягав найкращий костюм, який у нього

був. "Так що всі наші педагоги, інженер і архітектор ходили франтами", – писав А.С.Макаренко [102,с.219]. Сформульовані вимоги до естетики побуту широко використовуються у формуванні естетичної культури майбутніх учителів, ці вимоги він часто називав "дрібницями" побуту, але всі вони, на його думку, можуть виконуватися гарно, здорово і в зв'язку з загальним розвитком колективу.

Щоб виховати в особистості звичку дотримуватися чистоти за столом під час їжі, А.С.Макаренко рекомендував накривати стіл не клейонкою, а чистою білою скатертиною, лише вона може привчити їсти акуратно. Якщо з цієї точки зору подивитися на столи у студентській їдальні, ми помітимо, як далеко від цієї поради наші студенти. А було б гарно, якби у всіх студентських їдальнях столи були накриті білими скатертинами. Такі ж серйозні естетичні вимоги він ставив до навчальних предметів: не мирився з обгризеним олівцем, іржавим пером та іншими "дрібницями" і вимагав від колективу педагогів спільно стежити за дотриманням учнями цих естетичних "дрібниць". Він прагнув виробити стійкі звички у дотриманні естетики побуту: щоб при вході у приміщення кожний витирав ноги, якщо навіть на дворі сухо, бо і за цих умов при невитертих ногах кожний "приносить нам два грами пилу"; вимагав, щоб вихованці щодня змінювали носовики, категорично протестував проти виставлення у коридорах плювальниць, які мають антиестетичний вигляд; вимагав краси одягу: "Діти повинні так гарно, так барвисто одягатися, щоб вони викликали подив"; підкреслював, що "Мої комунари були франтами, і я вимагав не лише охайності, але й витонченості, щоб вони могли ходити, стояти, говорити./108, с.456/ Завдяки постійним естетичним вимогам до побуту у колонії відпала необхідність у раніше написаних табличках: "Дотримуйтеся чистоти", "Не плюйте на підлогу" і т.д.

Заслуговує на увагу діяльність Павлівської школи щодо організації естетичного середовища в класних кімнатах, коридорах, підвір'ї, в саду тощо. Краса і привабливість усієї шкільної садиби викликає почуття радості, задоволення, бажання створювати і підтримувати цю красу.

Гарна предметна обстановка побуту має здатність налагоджувати душі студентів на емоційний лад, сприяє піднесенню настрою, викликає бажання підтримувати і створювати красу. Так, кожний з нас поводить себе адекватно красі речей, що оточують нас на станціях метро, театрах, вокзалах, парках, актових залах тощо.

Отже, складові частини **першого компонента** – предметна обстановка /одяг, побутові предмети, меблі, інтер'єр та ін./, володіючи належним естетичним потенціалом, сприяє розвитку естетичних почуттів, прагненню цінувати і створювати прекрасне і займає належне місце у системі формування естетичної культури особистості.

Другий компонент естетики побуту – оформлення майбутнім учителем самого себе. Одяг для людини має не лише утилітарне, але й

естетичне значення, він образно представляє людину, показує її естетичні смаки, самооцінку, а іноді й професію. Краса, витонченість, елегантність одягу викликає почуття естетичного задоволення і в тих, хто носить, і в тих, з ким людина спілкується.

Для естетичного оформлення свого обличчя, крім одягу, студенти використовують різноманітні прикраси – намисто, обручки, сережки, брошки тощо. Естетичне значення прикрас полягає в тому, що вони підвищують загальний естетичний вплив зовнішності людини, доповнюючи і підсилюючи те естетичне враження, яке викликає її одяг. Але тут важливо, щоб у майбутніх учителів протягом навчання в інституті були сформовані доцільність і почуття міри. Майбутніх учителів слід підготувати до розуміння того, що особистість піддає себе естетичному оформленню /одяг, прикраси, парфуми/ часто для того, щоб зменшити або усунути деякі свої недоліки, чи підкреслити естетичні переваги, або ж набути таких, яких їх позбавила природа.

Третій компонент естетики побуту – спілкування, що реалізується у побутовій поведінці людини. Воно є необхідним аспектом побуту, людина спілкується з іншим – на роботі, вулиці, в театрі, гостях, учитель постійно спілкується з колегами, учнями, батьками і т.д. Суттєвим елементом цього спілкування є естетичний потенціал. Студентам завжди приємно спілкуватися з викладачами, які у будь-якій ситуації поводять себе зважено, ввічливо, культурно, і досить недобррозичливо відгукуються про викладачів, які грубо порушують культуру спілкування. Прагнення зробити процес спілкування приємним, радісним, що утверджує гідність учасників спілкування, і породило у ході історичного розвитку людства естетичну організованість спілкування людей у побуті.

Естетична культура спілкування, як відомо, розкривається у дотриманні правил поведінки – етикету. Деякі філософи /М.Каган/ рекомендують називати "естетикетом", бо етичним він є за своїм значенням, а за реальною природою – естетичним. Майбутній учитель повинен знати правила етикету, легко і вільно використовувати їх у своєму щоденному житті, володіти методикою формування норм і правил поведінки в учнів різних вікових груп, бути у цьому плані прикладом для школярів, батьків, населення.

Поняття "побут" включає у себе також організацію всього життя, певний його режим, ритм, а краса, як найвища цінність, повинна пронизувати всю діяльність майбутніх вчителів.

Завдання вищих педагогічних навчальних закладів – постійно і цілеспрямовано наповнювати студентський побут красою, бо саме від учителів, школи залежить формування естетичної свідомості підростаючого покоління.

Слід підкреслити, що всі ці головні компоненти естетичного прояву побуту /предметна обстановка, оформлення людиною самої себе, естетична

культура спілкування /етикет/, естетизація всього життя/ тісно між собою взаємозв'язані і взаємозалежні.

Дослідженням встановлено такі основні джерела формування естетичної культури майбутніх учителів засобами побуту та поведінки.

Перше джерело – курс естетики у педагогічному інституті. Досліджено, що теоретичні знання з проблеми формування естетичної культури майбутні вчителі одержують при вивченні таких тем курсу: "Естетична організація матеріального середовища" та "Система естетичного виховання народу". У цих темах розкриваються такі аспекти естетики побуту, як єдність матеріального і духовного в естетичній культурі, впровадження естетичних засад у щоденне життя людей, структура побутового середовища, завдання та основні закономірності естетичної організації предметного середовища, специфіка естетичного сприймання предметного середовища, єдність утилітарного та естетичного ставлення до предметів побуту, потреби, смаки, мода у предметах побуту, краса суспільних відносин і поведінки людей, краса побуту у системі формування естетичної культури, роль школи, вищих навчальних закладів у вихованні естетичної свідомості засобами побуту та поведінки і т.п.

Заключним етапом вивчення курсу естетики є написання студентами рефератів, серед яких є і певна кількість тем з проблем естетики побуту та поведінки.

Знання курсу естетики щодо формування естетичної культури засобами побуту та поведінки слугують студентам теоретичною основою для проведення інших видів навчально-виховної роботи з цієї проблеми.

Друге джерело – курс основи педагогічної майстерності. Тема "Культура спілкування учителя й учнів" відповідає третьому компоненту в структурі побутової естетичної культури, а саме – спілкуванню, У змісті цієї теми вивчають теоретичні та практичні аспекти культури спілкування з точки зору моральних та естетичних вимог. Зокрема, програмою передбачено вивчення таких питань програми цього курсу: поняття і функції спілкування, особливості педагогічного спілкування, проблема спілкування у поглядах визначних педагогів, структура спілкування, стиль спілкування учителя, види цього стилю, педагогічний такт учителя, умови оволодіння педагогічним тактом, поради молодим учителям щодо формування стилю педагогічного спілкування. Цінним для оволодіння цими знаннями є посібник "Основи педагогічної майстерності" [139] за редакцією доктора філософських наук, професора І.А.Зязюна. У всіх питаннях теми є наявний естетичний потенціал, спрямований на формування естетичної культури вчителя та підготовку його до виховної роботи з учнями. Аналіз змісту посібника з точки зору наявності естетичного потенціалу свідчить, що у кожній темі є великі естетичні можливості і його уміле використання у навчальному процесі дає в руки вищої педагогічної школи значний важель для формування естетичної культури майбутніх учителів. Аналіз свідчить,

що такі теми, як мова вчителя у структурі його діяльності, взаємозв'язок шкільної і театральної педагогіки у розв'язанні проблеми майстерності вчителя, педагогічна техніка, майстерність учителя та вихователя безпосередньо виводять викладачів вищої школи і майбутніх учителів на педагогічні проблеми естетичної діяльності, зокрема естетики побуту та поведінки. Вивчаючи з майбутніми вчителями тему курсу "Педагогічна техніка", лектор разом із студентами акцентує увагу на красі, виразності постави учителя як розкриття його внутрішньої гідності, на вимоги до естетики осанки, пози; студенти знайомляться із способами формування гарної постави, краси і витонченості рухів учителя. До проблем естетики побуту безпосереднє стосунок має проблема одягу вчителя. У посібнику підкреслюється, що учитель має право вимагати від учнів акуратності в одязі лише тоді, коли сам з'являється на роботу витончено одягненим, з дотриманням вимог міри, елегантності, гарного смаку, уникаючи надмірностей. Учням подобається в учителеві те, якщо у нього поєднуються зовнішня і внутрішня культура, тому прагнення до естетичної виразності свого зовнішнього вигляду повинно бути у кожного педагога. У посібнику акцентується увага на тому, що і зачіска, і костюм, і прикраси в одязі учителя повинні підпорядковуватися розв'язанню головного педагогічного завдання – ефективного впливу на формування особистості учня, а тому він має право на прикраси в одязі, на косметику з дотриманням почуття міри та врахуванням обставин.

Третє джерело – курсові, дипломні роботи та реферати з проблем естетики побуту та поведінки. У значній кількості педагогічних інститутів кафедри філософії /естетики/, педагогіки, психології, фахових методик, історії України, історії світової культури та викладачі, які ведуть факультативні курси або курси за вибором у навчально-виховному процесі широко використовують з проблем виховання, і зокрема з естетичного, реферати, курсові й дипломні роботи. У більшості педагогічних вузів /Херсонський, Миколаївський, Одеський, Вінницький, Кіровоградський та ін./ тематика рефератів з естетики має теоретично-дослідницький характер: "Естетика побуту студентів", "Естетика і спосіб життя", "Естетика і гармонійний розвиток особистості в процесі праці та побуту", "Зображення естетики праці в образотворчому мистецтві", "Естетика праці вчителя", "Єдність матеріальної і художньої культури", "Впровадження естетичних засад у побут", "Естетизація речового середовища", "Естетика промислової продукції", "Специфіка естетичного сприймання побуту", "Естетика поведінки", "Естетика праці вчителя", "Естетичні вимоги до предметів побуту", "Естетика і мода" і т.п. Ознайомлення із змістом рефератів свідчить, що більшість з них підготовлені на основі теоретичних знань з курсу і мають педагогічну цілеспрямованість.

Студентські курсові й дипломні роботи з проблем формування естетичної культури засобами побуту та поведінки виконувалися в курсі

педагогіки, психології, основ педагогічної майстерності, фахових методик та на основі змісту факультативних курсів з виховної роботи. Тематика їх досить різноманітна. Наприклад, на факультеті підготовки вчителів початкових класів Кіровоградського педагогічного інституту студентам стаціонарного та заочного відділів пропонується така тематика: "Естетика поведінки учнів", "Естетика й етикет", "Естетичні вимоги до оформлення школи, класу", "Естетика спілкування", "Краса і мода", "Естетизація шкільного життя", "Естетична азбука поведінки", "Естетика і праця", "Естетичні вимоги до одягу", "Визначні педагоги про естетику побуту", "Огляд матеріалів педагогічної преси з проблем естетики побуту", "Естетика побуту в педагогічній спадщині А.С.Макаренка", "Естетика побуту та поведінка у досвіді діяльності Павлівської школи" і т.д.

Четверте джерело – спонукання студентів до самоосвіти у галузі естетичної культури засобами побуту та поведінки у процесі вивчення курсів естетики, педагогіки, психології, фахових методик, факультативних курсів. Викладачі рекомендують ознайомитися з педагогічною літературою з проблем естетики побуту та поведінки, рекомендують укомплектувати особисту бібліотеку з проблем виховання. Для цього у кожній академгрупі виділявся інформатор, який повідомляв студентів про надходження літератури до кіосків, бібліотек, читальних залів. В окремих інститутах кафедри педагогіки мали окремі стенди, де систематично подавалася для студентів інформація про надходження новинок педагогічної літератури та статей у педагогічних журналах з цієї проблеми.

Для самоосвіти у сфері побуту та поведінки естетики майбутнім учителям дається перелік літератури, яку вони можуть використати і в шкільній діяльності на робочому місці педагога: "Основы педагогического мастерства" під редакцією доктора філософських наук, професора І.А.Зязюна, Київ "Вища школа", 1987р., Синица И.Е. О такте й мастерстве. К., Рад.школа, 1976, В.М.Чорнокозова, І.І.Чернокозова, Етика вчителя, К., Рад.школа", 1969, Учителю о педагогической технике под ред. Л.И.Рувинского, М. 1987, В.Й.Писаренко, И.Я.Писаренко Педагогическая атика, Минск, 1973, В.А.Кан-Калик Учителю о педагогическом общении, М., 1987, А.В.Щербо, Д.М.Джола Естетичне виховання учнів початкових класів, К., 1969, Н.А. Кавалєрова Естетичне виховання в сільській школі, розділ "Естетична організація середовища", К., 1976, праці А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського та ряд інших.

П'яте джерело – позанавчальна виховна діяльність з проблем побуту та поведінки: цикли лекцій, диспути, конференції, виступи перед студентами перукарів, модельєрів, архітекторів, демонстрація моди, залучення студентів до оформлення гуртожитків, навчальних корпусів, діяльність при факультетах громадських професій секцій художників-оформлювачів шкільних приміщень тощо. Наприклад, студентський клуб Кіровоградського педагогічного інституту щороку для першокурсників організовує зустріч з

модельєрами з аспекту "Як зі смаком одягтися" з демонстрацією мод, з перукарями "Молодіжні зачіски" з демонстрацією кращих молодіжних зачісок, організують екскурсії у зразкові в художньому відношенні школи, студенти факультетів образотворчого мистецтва на громадських засадах виконують художньо-оформлювальні роботи, беруть участь в оформленні святкових заходів і т.п.

У більшості педагогічних інститутів проводиться значна робота щодо естетики поведінки: цикл лекцій про культуру поведінки, спілкування, зустрічі з артистами, письменниками, поетами, композиторами, з кращими учителями; у період педагогічної практики студенти організують чимало виховних заходів щодо естетики поведінки людей різного віку; проводяться спеціальні тематичні КВК, диспути, конференції, педагогічні читання тощо. В окремих вузах практикуються заходи практичного плану: як вести себе за столом, сервіровка столу, як вести себе в театрі, кінотеатрі, у гостях та інших громадських та культурно-освітніх місцях.

Досліджено, що діяльність педагогічних інститутів з формування естетичної культури засобами побуту в деяких вузах ґрунтується на використанні традицій і звичаїв українського народу. У державній національній програмі "Освіта" Україна ХХІ століття [46] визначається, що головною метою національного виховання – є набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, формування у молоді розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної освіти. Естетична побутова діяльність сягає у далеке минуле нашого народу, що відзначається не лише у авторів книг українських діячів культури, а й тих зарубіжних, які в свій час відвідували або тимчасово жили в Україні.

Професор мінералогії Кембріджського університету Едвард Даніель Кларк у своїй книжці "Подорож до Росії, Криму й Туреччини" /Лондон, 1812/ писав, що українці дуже шляхетна нація, що "Хати в Україні чисті і білі, як в Уельсі – мандрівникові здається, що він перенісся до Голландії або Норвегії... За столом українського селянина більша чистота, аніж за столом у московського князя./186,с.51/

У книзі "Путешествие в Малоросію", М., 1803-1804 рр. П.Шаліков пише: "Побачивши Малоросію, очі мої не могли налюбуватися побіленими хатами, чепурним одягом мешканців, ласкавим, милим поглядом прегарних тутешніх жінок". Описуючи побут і зовнішній вигляд українського народу, П.Сумароков підкреслював, що взаємна любов у сім'ї створює в їх домашньому господарстві крашу гармонію і порядок, ніж влада і послух у росіян, що дівчата гарні, проворні, привабливі, стрункі, що "Усі села і хутори розташовані у чудових місцевостях. Кожна хата чиста і біла, в оточенні квітучих садів" /Путешествие в полуденную Росію, в письмах, м. 1800/.

Визначний учений і мандрівник, основоположник антропогеографії Й.Г.Коль, переїхавши всю Україну від Харкова до Одеси, від Одеси до

Перемишля /1841/, звертає увагу на побут та житлові умови, відзначаючи, що українці живуть у чисто утриманих хатах, що до тебе всміхаються, вони не вдовольняються тим, що кожного тижня їх миють, як це роблять голландці, але ще й через два тижні їх білять. Тому їх хати виглядають білі, неначе свіжовироблене полотно", він був дуже вражений зовнішнім і внутрішнім влаштуванням хат, навколо яких багато квітів та дерев.[186]

Характеризуючи побут українців /1844/, професор із коледжу Кароліно пише, що ніде не бачив таких чистенько утримуваних хат, як у козаків."Стіни з дерев'яних брусів у всіх українських помешканнях обліплені з надвору і всередині глиною і чисто побілені. На цих білих глиняних стінах не терплять жодного найменшого сліду бруду". Щодо естетики одягу автор підкреслює, що в крої та шитті українці зближаються із західними слав'янами, що українець завжди тримає себе у чистоті, а одяг його скромний та невибагливий і в серці його живе ніжне, поетичне почуття. [186]

Навіть відомий теоретик "офіційної /російської/ народності", професор Московського університету Михайло Погодін у 1842 р. писав: "Я люблю малоросійське село. Яка це принада – білі хати у тіні зелених, пишних дерев, розсипаних на схилах гори. Видно з першого погляду, що мешканець їх приятилює з природою, що він любить свій дім-стріху і не кидає його без потреб ..." /186,с.67-68/ Іноземці милувалися не лише естетичним виглядом українських сіл, а й висловлювали велике захоплення порядком, чистотою, впорядкованістю міст. Професор И.Г.Блязіус /коледж Кароліна, 1844 р./ у своїй книзі пише, що, перейшовши російсько-український кордон, він зразу ж відчув різку різницю. Про одне із міст на Чернігівщині він описує, що "місто робить миле враження... Будинки дуже старанно побудовані та чисті,, мешкальні кімнати побілені, а широкі вулиці, хоч без камінного бруку, утримані доволі старанно та добре проїзні"/186. с. 74/

У багатьох літературних джерелах описується також друга частина естетики побуту – естетика поведінки /етикет/, в яких підкреслюється високий рівень спілкування українського народу, його гостинність, привітність, освіченість, обізнаність з європейським етикетом. Посол Цісаря Рудольфа II у Запорізькій Січі Еріх Лясота /1594 р./ з задоволенням констатує, що запорізька старшина добре ознайомена зі всіма особливостями дипломатичних зносин, тонкощами дипломатичної етики і не раз дивували Лясоту своєю чемністю та добірною вихованістю. Такі ж риси в Українського народу підкреслює Джозеф Маршал, англієць, що був в Україні у 1769-1770 рр. Про український народ він пише: "Сучасне українське покоління – це моральний і добре вихований народ...", що скрізь лад і чистота, "Я ще не бачив такої країни, яка б була схожа на найкращі провінції Англії", а професор Кембріджського університету Кларк /1812р., додає, що це дуже шляхетна нація, їх спілкування характеризуються привітністю, гостинністю, податливістю. Росіянин Рубаков у своїй книзі

"Краткія політичскія й историческія свѣденія о "Малой Россіи" /Петербург, 1773 р./ підкреслює, що українці визначаються своїми подвигами і замилюванням до знання і лицарства, а своєю талановитістю і волелюбством та своєрідним устроєм славиться перед цілим світом. Жан Бенуа Шерер у книзі "Аналіз Малої Росії" /Париж 1778/ вдачу, вихованість окреслює так: "Українці – не рослі, сильні люди, привітливі й гостинні, ніколи не накидаються, але й не зносять обмежування своєї особистості свободи. Несипущі, сміливі і чесні.../186, с.58/

Враження та оцінки відомих іноземців свідчать, що українці у всі роки свого існування надавали особливого значення естетиці побуту: зовнішньому і внутрішньому оформленню житла /краса, зручність, чистота, порядок, затишність тощо/, своєї садиби /квіти, дерева, трава, тин, вулиця/, одягу /зручність, яскравість, привабливість, належний естетичний смак/, дотримання міри у використанні прикрас тощо. Побут українців, будучи гарним, витонченим, тобто володіючи певним естетичним потенціалом, мав високу здатність впливати на емоційну, чуттєву сферу особистості, викликати навіть у випадкових людей відчуття задоволення, радості, що активізує світосприймання й одночасно впливає на поведінку особистості.

Історія та наведені нами приклади свідчать, що суспільство завжди високо цінувало естетичні якості побуту, побутової поведінки та спілкування; українське суспільство протягом століть виробляло манеру естетики поведінки, яка робить сам процес спілкування приємним, радісним, що утворює людську гідність.

Цю цінну у педагогічному плані спадщину нашого народу в естетиці побуту, поведінки педагога вищої школи можуть успішно використати у формуванні естетичної культури майбутніх учителів. Благодатними предметами, що вивчаються на всіх факультетах педагогічних інститутів, є історія України, історія світової культури, філософія, естетика, педагогіка, які володіють належним рівнем естетичної культури й історією її розвитку та становлення. Врахування національних естетичних надбань реалізують принцип культуровідповідності і є значимі не лише для власне естетичної культури, а й формують у молоді почуття патріотизму, гордості за свій народ, культуру, мистецтво.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Вивчення та аналіз діяльності педагогічних навчальних закладів /1860-1917 рр., 1917-1941 рр., 1941-1990 рр./ дав підставу зробити певні висновки та на основі передового педагогічного досвіду сформулювати деякі методичні рекомендації щодо вдосконалення системи роботи по формуванню естетичної культури майбутніх учителів у сучасних педагогічних вузах.

Проведене дослідження дозволяє нам також на основі досвіду сформулювати основні принципи діяльності педагогічних навчальних закладів по формуванню естетичної культури майбутніх вчителів, тобто сформулювати основні вихідні положення, що визначали теорію і практику даного процесу. Відзначимо, що в організації діяльності діяла загально відома система принципів: зв'язок виховання з життям з практикою, послідовність, систематичність, єдність і неперервність виховних впливів, врахування вікових та індивідуальних особливостей, виховання в колективі й через колектив, єдність вимог і поваги до особистості та інші. Всі ці принципи до певної міри були використані в процесі формування естетичної культури студентської молоді. Але крім них, як свідчить дослідження, було задіяно ряд специфічних для формування естетичної культури принципів:

1. Принцип загальності формування естетичної культури, естетичного виховання і художньої освіти. Як ми уже говорили вище, виховна сила мистецтва досить велика. Бона завжди залишає слід у світогляді, поглядах, поведінці, у ставленні до життя, до людей, до явищ навколишнього світу, природи, є важливим стимулом соціальної активності та життєдіяльності. Наявність цього принципу викликана тим, що мистецтво проникає у всі сфери студентського життя, активно впливає на чуттєву та емоційну сфери, бере активну участь у формуванні світогляду, естетичних і наукових уявлень про життя. Тому педагогічні навчальні заклади повинні охопити естетичним та художнім вихованням усіх студентів незалежно від їх здібностей, нахилів, розвивати і вдосконалювати їх.

2. Принцип єдності всіх сторін виховного процесу: розумового, трудового, морального, естетичного і фізичного. У реалізації цих складових гармонійного розвитку особистості повинні бути присутніми елементи краси: у навчанні /почуття задоволення від процесу добування знань/, у моральному вихованні, /краса вчинків, поведінки, звичок, ставлення до товаришів/, у фізичному /краса виконання спортивних, фізичних вправ, музичний супровід/, у трудовому /естетичне задоволення, оформлення, форма, забарвлення тощо/.

3. Принцип комплексного впливу мистецтва і його взаємодія з основами наук. У мистецтві закладено великий пізнавальний потенціал, тому воно взаємодіє з основами наук, полегшує процес пізнання, виконує функції

демонстрації, ілюстрації, допомагає розвивати абстрактне мислення, мову, пам'ять. Особливо велика роль мистецтва на стадії конкретно чуттєвого сприйняття. Але головне полягає в тому, що мистецтво на будь-якій стадії становлення особистості розвиває розумові сили і формує їх наукові уявлення про навколишній світ, формує почуття, емоції, волю.

4. Принцип творчої самодіяльності. Роль мистецтва в естетичному вихованні не можна звести лише до його сприймання. Студенти за своєю природою соціально активні, вони прагнуть до діяльності, у тому числі і в галузі мистецтва. Участь у різних видах художньої самодіяльності досить приваблює їх, захоплює нею, тренує творчі сили, виховує в них цілий ряд естетичних моральних, трудових, фізичних якостей. Розвиваючи свої творчі здібності в певних галузях мистецтва, майбутній вчитель виробляє творчий характер ставлення до будь-якої справи.

5. Принцип естетики студентського життя, естетичної організації всієї діяльності. Естетичне виховання у сучасних умовах виходить далеко за рамки лише мистецтва. Творити прекрасне в мистецтві може не кожний, але творити прекрасне у всіх видах повсякденної діяльності, в житті повинні уміти всі. Звичайно, ці якості не виникають самі по собі, їх формування у людини на все життя повинно починатися з раннього дитинства. Тому школа, ВНЗ повинні зробити людське життя гарним. Естетизація студентського життя передбачає високий художній рівень оформлення інституту, аудиторії, подвір'я, міста, села, вулиць, спортмайданчиків, домашньої обстановки, красу одягу, людських стосунків, вчинків, поведінки, високий естетичний рівень усіх виховних заходів, чистоту та порядок на парті, в аудиторії, гуртожитку. Естетичне оточення сприяє реалізації завдань формування естетичної культури студентів.

Творче використання діючих принципів та розглянутих нами специфічних принципів естетичного виховання можуть стати основними для побудови ефективної системи формування естетичної культури майбутніх вчителів у кожному педагогічному навчальному закладі.

Встановлено характерні особливості цього процесу в кожному з досліджених нами періодів.

1. У дореволюційний період /180-1917 рр./ теоретичні й практичні основи формування естетичної культури майбутнього вчителя, обґрунтування мети завдань і необхідності розв'язання цієї проблеми були розроблені представниками прогресивної педагогіки К.Д.Ушинським, Л.М.Толстим, В.П.Острогорським, М.І.Пироговим та ін. визначними педагогами. Окремі аспекти цієї проблеми знайшли своє відображення у творчості дореволюційних прогресивних діячів В.Г.Белінського, М.Г.Чернишевського, М.С.Добролюбова. В Україні значний внесок у постановку та розв'язання цієї проблеми внесли Т.Г.Шевченко, І.Я.Франко, Леся Українка та ін. Великий вплив на формування естетичної культури майбутнього вчителя здійснювала також церква як змістом релігійної віри,

так і широким залученням студентів до церковних обрядів: співу в церковних хорах, релігійних ходів, вінчання молодих, оформлення церкви на великі свята тощо. Погляди видатних прогресивних педагогів і громадських діячів цього періоду на проблему формування естетичної культури вчителя та практичні шляхи їх реалізації являють собою значний педагогічний та історичний інтерес. Набутий досвід педагогічних навчальних закладів розглянутого нами періоду відповідно до нових історичних обставин і завдань був критично використаний у наступні роки /див. висновки до I розділу/.

2. Завдання, мета, форми і методи естетичного виховання й естетичної підготовки в 1917-1941 рр. визначались Міністерством освіти України, партійними, комсомольськими і профспілковими організаціями. У зв'язку з цим характер усіх видів діяльності щодо формування естетичної культури майбутнього вчителя набули політизованого змісту, особливо яскраво це виявилось у 30-ті роки у період формування культури особи Сталіна. Дослідження свідчить, що у 20-ті роки всі види естетичної діяльності педвузів набували більш демократичного спрямування як у навчальному, так і позанавчальному процесі. Діяльність педвузів з естетичного виховання цього періоду заслуговує особливої уваги, а набутий досвід не втратив свого значення і в наші часи при підготовці вчительських кадрів /див. висновки до II розділу/.

3. В основу діяльності педагогічних вузів України щодо формування естетичної культури майбутнього вчителя /1941-1990 рр./ були покладені програми, навчальні плани, методичні рекомендації, листи, накази Міністерства освіти, а також постанови партії й уряду з ідеологічних та освітніх проблем. Вважалось, що методологічною основою, теоретичною підвалиною для розв'язання поставленої проблеми повинен бути курс марксистсько-ленінської естетики, на основі якого повинні розгортатися інші види навчальної і позанавчальної роботи з формування естетичної культури майбутніх вчителів.

Характерною особливістю цього періоду було широке залучення до розробки змісту, мети, завдань, форм і методів формування естетичної культури студентської молоді значної кількості філософів, педагогів, психологів, соціологів. Проблеми формування естетичної культури студентства широко обговорюються на наукових конференціях, сторінках періодичної преси.

Міністерство освіти того часу сприяло масовому розвитку позанавчальних форм естетичної діяльності у вузах: факультетів громадських професій /ФГП/, університетів культури, факультативів, лекторіїв з мистецтва, розвитку студентської художньої самодіяльності і т.ін.

При Міністерстві освіти створюється всеукраїнський кабінет, а в педвузах – інститутські кабінети естетичного виховання, які стають

організаційно-методичними центрами в реалізації завдань формування естетичної культури майбутніх учителів /дав. висновки до III розділу/.

4. На основі вивчення й узагальнення досвіду педагогічних інститутів щодо формування естетичної культури майбутніх учителів сформуємо деякі методичні рекомендації з цієї досить важливої для вузів та школи проблеми. Теорія і практика діяльності педагогічних вузів у цій галузі свідчить, що науковці, методисти, організатори у всі періоди прагнули розробити певну обґрунтовану науково-педагогічну систему як сукупність певних взаємозв'язаних між собою етапів, що забезпечують формування естетичної культури майбутніх учителів. Послідовність цих етапів, обґрунтування мети, завдань, змісту і форм естетичної діяльності у кожній з них дасть змогу педагогічним вузам ознайомитися з досвідом минулих поколінь та врахувати його у сучасній теорії і практиці щодо формування естетичної культури майбутнього вчителя.

Перший етап системи. На цьому етапі розв'язувалися такі основні завдання – озброєння студентів досить широким обсягом знань у галузі естетичної культури і формування у них потреби до постійної естетичної самоосвіти. Важливе місце у розв'язанні завдань цього етапу належить естетичній і художній освіті. Крилатий вислів "Якщо ти хочеш одержати насолоду від мистецтва, то ти повинен бути художньо освіченою людиною" є вихідним в озброєнні студентів знаннями у галузі естетичної й художньої культури. У більшості педагогічних вузів реалізація цих завдань розпочиналася з перших днів навчання і здійснювалась за допомогою факультативних курсів з історії і теорії мистецтва, участю студентів у роботі лекторіїв з мистецтва і доповнювалась іншими видами позанавчальної діяльності: участь у роботі університетів культури, клубах любителів мистецтва, колективах художньої самодіяльності, художніх відділах ФГП, кінолекторіях, студіях, екскурсіях, культпоходах, диспутах, конференціях і т.п.

За допомогою перелічених форм роботи студенти, по-перше, розширюють і поглиблюють знання у галузі мистецтва, по-друге, привчаються до самостійної роботи з творами, літературою з мистецтва і, по-третє, безпосередньо залучаються до творчої естетичної діяльності. В окрему групу виділяють тих студентів, які у шкільні роки закінчили музичні й художні школи, прослухали шкільні факультативні курси з естетики, або ж брали активну участь у різних видах естетично-творчої діяльності. Ця група є найбільш підготовленою, як правило, активною і при планомірній роботі з нею протягом навчання в інституті може бути достатньо підготовленою для керівництва шкільними гуртками художньої самодіяльності та читання факультативних шкільних курсів естетичного циклу.

Учасники художньої самодіяльності як найбільш творчо активна група студентів в окремих вузах працює за спеціальною програмою, що передбачає, крім виконавських навичок, озброєння їх певним обсягом

теоретичних і методичних знань щодо певного виду художньої творчості. При такій організації роботи колективів художньої самодіяльності кожний її учасник не тільки одержує естетичну насолоду, але й бачить у перспективі оволодіння певною системою знань, умінь і навичок у тій чи іншій галузі художньої творчості. Досвід свідчить, що учасники художньої самодіяльності у своїй більшості прагнуть одержати такі знання і потім, працюючи у школі, є найбільш активними організаторами естетичного виховання учнів.

Важливим моментом на цьому етапі повинна бути наукова організація цього процесу, що розпочинається з дослідження рівня розвитку естетичної культури першокурсників, їх запитів, інтересів, побажань, на основі яких, а також з урахуванням запитів школи розробляється система естетичного виховання студентів на весь період навчання в інституті і диференціюється за роками з врахуванням специфіки майбутньої спеціальності.

Досвід свідчить, що у більшості першокурсників є велика потреба, бажання до участі у різних видах естетично-художньої творчості, тому завдання педагогічних вузів полягає в тому, щоб задовольнити, розвинути ці потреби і бажання, а не загасити їх. На превеликий жаль, не всі педагогічні вузи реалізують ці можливості, що іноді призводить до інертності, байдужості окремої частини майбутніх учителів до прекрасного як сфери милування, так і естетичної творчості.

Другий етап, в якій основним завданням є озброєння студентів теоретичними знаннями з естетики. Тут провідне місце займає читання факультативного /або ж обов'язкового/ курсу з естетики. Ефективність цього курсу значно підвищується, якщо читається він після того, коли студенти прослухали курс філософії і психології і володіють певним обсягом знань з цих наук. Курс естетики дає можливість систематизувати й поглибити одержані знання і досвід, сформувані естетичні смаки, погляди, ідеали, озброїти майбутніх учителів критеріями і методами аналізу естетичних явищ у навколишній дійсності, праці, мистецтві й літературі. Досвід педагогічних вузів у цій сфері свідчить, що курс естетики завойовує авторитет в студентів у тому випадку, коли він тісно пов'язаний із сучасним життям, коли студенти відчують його вплив на свій розвиток і задовольняють потребу в знаннях для майбутньої професії. Ця мета досягається погодженими діями кафедр філософії, педагогіки, психології і конкретно виявляється в тому, що при читанні курсу естетики значна увага приділяється педагогічному аспектові і практичній, діяльності майбутнього вчителя. Останній розділ естетики, присвячений практичним шляхом реалізації завдань естетичного виховання, повинен бути тісно пов'язаний з майбутньою роботою студента в школі у галузі естетичного виховання учнів.

Педагогічній спрямованості курсу сприяє також запрошення на зустріч зі студентами кращих учителів міста і області для обміну досвідом роботи щодо читання факультативних курсів естетичного циклу та проведення

інших форм естетичного виховання учнів у навчальному процесі, позакласній та позашкільній роботі. Виправдовує себе досвід залучення студентів до написання рефератів, до підготовки методичних рекомендацій і сценаріїв виховних заходів з естетичного виховання учнів, до участі у диспутах, конференціях, педагогічних читаннях, до аналізу естетичних можливостей підручників, до виготовлення стендів, посібників і т.ін. Кращі матеріали вкладаються у папку випускника. Підсумковою роботою є складання заліку і написання реферату з курсу естетики.

Третій етап. Головним завданням цього етапу є формування знань, умінь і навичок організації естетичного виховання учнів у навчальній і позанавчальній виховній роботі школи. Після того, як студенти одержали певне коло знань у галузі естетичної культури і прослухали курс лекцій з естетики, важливо пов'язати ці знання з педагогікою. Навчальні плани педагогічних вузів дають можливість кафедрі педагогіки провести епеемінар або спецпрактикум "Основи естетичного виховання учнів", який озброює майбутнього вчителя знаннями, вміннями і навичками та методикою організації естетичного виховання учнів у навчально-виховному процесі школи, а в окремих випадках і до проведення шкільних факультативних курсів естетичного циклу. Програми будуються таким чином, щоб охопити основні аспекти проблеми.

Більш поглиблені спецкурси або спецсемінари проводяться з урахуванням специфіки факультетів. На філологічному факультеті можливі теми "Шевченко і музика", "Шевченко та образотворче мистецтво", "Пушкін і музика" і т.ін.

Важливе місце на цьому етапі відводиться написанню студентами курсових і дипломних робіт з проблем естетичного виховання учнів і залучення під час педагогічної практики до читання шкільного факультативного курсу з предметів естетичного циклу.

Четвертий етап системи, в якому головним завданням є закріплення і систематизація набутих знань, умінь і навичок у галузі естетичного виховання учнів. Реалізуються ці завдання під час педагогічної практики в школі, літніх таборах праці та відпочинку, шефській роботі, дитячих кімнатах міліції, при домоуправліннях тощо. Проводиться вся робота під керівництвом кафедр педагогіки, психології, кабінетів естетичного виховання і т.ін.

Отже, ми помітили, що кожний етап системи формування естетичної культури та естетичної підготовки майбутніх учителів виконує певну функцію. У практиці роботи окремих вузів ці етапи розмішувалися у послідовно продуманій системі, в інших – у випадковому поєднанні. Подібні етапи з оновленим змістом, формами і методами збереглися і в практиці діяльності сучасних педагогічних вузів України. Розподіл цих етапів у послідовній системі за змістом, теоретичне і педагогічне обґрунтування завдань кожного етапу, визначення змісту, форм і методів роботи у кожному

з них сприяв підвищенню ефективності з формування естетичної культури майбутніх учителів.

В організації цієї роботи важливу роль відіграє спільна, планомірна робота кафедр педагогіки, психології, філософії, фахових методик, кабінетів естетичного виховання та викладачів-ентузіастів.

5. Для реалізації зазначених у науково-обґрунтованій системі формування естетичної культури майбутніх учителів завдань на основі аналізу досвіду можна рекомендувати міністерству освіти, вищим педагогічним навчальним закладам, кафедрам такі види діяльності:

- узагальнення і поширення передового педагогічного досвіду педагогічних вузів щодо формування естетичної культури майбутніх учителів, збереження і вдосконалення кращих традицій минулих років, створення нових національних студентських ритуалів, посвята та проводи випускників, удосконалення позанавчальних форм естетичної діяльності, обмін досвідом роботи;

- зміцнення взаємозв'язків курсу естетики з педагогікою, психологією, фаховими методиками, курсом етики, історією України, народознавством;

- проведення вузівських, міжвузівських та Всеукраїнських науково-практичних конференцій з проблем формування естетичної культури майбутнього вчителя;

- видання методичних рекомендацій, листів, тематики спецкурсів, спецсемінарів, спецпрактикумів з проблеми формування естетичної культури студентів і школярів;

- розробка тематики диспутів, читацьких конференцій, круглих столів, рефератів, курсових робіт з цієї проблеми;

- проведення періодичних всеукраїнських та кущових оглядів, олімпіад, конкурсів студентської художньої самодіяльності як різножанрового, так одножанрового характеру; систематичне видання збірників на допомогу студентській художній самодіяльності;

- організація періодичних семінарів, нарад з викладачами естетики, головами художніх рад педвузів, директорами студентських клубів, працівниками кабінетів естетичного виховання, керівниками художніх колективів і т.ін;

- всіляко сприяти організації екскурсій до культурно-освітніх центрів нашої і зарубіжних країн, домогтися, щоб кожний студент за час навчання в інституті здійснив таку екскурсію і ознайомився із скарбницями вітчизняного та зарубіжного мистецтва;

- організувати періодичне видання збірника наукових і методичних праць "Формування естетичної культури студента", залучаючи до його випуску вчених, професорсько-викладацький склад вузів, учителів шкіл, студентів, практичних працівників; запровадити у молодіжних та педагогічних виданнях рубрики "Естетичне виховання студентів";

- включення до програми нарад ректорів, проректорів, деканів, завідоючих кафедрами питань з проблеми формування естетичної культури майбутніх учителів;

- широке залучення студентів до участі в колективах художньої самодіяльності, проведення щорічних вузівських оглядів у системі "Група-факультет-інститут";

- вдосконалення діючих різноманітних позанавчальних форм підвищення загального естетичного рівня розвитку студентської молоді; факультативних курсів, художніх відділів факультетів громадських професій, університетів культури, лекторіїв з мистецтва, програм-мінімумів, клубів любителів, днів мистецтва в інституті, виставок, написання рефератів тощо;

- систематична робота щодо підвищення рівня естетики студентського побуту, стосунків, поведінки і т.ін.;

- стимулювання самоосвіти студентів щодо формування естетичної культури майбутніх учителів, комплектація бібліотеки, фонотеки, репродукцій картин, листівок з проблем естетичного виховання тощо;

- залучення студентів художньо-графічних, музично-педагогічних факультетів до організації художньої самодіяльності й освіти студентів інших факультетів, до організації художніх студій, лекторіїв з мистецтва, до проведення виставок, оглядів та ін.;

- естетизація всього повсякденного студентського життя: належне художнє оформлення навчальних корпусів, гуртожитків, майданчиків предметної навколишньої обстановки та оформлення людиною самої себе, естетика спілкування і побуту і т.ін.;

- створення у кожному педагогічному вузі умов, які б стимулювали активність студента у розвитку його естетичних потреб, естетичного задоволення, милування, пізнання, освіти, самоосвіти, вдосконалення своїх якостей, свого способу життя /мови, культури поведінки, вміння одягатися, прикрашати житло тощо/, прагнення втілити прекрасне у свою професійну працю;

- розгляд питань з цієї проблеми на засіданнях вчених рад вищих педагогічних навчальних закладів, факультетів, кафедр;

- стимулювання викладачів вузу до ефективного використання естетичного потенціалу всіх наукових предметів навчального плану; організацій навчального процесу з дотриманням естетичних вимог;

- широке залучення до даного процесу українського національного мистецтва, традицій, побуту, всієї культури нашого народу.

6. Включити у навчальні плани педагогічних навчальних закладів обов'язкові наукові курси з естетики та етики, які є теоретичною основою для формування естетичної культури майбутніх учителів. Бажано, щоб вони вивчалися паралельно або після вивчення філософії і психології. Поряд з цим передбачити спецкурси і спецсеміна-ри з цієї проблеми з метою

підготовки майбутніх учителів до реалізації завдань естетичного виховання на робочому місці вчителя-вихователя.

7. Враховуючи особливе призначення вищих педагогічних навчальних закладів, які покликані здійснювати підготовку не лише педагога - знавця свого предмета, а й носія високої інтелектуальної моральної, естетичної і фізичної культури, необхідно залучати до складу комісій для складання навчальних планів і програм науковців АПН України, провідних учених у галузі психолого-педагогічних наук інших навчальних і наукових закладів та впроваджувати в дію ці державні документи тільки після їх згоди і рецензії. Участь науковців у розробці навчальних планів і програм забезпечить реалізацію виховного принципу навчання, і зокрема формування естетичної культури у процесі вивчення усіх дисциплін навчального плану, а не лише естетичного та гуманітарного циклу.

8. Необхідно піднести відповідальність ректорату за організацію виховної роботи з майбутніми вчителями взагалі і формування естетичної культури зокрема, виділивши для виконання цієї важливої функції у кожному вищому навчальному закладі проректора з виховної роботи. Необхідність цього викликана ще й тим, що в останні роки від виховної роботи зі студентами усунулися діючі раніше студентські та інші громадські організації.

Виникає необхідність на основі досвіду минулого та сучасних завдань у кожному навчальному закладі впровадити науково обгрунтовану систему формування естетичної культури майбутніх учителів, яка б забезпечувала: а/ належний обсяг естетичної і художньої освіти; б/ необхідний рівень теоретичних знань з естетики; в/ формування знань, умінь і навичок з методики організації естетичного виховання учнів; г/ систематизацію і закріплення набутих теоретичних і практичних знань; умінь і навичок під час педагогічної практики, шефській та громадській роботі з дітьми; д/ взаємозв'язок курсів естетики та естетичного виховання з педагогікою, психологією, естетикою, історією України, народознавством, фаховими методиками та іншими науками.

9. Поновити у всіх педагогічних навчальних закладах діяльність кабінетів естетичного виховання студентів, які виправдали себе у 70-ті роки як організаційні та методичні центри формування естетичної культури майбутніх учителів. Забезпечити їх необхідними засобами та комплектацією кадрами відповіно до "Положення" про його функціонування.

Всіляко стимулювати і підтримувати традиційні форми /вони мають забезпечувати формування естетичної культури майбутніх учителів/, які склалися протягом багатьох років діяльності педагогічних вузів: університети культури, художні відділи ФГП, лекторії з мистецтва, клуби любителів мистецтва, клуби слухання класичної музики, усні журнали, дні мистецтва, художні виставки "своїми руками", художньо-естетичні КВК,

створювати при інституті картинні галереї, художні студії, проводити диспути, конференції, екскурсії і т.д.

10. З урахуванням того, що студентська художня самодіяльність протягом усіх років була досить ефективним засобом формування естетичної культури майбутніх учителів необхідно створити в кожному педвузі сприятливі умови для розвитку всіх видів художньої творчої діяльності і залучати до її участі максимальну кількість студентів, створивши такі умови, щоб кожен студент протягом навчання в інституті був охоплений цим видом діяльності. Для стимулювання розвитку студентської художньої самодіяльності бажано, щоб Міністерство освіти спільно з профспілковими організаціями та врахуванням досвіду минулих років: а/ організувати протягом 3-5 років всеукраїнські огляди художньої самодіяльності студентів педвузів як комплексного плану, так і за окремими жанрами; б/ щороку проводити у всіх вузах огляд художньої самодіяльності в системі "група - курс - факультет - інститут"; в/ передбачити у навчальних планах музично-педагогічних факультетів музично-педагогічну практику в академічних групах інших факультетів інституту; г/ організувати випуск спеціальної літератури на допомогу студентській художній самодіяльності та ін.

11. За досвідом минулих років і особливо дореволюційного періоду прагнути при проведенні всіх урочистих актів та інших виховних заходів широко використовувати чуттєво-емоційну сферу студентів, включати в процес виконання державного гімну, символіку, атрибути, урочистий хорівий спів, а також музику, кіно, живопис, виразне читання та інші види мистецтва. Прагнути раціонально і розумно заповнити вільний від навчання час студентів різними видами естетичної діяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Азаров Ю.П. Мастерство воспитания. – М.: Просвещение, 1971.
2. Актуальные вопросы формирования интереса в обучении. – М.: Просвещение, 1984.
3. Алексеева В.В. Изобразительное искусство и школа. – М.: Советский художник, 1968.
4. Антология педагогической мысли Украинской ССР. – М.: Педагогика, 1988.
5. Античные мыслители об искусстве. – М., 1937.
6. Апраксина О.А. Музыкальное воспитание в русской общеобразовательной школе. – М.-Л.: АПН РСФСР, 1948.
7. Апраксина О.А. Очерк по истории художественного воспитания в советской школе. – М.: АПН РСФСР, 1956.
8. Апресян. Г.З. Эстетические отношения к природе в социалистическом обществе. – М.: Знание, 1981.
9. Арзаманова М. Эстетика и культура поведения. – М.: Профиздат, 1970.
10. Артеменко М.М. Природа і естетичне виховання учнів. Навч.-метод. посібник. – К.: Рад.шк., 1984.
11. Афанасьев В.Т. Научное управление обществом. – М., 1968.
12. Баленок В.С. Эстетичне і природа. – К.: Мистецтво, 1973.
13. Бахелитса А.Л. Плотников С.Н. Человек и искусство /социология и жизнь/ М.: Мисль, 1968.
14. Белик А.П. Эстетика и современность. – М.: Политиздат, 1967.
15. Белинский В.Г. Избр.пед.соч. – М.-Л., 1948.
16. Белинский В.Г. Полн.собр.соч.: В 13 т. – М.-Л., 1953-1959. – Т.2.
17. Белинский В.Г. Полн.собр.соч.: В 13 т. – СПб, 1911-1917, М.-Л., 1926-1948. – Т. 3.
18. Беседы о живописи в школе. – М.: Искусство, 1966.
19. Блонский П.П. Избр. пед. произведения. – М.: АПН РСФСР, 1961.
20. Блонский П.П. Избр. психологические произведения. – М.: Просвещение, 1964.
21. Бодалев АФА. Личность и общение: Избр. труды. – М.: Педагогика, 1983.
22. Болднрев Н.Й. Классный руководитель. – М.: Просвещение, 1971.
23. Брагинец Д.А. Эстетическое воспитание как система //Вестник высшей школы. – М., 1970. – № 8.
24. Буров А.Й. Эстетическая сущность искусства. – М.: Искусство, 1956.
25. Бюлетень НКО України. – X, 1927. – № 30-32. – С.27.
26. Бюлетень НКО України. – X. 1929. – № 19. – С.16.
27. Венгер Л.Й. Воспитание и обучение. – М.: Просвещение, 1969.
28. Витковская Н.С., Щербо А.Б., Джола Д.Н. Формирование эстетической культуры младших школьников. – К.: Рад. шк., 1985.
29. Вища школа УРСР за 50 років. – К., 1967. – Ч.1.

30. Войнова А.Д. Об эстетическом воспитании студентов педагогического института. // Советская педагогика, 1965. – № 7.
31. Вопросы теории эстетического воспитания. /Ред. Апресян Г.З. – М.: МГУ, 1970.
32. Вопросы эстетики. – М.: Искусство, 1971.
33. Воспитательная работа в педагогическом институте. – Тамбов: Пединститут, 1962.
34. Выготский Л.С. Психология искусства. – М.: Искусство, 1968.
35. Гембицкая Е.Я. Музыкально-эстетическое воспитание учащихся V-VIII классов общеобразовательной школы. – М.: Мызка, 1970.
36. Герман Ш.М., Скатерщиков В.К. Беседы об эстетике. – М.: Знание, 1970.
37. Гнеденко Б.В. Роль математики в развитии современного естествознания // Диалектика в науках о неживой природе. – М.: Мысль, 1964.
38. Гозенпуд А., Н.В. Лысенко и русская музыкальная культура. – М.: Госмузиздат, 1954.
39. Гончаров И.Ф. Действительность и искусство в эстетическом воспитании школьников. – М.: Просвещение, 1978.
40. Гончаров И.Ф. Эстетическое воспитание школьников средствами искусства и действительности. – М.: Педагогика, 1986.
41. Гончаров Н.К. Очерки по истории советской педагогики. – К., 1968.
42. Гребенюк О.С. Формирование интереса к учебной и трудовой деятельности у учащихся средних профтехучилищ. – М.: Высш. шк. 1986.
43. Грибова Л.А. О культуре поведения. – К.: Рад. шк., 1983.
44. Гродзенская Н.Л. В школе слушают музыку. – М.: Просвещение, 1964.
45. Гуляев Н.А., Богданов А.Н., Юдкевич Л.Г. Теория литературы в связи с проблемами эстетики. – М.: Высшая школа, 1970.
46. Державна національна програма "Освіта". Україна ХХІ століття. – К.: Райдуга, 1994.
47. Дмитриева Н.А. Вопросы эстетического воспитания. – М.: Искусство, 1956.
48. Друга Всеукраїнська конференція пролетарського студентства // Студент революції. – К., 1927. – № 1.
49. Духовное становление человека. – Л.: Знание, 1972.
50. Жизнь и деятельность Нижегородского учительского института в 1913-1914 гг. – Н. Новгород, 1914.
51. Закон о педагогическом институте им. П.Г. Шеллапутина В в Москве. – М., 1913.
52. Записки Полтавского ИНО за 1924-1931 pp.
53. Збірник наказів НКО УРСР. – К., 1931.
54. Збірник наказів та інструкцій МО України. – К., 1961. Наказ № 203
55. Збірник наказів та інструкцій МО України. – К., 1962. – № 4. – № 44.

56. Збірник наказів та інструкцій МО України. – К., 1963. – Наказ № 213.
57. Збірник наказів та інструкцій МО України. – К., 1964. – № 11.
58. Збірник наказів та інструкцій МО України. – К., 1966. – № 19.
59. Известия педагогического института им. П.Г. Шеллапутина в Москве. – М., 1912-1917. – кн. I-III.
60. Известия историко-филологического института кн. Безбородко в г.Нежине. – Нежин, 1875-1917. – Тт. I-XX.
61. Извлечения из отчета о состоянии Глуховского педагогического института за 1897 год. – Глухов, 1898.
62. История педагогики и современность. Записки ЛГПИ им. Герцена. – Л., 1970. – С. 377.
63. Итоги I Всесоюзной конференции пролетарского студенчества// Красное студенчество. – М., 1925. – № 5. – С. 112-113.
64. Кабалевский Д.Е. Прекраснее побуждает доброе. – М.: Педагогика, 1973.
65. Кавалерова Н.А. Естетичне виховання в сільській школі. – К.: Рад. шк., 1976.
66. Каган М.С. Быт и встетичеекая культура личности. – Л., 1976.
67. Каган М.С. Лекции по марксистско-ленинской БСТЄТИКЄ. – Л.: ЛГУ, 1971.
68. Каган М.С. Человеческая деятельность. – М., 1974.
69. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1987.
70. Каргин А.С. Самодеятельное художественное твсрчество. История. Теория. Практика: Учеб. пособие. – М.: Высш. шк., 1988.
71. Кисилева А.Ф. Знакомство с живописью на уроках литературы. – М.: Учпедгиз, 1952.
72. Киященко Н.И. Вопросы формирования системы эстетического воспитания в СССР. – М.: Искусство, 1971.
73. Ключев Д.И. О реформа учительских институтов. – Спб., 1914.
74. Ключев Д.И. Реформа учительских институтов. – Н., 1912.
75. Кобиляцький І.І. Методи навчально-виховної роботи у вищій школі. – Львів: Ун-т, 1970.
76. Коваль Л.Г. Виховання почуття прекрасного. – К.: Рад.шк., 1983.
77. Ковальський Л.Н., Кирьякова Н.Н., Шпаковская В.Т. Архитектурно-художественное оформление школы. – К.: Рад.шк., 1984.
78. Коган Л.Н. Художественный вкус. – М.: Мысль, 1966.
79. Комсомол и высшая школа. – М., 1968.
80. Константинов Н.А. Очерки по истории средней школы. – М.: Учпедгиз, 1956.
81. Константинов Н.А., Мединский Е.Н., Шабаева М.Ф. История педагогигики. – М.: Учпедгиз, 1956.

82. Королев Ф.Ф.; Корнейчик Т.Д., Равкин З.И. Очерки по истории советской школы и педагогики. 1921-1931 /Под ред. Ф.Ф.Королева и В.З. Смирнова. – М.: АПН РСФСР, 1961.
83. Королев Ф.Ф. Очерки по истории советской школы и педагогики. 1917-1920. – М.: АПН РСФСР, 1958.
84. Костюк А.Г. Некоторые вопросы восприятия музыкального произведения // Вопросы психологии, 1963. – № 2.
85. Краснов Н.В. Беседы по искусству в средней школе. – М.: Искусство, 1970.
86. Кремлев Ю.А. Познавательная роль музыки. – М.: Госиздат, 1963.
87. Крупская Н.К. Об искусстве и литературе. – М.-Л., 1963.
88. Крупская Н.К. Пед. соч. в 10 т. – М., 1957-1963. – Т.2.
89. Крылова Н.Б. Эстетический потенциал культуры. – М.: Прометей, 1990.
90. Кудін В.О. Бесіди про естетику. – К.: Рад. шк., 1969.
91. Кудін В.О. Естетика. – К.: ЦДУ, 1962.
92. Культурне будівництво в Українській РСР. – К., 1959.
93. Лейзеров Н.Л. В поисках и борьбе. – М.: Искусство, 1971.
94. Леонтьев А.Н. Избр. психологические произведения: В 2 т. – М.: Педагогика, 1983. – Т. II.
95. Лихачев Б.Т. Теория эстетического воспитания школьников. – М.: Просвещение, 1988.
96. Лихачев Б.Т. Эстетика воспитания. – М.: Педагогика, 1972.
97. Луначарский А.В. Великий народный поэт Т.Г.Шевченко. – Одесса, 1921.
98. Луначарский А.В. О народном образовании. – М.: Учпедгиз, 1958.
99. Луначарский А.В. Проблемы народного образования. – М., 1923.
100. Макаренко А.С. Избр. педагогические произведения. – М.: Госучпедгиз, 1946.
101. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки /1917-1985 рр./ – К.: Либідь, 1992.
102. Макаренко А.С. Соч.: В 7 т. – М.; АПН РСФСР, 1958. – Т.5.
103. Маркова А.К. и др. Формирование мотивации учения: Кн. для учителя / А.К.Маркова, Т.А.Матие, А.Б.Орлов. – М.: Просвещение, 1990.
104. Марголин Д. Как получить педагогическое образование. – К., 1918.
105. Марголин Д. Справочник по педагогическому образованию. – К.: 1913.
106. Маркус С.А. История музыкальной эстетики. – М.: Музыка, 1968.
107. Мартынов И.И. История зарубежной музыки. – М.: Госглиздат, 1963.
108. Марценюк С.П. Праця і виховання. – К.: Вища шк., 1972.
109. Матеріали Всесоюзної наукової конференції з питань естетичного виховання у вищих і середніх навчальних закладах. – М., 1970.
110. Материалы по реформе средней школы. – П., 1915.
111. Матюхина М.В. Мотивация учения младших школьников. – М.: Педагогика, 1984.

112. Маца И.Л. Художественное наследие и эстетическое воспитание. – М.: Искусство, 1959.
113. Маца И.Л. Проблемы художественной культуры XX в. – М.: Искусство, 1969.
114. Мединский Е.Н. История педагогики. – М.: Учпедгиз, 1947.
115. Мединский Е.Н. Просвещение в СССР. – М.: Учпедгиз, 1955.
116. Мельничук С.Г. Формування естетичної культури майбутніх вчителів /історико-педагогічний аспект, 1860-1970 рр./ – К., 1995.
117. Мельничук С.Г. Естетичне та трудове виховання молодших школярів. Навч. посібник. – К., 1994.
118. Мельничук С.Г. Виховання культури поведінки молодших школярів. Посібник. – К., 1993.
119. Мистецтво, художнє начало, суспільство. – К.: Мистецтво, 1971.
120. Митюрлов Б.Н. Развитие педагогической цели на Украине в XVI-XVII вв. – К.: Рад. шк., 1968.
121. Мураин В.М. Эстетический идеал. – М.: Искусство, 1966.
122. МХАТ і українська театральна культура. – К.: АН УРСР, 1949.
123. Назаренко І.Д. Суспільно-політичні, філософські, естетичні та атеїстичні погляди Т.Г.Шевченка. – К., 1964.
124. Наказ Мінвузу України № 322 від 25.05.1966. – К., 1966.
125. Нариси з історії України. – К.: АН УРСР, 1942.
126. Нариси з історії України. – К.: АН УРСР, 1944.
127. Наукові основи підготовки вчителів /матеріали науково-методичної конференції /.- К.: МО УРСР, 1969.
128. Недошивин Г.А. Беседы о живописи. – М.: Молодая гвардия, 1964.
129. Николаев С. Современная бурса. – М., 1905.
130. НКО УРСР. Збірник наказів і інструкцій. – К., 1936. – № 489.
131. НКО УРСР. Інструктивний лист "Про навчальну роботу педагогічних і учительських інститутів". – К., 1936.
132. НКО УРСР. Навчальні плани університетів, педагогічних і учительських інститутів. – К., 1936.
133. НКО УРСР. Навчальні плани університетів, педагогічних і учительських інститутів. – К., 1940.
134. Общие вопросы эстетического воспитания в школе. – М.: АПН СССР, 1955.
135. Овсянников М.Ф. История эстетической мысли: Учеб. пособие. – М.: Высш. шк., 1984.
136. Огієнко І. Українська культура, Коротка історія культурного життя українського народу. Репринтне відтворення видання 1918 р. – К.: Абрис, 1991.
137. Олексюк Л.Н. Учите детей любить прекрасное. – К.: Рад.шк., 1967.
138. О работе факультативов общественных профессий и факультативных курсах по искусству в педагогических институтах.– М.: АПН СССР, 1963.

139. Основы педагогического мастерства / Под ред. И.А.Зязюна. – К.: Вища шк., 1987.
140. Основы эстетики и искусствознания. Пособие для учителей. / Под ред. И.Д. Любинского и В.К. Скатерщикова. – М.: Просвещение, 1973.
141. Основы эстетического воспитания. Учеб. пособие / Под ред. А.К.Дремова. – М.: Высш.шк., 1975.
142. Острогорский В.П. Письма об эстетическом воспитании. – М., 1894.
143. Острогорский В.П. Беседы о преподавании словесности. – М., 1985.
144. Отчет о подготовительных работах Киевского учебного округа по участию во Всероссийской выставке. – К., 1913.
145. Отчет о состоянии историко-филологического института кн. Безбородко в г.Нежине. – Нежин, 1910.
146. Паульсон И.И. Обучение грамоте и родному языку по первой учебной книжке. – СПб., 1876.
147. Пархоменко М.П. Эстетические взгляды И.Франко. – М.: Мысль, 1966.
148. Педагогика высшей школы. – Воронеж: Университет, 1969.
149. Педагогическая академия в С.-Петербурге. – СПб., 1913.
150. Педагогический съезд 12-19 апреля в г.Киеве. – К., 1916.
151. Петрова Г.А. Вопросы эстетической подготовки будущего учителя. – Казань, 1976.
152. Печко Л.П. Об использовании основ экологической эстетики в педагогическом процессе. – Омск, 1990.
153. Печко Л.П. Эстетическая культура и воспитание человека. – М., 1991.
154. Пирогов Н.И. Соч. – К., 1914. – Т.І.
155. Писаренко В.И., Писаренко И.Я. Педагогическая этика. – Минск: Народная асвета, 1973.
156. План культурно-масової роботи Харківського педінституту на зимові канікули //За більшовицького педагога. – Харківський педінститут, 1939. січень, І.
157. План проведення літніх канікул Одеського педагогічного інститута // За більшовицькі педкадри. – Одеський педінститут, 24.V.1941.
158. Подготовка студентов к воспитательной работе в школе /Под ред. Н.И.Болдырева и С.А.Умрейко. – Минск: БГУ, 1973.
159. Положения о работе студенческого клуба // Красное студенчество. – М., 1926. – № 7. – С.26-28.
160. Попов А. Факультет социального воспитания Харьковского ИНС// Шлях освіти. – Харків, 1922. – № 2.
161. Постанова Колегії МВ ССО і Щ ЛКСМУ "Про поліпшення естетичного виховання студентської молоді у вузах Львівської області". – 5/39-п. 5-3. 26.09.1969.
162. Празднование 25-го юбилея С.-Петербургского учительского института. – СПб., 1898.
163. Проблемы эстетического воспитания и современность. Сб. – М.: Советский художник, 1963.

164. Проблеми музикальної самодеятельности. – М.-Л.: Музыка, 1965.
165. Програма з педагогіки для педінститутів УРСР. – Х., 1935.
166. Програма педагогічних інститутів. Педагогіка школи. – К., 1970.
167. Программа по курсу педагогики по педагогическим институтам. – Х., 1938.
168. Программа по педагогике//Педагогическая квалификация.– М., 1928.– № 2-3.
169. Программа по педагогике для педагогических и учительских институтов.– 1940.
170. Проект положення педагогического института им.Шелапутина в г.Москве. – М., 1916.
171. Про роботу ЦБ ПСУ //Студент революції. – Х., 1928. – № 6.
172. Профессионально-педагогическая направленность воспитательной работы в педагогическом вузе. – Краснодар, 1966.
173. Развитие художественных интересов сельских школьников / Под ред. Е.В. Квятковского и Ю.У. Фохта-Еабушкина. – М.: Педагогика, 1979.
174. Развитие эстетической активности школьников. Пособие для учителей / Под.ред. В.Г.Бутенко. – К., 1992.
175. Разин А.В. Воспитание красотой. Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1980.
176. Разумный В.А. Эстетическое воспитание, сущность, формы, методы. – М.: Мысль, 1969.
177. Революция-Искусство-Дети. Материалы и документы. Из истории эстетического воспитания в советской школе: В 2 ч. – М.: Просвещение, 1966, 1968.
178. Рзянкина Т. Войдите в мир музыки. – Л.: Музыка, 1968.
179. Рождественский Б.П., Петрова Г.А., Шуртакова Т.В. Эстетическое воспитание учащихся средней школе во внеклассной работе. – Рязань: Университет, 1960.
180. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні /Х–поч. ХХ ст./: Нариси /Редколегія М.Д.Ярмаченко, Н.П.Калениченко, С.У.Гончаренко та ін. – К.: Рад. шк. 1991.
181. Садовський М.К. Мої театральні згадки. – Х.-К., 1930.
182. Сборник постановлений МНП. – СПб., 1871. – Т.IV.
183. Сборник постановлений МНП. – СПб., 1901. – Т.VII.
184. Семашко А.Н. Художественные потребности и их развитие у молодежи. – К.: Вища шк., 1977.
185. Сеница И.Е. Педагогический такт и мастерство учителя. – М.: Педагогика, 1983.
186. Січинський В. Чужинці про Україну. – Львів: Світ, 1991.
187. Система эстетического воспитания школьников / Под ред. С.А. Герасимова. – М.: Педагогика, 1983.
188. Смольянинов И.Ш. Природа в системе эстетического воспитания: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1984.

189. Сопер П. Основы искусства речи. – М.: Прогресс-Академия, 1992.
190. Сотников А.Т. Художественная иллюстрация на уроках литературы. – М.: Просвещение, 1970.
191. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К.: Рад.шк., 1985.
192. Столович Л.Н. Эстетическое в действительности и искусстве. – М.: Госполитиздат, 1959.
193. Суна У.Ф. Эстетическая культура студента. – М.: МГУ, 1977.
194. Сухомлинский В.А. О воспитании. – М.: Политиздат, 1973.
195. Сухомлинський В.О. Твори: В 5 т. – К.: Рад. шк., 1976-1977. – Т.3.
196. Съезд директоров учительских институтов и семинарий Киевского учебного округа 16-19 июня 1910 г. – К., 1911.
197. Теория эстетического воспитания / Под ред. Н.А. Кушаева и В.И. Лейбсона. – М.: АПН СССР, 1978.
198. Теплов Б.М. Психологические вопросы художественного воспитания // Известия АПН РСФСР, 1947. – Вып. II.
199. Титов С.Н. Умей понимать и творить красоту. – Воронеж: Университет, 1967.
200. Толстой Л. Педагогические сочинения. – М.: Учпедгиз, 1953.
201. Труд как средство эстетического воспитания // Система эстетического воспитания школьников. – М.: Педагогика, 1983.
202. Труды Киевского педагогического съезда. – К., 1916.
203. Учись видеть прекрасное. – Минск: Народная асвета, 1968.
204. Учителю о педагогической технике / Под ред. Л.И. Рувинского. – М.: Педагогика, 1987.
205. Ушинский К.Д. Избр. пед. произведения. – М.: Учпедгиз, 1939. – Т.1.
206. Ушинский К.Д. Избр. пед. сочинения. – М.: Учпедгиз, 1954. – Т.2.
207. Ушинский К.Д. Избр. пед. соч. – М., 1959 – Т.1.
208. Ушинский К.Д. Избр. пед. соч. – М.: Учпедгиз, 1968.
209. Ушинский К.Д. Собр. соч. – М., 1949. – Т.5.
210. Ушинский К.Д. Вибрані твори: У 2-х т. – К.: Рад.шк., 1983.
211. Федь А.М. Эстетика поведения и быта школьников. Учеб.-метод, пособие. – К.: Рад.шк., 1981.
212. Федь А.М. Эстетическое воспитание на уроках по основам наук. – К.: Рад. шк., 1984.
213. Филипьев Ю.А. Сигналы эстетической информации. – М., 1971.
214. Формановская Н.И. Вы сказали: "Здравствуйте!" – М.: Знание, 1982.
215. Формування творчої особистості вчителя в педагогічному вузі: Метод рекомендації для викладачів-експериментаторів вузів / Укладач Н.В. Кічук. – К.: КДПУ, 1991.
216. Формирование мировоззрения школьников в процессе эстетического воспитания. Материалы симпозиума 10-12 декабря 1970 г. – М.: АН СССР, 1971.
217. Франко І.Я. Педагогічні статті і висловлювання. – К.: Рад. шк., 1960.
218. Франко І.Я. Твори: В 20 т. – К.: Рад.шк., 1955. – Т.ХVI.

219. Хрестоматия по эстетическому воспитанию / Сост. С.П.Максимюк. – К.: Вища школа, 1987.
220. Художественно-педагогическое образование и эстетическое воспитание. – М.: Пед.общество, 1970.
221. Художественное восприятие. – М.: Наука, 1971.
222. Чернов А.А. Как слушать музыку. – Л.: Советский композитор, 1961.
223. Чернокозова В.Н., Чернокозов И.И. Беседы на морально-этические темы: Учеб.-метод. пособие. – К.: Рад.шк., 1984.
224. Чернокозова В.Н., Чернокозов И.И. Этика учителя. – К.: Рад.шк., 1969.
225. Чернокозова В.М., Чернокозов И.И. Этика учителя. – К.: Рад. шк., 1973.
226. Чернышевский Н.Г. Полн.собр.соч.: В 16 т. – М.: ГУМ, 1932-1963. – Т.1.
227. Чернышевский Н.Г. Добролюбов Н.А. Избранные педагогические высказывания. – М.-Л., 1949.
228. Шацкая В.Е. Общие вопросы эстетического воспитания в школе. – М.: АПН РСФСР, 1955.
229. Шацкий С.Т. Педагогические сочинения: В 4 т. – М.: Просвещение, 1962-1965.
230. Шацкий С.Т. Искусство как элемент детской жизни // Революция – Искусство – Дети. – М., 1966.
231. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: В 6 т. – К., 1963-64. – Т. 4, 5.
232. Шохин К.В. Очерк истории развития эстетической мысли в России / Древнерусская эстетика XI-XVII вв./ – М.: Высш.шк., 1963.
233. Шуртакова Т.В. К проблеме эстетического воспитания студентов // Вопросы вузовской педагогики. – Казань: Ун-т, 1973.
234. Щербо А.В. Джола Д.М. Естетичне виховання учнів у початкових класах. – К.: Рад.шк., 1969.
235. Щербо А.В., Джола Д.Н. Красота воспитывает человека. – К.: Рад.шк., 1977.
236. Щукина Г.И. Роль деятельности в учебном процессе: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1986.
237. Эскин М.И. Педагогическая подготовка учителей средней школы в дореволюционной России. – М., 1952.
238. Эстетика – искусство – эстетическое воспитание. Ученые записки МЛШ им.Н.К.Крулекой. – М., 1969. – Т.242.
239. Эстетика и эстетическое воспитание в педагогическом институте Всероссийской научно-практ. конференции. – М.: Пед. общество РСФСР, 1971.
240. Эстетическая культура советского человека / Под ред. М.С.Кагана. – Л., 1976.
241. Эстетические взгляды И.Франко. – М., 1966.
242. Эстетическое воспитание. – М.: Высш. шк., 1970.
243. Эстетическое воспитание в школе-интернате / Под ред. Апраксиной О.А.: В 2 вып. – М.: АПН РСФСР, 1963.

244. Эстетическое воспитание и социальный прогресс. – М.: Пед. общество, РСФСР, 1971.
245. Эстетическое образование и воспитание в высших и средних учебных заведениях. – М.: Пед. общество РСЖР, 1971.
246. Этическое и эстетическое. – Л.: ЛГУ, 1971.
247. Якобсон П.М. Психология восприятия художественного произведения. – М.: Искусство, 1964.

Використана періодична преса:

248. Бюлетень народного комісаріату освіти УРСР. – 1927-1934 рр.
249. Бюлетень офіційних розпоряджень і повідомлень Наркомосвіти УРСР. – 1934-1941 рр.
250. Вестник рабочих факультетов. – 1921.
251. Вісник народного комісаріату освіти УРСР. – 1920-1929.
252. За педагогические кадры. – 1931-1932.
253. Знамя рабфаковца. – 1922-1924.
254. Іновець.- Газета Харківського ЙО. – 7.03.1929., 29.03.1930.
255. Коммунистическое просвещение. – 1920, 1922-1930.
256. Комсомольская правда. – Газета. – 08.02.1967.
257. Комуністична освіта. – 1922-1941.
258. Красня молодежь. – 1924.
259. Красное студенчество. – 1925-1935.
260. Леет републікен. – Бельгійська газета. – 25.07.1968.
261. Методичні проблеми готування кадрів. – 1931-1932.
262. Педагогическая квалификация. – 1928-1930.
263. Педагогическое образование. – 1933-1937.
264. Советская педагогика. – 1937-1941.
265. Советское студенчество. – 1935-1940.
266. Студент революції. – 1922-1933.
267. Робітник освіти. – 1924-1925.
268. Шлях освіти. – 1922-1928.

Архівні матеріали: І. Центральний державний історичний архів України /м.Київ/:

І. Фонд 707:

а/ оп. 87, спр. 6798, 6799, 6875;

б/ оп. 229, спр. 103, 174;

в/ оп. 291, спр. 73;

Оп. 1,4,5,8,163,164,165,166,167,168,288,292,310,312.

ІІ. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України:

1. Фонд Ібб:

а/ оп. І, спр. 7, 18, ПОЇ;

б/ оп. 2, спр. 286, 289, 290, 291;

- в/ оп. 4, спр. 566,
  - г/ оп. 5, спр. 566, 567, 568;
  - д/ оп. 8, спр. 397;
  - 2. Фонд 177, спр.567;
  - 3. Фонд 1225, оп. I, спр. 59.
- III. Центральний державний архів громадських об'єднань України:
- 1. Фонд, I, оп. 145, спр. 1007;
  - 2. Фонд 7, спр., 1145.
- IV. Центральний державний архів народного комісаріату освіти РРФСР.
Фонд 1965.
- V. Науковий архів АПН СРСР.
- Фонд 3, оп. I, спр. 9, 10, 11, 13, 14, 17, 18, 19, 26, 29, 51, 53, 54, 64.
  - Фонд 4, оп. I, спр. 3,4.
  - Фонд 5, оп. I, спр. 34, 136, 204.
  - Фонд 12, спр. 63.
  - Фонд 18, оп. 2,- спр. 12, 13, 30, 31, 33, 35, 36, 40, 81, 82, 84, 85, 86, 88, 90, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 183, 191, 192, 193, 283, 297, 298, 299, 303, 304, 305, 404, 577-619, 897, 998, 999.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. Діяльність дореволюційних педагогічних навчальних закладів з формування естетичної культури майбутніх учителів /1860 – 1917 рр./	22
§ 1. Вплив громадсько-педагогічного руху на постановку проблеми естетичної підготовки майбутніх учителів.....	22
§ 2. Проблеми естетичної підготовки майбутнього вчителя на основі української національної культури	33
§ 3. Формування естетичної культури студентів учительських інститутів у навчальному процесі.....	41
§ 4. Позанавчальна діяльність з формування естетичної культури студентів..	54
§ 5. Діяльність вищих педагогічних навчальних закладів з формування естетичної культури студентів	59
ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ	68
РОЗДІЛ II. Проблеми формування естетичної культури майбутніх учителів у вузах України /1917 – 1941 рр./	72
§ 1. Визначення мети, завдань і змісту в галузі формування естетичної культури майбутніх учителів	72
§ 2. Діяльність народного комісаріату освіти України з реалізації завдань естетичної підготовки та естетичного виховання майбутніх учителів	79
§ 3. Зміст естетичної освіти у навчальних планах і програмах педагогічних вузів України	85
§ 4. Проблеми естетичної підготовки у курсі педагогіки	93
§ 5. Зміст і методи формування естетичної культури майбутніх вчителів у позанавчальній діяльності	96
§ 6. Розвиток позанавчальних форм естетичного виховання студентів у 30-ті роки	102
ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ	105

РОЗДІЛ III. Формування естетичної культури майбутніх учителів у навчально-виховному процесі педагогічних інститутів України у період 1941 – 1980 рр.....	110
§ 1. Програмно-методична діяльність органів народної освіти та громадських організацій з формування естетичної культури майбутніх учителів	110
§ 2. Формування естетичної культури в курсі естетики педвузів.....	127
§ 3. Методичні проблеми естетичної підготовки у курсі педагогіки і психології.....	130
§ 4. Формування естетичної культури майбутніх учителів фізичного виховання	135
§ 5. Найбільш поширені дійові форми естетичного виховання студентів у позанавчальній діяльності.....	143
§ 6. Проблеми формування естетичної культури майбутніх учителів засобами художньої самодіяльності.....	161
ВИСНОВКИ ДО III РОЗДІЛУ	177
РОЗДІЛ IV. Формування естетичної культури майбутніх учителів засобами навколишньої дійсності та трудової діяльності.....	179
§ 1. Природа як засіб формування естетичної культури майбутніх учителів..	179
§ 2. Формування естетичної культури майбутніх учителів засобами трудової діяльності.....	192
§ 3. Естетико-художня діяльність у системі формування естетичної культури майбутніх учителів	203
§ 4. Студентський побут та поведінка в системі формування естетичної культури майбутнього вчителя	215
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ	225
БІБЛІОГРАФІЯ.....	235

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Мельничук Сергій Гаврилович

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ**
історико-педагогічний аспект
МОНОГРАФІЯ

**СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ
ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ,
ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ**
Серія ДК № 1537 від 22.10.2003 р.

Підп. до друку 21.11.2005. Формат 60×84¹/₁₆. Папір офсет. Друк різнограф.
Ум. др. арк. 16,5. Тираж 100. Зам.№ 4265.

РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
25006, Кіровоград, вул. Шевченка, 1
Тел.: (0522) 24-59-84.
Факс.: (0522) 24-85-44.
[E-Mail: mails@kspu.kr.ua](mailto:mails@kspu.kr.ua)